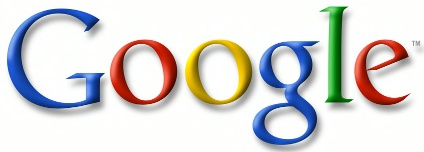
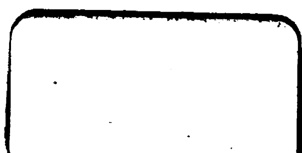

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

TE

UTRECHT.

TIENDE DEEL.

UTRECHT,
KEMINK & ZOON.
1887.

NAAMLIJST DER LEDEN[1]

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

te UTRECHT.

BESTUUR.

Dr. R. Fruin, *Eere-Voorzitter.*
Dr. W. G. Brill, *Eerste Voorzitter.*
Mr. B. J. L. Baronde Geer van Jutfaas, *Tweede Voorzitter.*
Mr. J. A. Grothe, *Eerste Secretaris.*
Mr. S. Muller Fz., *Tweede Secretaris.*
Dr. P. A. Tiele, *Bibliothecaris.*
Dr. J. A. Wijnne.
Mr. J. F. B. Baert, *Penningmeester.*
Mr. J. I. D. Nepveu, *Honorair.*

1) Bij deze lijst is aangenomen de feitelijke toestand op 1°. Mei 1886.

HONORAIRE LEDEN.

M. Amari, te Rome.
Edmondo de Amicis, te Turin.
L. de Baecker, te Bergues.
Dr. W. Bode, te Berlijn.
E. de Borchgrave, te Brussel.
R. Chalon, te Brussel.
Luigi Cossa, te Pavia.
Dr. Wilh. Crecelius, te Elberfeld.
Dr. J. H. A. Ebrard, te Erlangen.
E. van Even, te Leuven.
Mariano Pardo de Figueroa, te Medina Sidonia.
P. Fredericq, te Gent.
J. Geddes, te Londen.
Jhr. J. J. de Geer van Oudegein, te Utrecht.
Henry Havard, te Parijs.
A. Henne, te Brussel.
E. Hubert, te Luik.
Th. Juste, te Brussel.
F. Kügler, te Berlijn.
A. Lefèvre Pontalis, te Parijs.
C. Leirens, te Gent.
F. von Löher, te München.
A. Mathieu, te Brussel.
K. Nijs, te Antwerpen.
Ridder Jules Pautet, te Beaune.
M. Philippson, te Brussel.
Ch. Rahlenbeck, te Brussel.
C. A. Serrure, te Brussel.
K. F. Stallaert, te Everberg bij Cortenbergh.
Rajah Sourindro Mohun Tagore, te Calcutta.
F. Vanderhaeghen, te Gent.
L. Vanderkindere, te Brussel.
Dr. W. Wattenbach, te Berlijn.

A. Wauters, te Brussel.
J. J. A. Worsaae, te Koppenhagen.

GEWONE LEDEN.

Dr. Th. P. H. van Aalst, te 's Gravenhage.
Mr. A. W. d'Ablaing, te Leiden.
Dr. J. G. R. Acquoy, te Leiden.
Mr. D. van Akerlaken, te Hoorn.
Mr. A. J. Andreae, te Kollum.
Mr. J. Baron d'Aulnis de Bourouill, te Utrecht.
D. A. Balfoort, te Utrecht.
F. de Bas, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, te Utrecht.
Mr. W. H. de Beaufort, te Leusden.
Mr. A. Beaujon, te Amsterdam.
V. Becker, te Oudenbosch.
Dr. J. Beckering Vinckers, te Groningen.
Jhr. Mr. F. W. A. Beelaerts van Blokland, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland, te 's Gravenhage.
Mr. A. R. van Bel, te Amsterdam.
Mr. N. P. van den Berg, te Batavia.
Mr. P. J. Teding van Berkhout, te Amsterdam.
Mr. J. L. Berns, te Arnhem.
W. van Beuningen, te Utrecht.
Mr. M. Bichon van IJsselmonde, te IJsselmonde.
Mr. J. F. Byleveld, te Arnhem.
Dr. P. J. Blok, te Groningen.
Mr. P. van Blom, te Heerenveen.
Mr. W. R. Boer, te Utrecht.
P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage.
Mr. A. C. Bondam, te 's Hertogenbosch.
Dr. A. van der Boon Cz., te Haarlem.

Dr. Th. Borret, te Vogelenzang.
G. H. van Borssum Waalkes, te Huisum.
Mr. P. van den Brandeler, te 's Gravenhage.
A. A. Bredius, te 's Gravenhage.
J. Broekema, te Middelburg.
G. de Bruyne, te Utrecht.
C. W. Bruinvis, te Alkmaar.
A. J. de Bull, te Amsterdam.
Mr. W. H. Ikman van Burck, te Amsterdam.
Mr. A. H. N. van der Burgh, te 's Gravenhage.
Mr. A. W. van Beeck Calkoen, te Utrecht.
Mr. H. H. van Capelle, te Arnhem.
Mr. C. A. Chais van Buren, te Amsterdam.
Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye Dz., te Amsterdam.
G. Craayvanger, te Utrecht.
J. Craandijk, te Haarlem.
Dr. J. Cramer, te Utrecht.
Mr. M. Crommelin, te Utrecht.
J. Backer Dirks, te 's Gravenhage.
Mr. H. J. Dyckmeester, te 's Gravenhage.
Dr. J. I. Doedes, te Utrecht.
Mr. C. M. Dozy, te Leiden.
P. J. van Dijk van Matenesse, te Schiedam.
Mr. C. G. de Balbian van Doorn, te Utrecht.
Mr. J. J. van Doorninck, te Zwolle.
Dr. A. C. Duker, te Haarlem.
P. van Eeghen, te Amsterdam.
Mr. J. van Eik Jr., te Amsterdam.
Dr. C. Ekama, te Haarlem.
Mr. D. Engelberts, te Zutphen.
Mr. A. J. Enschedé, te Haarlem.
Dr. E. Epkema, te Zalt-Bommel.
Mr. J. P. N. Ermerins, te Zierikzee.
Mr. D. Everwijn, te 's Gravenhage.
Mr. G. J. Fabius, te Utrecht.

Mr. A. R. Falck, te Utrecht.
Mr. H. O. Feith, te Groningen.
Mr. J. A. Feith, te Groningen.
Mr. P. R. Feith, te 's Gravenhage.
Mr. C. Fock, te 's Gravenhage.
Mr. J. Fockema Andreae, te Leiden.
D. Franken Dz., te Parijs.
Mr. G. D. Franquinet, te Maastricht.
Dr. J. H. Gallée, te Utrecht.
J. F. Gebhard Jr., te Amsterdam.
Jhr. Mr. A. G. de Geer, te Almelo.
Jhr. Mr. E. L. de Geer, te Zeist.
E. F. Georges, te Utrecht.
Mr. H. Gerlings, te Haarlem.
Mr. S. J. van Geuns, te Utrecht.
Mr. J. G. Gleichman, te 's Gravenhage.
Mr. W. Baron van Goltstein, te 's Gravenhage.
C. J. Gonnet, te Haarlem.
J. J. Graaf, te Ouderkerk a/d Amstel.
Mr. S. Gratama, te Groningen.
Jhr. Mr. J. de Grez, te 's Hertogenbosch.
Dr. T. J. van Griethuysen, te 't Waal.
J. Baron Sirtema van Grovestins, te 's Gravenhage.
Dr. J. H. Gunning Wz., te Utrecht.
Mr. S. van Gijn, te Dordrecht.
J. Habets, te Maastricht.
Dr. F. J. van den Ham, te Groningen.
Dr. H. G. Hamaker, te Katwijk a/d Rijn.
Dr. J. Hartog, te Utrecht.
Mr. L. van Hasselt, te Utrecht.
L. A. F. H. Baron van Heeckeren, te Zutphen.
J. A. F. L. Baron van Heeckeren, te Maastricht.
Mr. W. Heineken, te Amsterdam.
Mr. C. G. C. van Hengst, te Utrecht.
J. A. Heuff Az., te Avezaath.

Mr. A. C. van Heusde, te Utrecht.
J. H. Hingman, te 's Gravenhage.
Mr. S. J. Hingst, te 's Gravenhage.
W. J. Hofdijk, te Amsterdam.
J. H. Hofman, te Everdingen.
Mr. H. Graaf van Hogendorp, te 's Gravenhage.
Dr. J. M. J. Hoog, te Abbenbroek.
J. H. Hooyer, te Arnhem.
F. A. van Braam Houckgeest, te Haarlem.
Jhr. Mr. J. Huydecoper van Maarsseveen, te Maarsseveen.
A. Ising, te 's Gravenhage.
H. de Jager, te Brielle.
Dr. P. de Jong, te Utrecht.
Jhr. Mr. W. F. de Jonge, te Utrecht.
Dr. W. de Jonge, te Groningen.
Dr. Th. Jorissen, te Amsterdam.
Mr. W. van der Kaay, te Leiden.
Dr. G. Kalff, te Amsterdam.
J. Ph. van der Kellen, te Amsterdam.
E. B. Kielstra, te 's Gravenhage.
Mr. F. der Kinderen Fz., te 's Gravenhage.
H. Kleyn van de Poll, te Utrecht.
Mr. W. P. Sautijn Kluit, te Amsterdam.
W. J. Knoop, te 's Gravenhage.
Dr. W. P. C. Knuttel, te Gravenhage.
Mr. F. C. W. Koker, te Arnhem.
Mr. J. S. G. Koning, te Wedde.
F. J. L. Krämer, te Utrecht.
Dr. E. F. Kruyf, te Groningen.
A. C. Kruseman, te Haarlem.
Dr. A. Kuyper, te Amsterdam.
Dr. B. H. Steringa Kuyper, te Middelburg.
Dr. G. H. Lamers, te Utrecht.
Dr. L. A. van Langeraad, te Nieuwveen.

Mr. F. A. J. van Lanschot, te 's Hertogenbosch.
Dr. E. H. Lasonder, te Utrecht.
W. J. Leendertz., te Veenwouden.
J. H. van Lennep, te Zeist.
Mr. J. A. Levy, te Amsterdam.
Dr. J. P. T. van der Lith, te Utrecht.
A. C. Loffelt, te 's Gravenhage.
A. A. Looijen, te Utrecht.
F. Baron van Lynden van Hemmen, te Hemmen.
Mr. R. Melvil Baron van Lynden, te Utrecht.
Mr. A. M. Maas Geesteranus, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. A. J. Rethaan Macaré, te Haarlem.
Mr. Ae. Baron Mackay, te Zutphen.
W. J. Manssen, te Zaandam.
Jhr. Mr. J. L. A. Martens, te Utrecht.
R. P. Mees R. Az., te Rotterdam.
D. C. Meijer Jr., te Amsterdam.
Mr. C. R. Merkus, te Utrecht.
Mr. P. A. N. S. van Meurs, te 's Gravenhage.
Mr. W. L. P. A. Molengraaff, te Utrecht.
Mr. G. Moll, te Amsterdam.
Dr. H. E. Moltzer, te Utrecht.
Dr. K. W. M. Montijn, te Schiedam.
F. D. J. Moorrees, te Vianen.
Dr. L. J. Morell, te Utrecht.
J. C. van der Muelen, te 's Gravenhage.
L. Mulder, te 's Gravenhage.
Dr. P. L. Muller, te Leiden.
Dr. J. C Naber, te Utrecht.
F. Nagtglas, te Utrecht.
Mr. F. H. van Notten, te Amsterdam.
Mr. O. W. Star Numan, te 's Gravenhage.
Dr. W. J. F. Nuijens, te Westwoud.
M. Nijhoff, te 's Gravenhage.
A. J. Nijland, te Utrecht.

F. D. O. Obreen, te Amsterdam.
A. P. M. van Oordt, te Leiden.
Mr. J. C. de Marez Oyens, te 's Gravenhage.
Ridder Pauw van Wieldrecht, te Zeist.
Mr. A. A. van Wulfften Palthe, te Oldenzaal.
Dr. G. Penon, te Groningen.
Mr. J. E. van Persijn, te Nunspeet.
Dr. R. A. S. Piccardt, te Goes.
Dr. A. Pierson, te Amsterdam.
Mr. N. G. Pierson, te Amsterdam.
H. G. van der Poel, te Veenendaal.
Mr. M. S. Pols, te Utrecht.
Ch. J. Polvliet, te IJmuiden.
A. Pompe, te Breda.
Dr. P. Jz. Proost, te Ooster-Blokker.
Mr. C. Pijnacker Hordijk, te Assen.
Dr. E. D. Pijzel, te Amsterdam.
Dr. F. Pyper, te Kimswerd.
Mr. H. P. G. Quack, te Amsterdam.
J. C. W. Quack, te Ravenstein.
Jhr. Mr. F. A. L. Ridder van Rappard, te Utrecht.
Mr. W. A. Reiger, te Groningen.
A. F. J. Reiger, te Lunteren.
Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, te 's Gravenhage.
J. B. Rietstap, te 's Gravenhage.
Dr. W. N. du Rieu, te Leiden.
Mr. L. Rinkel, te Hilversum.
Jhr. Mr. J. Roëll, te 's Gravenhage.
M. Roest Mz., te Amsterdam.
Mr. N. de Roever, te Amsterdam.
Dr. H. C. Rogge, te Amsterdam.
Mr. H. G. Römer, te Jutfaas.
Dr. R. C. H. Römer, te Deil.
Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, te Utrecht.
Mr. W. J. Royaards van den Ham, te Utrecht.

Mr. A. J. Royaards, te Amsterdam.
Mr. W. H. J. Royaards, te Utrecht.
W. F. N. van Rootselaar, te Amersfoort.
J. H. Rössing, te Amsterdam.
Dr. M. A. N. Rovers, te Arnhem.
A. Sassen, te Helmond.
J. H. L. v. d. Schaaff, te Utrecht.
Dr. J. G. de Hoop Scheffer, te Amsterdam.
J. N. Scheltema, te Amsterdam.
A. Baron Schimmelpenninck van der Oye, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. J. C. Schimmelpenninck, te Renkum.
L. H. C. Schutjes, te Orthen.
Mr. J. M. W. Schwartz, te Utrecht.
U. Baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, te Utrecht.
Dr. Chr. Sepp, te Amsterdam.
Mr. J. H. Hora Siccama, te 's Gravenhage.
Mr. C. J. Sickesz, te Lochem.
Mr. J. A. Sillem, te Amsterdam.
Jhr. I. P. Six van Hillegom, te Amsterdam.
J. C. van Slee, te Brielle.
Mr. A. G. A. Baron Sloet, te Zwolle.
Mr. J. J. S. Baron Sloet, te Arnhem.
Dr. F. G. Slothouwer, te Leeuwarden.
M. P. Smissaert, te Utrecht.
J. A. Smits van Nieuwerkerk, te Dordrecht.
O. A. Spitzen, te Zwolle.
W. B. Stoof, te Utrecht.
Jhr. Mr. V. de Stuers, te 's Gravenhage.
Mr. E. Ridder de Stuers, te Maastricht.
Dr. L. J. Suringar, te Maastricht.
Dr. P. H. Suringar, te Assen.
Jhr. Mr. O. Q. van Swinderen, te Groningen.
Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, te 's Gravenhage.

Mr. A. Telting, te Zwolle.
Mr. J. Telting, te 's Gravenhage.
J. A. Alberdingk Thijm, te Amsterdam.
Dr. P. P. H. Alberdingk Thijm, te Leuven.
Mr. G. van Tienhoven, te Amsterdam.
A. des Tombe, te 's Gravenhage.
A. van Toorenenbergen, te Groningen.
Dr. J. J. van Toorenenbergen, te Amsterdam.
Mr. M. W. F. Treub, te Amsterdam.
Mr. W. J. L. Umbgrove, te Zutphen.
J. H. W. Unger, te Rotterdam.
Dr. J. M. J. Valeton, te Amsterdam.
Mr. Ridder de Vanderschueren, te Rotterdam.
Mr. M. Verbrugge, te Middelburg.
Dr. J. Verdam, te Amsterdam.
Mr. A. Ver-Huell, te Arnhem.
Mr. J. VerLoren, te Warnsveld.
Mr. P. VerLoren van Themaat Rz., te Utrecht.
Mr. W. A. Baron van Verschuer, te 's Gravenhage.
Dr. P. J. Veth, te Leiden.
J. P. van Visvliet, te Middelburg.
Dr. A. J. Vitringa, te Deventer.
Mr. H. Vollenhoven, te 's Gravenhage.
J. J. van Vollenhoven, te Arnhem.
Mr. E. du Marchie van Voorthuysen Hz., te Utrecht.
Dr. G. J. Vos Az., te Amsterdam.
Mr. G. de Vries Az., te 's Gravenhage.
Dr. M. de Vries, te Leiden.
R. W. P. de Vries, te Amsterdam.
Dr. A. Vrolik, te Arnhem.
W. K. M. Vrolik, te Utrecht.
Mr. A. C. Waller, te Haarlem.
Mr. W. F. H. Baron van Wassenaer tot Catwijck, te Gorsel.
H. M. Werner, te Amersfoort.

Mr. G. Wicherlinck, te Zwolle.
Mr. C. M. J. Willeumier, te Amsterdam.
A. Winkler Prins, te Amsterdam.
Dr. J. te Winkel, te Groningen.
J. Wolbers, te Utrecht.
Dr. E. W. Wolff, te Amsterdam.
E. Cats Wor, te Zwolle.
Dr. J. A. Worp, te Groningen.
B. W. Wttewaall, te Utrecht.
A. W. Wijbrands, te Leiden.
Dr. J. A. Gerth van Wijk, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. L. H. van Asch van Wijck, te Driebergen.
Jhr. Mr. H. M. J. van Asch van Wijck, te Utrecht.
Mr. N. J. van IJsselsteyn, te 's Gravenhage.
J. C. Zimmerman, te Amsterdam.

GENOOTSCHAPPEN OF INRICHTINGEN,

MET WELKE HET HISTORISCH GENOOTSCHAP, GEVESTIGD TE UTRECHT, IN BETREKKING STAAT.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

Koninklijke Bibliotheek, te 's Gravenhage.

Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde van Neerl. Indië, te 's Gravenhage.

Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.

Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, te Middelburg.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Indisch Genootschap, onder de zinspreuk: *Onderzoek leidt tot waarheid*, te 's Gravenhage.

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, te Zwolle.

Universiteits Bibliotheek, te Amsterdam.

Universiteits Bibliotheek, te Utrecht.

Openbare Bibliotheek, te Arnhem.

Stedelijke Bibliotheek, te Utrecht.

Provinciale Bibliotheek van Zeeland, te Middelburg.

Geschied- en Oudheidk. Genootschap in het Hertogdom Limburg, te Maastricht.

Nederlandsche Heraut, te 's Gravenhage.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel.

Commissions royales d'Arts et d'Archéologie, te Brussel.

Académie d'Archéologie de Belgique, te Antwerpen.

Société archéologique de Namur, te Namen.

Société scientifique et littéraire du Limbourg, te Tongeren.

Société d'Histoire et d'Archéologie, te Genève.

Société d'Histoire de la Suisse romande, te Lausanne.

Institut archéologique liégeois, te Luik.

Institut luxembourgeois, te Luxemburg.

Oudheidskundige Kring van het land van Waas, te St. Nikolaas.

Messager de Gand, te Gent.

Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen, te Gent.

Königlich bayerische Akademie der Wissenschaften, te München.

Verein für hamburgische Geschichte, te Hamburg.

Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Ober-Schwaben, te Ulm.

Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.

Geschichts- und alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes, te Altenburg.

Alt-preussische Monatschrift, te Königsberg.

Historischer Verein für Schwaben und Neuburg, te Augsburg.

Germanisches Museum, te Neurenberg.

Historischer Verein der Oberpfalz und Regensburg, te Regensburg.

Historischer Verein für Steiermark, te Graz.

Historischer Verein für Nieder-Sachsen, te Hannover.

Verein für thüringische Geschichte und Alterthumskunde, te Jena.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.

K. K. geographische Gesellschaft, te Weenen.

Künstler-Verein für bremische Geschichte und Alterthümer, te Bremen.

Harz-Verein für Geschichte und Alterthümer, te Wernigerode.

Verein für Geschichte des Bodensee's und seiner Umgebung, te Friedrichshafen.

Verein für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde, te Schwerin i/M.

Kön. sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, te Leipzig.

Verein für hessische Geschichte und Landeskunde, te Kassel.

Verein für lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, te Lubeck.

Hist. litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lothringen, te Strassburg.

Verein für Geschichte der Stadt Meissen, te Meissen.

Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenburgische Geschichte, te Kiel.

Bergischer Geschichts-Verein, te Bonn.

Aachener Geschichts-Verein, te Aken.

Institut für österreichische Geschichtforschung, te Weenen.

Historischer Verein für den Niederrhein, te Keulen.

Oneida historical Society, te Utica. N. York.

Smithsonian Institution, te Washington.

Real Academia de la Historia, te Madrid.

De Universiteit te Lund.

Université royale de Norvége, te Christiania.

TEN GESCHENKE ONTVANGEN BOEKWERKEN.

a. Van de Schrijvers.

E. B. Kielstra, *Beschrijving van den Atjeh-Oorlog*, 's Gravenhage 1883—1885. 3 d. 8°.

K. F. Stallaert, *Jan-Baptista Houwaert, beschouwd als dichter en als Staatsburger*, Gent 1885. 8°. (Overdruk uit Ned. Museum.)

Dr. J. M. J. Hoog, *De martelaren der Hervorming in Nederland tot* 1565, Schiedam, 1885. 8°.

F. D. J. Moorrees, *De graftombe van Brederode te Vianen*, Haarlem, 1885. 8°. (Overdruk uit Eigen Haard.)

Mr. J. A. Grothe, *Archief voor de geschiedenis der oude hollandsche Zending*, I, II. Utrecht, 1885/86. 8°.

J. A. Smits van Nieuwerkerk en Mr. S. van Gyn, Reproductie van Kaert (*uitnoodiging en Reglement*) *voor een ten jare* 1644 *in den Kloveniersdoelen te Dordrecht gehouden schietwedstrijd*, Dordrecht, 1885. Plano.

A. Bertolotti, *Giunti agli artisti Belgi ed Olandesi in Roma*, *nei Secoli* XVI en XVII, Roma, 1885. 4°.

Dr. W. K. J. Schoor, *Le Sépulcre de Lutke-Lollum*. (Overdruk.) 8°.

C. W. Bruinvis, *Verslag van het Stedelijk Museum te Alkmaar over* 1885, Alkmaar 1886. 8°.

Dr. Th. Toeche, *Leopold von Ranke an seinem neunzigssten Geburtstage*, 21 *Dec.* 1885 *Ansprache und Zuschriften*, Berlin, 1886. 8°.

Mr. L. P. C. van den Bergh, *Het Rijksarchief te 's Gravenhage. Verslag over* 1884. 's Gravenhage, 1885. 8°.

Dr. R. Fruin, *Leopold von Ranke op zijn negentigsten verjaardag* (Overdruk.)

Mr. A. C. Bondam, *De Orthensche verwikkelingen*, 's Bosch, 1886. 8°.

Mr. L. Oldenhuis Gratama, *De Hunnebedden in Drenthe en aanverwante onderwerpen*, Assen, 1886. 8°.

J. Anspach, *De voormalige Heerschap Ochten in Neder-Betuwe* (Overdruk.)

J. Anspach, *Lievendaal, Overijsel, v. Heeckeren, v. Hecht* (Overdruk.)

Dr. J. J. van Toorenenbergen, *Luther aan de Hoogeschool*, Amsterdam, 1884. 8°.

C. A. Rahlenbeck, *Les Wallons de Tilly* (*extrait*), Bruxelles, 1885. 8°.

J. G. Frederiks, *Johan Lippersheim van Wezel, burger van Middelburg en uitvinder der verrekijkers* (Overdruk.)

K. Stallaert, *Keurboek der stad Diest*, Diest, 1885, 8°.

G. H. van Borssum Waelkes, *Friesche klokke-opschriften met andere van elders vergeleken*, Leeuwarden, 1885. 8°.

Mr. A. Beaujon, *Overzicht der geschiedenis van de Nederlandsche zeevisscherijen*, Leiden, 1885. 8°.

Mr. L. van Hasselt, *Verslag omtrent oude Gemeente- en Waterschaps-archieven in de provincie Utrecht*, Utrecht, 1885, 8°.

Chr. J. Polvliet, *Genealogie van het geslacht Alting* (Overdruk), 's Gravenhage, 1885. 4°.

Mr. N. P. v. d. Berg, *Debet of Credit?* 3e druk, Batavia, 1885. 8°.

Dr. P. A. Tiele, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel* I, 's Gravenhage, 1886. 8°.

Dr. G. J. Vos Az., *Groen v. Prinsterer en zijn tijd*,

1800—1857. *Studien en Schetsen op het gebied der Nederlandsche kerkgeschiedenis*, Dordrecht, 1886. 8°.

Mr. G. N. de Stoppelaer, *Het schuttengilde van den ed. handboog-confrèrie St. Sebastiaan te Middelburg*, Middelburg, 1886. 8°. (Niet in den handel.)

P. J. van Dijk van Matenesse, *Quelques jetons curieux ou inedits* (extrait.)

Dr. J. Cramer en Dr. G. H. Lamers, *Nieuwe bijdragen op het gebied van Godgeleerdheid en Wijsbegeerte* I—IV, Amst. 1877—1885. 8°.

b. Van of door Departementen van algemeen bestuur, Genootschappen, Maatschappijen enz.

Van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken:

Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven VII, 's Gravenhage, 1885. 8°.

Publications de la Societé historique et archéologique dans le duché de Limbourg, XXII, Ruremonde, 1885. 8°.

Van het Ministerie van Marine:

Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Zeemacht, 1884/5, 's Gravenhage, 1886. 8°.

Van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland:

H. Jacobi, *Het privilegie voor Waterschapslasten volgens de wet van* 9 *October* 1841, Haarlem, 1885. 8°.

Van Burgemeester en Wethouders van Utrecht:

Gemeente-verslag 1885, Utrecht, 1886. 8°.

Van Burgemeester en Wethouders van Deventer:

Mr. J. I. van Doorninck, *De Cameraarsrekeningen van Deventer*, II, III, 1, 2, Deventer, 1885/6. 8°.

Van de Commissie voor het Leesmuseum te Rotterdam:

27ste *Jaarverslag*, Rotterdam, 1886. 8°.

Van de Commissie voor het Museum van Oudheden in Drenthe:

Verslag 1884, Assen, 1885. 8°.

Van het Stedelijk Museum te Leiden:

Zesde supplement op den catalogus, Leiden, 1885. 8°.

Verslag over 1884, Leiden, 1885. 8°.

Van het Muntcollege te Utrecht:

Catalogus der gouden en zilveren speciën geslagen van 1795—1813, Utrecht, 1885. 8°.

Van de Vereeniging tot bevordering van de belangen van den boekhandel:

Catalogus der Bibliotheek, Amsterdam, 1885. 8°.

Van de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage:

Verslag van de aanwinsten in 1884, 's Gravenhage, 1885. 8°.

Van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam:

Jaarverslag uitgebracht 1 *Juny* 1885. A. W. Weissman, *Het Amsterdamsche woonhuis van* 1500 *tot* 1800. Amsterdam, 1885. 4°.

Van den Heer J. R. Planten te N.-York:

History of the School of the collegiate reformed dutch church of N.-York. N.-York, 1883. 8°.

Van de Maatschappij Felix-meritis:

Verslag 1884/5, Amsterdam, 1885. 8°.

RUILING VAN GENOOTSCHAPPELIJKE WERKEN.

a. NEDERLAND EN N. INDIË. *b.* BELGIË. *c.* DUITSCHLAND. *d.* SPANJE. *e.* ZWEDEN EN NOORWEGEN. *f.* AMERIKA.

a. NEDERLAND EN N. INDIË.

Van de Kon. Akadem. v. Wetensch. te Amsterd.:

Verhandelingen, afd. Natuurkunde, XXIV, Amsterdam, 1886. 4°.

Verhandelingen, afd. Letterkunde, XVI, Amsterdam, 1886. 4°.

Verslagen en Mededeelingen, afd. Natuurk., 3e reeks, I. 3, II. 1. Amsterdam, 1884/5. 8°.

Verslagen en mededeelingen afd. Letterkunde, 3e reeks, II. 2, 3. Amsterdam, 1884/5. 8°.

Jaarboek 1884, Amsterdam, 1884. 8°.

Venite ad me. Ad Vergilium. De Alarico. Poemata praemio et laude donata, Amsterdam, 1885. 8°.

Programma certaminis poetici:

Register op den catalogus der boekery, Amsterdam, 1885. 8°.

Van de Maatschappij v. Ned. Letterk. te Leiden:

Handelingen, 1885. Leiden, 1885. 8°.

Levensberichten der afgestorven medeleden, Leiden, 1885. 8°.

Catalogus, II, 3, Leiden, 1885. 8°.

Van het Prov. Utrechtsch Genootschap v. Kunst. en Wetensch. te Utrecht:

Aanteekeningen van de Sectievergaderingen 1884/5, Utreht, 1884/5. 8°.

Verslag jaarvergadering 1885, Utrecht, 1885. 8°.

Van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg:

Catalogus van schilderijen en portretten.

Naamlijst van geschiedk. en ethnographische voorwerpen.

Naamlijst van fossilia in de Steenenkamer.

Van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden:

57e *Verslag*, 1884/5, Leeuwarden, 1885. 8°.

De vrije Fries, 3e reeks, IV, 2, Leeuwarden, 1885, 8°.

Van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis te Zwolle:

Mr. J. Ph. VerLoren, *Lebuinus en zijne stichting te Deventer gedurende den eersten tijd van haar bestaan.* Zwolle, 1885. 8°.

Verslag der 55e en 56e *vergadering*, Zwolle, 1885. 8°.
Stadregt van Vollenhoven, 1, 2, Zwolle, 1885. 8°.
Mr. J. I. van Doorninck, *Catalogus der Charters uit het archief van het Burgerweeshuis (vroeger Buschklooster) te Zwolle*, Zwolle, 1885. 8°.
Stad-, dijk- en markregten, III, 17, Zwolle, 1886. 8°.
Register van Overijsselsche Oorkonden, IV.

Van het Geschied- en Oudheidk. Genootschap in het Hertogdom Limburg te Maastricht:
Publications, XXII, Ruremonde, 1885. 8°.

Van de Vereeniging de „Nederlandsche Heraut" te 's Gravenhage:
Tijdschrift, IV, 2, 's Gravenhage, 1885. 8°.

Van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia:
Tijdschrift, XXX, 3, 4, 5, Batavia/'s Hage, 1885. 8°.
Notulen, XXII, 4, XXIII, 1, 2, Batavia, 1885. 8°.
Ned.-Indisch plakaatboek, 1602—1811, I, Batavia/'s Hage, 1885, 8°.
Verhandelingen, XLV, 1, Batavia/'s Hage, 1885. 4°.

Van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-Indië te Batavia:
Bijdragen, 4e reeks, X, 3, 4, 5e reeks, I, 1, 2, 's Gravenhage, 1885/86. 8°.
Dr. J. J. M. de Groot, *Het Kongsiwezen van Borneo*, 's Gravenhage, 1885. 8°.

Van het Indisch Genootschap:
Notulen, 11 *Julij*, 27 *October* 1885, 5 *Jan.*, 16 Febr. 1886.
Naamlijst der leden.

b. BELGIË.

Van de Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique:
Bulletins, IIIe série, 6, 7, 8, Brux. 1883—1885. 8°.

Annuaire, 1884/85, Brux. 1884/85. 8°.

Compte rendu, IVe série, XI, 3, 4, 5, XII, 1, 2, 3, Brux., 1883/4. 8°.

Cartulaire de Hainaut, II, Brux. 1883. 4°.

Ch. Piot, Correspondance de Granvelle, IV, Brux., 1884. 4°.

Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre, IV, Brux., 1885. 4°.

Biographie nationale, VIII, 1, 2, Brux., 1884/5. 8°.

O. Permez, *Jours de solitude*, Paris, 1883. 8°.

Van de Commissions royales d'Art et d'Archéologie te Brussel:

Bulletin, XXIII, XXIV, 1—6, Brux., 1884/5. 8°.

Van de Académie d'Archéologie de Belgique:

Cartes de la topographie des voies romaines de la Gaule Belgique, Anvers, 1886.

Van de maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen te Gent:

K. Stallaert, *Het keurboek van de stad Diest*, Gent, 1885. 8°.

Gewijzigde wetten.

Van de Société archéologique de Namur:

Annales, XVI, 4, Namur, 1886. 8°.

Bibliographie Namuroise, I, 2, Namur, 1885. 8°.

Rapport, 1884.

Van de Société scientifique et littéraire du Limbourg te Tongeren:

Bulletin, XVI, Tongres, 1884. 8°.

Van den Oudheidskundigen Kring van het land van Waas:

Annalen, X, 2, 3, St. Nikolaas, 1885/6. 8°.

Van de Redactie:

Messager des sciences historiques, 1885, 1, 2, 3, 4, 1886, 1, Gand, 1885/6. 8°.

Van het Institut archéologique liégeois:
Bulletin, XVIII, 1, Liége, 1885. 8°.

c. DUITSCHLAND.

Van de kön. baier. Akademie der Wissenschaften, te München:
Sitzungsberichte der philos. philol. hist. Classe, 1885, 2, 3. München, 1885. 8°.
Fr. von Bezold, *Rudolf Agricola*, *Festrede*, München, 1884. 4°.
Aug. von Druffel, *Monumenta Tridentina*, 2, München, 1885. 4°.
Abhandlungen der hist. Classe, XVII, 2, München, 1885. 8°.

Van de kais. Akademie der Wissensch. te Weenen;
Archif für österr. Geschichte, LXVI, 1, 2, LXVII, 1, München, 1885. 8°.

Van de königl. sächsische Gesellschaft der Wissenschaften te Leipzig:
Abhandlungen der philol. hist. Classe, X, 1, 2, Leipzig, 1885. 8°.
Berichte über die Verhandlungen der philol. hist. Classe, III, Leipzig, 1885. 8°.
Verhandlungen hist. philol. Classe, 1885, 1, 2, Leipzig, 1885. 8°.

Van de oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften te Görlitz:
Neues lausitzisches Magazin, LXI, 1, 2, Görlitz, 1885. 8°.

Van den Harzverein für Geschichte und Alterthumskunde te Wernigerode:
Zeitschrift, XVIII, 1, 2, Wernigerode, 1886. 8°.

Van den aachener Geschichtsverein:
Zeitschrift, VII, 1, 2, 3, 4, Aachen, 1885. 8°.

Van den Verein für thüringische Geschichts- und Alterthumskunde:

Thüringische Geschichtsquellen, Neue Folge, II, Jena, 1885. 8°.

Zeitschrift, Neue Folge, IV, Jena, 1885. 8°.

Van het Institut für österr. Geschichtsforschung:

Mittheilungen, VI, 3, 4, VII, 1, 2, Innsbrück, 1885/6. 8°.

Mittheilungen, I, *Ergänzungsband*, 3, Innsbrück, 1885. 8°.

Van den historischen Verein für Niedersachsen te Hannover:

Ed. Bodemann, *Leibnitzens Entwürfe zu seinen Annalen von* 1691 *und* 1692, Hannover, 1885. 8°.

Zeitschrift 1885 *und* 47e *Nachricht*, Hannover, 1885. 8°.

Dr. E. Sommerbrodt, *Afrika auf der ebstorfer Welt-Karte. Festrede zum fünfzigjärigen Jubiläum.* Hannover, 1885. 4°.

Van den hist. Verein von Oberpfalz und Regensburg:

Verhandlungen, XXXIX, Stadtamhof, 1885. 8°.

Van den Verein für hamburgische Geschichte:

Mittheilungen, VIII, Hamburg, 1886. 8°.

Zeitschrift, Neue Folge, V, 1, Hamburg, 1886. 8°.

Van den hist. literarischen Zweigverein des Vogesenclubs te Straatsburg:

Jahrbuch, I, Strassburg, 1885. 8°.

Van de geographische Gesellschaft te Weenen:

Mittheilungen, 1884, Wien, 1884. 8°.

Van den Verein für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde:

Jahrbücher, L, Schwerin, 1885. 8°.

Van den hist. Verein für Steiermark te Graz:

Mittheilungen, XXXIII, Graz, 1885. 8°.

Van de Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte:

Zeitschrift, XIV, XV, 1, 2, Kiel, 1884/5. 8°.

Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden, I, 1, 2, 3, 4, II, 1, Hamburg/Leipzig, 1885/6. 4°.

Van den Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben:

Würtembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte, VIII, 1—4, Stuttgart, 1885/6. 8°.

Van de Redactie:

Alt-preussische Monatschrift, XXII, 3—8, Königsberg in Pr., 1885. 8°.

Van den Verein für Geschichte der stadt Meissen:

Zeitschrift, I, 4, Meissen, 1884. 8.

Van den historischen Verein für den Niederrhein:

Annalen, XXXV—XLIV, Keulen, 1880/85. 8°.

Van het germanische Museum te Neurenberg:

Anzeiger, I, 2, Nürnberg, 1885. 8°.

Mittheilungen, I, 2, Nürnberg, 1885. 8°.

Katalog der Gemälde.

Van de Universiteits-Bibliotheek te Straatsburg:

Von Reitzenstein, *Regesten der Grafen von Orlamünde*, Bayreuth., 1871. 4°.

Perrault, *Les hommes illustres qui ont paru en France pendant ce siècle*, Paris, 1698. 8°.

A. von Reumont, *Zeitgenossen. Biographien und Karakteristiken*, Berlin, 1862, 2 Th. 8°.

J. J. Hottinger und G. Schwab, *Die Schweiz in ihren Ritterburgen und Bergschlössern historisch dargestellt*, Chur, 1828/30, 2 Th. 8°.

Voyage autour du monde par la frégatte la Boudeuse et la flute L'Etoile en 1766—1769, Neuchâtel, 1772. 8°.

P. Hachenbergii, *historia de vita ac rebus gestis Frederici I, electoris palatini*, Jenae et Lipsiae, 1739. 4°.

G. Wolff und O. Dahm, *Der römische Grenzwall bei Hanau, mit den Kastellen zu Rückingen and Marköbel*, Hanau, 1865. 4°.

Dr. J. Werder, *Konstanz und die Eidgenossenschaft. Eine Beitrage zur Schweizergeschichte*, Basel, 1885. 4°.

Siebold Schillings *Beschreibung der burgundischen Krieger*, Bern, 1743. fol.

Geheime Geschichte der Regierung des Landes zwischen Rhein und Mosel; auch des Verlusts der Linien von Mainz, S. l. t. a. 8°.

d. SPANJE.

Van de Real Academia de la Historia te Madrid:

Boletin, VI, 5, 6, VII, 1—6, VIII, 1, 2, 3, Madrid, 1885/6. 8°.

e. ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Van de Universiteit te Lund:

Acta XX, *Rätts och Statsvetenskap*, Lund, 1883/4. 4°.

Acta XX *Philos. Sprävetenskap och historia*, Lund, 1883/4. 4°.

Acta XX *Theologi*, Lund, 1883/4. 4°.

Universitets Biblioteks accessions-katalog, 1884, Lund, 1885. 8°.

f. AMERIKA.

Van Smithsonian Institution te Washington:

Report, 1883, Washington, 1885. 8°.

Contributions to knowledge XXIV, XXV, Washington, 1885. 4°.

Publications of the bureau of ethnology, II, III, Washington, 1883/4. 8°.

Van de Oneida historical Society in Utica:

Historical Fallacies regarding New-York, N.-York, 1879. 8°.

Publications N°. 5, N.-York, 1880. 8°.

REKENING VAN 'THISTORISCH GENOOTSCHAP.

1885.

ONTVANG.

Saldo der rekening 1884	*f* 5143.90
Contributiën	- 2790.—
Verkochte Werken van 't Genootschap . .	- 148.81
Rente van 't reserve-kapitaal en van belegd kasgeld	- 170.57
	f 8253.28

UITGAAF.

Kosten der Werken van 't Genootschap .	*f* 2278.35
Bibliotheek en Leesgezelschap	- 326.50
Bezoldiging van den bode, drukwerk, porto's enz.	- 152.15
Kosten van 't locaal voor de vergaderingen	- 153.45
Saldo op nieuwe rekening over te brengen	- 5342.83
	f 8253.28

A. BUCHELIUS,

Observationes ecclesiasticae sub presbyteratu meo. 1622—1626.

UITGEGEVEN DOOR

Mr. S. MULLER Fz.

Achterstaande extracten zijn ontleend aan een 4° boekje, in perkament gebonden, geheel volgeschreven met de bekende hand van den Utrechtschen oudheidkundige Arnold Van Buchell, en toebehoorende aan den heer Jhr. Mr. F. J. J. Van Eysinga te Leeuwarden, met wiens vriendelijk verlof ik hier een en ander daaruit mededeel.

Buchelius heeft in dit boekje dag voor dag alles aangeteekend, wat hem in zijne qualiteit van ouderling der Gereformeerde kerk voorkwam. Verreweg het meeste intusschen is van geen belang; alles is uiterst uitvoerig medegedeeld, zoodat nog veel, dat *wellicht* de mededeeling verdienen zou, moet weggelaten worden, omdat de uitvoerigheid buiten eenige verhouding staat tot het gewicht der verhaalde zaken. Intusschen meende ik toch enkele bijzonderheden aan het boekje te kunnen ontleenen, die het afdrukken wel waard zijn. Bijna alle aanteekeningen van Buchell hebben betrekking op de censura morum en daaronder is wel een

en ander, dat ons een beeld geeft van de zeden en gewoonten dier tijden. Veel belangrijker acht ik echter nog, hetgeen Buchell ons hier mededeelt over de overblijfselen van het Roomsch-katholiek geloof onder de burgerij. Onder het rumoer der twisten tusschen Gereformeerden en Arminianen vergeten wij te veel, dat er nog eene derde partij bestond, die wel gefnuikt was, doch desniettemin veel meer kracht bezat dan wij gewoonlijk aannemen. Niet zonder verwondering vernemen wij hier, in 1622, van bedevaarten naar de oude heilige plaatsen der katholieken, — van meer dan een blijk van gehechtheid ter goeder trouw aan het oude gebruik, om te huwen zonder proclamatie van kerk of stadhuis (alleen de facto na trouwbelofte voor getuigen), — van gasthuizen, waar men de verpleegden tot overgang tot het katholieke geloof dwong, — van kloosters zelfs, waar onder het oog der stedelijke regeering onderwijs in dit geloof werd gegeven! De mededeelingen verklaren het verhaal, door denzelfden Buchell elders gedaan, dat *alle* groote vermogens te Utrecht nog in 1621 in handen waren van niet-leden der heerschende kerk.

S. M.

1622. September 3. Incipit Synodus provincialis Traiectensis, et prima tum sessio facta in domo capitulari Summi templi.

2a Sessio. Supplicatio vel petitio trium Remonstrantium et Libertinorum olim predicantium, Hornhovii, Assweri Joannis et W. Riddersbachii, de Nationali synodo convocando, se nempe habere, que nondum antehac ab ullo essent proposita, nec ab alio quam Nationali libero conventu posse de iis statui. Responsum delatum in proximum consessum. . . . .

Dat de kerckmeesters behoren te wesen litmaten van de kercke, ende daertoe te arbeyden ....

De matrimoniis ac nuptiis rusticorum, ut fiant sine insolentia et turpitudine.

3a Sessio. Ad Ant. Hornhovii, Assueri Joannis et Wil. Riddersbachii petitionem, qua convocari quamprimum Nationalem synodum deberi proponebant, ad quam nonnulla nunquam antehac actita(ta) praeter V articulos haberent proponenda, responsum: Illud jampridem in animo hęrere tam Ordinibus quam Synodo, etiamsi illi non admonuissent, verum parum illa arridere utrisque, quod turbulentorum animorum inditia pręberent, et vix inde quietis aut boni quid in publicum emanaturum sperari posset; nihilominus si quid vel reipublicae vel ecclesiae profuturum haberent, liberum ipsis esse, jam in pręsenti proferre, nec opus ad hoc Nationalem synodum exspectare.

Sessio 4a. An Remonstranti, ad sacram synaxim admitti petenti, illud permittendum; et jam quęsitum fuit. Occasio huius quęstionis oblata nuper in senatu prius ecclesiastico, inde in classicali congregatione proximo ab Henrico Caesareo, qui idem aliquoties petierat; sed res, cum gravioris esset momenti, maxime respectu eorum, qui plenis ut aiunt velis toties in orthodoxos de suggestu fulminassent et invecti fuissent et necdum approbare Synodi nationalis decreta vellent, semper ulterius rejecta fuit; et jam synodo visum, quęstionem hanc ad Nationalem proximam differre plenius examinandam ....

De Illustri gymnasio in hac provincia erigendo, cum illud, quod Amersfortie olim et etiam hic tentatum, penitus collapsum sit.

October 9. In de husinge van den houtfester, que vacue erant et conductae a domina De Oyen insciis

dominis, quę species vis est, hebben des savonts de Arminianen ofte Libertinen haer vergaderinge gehadt, ende sijn daerover bij den scout gedeprehendeert ende volgens de placaten geboet, eenige ongeruste clappeyen veel spels makende, als Levin, de weerdin in de Swarte Clock, ende des afgesetten predicants Zijls wijf, quibus licentia fęminea et justitię contemtu omnia impunita fuere.

October 28. Lustratio facta in monasteriis Beguinarum, et quaedam imagines inde sublatae, invalido sane contra Papismum et idololatriam remedio, cum ipsa collegia, in quibus superstitio illa alitur et fovetur, sartatecta maneant, quae aut tollenda aut omnino in meliorem usum reformanda essent; quorum patronos nimis quam multos in ipso etiam magistratu habemus, qui tandem negligentiae suae aliquando coram justo judice rationes procul dubio daturi sunt.

November. Als den 2 dezer maent gestorven was Gijsbert Willemss. De Roy, canonick St. Marien tUtrecht, ende sijne prebende, overmits De Wit corts te vooren in Italien mede in der Staten maent gestorven was, aen het Vroetschap deser stat gevallen is, heeft dselve ex voto gegeven aen de diaconie onser kercken pro pauperibus; ende wert al voor dselve geboden 3600 gulden.

In Novembri hebben haer geboden gehadt Mr. Dirck Modde, in de rechten doctor, met J. Mechtelt Hogerbetz, jonge dochter, wonende te Leyden. Hij was canonick St. Marien, soon van . . . . . . Mertenss., pander ofte bode van de Leckendijck eertijt, nu herberge houdende op de Gansemarckt in de Maecht van Ghent; mater ex Cronenburgica veteri familia. Sij

was dochter van Rombout Hogerbeets, eertijts pensionaris van Leiden ende nu gevangen op Lovenstein; beide Libertijns ofte Arminiaens gesint.

Alsoo den kerckraet dagelicx veel ontuchticheits vernamen int trouwen, ende sonderling in het haestich hertrouwen van weduwen, waervan de mans nauwelicx begraven waren, ofte de geboden worden aengeteeckent om met andere te vergaderen, ende dat tot grote onstichtinge van de kercken, hebben aen den magistraet daerover gedoleert, versoeckende daerinne publica authoritate geremediëert te werden tot onderhouwinge van de eerbaerheit des echten staets ende tot uuytsluitinge van alle perijckelen, die door soo subitelicke vermenginge soude connen ontstaen. Waerover bij de heeren . . . . geordonneert is, dat voortaen niemant en sal mogen in huwelic vergaderen (wel verstaende weduwe sijnde) dan na de 20 weecken, dat hare eerste mannen overleden sijn. Actum den 8 September 1617. Onderteyckent: Bor.
Hierover droelde Meedenblic, dat Griet Van Renesse haer beclaechden over de predicanten, dat die haer niet en wilden trouwen na haer mans Beernts overlyden, ende sy daeromme ongetrout by haeren vryer moste gaen slaepen.

1623. Januarius. Nadien dat bij requeste versocht was, dat de magistraet geliefden te letten op de saecken der armen ende uuyt haer collegie daertoe te committeren, soo sijn tot dien eynde daertoe genomineert de schepenen Aernt Van Eck ende Jan Flor. Van Nypoort, omme te aenhoren de geproponeerde middelen. Soo is dan voorgehouden, me presente, dat ofte de middelen mosten merckelicken vermeerdert sijn, aengesien den grooten noot ende meenichte der armen,

ofte dat men de ordre soude moeten veranderen; ende seyden de diaconen, in de kercken by de dagelicxe collecten bevonden te werden, dat dselve seer verre te boven gaen ende overtreffen de versamelingen van eenige 8, 10 ofte 12 jaeren ende daervoor, dat daerover oeck deselve wel suffisant souden wesen, omme de arme litmaten der kercke te onderhouden, maer dat den toeval van alderhande andere armen dagelicx soo groot werden, dat niettegenstaende eenige bygevoechde subsidiën de uuytdeylders stadich daermede te cort quamen, want alsoo sy nu verplicht waren, aen alle armen, van wat relligie die sijn, haere besorginge te doen strecken, ende groote desordre by de papisten-deylders, als waren meest van de gasthusen, canonicke-collegiën ende andere diergelijcke provens, geschieden, als die meest haere favoriten versorchden, ende sy niet en conden weten, wat die van deselvige genoten hadden daerover noch uuyte diaconie genoten. Dat het daeromme nodich soude wesen, dat men een generael Eleemosiniers-camer soude oprichten [1]), na de voorbeelden van andere nabuerige republycken; waerinne eenige uuyt alle de collegiën, die sodanige uuytdelinge deden, souden compareren, die metten anderen mochten conferentie houden, wat yder der voorseyde armen genoot, ende daerover ordre stellen. Dat hetselve int werck gestelt sijnde, bevonden soude worden, de middelen totten armen gegeven bastant genoech te wesen, omme alle armen rijckelicken te deelen; dat daerdoor oock alle abusen souden connen geweert worden, houdende alle de voorseyde collegiën metten anderen correspondentie. Hierop werden geobjicieert, dat het qualicken daertoe

1) De Aalmoezenierskamer werd te Utrecht eerst in 1628 opgericht. (Vgl. ook: Vroedschapsresol. 15 Mei 1627.)

soude te brengen wesen, dat een yder bij syn oudt gebruyck ende vryheit soude willen blyven, dat oock sommige daerdoor souden afgetrocken worden den armen eenige giften te maken, soo die niet na haere dispositiën en werden volvoert. Worden oock geseyt, dat verscheyde besoignien over dese handelinge voorgaens gedaen waren, die men by den secretaris Leerdam soude vinden; dat het niet ongeraden waer, deselve op te soecken, aleer men vorder soude gaan.

Januarius 30. Daer worden doen oock dese casus voorgestelt. Een vroumensch, eerst opgehouden hebbende het houwelicsgebot van eender, die sy seyde haer getrout te hebben, die niettemin sich, op een ander plaets als een soldaet synde ende so men verstaet tot Huessen, heeft laten trouwen, versocht nu opgeteeckent te worden met eender, daer sij nu allegeerde mede verlooft te sijn; heeft voor antwoort ontfangen, dat se hiervoren geseyt hadde, getrout te hebben den voorgestelden, ende dat se daervan eerst moste ontslagen syn ofte by de wet vrij gekent; dwelcke voor de magistraet, sulcx versoeckende, vertoonden de voorgaende ophoudinge door instigatie van andere geschiet te sijn, ende dat sij ter goeder trouwen bijgeslapen hadde, ock ontslagen was by den voorseyden, die nu mede getrout was; hierover de magistraet advys versocht van de kerckenraet. Hierover is by dese occasie voorgehouden, dat men de magistraet soude remonstreren, dat naerder behoorden op sodanige hoererie, die in dese stadt so overvloedich bedreven worden, geleth te worden, ende die niet en behoorden ongestraft te blyven; oock dat eenige straffe by de weth gevoecht moste worden, die tegen de weduwe, binnen de 20 weecken nae haer mannen overlyden herhuwende, gemaect is, cum lex sine poena plane sit illusoria.

Februarius 5. Swanenburch bracht voort sijn concept ende voorstel, waeromme men behoorde te procederen tot een Elemosiniers-camer in genere op te rechten, de faulten ende abuysen remonstrerende; daer Langius geen smaeck inne hadde, seggende dat de faulten wel behoorden geremediëert te wesen, maer de veranderinge periculoos was, dat men sonder onderscheit behoorden te deilen, ende de diaconen niet alleen aen de membra ecclesię maer aen allen anderen de collecten mosten deilen, dat het mede periculeus ware een camer op te rechten, daer papisten in souden sitten, die uuyt alle bedieningen veeleer gesloten mosten blyven.

Het project worden van Nellestein medegenomen om te doorsien, cum in rebus tanti ponderis nec cito nec temere procedendum sit.

Februarius 16. Alsoo enige moortbranders uuyt de Arminiaense factie, die voorgenomen hadden Z. E. den prince van Oraingien ende andere van de overste regieringe om hals te brengen ende in verscheyden plaetsen brant te stichten ende also hare scadelicke factie tegens den staet ende welvaren van dit lant in de regieringe te dringen met den uuytersten onderganck van dese provintiën, ontdect waren, syn sommige, sulcke extreme barbarie detesterende, ultro gemoveert geworden in onse kercke te comen, waeronder desen dach in den Dom geweest sijn Sypestein ende Pauw, beyde canonicken. Verhopen, dat andere, wiens conscientie niet geheel en is gebrantmerct ende in wiens herte noch eenige liefde haers vaderlants overich is, deselve sullen volgen, opdat wij alsoo vereenicht Godt almachtich mogen dancken ende ons met meerder ijver tot welstant van den landen ende bescherminge derselver mogen door Godts gratie imploieren.

Martius 4. Congregatio Senatus ecclesiastici facta. Voorgelesen het concept, bij mij uuyt het voorwerp van de diaconen ingestelt, dienende tot redressement van der armen saecken; ende alhoewel het niet en mishaechde, maeckte evenwel den borgemeester Van der Lingen ende D. Langius swaricheit in de veranderinge, dwijle de middelen van den armen nu merckelicken, immers voor dit jaer, vermeerdert waren, ende men int collegie van de Almosiniers op te rechten, in der manieren voorgestelt worden, eenige papisten souden in moeten brengen.

Worden mede geseit, dat de ordre, by de magistraet gemaect voor desen op het innemen van de gasthuijsbroeders [1]) ende kiesen van de huysmeesters, veeltyts werden geïnfringeert.

Daer vielen oock eenige recommandatien tot oprechtinge van een Fransche schole.

Martius 12. Den biscop op sepulture voor camere, daer den kerckenraet vergadert [2]), ommegekeert, is weder terecht gevonden; id quorundam diaconorum dicebatur factum.

Aprilis 1. Post prandium, cum domum referrem apud Donselarium [3]) libellum [4]), quem ipse mihi pridem

1) Namelijk de leden der broederschap of het college van regenten der gasthuizen.

2) Namelijk het beeld op de nog bestaande tombe van bisschop Guy van Avesnes in den Dom.

3) Denkelijk de oud-schepen en oud-thesaurier Henrick Van Dompselaer. Hij was thesaurier tijdens de instelling der Vroedschap door prins Maurits en werd toen door de Vroedschap nog voor een jaar gecontinueerd, doch kwam later niet meer in de regeering der stad.

4) Hoogstwaarschijnlijk De Groot's verantwoording, die in Augustus 1622 te Parijs verscheen, en zeker kort daarna, in het laatst van 1622, ook hier te lande.

dederat ut perlegerem, ipseque quid de eo sentirem interrogaret, minime placere respondi, esse nempe famosum libellum ad seditionem commovendam aptissimum, meque mirari Grotii in eo acerbitatem, quem modestiorem credideram; sed satis ex eo me discere potuisse, ingenuam ipsius indolem a praeceptoribus duobus, postquam ad rempublicam se recepisset, corruptam et pertinaci quadam superbia imbutam, neque nempe satis ei esse, suam causam agere, nisi et omnium laudaret et quantum in ipso esset totam nostram rempublicam labefactaret, nec a sacris nec a profanis abstinens, nec principis authoritati parcens. Ad quae ille: aureum esse libellum et oraculorum quasi compendium, in eo veritatem nude ob oculos positam spectari posse, inique in illum, in omnes prętor morem actum; pluraque addidit in concionatores calumniosa pro exulibus et abdicatis. Unde, quando verba crescerent, abeundum putavi, cum satis ille quid monstri aleret patefecisset, ita ut spem, quam dederat Drillenburgius de eo ad ecclesiam reducendo, penitus abjecerim; ad Libertinitatem nempe in relligione pronum intellexeram et ad mutationem publicae rei, quo ambitionem suam fovere in novitate posset, inclinare; cui rei ejusmodi libelli, quos aliquoties in hac provintia recusos et apud plerosque factionis haberi dicebat, faciebant.

Aprilis 3. Cum in Plataeam novam [1]) visitationem Flamingius et ego prosequeremur, praetereuntem Adrianum Borrium, olim Lugdunensem ecclesiastem et nunc propter obstinationem aliaque cum suis Remonstrantibus in rempublicam et ecclesiam machinamenta exulem, vidimus, et assequuti multa cum illo contulimus, nosque mirari illius temeritatem diximus, quod auderet

1) De Lange nieuwstraat.

ita publice incedere, cum jamdiu Ordinum nostrorum sententia se proscriptum sciret, et non ita dudum renovato Superiorum edicto constituto indicibus praemio, diligentius cum suis complicibus investigaretur. Dicebat se Amsterodamo jamjam venire, ubi paullo ante a Flamingio visus erat, cumque de nefanda multorum suorum conspiratione ageremus, et quorundam ab ejusmodi sceleribus abhorrentium reconsiliatione, ajebat se nunquam talia approbasse aut eorum consiliis interfuisse, imo quod tęderet diuturnae oberrationis; addebat et se vidisse Rod. Zilii libellum supplicem ad Ordines, quo ille reditum in patriam flagitaret; quędam etiam intermiscebantur de relligione et controversiis. Tandem, cum advesperasceret, discessimus, eo precante ne illum proderemus; nos contra admonebamus, ut rebus suis in tempore prospiceret nec turbare patriam diutius pergeret, ne poenas quandoque promeritas lueret, eum jam in nostra manu esse, et si vellemus protinus carceri manciparetur, nos tamen id minime conari, sed malle, ut se respiceret atque etiam suos, conjugem nempe et liberos, in hac civitate morantes, crimen inobedientię et pervicacię contra magistratum a se removeret. Atque ita hominem dimisimus, vestibus non ita lautis sed coloratis nec decentibus indutum. Fama est, nec ea inanis, 30000 florenos Arminianam societatem quotannis ex hac provincia traxisse, contribuentibus illis, qui quotidie de magnitudine tributorum queruntur; unde satis superque patet, quo sint in patriam animo, qui hanc factionem sequuntur.

Aprilis 25. Cum D. Langio profectus sum Amsterodamum per Wesopiam, oppidulum ad Vechtam fluvium, coctione servisię nobile, et circa vesperum Amsterodamum curru intravimus per portam Antonianam.

Sequenti mane, cum Woertius collega noster advenisset, navicula Yam trajecimus, ibidemque in Waterlandia scapham vel cymbam conduximus 15 st., quę nos Purmerendam vexit, aliquot centenis ponticulis occurrentibus et continuatis aedibus ad aggerem ad oppidulum usque, ab Eggeris conditum et arce illustratum, nunc vero, Beemstera et Purmerenda lacubus siccatis, auctum. Hic curru 3 fl. et dim. conducto, Bemsteranum territorium oculis lustravimus, templum novum, ędes publicas et privatas pro loco sumptuosas; ubi per aliquot secula pisces habitaverant nunc vaccę et boves magna copia pascebantur. Hinc et alium lacum exsiccatum, minorem quidem sed ubertate glebae et graminis laetitia potiorem, Woggermeer alii Heynsbroeckermeer dictum, vidimus, et circa vesperum Alcmariam ingressi in hospitio Capitis Nigri pernoctavimus; ac sequenti Dominica die, ante horam septimam matutinam minus templum de Cloosterkerck ingressi, concionantem audivimus Suavium (ex Zacharie cantico), sed invenimus fama ac opinione minorem, eloquentia non satis clara aut penetrante, cum extremitates verborum minus perciperentur et sępe quasi evanescerent. Ejus deinde collegam in primario audivimus, promptum et zelosum, sed qui eodem vitio et magis ac Suavius laborabat; id tamen adsuetis ut puto minus impedimenti dabat, licet nostris esset auribus insolentius. Prima inde post prandium hora Suavium predictum iterum in Summo templo cathegesin explicantem audivimus de virtute ac donis S. Spiritus; et tunc placuit quam prius magis, in materia magis obvia et frequenti. 28 reversi sumus Amsterodamum et sequenti domum.

Ultima Aprilis relatio in senatu facta de itineris nostri eventu, in quo de Suavio quae audiveramus collegis aperuimus, et perinde omnium nostrorum animi ad Hattemium magis proni.

Tum etiam prȩlecta formula reconsiliationis 5 Remonstrantium olim, s. d. quorum unius jam populo Wicano precedenti proposita fuit Dominica die, reliquorum 4 hic sequenti proponetur. Hic objiciebatur, satisfactionis in illa nullam fieri mentionem, ut in formula Noviomagensium; sed responsum fuit, in his nostris non talem desiderari, quod tantam difficultatem fecissent approbandi canones omnes Concilii vel Synodi Dordracensis, nec quidquam egissent preterea contra ecclesiam; antequam tamen ad ministerium essent recipiendi, propius eorum res examinandas fore.

Maius 4. Sijn na de predicatie in den Dom afgecondicht van den predickstoel de reconsiliatie ende de acte daartoe dienende van de 4 voorseyde Remonstrantse predicanten, aldus ludende:

„De Christelicke gemeente wort bekent gemaect, dat D. Petrus Boschius, D. Assuerus Johannis, D. Anthonius Hornhovius, D. Wilhel. Riddersbach ende D. Joannes Bornius, geweese Remonstrantsgesinde predicanten tot Wyck bij Duersteden, Ter Eem ende Baern, tot Werckhoven, tot Tul ende tWael, tot Overlanghebroeck respectivelicken, vermits zij die canones des Synodi nationael tot Dordrecht, a°. 1619 gearresteert, geweygert hadden te onderteyckenen, van haere publique kerckedienst synde ontslagen, nu wederom na gedaene verclaringe int gevoelen met de kercke eens geworden ende als litmaten der Gereformeerde kercke aengenomen sijn op seeckere acte, by haer respectivelicken met haer eygen handen onderteyckent ende onderscreven, luydende d'acte van woort tot woort: „Petrus Bosschius, „Anthonis Hornhovius, Assuerus Johannis, Wilhelmus „Riddersbachius ende Johannes Bornius hebben ver„claert in de vergaderinge der gedeputeerden des Synodi „den 24 Aprilis, dat sy, op de acte van onderhandelinge,

„tot Nimwegen den tienden Martii 1623 gestelt, ende „de verclaringe in deselve gedaen, die by de gedepu- „teerden des Synodi alhier oeck geapprobeert wert, ten „vollen in stuck van de leere der Gereformeerde kercke „gerust waren, sonder eenich scrupuleus bedenkingen „ofte swaricheyden over t'een ofte t'ander poinct der „leere te hebben, nemende in goede conscientie aen „tgeen in de Nationale synode, tot Dordrecht a°. 1619 „gehouden, aengenomen is, rejecterende de dolingen, „by deselve synode gerejecteert, belovende te sijnder „tijt de Nederlantsche confessie ende Heydelberchsche „categismen ende de canones Synodi nationalis oprech- „telicken sonder mentale reservatiën ofte private duy- „dingen te sullen onderteyckenen; ende hebben tot „volle verseeckertheyt deese met hare handen onder- „screven desen 24 Aprilis 1623. Ende was onderteyckent: „P. Bosch, Ant. Hornhovius, Assuerus Joannis, Wil- „helmus Riddersbach, J. Bornius." Hierbeneffens heb- ben de personen voornoemt heylichlick belooft, 't ge- hoor des Godlicken woorts na desen naerstelicken te sullen frequenteren ende by de eerste voor alle occasie 't sacrament des Avontmaels tot een teycken van eenicheyt int gevoelen gebruicken, ende dandere soo- veel in haer is daertoe ende tot vereeninge met de ware Gereformeerde kercke induceren. Wort diens- volgende de Christelicke gemeente vermaent ende ge- beden, hierover Godt almachtich te looven ende te dancken, ende met deselve in alle liefde ende broe- derlycke vriendelickheyt tot de meeste eere Godts ende stichtinghe der gemeente Jesu Christi aen te gaen ende te verkeeren. Onderstont: Gecollationeert met sijn principale, ende na voorgaende collatie is dese bevonden daermede te accorderen. In kennisse van my desen 25 Aprilis 1622: Petrus Wassenburch, Deputatorum Synodi scriba."

Junius 18. De scola Jerosolimitana [1]), de qua saepius querelę institutae fuissent, quod contra leges maneret, Nellesteinius dicebat a magistratu judicatum, quod ejus rectrices in poenam 25 fl. damnatę essent, ejusque executionem proprętori demandatam.

September 3. Oock goetgevonden, dat men soude den naesten Sondach van de stoele publiceren, dat de predicanten seeckeren tijt in de weecke (daer werden den Dynsdach genoemt na de noene) souden vaceren, omme te instrueren die aencomelingen, die sich tot het nachtmael souden willen begeven.

September 17. Langius claechde over de prophanatie des Sonnendaechs, niettegenstaende het placaet onlangst geëmaneert; worden daerover geseyt, dat men behoorde de Sonnendaechsche mercten geheel af te schaffen ende de betalingen des Saterdaechs smergens te doen; seyde Langius noch, hetselve door het classe van Wijck in deselve stadt te wege gebracht te sijn, oock in Zeelant gebruict te worden.

October 12. De locis superstitiosis tollendis, ut sunt S. Annen kerckhoff buyten de Tollestege [2]) ende eenige heyligen-huyskens.

October 22. De voorgestelde scandalen van St. Annen capel, van de profanatie des Sonnendaechs etc. alsnoch den burgemeysteren te remonstreren.

Te insisteren, dat men Victoris cappel [3]) mochte becomen ende toe te stellen voor de cathegiste.

---

1) Blijkbaar eene R. C. catechisatie, door de zusters van het begijnhuis Jeruzalem gehouden.

2) De plaats, waar het oude Duitsche huis gestaan had.

3) De later zoogenaamde St. Thomaskapel op het Domplein.

November 5. Worden de concepte ordonnantie van de schoolregieringe voorgelesen, die nu lang in den hoeck hadde gelegen onder de Staten, sonder yet daerin gedaen te sijn; ende is goetgevonden, dat men eenige bequame boecken soude bedencken omme de jonckheyt te leeren, op(dat) dselve eenparich in de parochie- ende byscholen mochten werden geleert; ende dat men dan by provisie deselve soude versoecken by de magistraet geapprobeert te werden.

Oock werden eenige propoosten gemaect, ofte men niet en conde verhinderen de doorgangen, die in de kercken so menichmale geschieden van jongeren, vrouwen, ambachtslieden onder de predicatie, tot verhinderinge soo van de predicanten als van de toehoorderen; maer dwyle die van de magistraeten onwillich werden bevonden tot sulcke ende diergelycke, blyven alsulcke propoosten onvruchtbaer.

Evenwel worden geseyt, dat men het heuvelken van St. Annen cappel aent cingel, daer veel simpele luden gingen doen superstitieuselicken hare gebeden, hadde doen slechten; andere reformatiën, daer meer an was gelegen, onverricht blyvende.

November 12. Worden verhaelt van de boecken, die men bequamelicken de jonckheyt in de cleyne scholen soude leeren, ende eenige genoempt, alse de Cleyne categismus, de Groote, de Evangeliën (doch gepurgeert na den authentiquen text), den Psalterium; andere differeerden in eenige andere boecken, als de Apocriphen Tobię, Judith, Hester, die sommige verworpen ende sagen liever den strijt Davidis ende Goliath; doch om de infrequentie des kerckenraets en worden niet geresolveert.

November 19. Congregatio necdum completa, nec quicquam statutum, quod domini fratres viderentur

laborem colligendi ex scriptis jam editis succinctum compendium religionis pro examinandis defugere. Quidam etiam de calendario corrigendo et superstitiosis ex eo sanctis tollendis [1]) agebat, quod aliis ridiculum et haud magni momenti visum.

December 22. Daar is voorgestelt ter begeerte der diaconen, dat men een busch soude maecken tot proufijt der armen, daerinne dgeannoteerde hijlicx-candidaten haere aelmissen souden connen exerceren; ende is geconsenteert. Heeft oeck den borgemeyster Duverden aengenomen, dat het aenteeckenen op den stadthuyse voortaen met meerder opsichte ende authoriteyt mochte geschieden voor de weeckse schepenen, ende niet alleen voor den secretaris.

Daer werden mede geproponeert de grote malitie, die geschiet was in St. Anthonis gasthuys buyte Utrecht, daerinne de broederen [2]) meest bittere papisten sijn. Alwaer 2 vrouwen, litmaten sijnde van onse kercke, met veele persuasiën ende dubbeltheden afvallich gemaect hadden, waervan d'eene bekende, in haere siecte seer cranck wesende sulcx van haer afgeperst te sijn ende tot het bichten gebracht. Hierop worden verstaen, dat men naerder behoorden te inquireren, ende te arbeyden, dat men tselve conde verhinderen. Daer werden oec geseyt, dat een outaer daer boven op een camer met veele beelden was toegerust, alwaer de pauselicke exercitiën veeltijts worden geëxerceert; ende vont den borgemeyster goet, dat men den schout soude lasten, die instrumenten van afgoderie te amoveren ende wech te doen.

1624. Januarius 7. Geresolveert, dat men soude remonstreren aen de magistraet de groote licentie in

---

1) Er staat „tollendo." 2) Nam. de regenten.

de cloosteren gepleecht, van conventiculen scholen ende costgangeren daer gehouden, de omleggende husen aen papisten verhuert, van de afleydinge in de gasthusen der litmaten aldaer, oock het salven der siecken in hare uterste, aen eenige litmaten gedaen bij de paepsche, als onlang aen Jr. Olivier Van Utenhoven, Mr. Lenarts huysfrouw ende andere, ende daerover versoecken remediën. Gecommitteert om sulcx in de Vroetschap te verthonen: Langius, Swavius, Buchel ende Bosch.

Martius 16 [1]. Quedam puella, apud Anabaptistas habitans, contra pacta ab iisdem inquietabatur, quam Langius confirmavit et instruxit, sed argumentis parum ab eadem intellectis aut ab eius sectę hominibus recipiendis, ex Origine et Augustino desumptis. Ego suadebam, simplici puellę ex rusticis oriundę ne se disputationibus implicaret, sed ad nostros doctores eos, qui ipsi molestiam facescerent rejiceret, constanter nihilominus teneret ea, quę ab orthodoxis parentibus et concionatoribus didicisset.

Martius 26. Daer worden oock clachten gedaen van eenen frenetiquen prophete, die sich adscribeerden den geest Michaëlis te hebben, jae den Paracletum te sijn, die Christus den sijnen belooft hadde te senden; maecten veele moyten soo de predicanten als diaconen, dan dit dan dat van haer willende afperssen met verscheyde dreygementen, waerop den borgemeyster Deuverden seyde, den toecomenden dach te sullen maecken dat voorsien soude worden, hem settende in een huysken ofte uuyt de stadt sendende.

April 21. Multo iterum querelae de magistratus

1) Verslag van het huisbezoek, door Buchell met Ds. Langius gedaan.

lentitudine ceu lenitudine at negligentia in exequendis edictis et legibus, quam parum sint animati ad juvandam ecclesię disciplinam et justitię normam, cum sufficere putent ordinationes et edicta, quę protinus evanescunt deficiente executione.

Junius 14. De libellis a Borculoo excusis, impiis et in nostram relligionem contumeliosis, ut sunt Cath(echismus) Papist(arum) [1]) et ille, quem D. Virgini offerebat, continentem votum ad D. Virginem in cripta Bonifaciana Trajectense [2]), et similes; et injunctum censoribus et scholarchis, ut vellent ea de re inquirere et curare, ne tales hic impressi ultra distraherentur. Iterum questum, quod ii, qui in nosocomiis et gerontocomiis sunt nostrę relligionis homines, vel male tractentur ab iis, qui ibi pręsunt, vel ad superstitiones compellantur aut rideantur; et judicatum, quandoquidem a consulibus eius rei legatis nulla fieret ob multiplicem negotiorum molem expeditio, illa protinus ad senatum politicum deferreretur. . . . .
Constitutum insuper est, ut a consulibus impetraretur, ne ludiones, mimi, comici hisce nundinis Magdalenęis admitterentur, quod ii damno publico et corruptela morum viverent.

Julij 1. Worden oeck den onderschout beschuldicht van grote nalaticheyt, der heeren placaten ad mores et vitam seer qualicken te executeren; dat veele ende verscheyde hoerhuyse ende openbaere bourdelen worden gehouden.

---

1) Een door Herman Van Borculo in 1619 uitgegeven formulier van Hollandsche gebeden voor en na de maaltijden eener R. C. vereeniging, berust in de stedelijke bibliotheek van Utrecht.

2) Een gebed aan de H. Maagd, voor de reformatie hangende in de krypt der St. Salvatorskerk.

Julij 7. Worden oock goetgevonden, dat den preses ende scriba wilden onder de gravamina, de magistrat voor te stellen om af te schaffen ende op te letten, voorwenden de costelicke ende pompeuse begravenisse, bysonder van de kijnderen ende maechden, die een nieuwe superstitie schenen te smaecken ende nu door het overlyden van de dochter des heeren van Vogelensanck begost was.

Oock werden geproponeert van eenige scholen, ende meenden De Beer, dat men de canonisiën, die elcx hare scolen plachten te hebben, soude tot nieuwe met hare costen op te rechten connen solliciteren, daer oock schamele kinderen sonder costen mochten geïnstrueert worden; verum hic toties cantatus hylas vacuas evanescet in auras, dickwils hebbe ick diergelijcke voorstellen gedaen in initio presbiteratus mei, sed nequicquam, nullis aures arrigentibus . . . . . .

Werner Janss. Van Kesteren proponeerden, dat den borgemeyster Deuverden hadde geproponeert, dat men wel mochte te Melaten buyten Utrecht een weeckelickse predicatie institueren, so daer eenige litmaten waren ende van De Bilt ofte daerontrent eenige mochten toecomen; maer de predicanten vonden sulcx ongeraden, haer moylick ende de kercke ondienstelick, om de weynige, die in sulcke plaetsen quamen tot spot van de vianden selver, gelijck sulcx dagelicx in de gasthuys-kercken so buyten als binnen worden bevonden.

Julij 21. Worden mentie gemaect van de diaconissen, in de oude kercke bekent; dat te Wormer, oock tot Amsterdam ende andere plaetse, noch sulcke waren, die den armen dienden; hoe orbaerlic het soude wesen, diergelijcke mede inne te brengen, omme den noot der armere vrouwen te versorgen.

Julij 28. Ita tandem discessum [1]). Ut autem eius, quo maxime tota hac mea administratione collimare solitus sum, aliqua apud meos symmystas extaret memoria, scedulam scriptam tradidi, qua sequentia continentur:

„Twe saecken, broeders, synder nodich dengeenen, „die d'opsicht op de kercke Godts bevolen is te be„neerstigen, ende waerop sy haer oogenmerck voor „alles behoren te hebben. Die eerste is, dat sy soecken „alle middelen aen te wenden, die tot stichtinge ende „vermeerderinge van de gemeente derselver dienen, „oorbaer ende nodich sijn; de andere is, dat sij arbeij„den soveel in hunluden is, dat mogen alle super„stitiën wangeloven ende secten geweert worden. Tot „de eerste behoren verscheyde opsichten, gelijck oeck „tot de andere; ende sommige de kercke eygen sijn, „oock eenige met de wereltlicke ofte politijcque regie„ringhe gemeen. Waervan ick alleen hier int papier „brenge sommierlicken dit weynich, hetwelck, wel „ingesien beneersticht ende bevordert, groot goet in onse „kercke soude connen inbrengen, soo sonder twijfel „den goeden Godt synen segen daertoe soude geven.

„Tot vermeerderinge dan van de kercke, behalve „generale middelen, sonder dewelcke dselve alle niet „is ende niet bestaen en can, als syn de goede ge„sonde leere, het stichtich leven, afschouwen van „alle dingen, die tot aenstoot ende ergernissen den „swacken strecken, ende diergelijcke, is hooch jae opt „alderhoochste nodich, dat op de jonckheyt wel gelet „wort, dat dselve mach, in de vrese ende kennisse „Gods opgebracht, tot dienst van haer vaderlant ende

1) Nam. „toen trad ik af (als ouderling)." Buchelius' diensttijd was verloopen; later werd hij herkozen, doch zijne aanteekeningen over deze tweede periode zijn zeer kort.

„de kercke opwassen, waertoe principalicken dienen
„de scholen, het opsien van dewelcke behoort den
„kerckendienaers ofte kerckenraet sonderling te wesen
„gerecommandeert, hoewel de scholarchen tselve susti-
„neren willen haer alleen te competeren, daer noch-
„tans de kerckenordre anders van gevoelt. Ende be-
„hoorden vooreerst te letten, dat alle meesters sodanich
„waren, dat sy niet alleen litmaten van de kercke,
„bequaem om te leren lesen ende scryven, bevonden
„mochten werden, maer oeck om van joncx op den
„kinderen te leeren de fondamenten van de kennisse
„ende vrese Goodts, ende die deselve in te scherpen
„bij alle gelegentheden, soo met leere als met leven,
„sulcx dat alle vremptgesinde (als noch veel in onse
„stadt sijn), die haer niet en willen totte kercke be-
„geven ofte alleenlicken pro forma ende tot voldoeninge
„van de gerequireerde beloofte̋n, als sy meenen, somtijt
„verschynen, met herte ende leven gants daervan ver-
„vrempt, van het houden van de scholen behoren ge-
„weert te worden. Dat geene dan stichtige boecken,
„ende dat eenformich, daer mochten geleert worden;
„dat de meesters haere kinderen na gelegentheit hares
„ouderdoms ende verstants cathegiseerden, ende hiel-
„den sooveel doenlick ware tot het gaen in der kercken.
„Alle hetwelcke qualicken can geschieden by sulcke,
„die selfs onvast in hare relligie ende in haer leven
„ongebonden sijn. Waer het mede seer dienstich, dat
„men aen de overicheden aenhielt, dat eenige Sonnen-
„daechse scholen werden opgericht, waerinne een yder
„sonder costen souden mogen leeren lesen ende scrij-
„ven, sonderling in de fondamenten onses Christelicken
„geloofs onderwesen werden, waerdoor alderley sorten
„van menschen nutticheyt souden trecken voor hare
„kinderen. De gelegentheyt ende bequaemheyt daertoe
„is veel in dese stat, de exemplen van de voorgaende

„tyden connen ons daertoe leyden ende middelen „administreren, so men maer deselve wille by der „hant nemen. Souden hiertoe aller dergeenre kinde-„ren, die eenichsins ofte van de gemeene goederen „ofte van de gewoonlicke aelmissen genieten, gehouden „sijn te verschynen, met scherp opsicht; ende hier-„door soude mogen voorcomen werden, dat wij niet „en vervallen in de uterste barbarie ende godtloos-„heyt, daer wij mede werden gedreicht. Wy sien „dagelicx onder de gemeene luyden den Sonnendach „anders nergens toe te dienen dan tot exercitie van „alle ongebondenheit; hetselve leeren de kinderen van „hare ouderen, ende die hebbent bij de hare so aen-„genomen, in der maten, dat veele (als men de uuyter-„licke ceremoniën van den doop alleenlick uuytneempt) „also weynich redenen van haer Christendom souden „weten te geven als de wilste ende barbarichste natiën „in Oost- ofte West-Indiën. Veel syn dickmaels met „gewichtige saecken, als men die noempt, seer becom-„mert; het is recht, maer laten wij die niet gering „achten, daeróp steunt het fondament ende opbouwen „van onse relligie, naest Godt, ende onsen staet ofte „republique, jae onser sielen salicheyt ende ewige wel-„vaert. Laet ons dese opmerckinge niet in de wint „slaen, alsofte het kinderwerck waer, want het is so „seker als de seeckerheyt selfs, gelijck niet alleen de „Heylige Scrift in soveele plaetsen ons aenwijst, maer „oeck de ervarentheyt van allen tyden ende de scriften „van alle verstandigen affirmeren het, dat van quade „opgebrachte jonckheyt niet anders dan ongeregelde „onverstandige ongodlicke inwoonderen voort werden „gebracht, die ten lesten dienen niet alleen tot haer „eygen val, maar oeck tot de uterste ruyne van de „landen, daer sy opgevoet sijn, ende totte meeste con-„fusie van de relligie ende regieringe; de natuer wijst

„sulcx aen, de heydenen hebbent weleer genoch ver-„staen; de wilde woeste menschen connen het uuyt „haer eygen licht kennen.

„Doch so mijn voornemen niet en is, hierover lang „te discoureren, sal voort totte andere gaen, te weeten „van alle superstitiën ende secten te weren ende als „te doen verdwijnen, opdat het goede cruyt niet en „werde verstict door de veelvoudicheyt van het on-„cruyt, dat den duvel dagelicx soeckt te sayen, „waertoe dienen goede wetten ende executiën derselver, „waertoe de overicheden dickwils moeten werden ver-„maent ende gebeden, ende insonder om te willen „benemen de middelen, daer deselve superstitiën ende „wangeloven door werden gevoet ende onderhouden, „gelijck sijn de ophoudinge van de jegenwoirdige cloos-„teren [1]), welcke sijn als seminariën ende broetnesten „van alle grouwelen, tegens den wille Goots so opent-„licken strydende, by verdoolde verblynde menschen „hertneckelicken geëxerceert ende met eenen verkeer-„den yver onderhouden. Dit can lichtelicken geschie-„den, dewyle soo weynich oude baginen so groote „plaetsen sijn occuperende, ende dickwils niet boven „twee ofte drie een geheel clooster, dat sy dan voorts „vervullen met eenige jonghe, onder decsel ofte van „dienst, die sy in haer onthout van deselve trecken, „ofte van namaech- ofte vrintschap, ofte van de cost „by haer te copen, ende (dat noch alles te boven gaet „ende met groot verwonderinge van veelen gesien ende „geleden wert) van schoolhoudinge, soo men siet, dat

1) Bedoeld worden de tien zoogenaamde begijnhuizen, die, onder stedelijk toezicht gesteld, niet volgens de bepalingen van het Redressement op de geestelijke goederen gescheiden waren, maar als hofjes voor oude vrouwen ingericht, terwijl de begijnen zelven in de eerste plaats haar leven lang daar bleven wonen onder hare oude maters.

„in een clooster ontrent de 40 dochterkens in de cost „gaen, die daer worden onderwesen in hantwerck, „francois te leeren, musycq singen ende spelen ende „andere consten, waertoe men noch meestersen heeft „uuyt Brabant ontboden. Hier werden uuyt alle pro-„vintiën kinderen van de Paepsgesinde bestelt; dese „worden in sulc een plaetse van allen superstitiën „vervult, selfs de matresse in haer superstitieus habijt „dagelicx gaende, de camerkens met superstitieuse „beeldekens ende afgoden verciert; hier ontfangt dien „ouderdom het venin, dat se meest tot in haer graft „voeren, geen tijt bequamer sijnde totte vaste impren-„tinge der opiniën als deselve, ende dat princepalicken „in de meyskens, die van natueren haest aennemen „ende hertneckich bewaren, dat sy in haer jeucht „leeren, insonderheyt tot superstitiën ende wangelo-„ven, daer die toe geneicht syn, streckende. Dit, seg „ick, wert gesien in een Gereformeerde stadt, by veele „met verwonderinghe, bij eenige oeck met bedroeftheyt.

„Hierenboven behoort wel gelet te worden op de „vicariën, dewelcke syn als lockasen ende voetselen, „daer de mispapen mede werden onderhouden, ende „verscheyde hare kinderen tot sulcke superstitieuse „exercitiën opfocken; die exemplen syn odieus ofte „hatich voor te stellen [1]), doch genoch bekent; ende „soo men wil gaen oversien alle die mispapen, die „jegenwoirdich in de stadt geleden worden ende toe-„gelaten sijn te wonen, men sal bevinden, dat deselve „meest alle op sulcke goederen na de reformatie syn „voortgecomen. Hierop sullen de broederen herte-„licken gelieven te letten, de overicheden met alle „occasiën vermanende, dese grote scandaelsteenen uuyt

1) Nam. omdat vele aanzienlijke burgers als collatoren daarmede knoeiden.

„den wege te nemen, ende de goeden, nu tegens onse „relligie ende consequentelicken tegens den staet van „onse landen misbruict, tot beteren ende Godt aen-„genameren dienst te gebruycken, opdat de dreyge-„menten der straffen, in de Godlicke scriften so me-„nichfuldelicken gedaen over sulcke nalaticheden, niet „ons en overvallen ende als comen te overstulpen. „De exemplen ofte voorbeelden syn versch, onse na-„bueren syn onse spiegels, in wiens verderf ende onder-„ganck wi onse aenstaende ellenden mogen aenschou-„wen, so wij niet en soecken onse leven te beteren, „ende daerdoor den almachtigen Godt ons genade-„licken beware, die wi bidden, dat de herten van „onse overicheden aenroere ende onser aller bewege „tot warachtich berou ende leetwesen onser voorgaende „faillen."

28 Octobris. Is in den Dom publice gedoopt, adstante Casparo Varleto, Simon Passaeus, filius Crispiniani chalcographi, patre ea in arte non inferior, jussu Daniae regis profecturus postridie Coppenhagam stipendio 100 thalerorum imperialium.

1625. October. Eenige canonicken gestorven synde, soo is onder de Vroetschap seecker verdrach gemaec(t), hoe men die van haren tour [1]) onder haer soude deylen, te weeten dselve, in 4 decurionatus verscheyden, souden per sortes trecken, ende die het loot viel soude voor syn decuriones uuytgeven 1200 gulden ende voor den armen noch 1100 gulden, mits dat hy die aen geen andere soude mogen geven dan

1) De collatie der canonicale prebenden, in de zoogenaamde Statenmaanden openvallende, was nam. door de drie leden der Staten bij ourbeurten verdeeld.

die een borger was. Ende sulcx ist gevallen, dat Nellestein een Domproven is toegevallen, die hy dateliken heeft gegeven aen de diaconie, mit(s) dat dselve prebende soude hebben worden bedient bij een te nomineren, die de vruchten jaerlicx daervan comende, eerst syne verschoten penningen geïnt hebbende, soude laten volgen den armen; doch en hebben de Staten dese gifte niet willen approberen, seggende de prebenden princelike donatiën te wesen, niet tot gebruic der armen maer tot onderhoudinge van de kinderen dergeenre, die het lant regierden [1]). Is oversulcx dselve aen een ander moeten gegeven worden; ende dwyle de 10 van de Vroetschap [2]), ten respecte dat de 1200 gulden by de diaconie soude hebben moeten opgebracht werden, soo hadde het meerendeel derselver hare portie mede aen de voorseyde vrywillichlick (ge)-geven, oock waren door inductie ende exempel daertoe gebracht; maer dsaecke nu anders uuytgevallen sijnde, en hebben dvoorseyde donatie niet willen gestanden, dwyle het princepael niet tot effect was gecomen. Hierover vonden sich de diaconen beswaert,

---

1) Eene inderdaad merkwaardige bewering! Men dient daarbij echter in het oog te houden, dat de kanunnik Cuynretorf zelf, een man van den ouden stempel en ijverig katholiek, in 1579 bij zijn protest tegen de Unie van Utrecht de kloosters „gasthuysen van den ingesetenen, edel ende onedel, die met veel kijnderen beladen zijn," noemde (Bijdr. en meded. Hist. Gen. IX. p. 409), — eene opinie, die trouwens onder „de gemeente" belachelijk gevonden werd. (l. c. p. 421.)

2) Nam. de 10 leden van het decurionaat uit de Vroedschap, waartoe Nellesteyn behoorde: de Vroedschap bestond uit 40 personen. Zoover ik weet, is dit de oudste vermelding der verdeeling van regeeringscolleges in zoogenaamde „classen", later onder de contracten van correspondentie zeer gewoon. Denkelijk was dit gebruik te Utrecht ontstaan in navolging der kapittelen, waar men reeds in de middeleeuwen dergelijke misbruiken vindt.

meenende dat tgeene eens aen den armen was gegeven niet en conde wederroepen worden; is daerover de saecke in communicatie gebracht in den kerckenraedt.

December. Wert veel geclaecht over de overicheden, van den slappen ijver, die sy hebben, immers het meeste deel van haer, totte relligie. Den heer Van der Horst, in wiens (huysinge) de Remonstranten hadden hare conventiculen gehouden, die lest syn gestoort geweest, verclaerde eerst by sijn salicheyt, niet daervan geweten te hebben; doch daerna, sich bedenckende, begeerden, dat men dat woort van „salicheyt" soude doorstrijcken, ende in plaets setten „vromicheyt", sich selfs daerbij suspect makende.

Et, quod majus, cum quidam hodiernus diaconus C worden syn stem afgevraecht, om ijmant int Vroetschap te verkiesen, soo daer eenige seyden, dat men behoorden daertoe te promoveren mannen, (die) de relligie toegedaen waren, ende schaemden sich niet te seggen: „Wat kerck ofte relligie! ick sal sien na luden van qualiteyt; die in de kerck comen syn maer hugelaers, ende het is haer maer om officiën te doen!" Quod non sint aliqui, qui hujusmodi suspicionis causas prębeant, vix ausim dicere; omnes tamen ejus criminis reos facere, id vero piaculo proximum est, quum id non sine multorum injuria fiat, nisi ille fortean ex suo animo omnium judicare sibi permissum esse crediderit.

1626. Junij. Hornhovius libellum publicavit [1])

---

1) Ant. Hornhovius, de onlangs (zie p. 41) met de kerk verzoende predikant van Eemnes, had eene „Remonstrantie" uitgegeven, waarin hij aan den Prins van Oranje, de Staten-Generaal en die van Utrecht een voorslag deed tot oplossing der geschillen. (Zie den volledigen titel bij: Tiele, Bibl. van Nederl. pamphl. I p. 270.) De Staten van Utrecht namen hem aanvankelijk in bescherming, doch de Leidsche

propria authoritate, quomodo controversiae cum Arminianis possent moderari et ecclesia ad unitatem redigi, adeoque interpretatione vel contra synodum mitigari, quae ut pessimi et periculosi exempli res a melioribus improbatur.

Julij 14. Mi aengeseyt mijne verkiesinge tot ouderlinge, maer 2 jaeren vrij geweest hebbende; secundum accersitus veni et excusavi me et gravamina proposui, sed nequicquam. Dixi non ambulatorium esse debere hoc munus sed perpetuum, non accessorium sed principale, secundum praxin veteris ecclesię, atque adeo voluntarium; sed sua distinctione duorum generum presbiterorum illa eluserunt: aliquos nempe cum ministris docuisse, alios vero tantum regimini ecclesię adhibitos, quales nunc eligerentur.

Hisce diebus synodus celebratus Zuithollandie apud Iselsteinienses, et ibique ventilata causa Teelingii, qui nimis strictam diei Dominicę observationem fieri deberi sustinebat, et Sabbathi instar Judęorum; sed res facile conciliata et composita.

Augustus 21. Congregati intelleximus quae summarie acta in classe de Hornhovio, et dicebat Dunganus sibi indicatum, eundem apud Borculoum alium edere libellum, pessimi sane res exempli et cum Synodo Nationali et omnium gentium [1]) legibus pugnans, qua de re Gelri aliique graviter Ultrajectinos monuerunt. Batavodurani gravamen quoque posuerant, quod videbatur patrocinari Hornoviano libello, anne dispiciendum de modis pacificandę ecclesię; quibus respon-

---

faculteit keurde het pamphlet op verzoek der Staten-Generaal streng af. (Zie dit oordeel: Tiele, l. c. I p. 271.)

1) Er staat: „gentibus."

sum non alium posse pacificationis genus adferri, quam si ea, quae patres in Synodo Nationali statuerant, Ordines patrię probaverant, ad amussim et quam diligentissime sequerentur. Et quamvis idem viderentur ii sentire, non poterant tamen induci, ut gravamen illud tollerent; quare et deputati ad Synodum proximum, nulla ad vicinos omnino gravamina mittenda esse, consultum putarunt, ne hoc uno tam ominoso illi magis turbarentur. — Item actum de votis superstitiosis [1]) tollendis; item de impediendis conjugum frequentibus divortiis, etiam ob alias causas quam adulterium initis. — Cum jam Mathenesii dominus nuptias postridie esset celebraturus cum ......, et quidam harum patroni et proxenete precipui essent ecclesię hic nostrę membra, ut Brakelię dominus, domina quoque de Dukenborch cum filio pretore hujus urbis, visum ex sententia senatus ecclesiastici ii monerentur, ne permitterent, ut plebs scandalisaretur, improbisque choręis tam celebres nuptię foedarentur; et ad hoc quatuor presentes ecclesiastae [2]) nominati, Flaminio aegre acquiescente et illa per presidem ac scribam fieri solere dicente..........................

Cum Moddęus ad synodum Hollandicam esset legatus, ille ibi, ut intellego, causam Hornhovianam, id est Harminianam, sub velo concordię commendare non fuit veritus, quę res apud bonos non videtur carere suspitione; ipse quoque Hornhovius, cum Principi suum obtulisset (libellum), ab eo donatus, et a quibusdam nostrorum Ordinum plausu exceptus fuit.

September 2. Is tsavonts den kerckenraet vergadert

---

1) Tusschen deze beide woorden is in het HS. ruimte voor één woord opengelaten.

2) Er staat: „ecclesiastes,"

ende bycans compleet synde, uuytgesondert Bishoff ende Quint, ende by Suavio voorgehouden geworden, dat op de Remonstrantie van Hornhoven (wiens saecke op de synode soude gehandelt worden) de Staten hadden gecommitteert tot deselve synodus Strick, den heer van Gerenstein met den borgemeyster Deuverden, dselve wel expresseliken belastende, de saecke van Hornhoven aldaer te suspenderen ende op te houden ter tyt die met den Prince ware gecommuniceert, committeerende daertoe beneffens de voorseyde Asch van Wijck den heer van Hardenbroeck ende Nypoort; uuyt welcke proceduren men conde sien, op wat moeder de saecke van den voorseyden Hornhoven gelegen was, ende dat onse Staten niet anders en sochten, als te vernieuwen ende de ruste van de kercke int geheel te renverseren. Is derhalven goetgevonden, dat de broederen-predicanten noch den borgemeysteren de saecke souden verthonen [1]), van wat consequentie ende hoe dangereux die soude wesen, dienende tot vernietinge van alle kerckelicke discipline ende ordre, openende de doore voor alle ongeruste geesten, omme de kercke te onstellen, proponeerende titulen ende hun deckende met prętexten contrarierende hun fait selver, dat daeromme een groote blame uuyt sulcke proceduren voor onse provincie soude onstaen by de naburige republiquen ende kercken, die alrede lettende waren op de uuytcompste van de sinode alhier te houden, te meer dwile dit soude striden tegens de kerckelike ordre by de heeren Staten van Utrecht de eerste gemaect, die door sulcke proceduren geïnfringeert souden werden. Souden dselve broederen oeck eenige van de Staten daertoe aenspreken, met eern-

1) Inderdaad protesteerde de Vroedschap dientengevolge 5 September tegen het besluit der Gedeputeerden (dd. 1 Sept. 1626).

stige inscherpinge van de swaricheden, die daeruuyt souden connen procederen; oock werden versocht de broederen, synde int Vroetschap, met gelegentheyt daerover met haer medebroeders desselvigen collegie te handelen, ende waert nodich tot dien eynde arbeyden, dat uuyt den naem Deputatorum Synodi ofte des Synodi selfs een remontstrantie tot dselve saecke dienende soude ingestelt ende den Gecommitteerde Staten overgelevert worden. Quis successus sequetur dies docebit; ego nihil boni auguror nec exspecto ab hominibus, parum orthodoxę relligioni (ut res ipsa indicat) deditis, aliquid boni, nisi Deus ipse tanquam ex machina dissipaverit consilia malignantium.

September 5. Ordines privatim quae erant acta in defentionem Horhovii excusarunt partim, partim interpretatione mollierunt; alii politicum esse factum, neque ad ecclesiam pertinere responderunt. Die van het Vroetschap hebben oeck geen smaeck connen vijnden int geene bij hare borgemeyster gedaen was. Exitum probabit dies.

September 6. Huius Synodi Deputati overgegeven aen de Gecommitteerde Staten tot de dagelicxe comparitie eene remonstrantie wegen de saecke van Hornhoven; ende doen gepredict St. Jacob den predicant van Werckhoven.

De remonstrantie niet gelesen, ende in de Vroetschap geresolveert, niet daervan te handelen, maer belast haren gecommitteerden, omme die van de Synode te animeren, mette saecke voort te gaen, dwijle mett soe ongerechte ende onwettelike proceduren niet en conde verhindert worden hetgeene by volle toestemminge van de Staten den Synode eens vergost ende toegelaten was, belovende dselve te indemneren

van alle tgeene denselven daerover soude mogen toecomen. Doch de heeren, opt Synodum uuyt de Staten gesonden, naerder overwegende de saecke ende de consequentie van die, hebben verclaert H. E. Mo. meeninge niet te wesen, het Synodo de hand te sluyten, maer alleen te intercederen voor Hornhovio, opdat niet tegen hem mit rigeur soude werden geprocedeert [1]). Is derhalven het volgende vonnisse over sijn doen gestreken, meo quidem judicio parum pro meritis ejus grave:

„De Synodus, die saecke van Antonio Hornhovio „by der hant nemende, ende in deselve alles wat enich„sins ter materie diende in de vrese Godts in goeder „conscientie als voor den Heere overwegende, verstaet „eenparich: Dat Ant. Hornhovius in het uuytgeven syn„der bekender Remonstranti(e) tegens die gearresteerde „ordre der kercke ende syne eygene onderteyckening „hem verlopen heeft, oock mede, soveel die substantie „ofte materie des boecx selve aengaet, grootelicx daer„inne misdaen heeft, die canones des eerwaerden Sy„nodi Nationalis in twyfel treckende, de authoriteyt „des Synodi voorseyt labefacterende, waerdoor grote „onrust ende swaricheden in Godts kercke, so in dese „als onse andere naburige provinciën werden veroor„saect, tot groot leetwesen van dese synodale verga„deringe, gelyck sulcx by de Eerwaerde heeren ge„committeerde ooc verstaen is. Dat hij oeck in [2]) hem „te ontrecken het oordel ende censure des eerwaerden

1) Uit de Vroedschapsnotulen blijkt, dat de Staten sterk op eene minnelijke schikking aandrongen, doch dat de Vroedschap reeds een brief aan den Prins geconcipiëerd had, voor het geval, dat de Staten in deze zaak de Synode wilden dwingen. (Not. Vroedsch. II, 18 Sept. 1626.)

2) Er staat: „is."

„Classis van Amersfort over tvoorseyde boecxken, als „syn competente rechter synde, onversichtelick heeft „gehandelt. Twelck alles rypelick overwogen ende in „des Heeren vrese overleyt synde, can die jegenwoir- „dige Synodus in goede conscientie niet anders ver- „staen, als dat hy Hornhoven voorseyt wel gemeri- „teert heeft, so wanneer men na recht ende ordere „der kercke met hem procederen soude, de facto van „synen dienst gesuspendeert te worden; maer aengesien „hy oprechtelick als voor den Heere verclaerde, dat „hy int minste dit ogenmerc niet gehadt en hadde, „d'autoriteyt des Synodi Nationalis te verswacken, te „krencken ofte deselve canones in twifel te trecken, „houdende dselve alle ende in allen delen den woorden „Godts conform, sodat hy niet, noch directelic noch „indirectelic, daertegen hadde; dewyl hy oeck alrede „volgens de last der Hoochmogende heeren Staten Ge- „nerael de exemplaren, die noch by hem waren, heeft „ingehouden, ende daerby voor dese vergaderinge be- „kende, dat het uuytgeven des boecs hem leet was „ende dat hy sulcx, soo het noch te doen stonde, „geensins uuytgeven soude, versoeckende, dat het d'eer- „weerden Synodo geliefde, voor dese reyse over te „sien, onder serieuse belofte, dat hy hem in volgende „tyden wel neerstelic wachten sal, yets, oeck het alder- „minste, uuytgeven soude [1]) sonder tselve by den Clas- „sem, Synodum ofte derselver Eerwaerde gedeputeerden „te doen visiteren, dat hij hem ooc na de gearresteerde „kerckenordre in toecomende tyden sal gedragen; hierby „insonderheyt comende die seer ernstige ende vrin- „delike intercessie der Edelmogende heeren Staten „voor syn persoon, om seer groote wichtige conside- „ratiën ende insichten, H. E. Mogende hiertoe move-

1) Lees: uuyt te geven.

„rende, oeck insiende de conjuncture ende gelegent„heyt deser tyden, heeft die Eerweerde Synodus, om „voorseyde diverse motiven ende redenen haer uuyterste „ende hoochste recht in desen niet willende gebruycken, „maer tot gratie inclinerende, dese saecke voor desen „onder restrictiën voorseyt overgesien. Dese sententie „D. Ant. Hornhovio voorgelesen synde, heeft hy in „dieselve geacquiesceert ende tot vaste onderhoudinge „met eygen handen ondertekent: (Onder stont:) „Antonius Hornhovius [1]."

---

1) Hornhovius' rechtzinnige vijanden hebben het hierbij niet gelaten. Toen hij in 1641 als predikant naar Oost-Indië zou gezonden worden, met goede getuigenissen van de classis van Amersfoort, verzette zich de classis van Amsterdam en poogde hem te weren. Behalve verschillende praatjes, was ook hier zijne onrechtzinnigheid hem in den weg. De O. I. C. stoorde zich daaraan echter niet en zond hem uit: hij overleed echter weldra. (Arch. voor de gesch. der oude Holl. zending. II p. 135—140.) — Vgl. over het voorgevallene met hem in 1626: Ypey en Dermout, Gesch. der Nederl. Herv. kerk. II p. 340, en: Aantt. II p. 224 vlg.

STUKKEN

BETREFFENDE DE ONDERHANDELINGEN TUSSCHEN DE STATEN VAN UTRECHT EN DE HOOGE REGEERING, OVER HET AANDEEL VAN UTRECHT IN DE BUITENGEWONE BEDE. 1574—1576.

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. P. L. MULLER.

't Is bekend genoeg, dat stad en gewest van Utrecht zwaar hebben moeten boeten voor hunnen hardnekkigen tegenstand tegen Alva's belastingstelsel. In geen der gehoorzame gewesten, Brabant uitgezonderd, was de bevolking dan ook minder geneigd om de eischen in te willigen, door diens opvolger gesteld als eene beantwoording der door hem den Nederlanders afgekondigde koninklijke genadebetuigingen en gunsten. Wij kennen den loop van den daaruit ontstanen strijd, die evenwel altijd op het staatkundig terrein bleef en niet tot feitelijkheden aanleiding gaf, in de hoofdzaak uit Bor, die ons daarover een vrij groot aantal stukken heeft medegedeeld. Enkele andere zijn door Dodt van Flensburg uitgegeven, maar niet weinige zijn eerst later gevonden in het Rijksarchief in de provincie

Utrecht en door den heer Mr. J. A. Grothe met de meeste zorgvuldigheid overgeschreven. 't Zijn die bescheiden, welke ik hierachter mededeel: met zijne gewone bereidwilligheid heeft onze secretaris mij zijne kopiën ter uitgave afgestaan. Ik behoef wel niet te zeggen hoe zeer hij mij daarmede verplicht heeft. Volkomen volledig is onze kennis van hetgeen plaats had ook nu nog niet; ik zou althans niet gaarne alle redenen verklaren, welke de Utrechtsche Staten bewogen om juist zóó te handelen als zij deden; maar ik geloof toch, dat wij den gang der gebeurtenissen nu vrij wel kunnen nagaan.

't Komt mij voor, dat het wenschelijk is, dat ik dien hier schets en nog even daarbij in 't geheugen roep, wat er aan was voorafgegaan.

Utrecht had in 1566, zoomin als de andere gewesten, weerstand kunnen bieden aan de groote volksbeweging, die aanleiding gaf tot of liever in de eerste plaats zich uitte in den beeldenstorm, en zag zich dus, zoo goed als elk ander deel der Nederlanden, blootgesteld aan de wraak eener regeering, die in de maatregelen ter bestraffing van deelneming aan de „troebelen" een geschikt hulpmiddel meende te vinden voor de vestiging van een krachtig centraliseerend regeeringsstelsel. Vandaar, dat, toen de Staten van Utrecht volstrekt weigerachtig bleven om toe te stemmen in de heffing der nieuwe belastingen, zich beroepende op het erkende recht tot afkoop daarvan, dat de zoogenaamde „nieuwe" (niet patrimoniale, — door verdrag, niet krachtens erfrecht door de dynastie verkregen) gewesten bezaten, en op het verdrag, waarbij de temporaliteit aan Keizer Karel was overgedragen, de landvoogd in Juli 1570 ze trof met een vonnis wegens gekwetste goddelijke en menschelijke majesteit, welke misdaad door hen begaan heette door hunne handelin-

gen tegenover de beeldstormers in 1566. De wijze, waarop het proces daarover voor den Raad van Beroerte was begonnen en gevoerd, duidt onwederspreeklijk aan, dat men hier met eene poging tot intimidatie te doen had, wat nog meer blijkt, als men ziet wat er op volgde.

Het vonnis van den hertog van Alva vernietigde het recht der drie leden der Staten, om als zoodanig op te treden, en verklaarde in het bijzonder alle privilegiën der stad Utrecht verbeurd. Hij had dus strikt genomen tot de invoering van een absoluut bestuur over gewest en stad kunnen overgaan. Maar niets van dat alles gebeurde. Niet alleen werd den Staten toegestaan bij den Koning van het vonnis te appelleeren en daartoe den deken van Sint Pieter, Willem Vuesels, naar Madrid af te vaardigen, maar zelfs liet men de stadregeering op den ouden voet bestaan en, hoewel hare archiven haar ontnomen werden, wat een begin van uitvoering der confiscatie scheen aan te duiden, haar verder ongemoeid hare functiën uitoefenen. Alleen bleef men stad en land van Utrecht belasten met inlegering van soldaten, op eene wijze, die deze geheel tot een dwangmiddel stempelde; maar toen de geestelijkheid en de stadsregeering zich daarover tot den koning wendden, werd wel op hunne klachten geen acht geslagen en werden zij wel door nog zwaarder inlegering bezocht, maar werd die stoutheid toch niet door harder maatregelen gestraft, welke toch krachtens het vonnis hadden kunnen worden genomen, en werd ook geene militaire regeering ingevoerd.

Kenlijk beoogde de regeering niets dan het verwerven der toestemming der Staten in den Tienden Penning en den aankleve van dien en vermeed zij iets te doen, wat die toestemming moeilijker moest maken. Van afkoop wilde zij nog altijd niets weten, niettegen-

staande de Utrechtsche staatsleden niet verzuimden betrekkelijk hooge aanbiedingen te doen. Hier stond zij op haar recht.

Zoo stonden de zaken, toen Requesens het bestuur van Alva overnam, met last om zooveel mogelijk overreding aan te wenden in plaats van het op den duur toch niet afdoende geweld. Zoo werd hij ook gemachtigd het vonnis tegen de Staten van Utrecht, dat feitelijk geschorst was, hoewel Vuesels' zending geen gevolg had gehad en het appel door den koning niet toegelaten was, weder op te heffen, om de Utrechtsche regeerders en onderdanen te beter de stemmen. Het uitvaardigen van de algemeene vergiffenis volgde. En toen dat gebeurd was, werden de Staten-Generaal in Juni 1574 bijeengeroepen, om nieuwe aanvragen om gelden te vernemen, die de afschaffing van den Tienden Penning zouden goedmaken. Zooals bekend is, vroeg de regeering eene buitengewone bede van 2 millioenen 's jaars en voor de tweede keer den honderdsten penning van alle roerende en onroerende goederen. De Staten-Generaal beantwoordden die aanvrage met een verzoek om herstel van grieven, dat, zoodra de gedeputeerden in hunne statenvergaderingen rapport hadden gedaan, gevolgd werd door een stroom van dergelijke vragen, vooral van de zijde van Brabant, dat hierin spoedig een evenknie vond in Utrecht. 't Laatste gewest maakte van de gelegenheid gebruik om de regeering nog eenmaal alle grieven voor te houden, die het in zoo ruime mate had opgezameld. Requesens had daar zelf aanleiding toe gegeven, door de Staten van Utrecht te gelasten wegens den zeer exceptioneelen toestand, waarin dit gewest ten opzichte van de belastingen verkeerde [1]), eene afzonder-

1) Het bevel van den landvoogd aan den stadhouder en het Hof

lijke deputatie af te vaardigen om met de regeering te onderhandelen. De Staten haastten zich aan dien last te voldoen en benoemden terstond hunne gedeputeerden. De commissie dier deputatie is het eerste stuk, dat wij hier afdrukken. Aan haar hoofd stond de thesaurier van het Domkapittel, Engelbert van Bruhesen, de broeder van den Domdeken, maar eigenlijk werd zij geleid door den advocaat der Staten, Mr. Floris Thin, die al sedert 1569 onafgebroken op de bres had gestaan voor de belangen zijner provincie en met groot beleid en onvermoeiden ijver als rechtsgeleerd raadsman en spreker voor de Staten was opgetreden en dientengevolge een zoo groot gezag had verworven, als hem later tot hoofd der patriotten zou maken tegenover zijne tegenwoordige vrienden en cliënten, de vijf Ecclesiën van Utrecht. De instructie, die zij mede kregen, is reeds vroeger door Dodt van Flensburg uitgegeven in het 2e deel van zijn Archief, blz. 135, naar eene kopie in het archief der Bisschoppelijke Cleresy. Zij werden daarbij in de hoofdzaak gelast den landvoogd, of die van zijnentwege werden afgevaardigd om met hen te handelen, den toestand van het Sticht bloot te leggen en ze om een schriftlijk voorstel der regeering aan de Staten te vragen, om dit aan hunne committenten voor te kunnen leggen, ten tweede beslissing te verzoeken op de door den afgevaardigde in Spanje ingeleverde requesten, met name, hoe zij volledig herstel hunner rechten konden verkrijgen, in plaats van het hun nu verleende voorloopige redres. Verder moesten zij met de overige afgevaardigden ter Staten-Generaal beraadslagen over verdere stappen in zake de algemeene remonstrantie,

---

van Utrecht om de Staten daartoe te beschrijven, is gedrukt bij: *Gachard*, Corr. de Philippe II, t. III p. 560.

die den landvoogd als antwoord op diens propositie van 7 Juni was ingeleverd, en eindelijk zoeken te verkrijgen, dat de processen over de verbeurd verklaarde goederen naar het provinciale Hof werden verwezen, terwijl alles verder aan hunne prudentie werd overgelaten.

Den 2den Juli vertrokken, kwamen de drie gedeputeerden over Arnhem, Nijmegen (Bommel was in handen der Hollanders en de rechte weg dus afgesneden), 's Hertogenbosch, Hoogstraten, Antwerpen en Mechelen in vijf dagreizen te Brussel. Wat zij daar uitrichtten is in den breede verhaald in het zeer interessante rapport, dat door Thin opgesteld en door Bruhesen ingeleverd werd. Mr. Grothe heeft nl. ontdekt, dat dit stuk eene kopie is van Thins aanteekeningen, die ook nog voorhanden zijn, waarin Bruhesen enkele veranderingen en toevoegingen gemaakt heeft. Dit is echter maar zeer vluchtig geschied, zoodat dan eens Bruhesen, dan eens Thin als spreker optreedt en men eenigermate nauwkeurig moet opletten, om te bedenken, wie de spreker is. Het rapport is niet volledig en loopt maar tot den 17den Juni, maar behelst tal van bijzonderheden, die tot beter begrip der toenmalige toestanden kunnen dienen. De uitslag was vooreerst verre van voldoende; immers de regeering eischte eerst geld, en wel zooveel als Utrechts quote in de 2 millioen bedroeg, en de Staten vroegen eerst redres van grieven en wilden eerst daarna geld geven, maar lang niet zooveel als gevraagd werd, en met aftrek van vroeger voorgeschoten sommen. Geen wonder, dat men 't op die wijze niet eens werd. Doch 't was natuurlijk, dat beide partijen op hun standpunt bleven staan. Requesens kon terecht zeggen: „Alleen met geld kan ik de soldaten bevredigen en Utrecht van hun overlast bevrijden; begin dus met te betalen"!

En even terecht konden de Staten beweren: „Als wij betaald hebben, is onze waarborg voor herstel der grieven weg, en er bestaat reden om te twijfelen, of die dan wel zullen worden weggenomen, terwijl wij zonder dat zeker niet in staat zullen zijn om de middelen tot het opbrengen der gevorderde gelden te vinden.''

Zoo waren de zaken in het najaar nog niets gevorderd, zooals voldoende blijkt uit de door de Staten ingeleverde remonstrantie, die (gedeeltelijk in extenso) door Bor (in het zevende boek, fol. 73) wordt medegedeeld, en uit het daarop gevolgde antwoord van Requesens van 12 October, dat hier als derde stuk staat en weder een nieuw vertoog der Staten en het hier medegedeelde stuk van den landvoogd van 20 October ten gevolge had. De aanval der uit Holland afgetrokken muitende Spanjaarden op de stad Utrecht, die door de burgerij met behulp van de bezetting, onder leiding van den stadhouder Hierges, 17 December, werd afgeslagen, bracht er niet toe bij om de stemming te verbeteren. De inmiddels versterkte deputatie was wel voortdurend bezig, zoowel te Brussel als te Antwerpen, om te onderhandelen, maar zonder gevolg. Bruhesen bleef te Brussel met de overige gedeputeerden, Thin en Montzima daarentegen waren te Antwerpen, zonder dat echter iemand, zelfs niet hun vriend Viglius, veel scheen te kunnen doen om regeering en Staten tot een vergelijk te brengen. De brieven van Bruhesen aan Thin, die hier zijn medegedeeld, bewijzen niet, dat de zaak in eenig opzicht vorderde. In Februari vereenigde zich de geheele deputatie te Antwerpen en deed nieuwe voorstellen. 't Had geen ander gevolg dan het antwoord van Requesens van 23 April. De deputatie was teruggeroepen. Regeering en Staten handelden rechtstreeks

met elkander. De landvoogd verloor eindelijk het geduld. Hij *moest* geld hebben. Het krijgsvolk zou opnieuw aan 't muiten slaan en alle gewonnen voordeelen konden dan verloren gaan. De eerste onderhandelingen met de Hollanders waren toen afgesprongen, en nieuwe aanvallen, door Hierges geleid, hadden Oudewater en Schoonhoven doen vallen. De landvoogd had groote plannen en hoopte in Zeeland den opstand in het hart te treffen. Maar 't ging niet aan van de uitgezogene en verbitterde Nederlanders opofferingen te eischen voor eene zaak, die velen slechts uit vrees bleven voorstaan en, hoezeer hij in zijn hier medegedeelden brief van 2 Augustus 1575 ook maar eene betrekkelijk kleine som vroeg, en alle zekerheid beloofde, dat het geld in afslag van de quote zou komen, en hoewel de afdanking van krijgsvolk, die daardoor te verkrijgen was, den Staten uiterst aangenaam moest zijn, niets hielp. 't Gevolg was, dat hij, volgens Bor, de halsstarrigen met vermeerdering van inlegering dreigde, en dat de stadhouder er toe moest overgaan omslagen te doen over de dorpen, waarvan hier een voorbeeld is medegedeeld, wat nieuwe bittere klachten verwekte.

Maar daar in December Brabant, welks Staten terecht door den landvoogd als de leiders van allen tegenstand werden aangezien, eene schrede op den weg der verzoening deed en, onder vele protesten, eene som bij wijze van leening voorschoot op de nog altijd betwiste quote, en de beide eerste leden der Staten van dat gewest en enkele steden geneigdheid tot een compromis toonden, had hij hoop dat de andere op den duur in dezelfde richting zouden volgen, al hadden zij ook vroeger, toen alleen Henegouwen en andere Waalsche gewesten dit deden, zich halsstarrig betoond. Evenwel voorloopig gebeurde dit niet, en ook de Staten van Utrecht kwamen niet verder dan

eene zeer voorwaardelijke belofte van 50,000 gulden, waarvan nog 30,000, die de stad en de Staten van Utrecht aan Hierges hadden voorgeschoten, moesten worden afgetrokken, zooals in het hierachter medegedeelde stuk der Staten van Januari 1576 in den breede beschreven is. [1]) Van hier tot eene overeenkomst omtrent het beginsel der bede, was nog een lange weg, zoodat niet kon gezegd worden, dat Requesens zijn doel had bereikt, toen hij vrij onverwacht op den 5den Maart overleed. Die dood was het begin van een nieuw tijdperk, al bleven vooreerst de zaken schijnbaar op den ouden voet. Met den meest uit Nederlanders samengestelden Raad van State konden de gewesten anders handelen dan met den Spaanschen landvoogd. Dat dit het geval was, blijkt niet alleen uit den toon van het in Mei den Raad van State (in naam natuurlijk den Koning) aangeboden request der Staten om het oudschildgeld, waaruit de renten der opgenomen of nog op te nemen gelden moesten gevonden worden, te vervangen door eene andere belasting, maar bovenal uit de in Juni uitgegeven acte van aanneming der Utrechtsche bede, of liever van wat er als aequivalent voor werd aangeboden, door den Raad, met inwilliging van de meeste eischen der Staten, in het laatste stuk van onze verzameling vervat. Immers daarin werd den Utrechtschen Staten toegestaan, wat hun vroeger altijd ontzegd was, om nl., evenals de overige aangekomene, niet patrimoniale gewesten, den honderdsten penning, evenals den tienden en twintigsten, af te koopen en ook voor den tweeden honderdsten penning eene ronde som te geven, terwijl niet alleen van de voor dezen te betalen som

1) Soms was men echter wel verplicht nog extra-gelden te geven, zooals blijkt uit Hierges' quitantie van 1 Maart, die daarop volgt.

van 50,000 gulden de vroeger genoemde, aan Hierges voorgeschoten sommen werden afgetrokken, maar ook de 15,000, die ter vergoeding van den tienden penning zouden worden gegeven: al wat eertijds was opgebracht of voorgeschoten, werd gekort, zoodat er zeker zoo goed als niets over zal zijn gebleven, en daarenboven werden zelfs een groot aantal der door hen gestelde vorderingen ingewilligd. Dus was na langen kamp door de Utrechtsche Staten de strijd gewonnen en tusschen hen en de regeering de vrede hersteld, ongelukkig slechts weinige maanden, eer nieuwe gebeurtenissen alles ten onderste boven keerden en de overwinnaars, althans hen, die 't meest tot de zegepraal hadden bijgedragen, de voor hunne en 's lands privilegies zoo dapper strijdende kapittelen, te samen met de overwonnenen in éenen val bedolven.

Zooals gewoonlijk in Nederland, blijven ook bij deze onderhandelingen de personen op den achtergrond; 't zijn de collegiën die handelen. Ik voor mij zie althans geen kans na te gaan, in hoever bv. Engelbert van Bruhesen meer dan in naam het hoofd is geweest. Alleen blijkt dit met zekerheid, dat Thin de ziel en bij de uitvoering ook de rechterhand der Utrechtsche Staten was en dat hij de hem in 1575 toegekende belooning, waarvan de acte hier is afgedrukt, rijkelijk verdiend heeft. Des te merkwaardiger is daarom de brief der gedeputeerden van 10 Februari 1575, waarin de advocaat zegt overstemd te zijn, terwijl Bruhesen er in verklaart zich niet naar het bevel der Staten, om alleen achter te blijven, te willen voegen. Dat zijn kijkjes achter de schermen, zooals die ons niet dikwijls vergund zijn.

P. L. Muller.

I.

Commissie voor Engelbert van Bruhesen, Folcart a Montsima en Floris Thin om naar Brussel te reizen. 28 Juni 1574.

Anno XV^c LXXIIII opten XXVIII^en dach van Junio, soe zijn dye drij Staten slants van Utrecht bij continuatie in de cancelryen sHoeffs van Utrecht vergadert geweest, omme te deputeren enige commissaryen, dewelcke reysen zullen ten hogen Hove ende anhoren tgene hemluyden aldair nopende dye leste presentatie, bij denselven Staten gedaen, voirgehouden zall worden. Ende nae lange communicatie hierop gehadt, hebben ten lesten eendrachtelijcke gedeputeert ende deputeren mits desen den weerdigen heeren M^rn Engelbert van Bruhezen, canonick, thesaurier ende officiael der kercken ten Dom, Folcart a Montzyma, canonick tOudemunster tUtrecht, ende Floris Thin, advocaet van de Staten voirseyt, omme aldair te reysen ende te anhoiren tgene hemluyden van wegen Zijne Majesteyt bij de Excellentie van den Groot Commendeur van Castille, stathouder, gouverneur ende capiteyn-generael over dese Zijne Majesteyts Nederlanden, beroerende dye leste presentatie, tander tijden bij hemluyden gedaen, geproponeert ende voirgehouden zall worden. Ende zulcx gedaen, dselve in scrifte te begeren, om haer rapport dairvan te doen naer behoren.

Actum ut supra mij present

Lamsweerde.

Orig. in het Rijks-Archief te Utrecht.

II.

Memorie van de reyse, bij mijn [1]) duer commissie van de Staten van den landen van Utrecht gedaen met mijn heere Mr. Engelbert van Brouhesen ende Mr. Volcaert van Montsma, canonicken ten Dom ende Oudemunstre respectivelicken [2]). (Juli 1574) [3]).

Eerwaerde, edelen, erenfesten, eersame, discrete Heeren. Alzoo uw Eedelheyt gelieft heeft, bij zeeckere acte van commissie van date den xxviii[e] Junij lestleden te committeren Heer Folcaert van Montsima, Mr. Floris en mij [3]), om te reysen aen den Excellencie van den governeur-generael tot Bruessel, om aldaer taenhoren tgene sijn Excellence ons aengeven soude, soo eest dat wij vuyt Utrecht vertogen sijn den ii[en] Julij des morgens, geassisteert met seven schutten, ende des avonts gecomen tot Arnhem.

Den iii[e] Julij met die schutten gereyst tot Nieumegen ende aldaer verstaen hebbende, dat die wegen voerts tot Sertogenbossche veylich waren, hebben wij tconvoy aldaer affgedanckt ende voerts des avonts gereden tot Shertogenbossche. Alwaer verstaen hebbende van de onveylicheyt van de weghen tot Hoech-

1) Floris Thin.

2) Het stuk, geschreven met de hand van den secretaris, van wiens schrift vele brieven der gedeputeerden te Brussel, ook uit de volgende jaren, in het archief voorkomen, draagt blijken, dat het eene kopij is der aanteekeningen van Thin, die ook nog aanwezig zijn. Bruhesen heeft die door aanteekeningen, doorhalingen, veranderingen en toevoegingen tot zijn rapport gemaakt, zoodat het als zijne minuut kan worden beschouwd.

3) Bruhesen.

straten ofte Turnout, hebben tot assistentie genomen een rot schutten van negen personen.

Ende sijn den IIIIe voerts gereyst ende des avonts gecomen tot Hoochstraten, ende aldaer hebben wij die schutten affgedankt.

Den V^e sijn wij des noens gecomen 't Antwerpen ende daer voerts dien dach gebleven.

Den VIe sijn wij over Mechelen gereyst ende des avonts gecomen tot Bruessel ende hebben die brieven van credentie duer Montsma gesonden an mijn heere die president Viglio.

Den VIIe des morgens heeft mijn heere die President ons doen weten, dat wij tacht uren bij hem souden comen, als wij gedaen hebben ende die saecke van onse legatie verclaert, die, naardat hij ons wellecom geheten hadde, anders nyet en seyde dan dat hij die voernoen nyet vuyt soude ghaen. Doch soude sijn Excellentie adverteren van onse compste ende verstaen, wanneer hem gelegen soude wesen ons audientie te geven ende ons daervan adverteren.

Op den noene wesende op den Baillie, sonder ander advertissement van den president, buyten sijn weten ten hove geroupen wesende, sijn wij geroupen geweest, om voer sijn Excellencie te comen. Ende soe wij gescheyden waren van thoff, sijn wij wedergekeert ende, gecommen sijnde voer de camer van state, worden geseyt, dat het te laet was ende dat wij ons souden adresseren aen Berty.

Des nanoens heeft ons mijn heere die President laten weten, dat mijn heere van Barlaymont ende Schets

tonser saecke gecommitteert waren, an dewelcken, audientie gehadt hebbend, wij ons adresseren souden [1]).

Den VIIIe des morgens *is Mr. Floris* [2]), gegaen bij den thesaurier Schets ende heeft hem die saecke gerecommandeert, die (mijn) seyde etc.:

Ben oeck gegaen bij Fonck ende hebbe hem gesproecken van de saecke van mijn heere Drolshagen ende van den Capittele ende van onse veen [3]).

Ende hebben alle die morgen gewacht opt Hoff naer Berty, ende om audience te hebben; mer hij quam nyet te hoeve, overmits Sijn Excellencie den heelen dach geoccupeert was om naar Spaengen te scriven. Sijn daeromme gegaen naer Berty, die ons seyde des nanoens te hoeve te sullen ghaen ende Sijn Excellencie te sullen spreecken ende ons des morgens daeran bescheyt te sullen seggen.

Den IXe des morgens *is Mr Floris* [4]) bij hem gegaen, die hem dede seggen, dat wij hem te hoeve wachten souden, als wij gedaen hebben, ende commende, seyde sijn Excellentie te sullen spreecken, ende een tijt voor de camer gewacht hebbende, es weder vuytgecommen ende heeft ons geseyt, dat wij te drie uren comen souden, Sijn Excellencie soude ons audience geven.

Des nanoens te drie uren hebben wij ons op de Baille gevonden ende gewacht hebbende tot naer den

1) Deze alinea is doorgehaald.

2) Dit voor het doorgehaalde *ben ick*, met de hand van Bruhesen.

3) Deze alinea is door Bruhesen doorgehaald, blijkbaar omdat zij particuliere zaken betreft.

4) In de plaats gesteld van de doorgehaalde woorden *ben ik*.

sessen, sijn wij eyntelick ingeroupen, ende gedaen hebbende die gewoenlicke salutatie ende dat wij daer gesonden waren om te horen tgene Sijn Excellencie ons angeven soude, heeft geseyt, dat hij ons bedanckte van de compste ende dat overmits hij die tale soe wel nyet en coste, hij belast hadde mijn heere Assomville, ons sijn meninge te verclaren.

Ende den voornoemde Assomville bij ons gecomen wesende, heeft ter presentie van Sijn Excellentie ons bedanckt, dat wij gecommen waren, ende dat doersaecke van onse beschrivinge was geweest tgene wij hadde moegen verstaen, dat den Generaelen Staten soe bij monde als gescriften angegeven was, alse te weten, dat sij, om te secureren sijnen Majesteyt in soe groeten necessiteyt, als hij nu es, souden willen bewilige in plaetse van den thienden ende twyntichsten penningh de twe milioenen, tanderen tijden bij hemluyden gepresenteert, ende dat Sijne Majesteyt ten anschouwe van dien ende omme die Staten te believen, den voorseyden thienden penningh soude aboleren ende affdoen. Ende dat Sijne Majesteyt omme den voorseyden Staten noch meer te gratificeren, hadde doen publiceren een generael ende seer ampel pardoen. Dat hij oeck bovendien den Rade van Trouble affgestelt hadde, dat hij oeck middel socht om die vreemdelingen te betalen ende aff te dancken ende alle saecken van de landen te redresseren ende oeck arbeyden om een goeden peys te maecken. Ende dat wij daeromme in ansieninge van dien ons nu gewillich souden maken ende Sijne Majesteit in desen noet secoureren. Sijn Excellencie was wel kenlick, wat grote lasten ende costen dat wij geleden ende gedragen hadden, meer dan andere landen, maer dat die saecken soe gestelt waren, dat wij van den noot een duecht moste maecken. Ende soe wij noit en

hadden willen verstaen tot den honderste, thienste ende twyntichste penningh, dat Sijn Excellencie ons daeromme particulierlick hadde doen bescriven om met ons dienanghaende te handelen, ende dat hij te dien fijne gecommitteert hadde mijn heere van Barlaymont ende den thesaurier-generael Schets, die met ons tracteren souden, oik anghaende die saecke, daeromme wij soe lange onse commissaris van (*sic!*) Spaengen gehadt hadden, ende die vorder meningen van Sijn Excellencie verclaren, mitswelcken wij verloff genomen hebben van Sijn Excellencie. Ende terstont daernaer heeft mijn heere den thesaurier Schets ons geseyt, dat wij des anderen dages smorgens te ses uren souden comen ten huyse van mijn heere van Barlaymont.

(Hic inserenda acta in edibus Barlamontii x^a Julii [1].)

Den [2] thiende sijn wij te sesse uren des morgens gegaen ten huyse van mijnheer van Barlaymont, alwaer mede gecomen is mijnheer de tresorier Schets. Ende heeft ierst mijnheer van Barlaymont geseyt, hoe dat Sijn Excellencie henluyden belast hadde, ons eenige dingen voer te houden, ruerende de petitie, de Generaele Staten gedaen, die den tresorier Schets ons breeder openbaren zoude.

Volghende welke de voirszeide tresorier ons verclaert heeft, dat tandere tijden ons als andere Staten geproponeert was die petitie van den hondersten, x^en ende xx^en penninck, ende dat wij daertoe nyet en hadde cunnen verstaen, maer voer redemptie van dyen gepresenteert hadden ierst LXXII duysent gulden,

---

1) Dit in margine met de hand van Thin.

2) Dit verslag van de hand van Bruhesen.

naderhant, als die zaecken voerder gecomen waren, dat wij gepresenteert hadden hondert vijftich duysent gl., boven de XII^{m}, die wij te voren hadden gegeven oft geleent, als vijftich duysent gl. in de plaetse van den hondersten penninck ende de hondert duysent voer den x^{en} ende xx^{en} penningen, corresponderende met die portie, dair wij in regard van die van Hollant op getaxeert waren, te weten op de tiende part als XXVII^{m} gulden elcke jaer; dat wij daeromme in dese necessiteyt tot onser eygen ontlastinge soude willen gheven die voirseyde somme van hondert vijftich duysent gl., te betalen binnen tsiaers, ende daerteynde noch eens de somme van vijftich duysent gl., voer de tweede honderste penninck, dander Staten geeyscht, soe anders de soldaten in ons quartier ligghende niet en soude cunnen betaelt worden. Waerop wij geseyt [1]) hebben, dat onse Staten niet en hadden cunnen condescenderen in den hondersten, thienden en xx^{en} penninck, maer dat se, om Sijne Majesteyt in sijnen noot tassisteren, gepresenteert hadden ierst LXXII gl. en naderhant, noch vrij wesende van de soldaten, hadden die verhoocht tot hondert duysent gl. toe. Ende alsoe Sijn Excellencie hem dairmede niet en contenteerde, maer ons toeschickte die Spaensche soldaten, ende daerbeneffens ons moveerde het onbehoorlijcke proces, hemluyden kennelijck, hadden die Staten, om dairvan ontslagen ende ontlast te mogen worden, gepresenteert hondert en vijftich duysent guldens, niet in redemptie van den hondersten, x^{en} ende xx^{en} penninck, maer om de vexatie van de soldaten ende proces af te wesen. Ende dat tgene geseyt was, dat men die vijftich duysent gl. soude nemen voer den hondersten penninck ende de rest voer den x^{en} ende xx^{en} pen-

1) Vgl. Bor. VII. f. 74.

ninck, niet en was geseyt geweest bij den Staten, maer bij de gedeputeerde, om te verthoonen, dat men presenteerde het equipolent van tgene dandere landen gaven, nemende haerluyder calculatie niet op thiende part van Hollant, maer op het vijfthiende part, soe wij in de laeste petitie, die wij voer de laeste trouble gegeven hadden, niet meer en hadden gegeven dan het xv^{e} part van die van Hollant, als xxiii^{m} gl. in regardt van iii$^{c\,m}$ gl., bij Hollant gegeven. Dat wij ons oyck altijt hadden beclaecht van de quotisatie van de thiende part, na advenant die van Hollant, dairinne wij niet en hadden cunnen accorderen. Dat oyck die saecken zedert die leste presentatie zeer geatteert [1]) waren, soe dlant van Utrecht zedert die tijt wel x c^{m} gulden [2]) costen ende schade gehadt, gedaen ende geleden hadden, als men particulierlijk tsijnen tijt bethoonen soude ende eensdeels doen bij monde verhaelt worde, merckelijck van tgene dexcellencie van den hertoch van Albe duer mijnheer van Barlaymont, tot Nieumegen wesende, bij de gedeputeerde van de gheestlycheyt ende stadt van Utrecht [3]), tvoerleden jair aengegeven was ende oyck duer de gedeputeerde van den Hove van Utrecht verclaert ende gethoont was. Daervan mijnheer van Barlaymont, gevraecht sijnde, seyde noch goede memorie te hebben.

Seyden voirts die concussien, exactien, plonderinge, roovinge ende dierlijcke over den platten lande noch niet te cesseren, ja dat meer is, dat de Gouverneur selfs hem vervoerderde, sonder tconsent van de Staten te hebben oft te verzoucken, uytsettinge op de platte

1) Lees: *gealtereert*.

2) Tienhonderd duizend gulden, zie beneden: blz. 87.

3) Bruhesen en Thin.

lande te doen ende te doen doen, tot behouff van de soldaten, die wij specifice verclaerde, datter noch in de lande van Utrecht lagen, ende een iegelijck dorp tordonneren by missiven, dat sy soe alle weecken als anderssins zeeckere penninge opbrengen moeten, als deen hondert gl., dander vijftich ende ander na advenant.

Daerop mijnheer van Barlaymont seyde, wat maniere van doen dat dit was. Waerop sijluyden seyden, dat se wel conden verstaen, wat groote lasten wij gehadt hadden, al waert maer geweest van tgaen ende comen van tleger, — dan dat de necessiteyt nu soe groot was, dat wij wel soude doen, dat wij nu ons goetwillicheyt soude thoonen, en niet altijt in picque soude blijven met onse Gouverneur, ende oyck om tproces aff te wesen ende absolute restitutie te crijgen. Ende dat men mogelijck middel soude veynden, om ons afslach te doen wesen van ettelijcke penninge, by ons verschoten ende geleent. Daerop wij seyden, dat ons meesters de restitutie niet en begheerde te coopen noch te redimeren, ende indien sij sulcx hadden willen doen, dat sij metten hartoch van Albe wel geaccordeert solden hebben etc. Ende sijn alsdoen veel ende diversche propoosten gevallen, van ons armoede ende quade ordre duer den soldaten, die in desen landen sijn ende noch geholden worden, daer sij wel af verwondert waren.

Noch hebben wij geseyt gheen commissie te hebben, om met huer taccorderen, dan begheerde deze voirgaende propositie int scrifte te hebben om den onsen over te brenghen. Daer zij op seyden, dat sij sijn Excellentie rapport souden doen ende deselve ons scriftelijck leveren souden.

Des nanoens ten huyse van Barlaimont weder met

Schets propoest gehadt etc., die eyntelick seyde, die propositie ten beste by gescrifte te doen stellen ende dat hij oeck ten laetsten onse antwoerde rapporteren soude.

Des nanoens gesproken weder met Schets ende Elberto [1]), ende seyde Schets onse saecke in de moelen te wesen etc. [2])

Ende alzoe mijnheer Viglius ons geseyt hadde, dat wy onse requeste, om te hebben expeditie van seecker informatie, niet en souden exhi(beren), aleer wij die propositie gehoirt hadden, soo hebben wij den XIIe dselve(?) voer den noen gepresenteert ende daertoe gevaceert den gehelen voernoen. Ende seyde sijn Excellencie, te sullen doen tghene wij begeerden, dat wij doen souden tgene ons bij Barlaymont ende Schets gezeyt was.

Den XIIIe voer noen op den Ballue geweest, om enige te spreecken, mer nyemant oportune gevonden.

Des nanoens bij mijnheere die President gegeten, die enige mer weynich propoesten hielt van onser saecke, overmits dovercompste van Del Rio ende Dassenville.

Des nanoens geweest bij den Audiencier, die seyde onse saecke gedepescheert ende Schets gelevert te hebben, ende dienvolgende Schets gesocht op de Baille, mer nyet gevonden, soe hij eeten was.

Item gesproken Berty nopende die requeste om

1) Leoninus. 2) Deze alinea is geroyeerd.

informatie te nemen, die seyde die ontfangen te hebben ende te sullen Sijn Excellencie daervan te sullen spreecken.

Ende gevraecht na de requeste van der stadt, om restitutie van de privilegien te hebben, seyde die te sullen soucken [1]).

Des noens tot Schets gegeten ende voer ende na den eeten gehadt verscheyden propoesten etc. ende seyde onse propositie den Audiencier gelevert te hebben; tenselven nanoen weder gesproecken Sterck ende Oyenborghe, mitsgaders Schets, die geloeffden tbeste te sullen doen.

Ten selven dage des avonts heeft ons Montsma, geweest hebbende by Wellemans, greffier van de Staten van Brabant, gerapporteert, dat hij eenige prelaten gesproocken hadde ende noch eenige van den Edel spreecken soude, om ons te doen hebben haerluyder advys nopende die pacification ende dat Sijn Excellencie, hebbende gehoert die presentatie van die van Brabant, te weten die Edelen ende gheestelickheyt, wesende drie jaren die redemptie van de x^e^ ende xx^e^ penninck te betalen, teen den XI Augusti toecommende ende die reste die twe navolgende jaren, ende daerenteynde den hondersten penninck noch eens, ende dat hy hemluyden seide, dat sy thoenden qualick tot Syne Majesteyt geaffectioneert te syn, naerdien sy hem in sulcken noot nyet anders en wilden bystaan, dat hy daeromme die ruyters van den hertoge Erick [2]) ende van Schouwenberch, die tlant grootelick beschadichden, nyet en conste betalen noch affdancken, ende dat hy daeromme geoersaekt soude

1) Deze alinea is geroyeerd. 2) Van Brunswijk.

wesen hemluyden te leven naer haerluyden discretie, protesterende, ingevalle daer yet quaets van quame, dat syluyden doersaecke souden wesen. Daerop die prelaten des daechs daeran dede seggen doer den Cantselaer, dat men volgende die blyde incompste hemluyden nyet qualick aff behoerden te nemen, dat syluyden haer opinie vryelick vuytseyden, dat sij oeck meenden naer haerluyder staet ende conditie genouch gedaen te hebben tot dienst van Sijne Majesteyt, ende dat, indien Sijn Exellencie sijn petitie precise wilde hebben, dat nyet van node ware hemluyden consent te requireren, mer mocht ordonneeren tgene hem goed docht etc.

Den XIIIe des avonts gegeten bij Mauricio, ende den heere van Cabau te gedenken den memorie van syn huysfrou van een roucleet ende van een properheyt, ende de recommandatie van haer arme nichte etc. [1])

Den XVe des morgens int lange propoest gehadt met Tsestich(?), soe van de prebende als sijn salaris, om dat den Staten te recommanderen.

Daernaer gegaen naar tHoff ende voer den huysinge van mijn heere die president Viglio gerencontreert mijn heere van Barlaymont ende Schets, die mijn [2]) ende Bruhesen riepen, seggende Schets, dat syluyden niet en hadden gedacht ons tijt te prefigeren om antwoerde over te brengen, als die maniere was, ende dat hij met mijnheere die President daervan gesproecken hadde, die ghoet vonde ons den tijt van een maent te prefigeren. Waerop wij seyden, sulcx nyet mogelick te syn, soe wij ten minsten twaalff off XIIII dagen

---

1) Deze alinea is geroyeerd. 2) Thin.

mosten hebben om te ghaen ende comen, dat verscrivinge gedaen moste wesen om rapport te horen ende dat dan die deputaten weder igelick an den horen moste doen rapport; ende dat sulcken saecke nyet sonder vele communicatiën ende bescrivinge coste gedaen worden. Daerop mijn heere van Barlaymont seide, dat nyet mogelick was ons eenich tyt te prefigeren, overmits wij met het convoije ghaen mosten, dat wij daeromme commen souden, soe haest alst ons mogelick soude wesen. Schets persisteerden by syn propoeste, seggende die meninge van mijnheere die President te syn. Ick seyde ten minsten te moeten hebben ses weecken. Barlaymont persisteerden bij tsyn, ende syn soe voerts de propoeste daar gebleven, seggende Barlaymont, dat ick die mede tot consent soude induceren. Ick seyde tmiddel daer nyet te wesen; hij seyde middel gevonden te moeten wesen etc.

Den XVIe des avonts es gelevert die propositie Montsma ende mijn, ende den clercq vanden Audiencier gegeven voer dexpeditie een angelot ende een daelder.

Het octroye van de stadt en coste noch nyet geëxpediëert worden, overmits tvertreck van Barlaymont naar Vlaanderen, dat was te selven dage. 1)

Ten selven dage ende des daechs daeran gesproken met Bartij nopende die requeste van de Staten om dinformatie te nemen, die seyde Sijn Excellencie rapport te sullen doen met den yersten, dan totnochtoe gheen Raet van State geweest te hebben ende daeromme sulcx nyet te hebben connen gedoen.

Den XVIIe, wesende Saterdach, Barty weder ange-

1) Deze alinea is geroyeerd.

sproecken; ende seyde sijn best te sullen doen; dan hadde geen occasie gegeven.

Des noens bij mijn heere die President te gast geweest, die wij yerst vermaenden van den requeste van de Staten, die seyde daerinne nyet gedaen te connen worden, voer die compste van Rhoda, die yerst sijn redenen ende motiven verclaren moste, te weten, wat hem gemoveert heeft omme senten(tie) te geven, ende dat sijluyden, denoterende in effecte hem selven, sien soude watter te doen soude wesen.

Ende soe Rhoda absent was, ergo nihil.

Voorts commende op de saecke van de petitie, seyde dat wij nu maken soude, dat hij redenen mochte hebben om onse saecke te recommanderen, opdat wij nu eens teenemael daeraff souden comen. Ende soe wij hem seyde, gheen macht noch middel te hebben, overmits tlant van Utrecht wel thien hondert duysent gulden verarmpt was, sedert die leste presentatie, ende soe hij seyde, dat wij emmers die nyet en wilden verminderen, seyden, dat wij met willicheyt meer dan hondert duysent gulden gepresenteert hadden ende die reste, als wij gedruckt werden met die soldaten ende processe, waer van die soldaten ons gecost hadden twe hondert vijftich duysent £ ende tprocesse wel xxv duysent, ende dat wij in die benautheyt veel meer gegeven souden hebben, daertoe ick last gehadt hadde, dat wij dhelfft van tlandt van Utrecht in ons gewelt nauwelicx hadden ende tselve, dat wij hadden, nyet rustelick noch vredelick mochten gebruycken; verhaelden particulierlick van tgansche lant van Montfoert ende tghene bij mijn heere die President ende Grispere den Hertoge van Alva tot Nyeumegen geremonstreert was. Daerop Sijn Hoechwaerdigheid swe-

gen, seggende alleen: wij weten middel, mits alleen hebbende uwe obligatie etc. Teynden die maeltijt, nemende verloff, heeft mijn dsaecke gerecommandeert ende geseyt, dat ick dieghene was, die dsaecke gehandelt hadde, dat ick daeromme die mijne soude induceren ende ten besten raden. Ick seyde, die saecke seer gealtereert te sijn ende tmiddel, dat doen was, te cesseren, nyettemin mijn debvoir te sullen doen ende wel te kennen die goede wille van mijn meesters, indien die middel daer ware.

Des Sonnendaechs hebben wij moeten vertouven propter festum, doch gesproken met die broeder van Schoer [1]), die mijn seyde die resolutie van de Geestelickheyt ende Edelen, en van de requeste op ghisteren gepresenteert.

In dorso met de hand van Bruhesen: Rapport van mijn ierste reyse, ex parte Ordinum nostrorum gedaen met Montsma ende Thin in Junio 1574.

Origineel: Rijks-archief te Utrecht.

III.

Verklaring van Requesens aan de gedeputeerden. 12 October 1574.

Son Excellence ayant ouy et entendu le raport du contenu de lescript, exhibé par les deputez des Estatz

---

1) Schore (?).

du pays dUtrecht, en droit la demande et proposition, dernierement faite à iceulx Estatz de la part du Roy, sest esmerveillée, que, apres la longue dilation de la responce sur icelle, ilz la donnent maintenant en effect negative, bien contre lespoir que Sadite Excellence avoit conceu deulx. Car combien quelle cognoit assez, quilz ont raison de se plaindre des dommaiges souffertz à loccasion de la présente détestable et intestine guerre (dont à Icelle desplaist bien amarement), si est il que pour ce Elle ne peult lesdits estatz tenir pour excusez du secours et ayde, quilz doibvent à leur prince, comme autres ses estatz et pays de pardeça, lesquelz ayans senty la meisme généralle et commune calamité, nont pour ce laissé de faire leur debvoir, et encoires le font. Parou Sadite Excellence requiert derechief ausdits Estatz par ceste, que passant en pacience ladite commune calamité, ils veullent assister Sa Majesté, pour donner à Icelle tant meilleur moyen de povoir achever ceste intestine guerre et par conséquent pourveoir aux ruynes en dependantes, en accordant la somme, que leur a esté demandee, ou lieu des xe et xxe deniers et du c^me^ tant du premier, ja par les autres Estatz payé, que du second, de la pluspart diceulx derechief consenti.

Laquelle demande a semblé et semble a Sadite Excellence sy raisonnable et bien fondée au regard de la nécessité presente, quil ny doibt avoir refuz. Moyennant que de par Sa Majesté on y rabate tout ce quilz peulvent avoir desja furny, tant pour faire secours ou prestz aux gens de guerre, que pour autres affaires ou necessitez dicelle, soit par ordonnance du duc Dalve ou de Sadite Excellence, estant venu au prouffit de Sadite Majesté. A quoy Icelle saccommodera, pourveu que lesdits Estatz se veullent semblablement accommoder en leurdite accord, et le donner sans

ulterieure dilation au Baron de Hierges, présentement commis par provision au gouvernement dudit pays dUtrecht. Lequel Sadite Excellence a auctorisé pour laccepter au nom de Sadite Majesté, pour excuser les dangiers et despens du chemin et la longueur de la negociation, tant prejudiciable que lesdits Estatz meismes (selon lestat des affaires) peuvent considerer. Et pour autant que touche ladvis, que Sadite Majesté a demandé de Son Excellence en droit la resolution absolute de la sentence contre eulx rendue (de laquelle par provision a esté faite suspention) Sadite Excellence ne voit, de quelle sorte povoir sur ce favorablement adviser comme elle desire, sy prealablement ilz ne se monstrent bons et bien affectionnez subiectz à leur prince, en le secourant en ses urgentes necessitez, esquelles sans sa coulpe et pour le maintenir contre ses rebelles il se treuve, leur requerant partant de tant plus lacceleration de leurdit accord, afin quIcelle puisse faire tant meilleur office pour eulx en cest endroit.

Et comme a esté declairé en lassemblee des Estatz généraulx, que Sadite Majesté avoit consenti dabolir le conseil des troubles, en renvoyant les causes y pendantes aux consaulx provinciaulx, moyennant les accordz des aydes diceulx Estatz pretenduz, Sadite Excellence veult aussi bien declairer par ceste ausdits Estatz dUtrecht, que sera fait suyvant leur requeste et desir, moyennant le debvoir cydevant declairé.

Ainsi fait en Anvers le XIIe jour dOctobre 1574.

Kopie: Rijks-Archief te Utrecht.

IV.

Responce de Son Excellence sur nos doleances faite à Bruxelles (20 November 1574). [1]

Son Excellence, ayant oy le rapport de ce que les deputez dUtrecht ont replicqué sur sa declaration en forme de responce, faite sur làccord, quilz avoyent exhibé à Icelle, se trouve fort marry des plaintes, procedans du desreglement des gens de guerre, à quoy Icelle na bonnement peu remedier, comme ne peuct encoires, par faulte de payement à faire ausdits gens de guerre (quest et sera lunicque moyen de les tenir en discipline) ensemble dexcuser les tauxes, quon a fait sur le pays par pure necessité, pour entretenir les gens de guerre et pour eviter plus grant mal, et par ce demande Sadite Excellence au nom de Sa Majesté secours de ses bons subiectz, pour les povoir tant mieux preserver, non seullement des ennemyz, mais aussi des foulles de ceulx qui sont levez par leur deffence, les requerant par ce derechief, que, pour leur propre bien et en consideration de ce quaultresfoiz ont offert, ilz sy veullent eslargir, selon lintention de Sa Majesté et le bon espoir, que Son Excellence a eu et conceu deulx meismes, apres quilz ont obtenu de Sadite Majesté la redintegration de leur estat tant desirée. Que leur debvroit donner occasion daugmenter loffre par cydevant fait, de tant plus que Sadite Majesté se trouve presentement en plus grande necessité, que lorsque ledit offre se feist. Par ce moyen pourront iceulx Estatz obtenir absolutement ce quilz ont par

---

1) Vgl. Bor VII, f. 74.

provision. Dont Son Excellence escripvra si favorablement à Sadite Majesté, quelle espere lobtenir, moyennant que eulx meismes le veullent seconder au moyen de ce present accord.

Et pour aultant que touche les pointz, contenuz en leurdite replicque: En premier lieu Sadite Excellence na volunté ny intention de charger aucunement le pays et moins la ville dUtrecht de garnisons non necessaires, comme de fait icelle a ordonné à monsieur de Hierges, gouverneur moderne, de lexcuser entierement, et le continuera ainsi, ne fut que la necessité le requist, auquel cas ilz debvroient meismes desirer et requerir le contraire. Dont convient que lesdits Estatz sen remettent à la discretion et jugement de Sa Majesté et de Son conseil.

Et semblablement quant au chastellain de Vredenbourg, lequel ny est, ny sera mis sans bonne instruction et ordonnance dassister et contregarder la ville dUtrecht, et non de la traveiller et offenser, demeurant encoires au gouverneur dudit pays dUtrecht lauctorité de commander audit chastellain, comme la presentement ledit Seigneur de Hierges et l'auront tousjours les gouverneurs à ladvenir, dont lesdits Estatz, se confians de leur prince et gouverneur se doibvent bien mettre à repoz. Requerant Sadite Excellence que, sans se vouloir mettre en ulterieure paine pour ceste cause, ilz veullent proceder à laccord de layde susdit, en furnissant à la somme demandée, non en rentes, dont Sadite Excellence se pourroit mal ayder à leffect susdit, mais en argent, du moins pour la plus saine partie. Ce que lesdits Estatz pourront faire tant plus aysement, puisque Son Excellence accepte en payement tout ce quilz ont desbourssé pour le service de Sa Majesté et qua esté descompté au prouffit dicelle, comme ja leur a esté

declairé, et que suyvant leur declaration montera à bien notable somme, et est une comodité de grande consideration.

Et fera aussi Sadite Excellence remettre les causes pendentes au Conseil des Troubles selon leur desir, comme Icelle la fait à autres Estatz, ayans consenti layde demandée par Sa Majesté. Et tiendra la main à lentiere redintégration de leurs previleges et observation de leurs coustumes et usances, de la maniere et fachon, comme ilz ont esté devant la condempnation, par laquelle la suspension de leursdits previleges est advenue. Sans que Sadite Excellence se pourroit eslargir plus avant ou qu'il soit raisonnable, que à loccasion de ceste presente ayde ilz pretendent ou demandent davantaige, les remettant neantmoins à la justice si avant que peult toucher la contribution du quart du schiltal de ceulx de Ameyden.

Et moyennant laccord susdit Sadite Excellence leur fera despescher lettres patentes dottroy pour lever telles impositions, quilz trouveront convenir, et permettra quilz commettent à la maniance et recepte dicelles, comme cydevant l'on est accoustumé de faire en cas semblable. Et en accordant à Sa Majesté l'ayde susdite Icelle les en excusera pour ladvenir, tant que luy sera possible, sans povoir limiter le terme de six ans par eulx speciffié. Espérant toutes foiz que en cas de necessité lesdits Estatz dUtrecht ne fauldront de faire selon leur possibilité, comme tous autres bons subiectz de Sadite Majesté.

Fait à Bruxelles le xxme jour de Novembre xv^{c} soixante quatorze.

Kopie: Rijks-Archief te Utrecht.

V.

Brief van Engelbert van Bruhesen aan Floris Thin.
21 Januari 1575.

Monsieur Thin!

Mon bon seigneur et amy. Jay receu vous deux lettres, touchant les lettres que monsieur Amerongen en receupt hier. Lescoutest Zulen luy escript comme les Espaignolz mutinez sestoient advancé et deliberez de retourner vers Utrecht, pensans avoir bon moyen dassaillir la ville par lopportunité de la glace et que les bourgeois en ont fait toutte bonne debvoir, pour la rompre, tenans nuict et jour partout bonne guarde. Et combien ceste malheure leur nest pas advenue, sy est il touttesfois, que aucunes chevaux Italiens sont retournez du pays de Geldre à Cothen oultre tous les Allemans pietons, quy sont estez cy loingtemps au territoire dUtrecht. Johan Bastoigne escript à Van der Nert le 16e de ceste mois, que lesditz mutinez estoient appaisez et quil se debvoient le lendemain mectre en chemin vers Nieumegen et Grave, la ou ilz debvoient passer monstre, et recepvoir leur argent, et que de la ils iroient vers Lemburch et que les Espaignolz estans en Amersfort avoient par force faict sortir hors de la ville le capitain Valdes avec ses gens, disans qu'il estoit traictre etc. Ledit Zulen escript entre aultres, que le seigneur dOosterwyck estoit en lextreme article de sa mort et aient receu le sainct oeulie quil estoit tombé en spasmes. De ma part me sont venues lettres, dont je suys bien esmerveillé. Nostre Archevesque a respondue fort civilement aux lettres du seigneur de Grobbendonck, comme il ma ce matin monstré la lettre,

escripte de sa main propre, maiant prié à disner. Ledit Archevesque sexcuse quil at esté préoccupé pour la premiere vacature en notre église d'ung sienne parent, mais il luy a promis la deuxiesme, nonobstant quod huic Helenae non defuerint multi proci. Je m' émerveille que me nescrivez rien de l'affaire de monsieur l'abbé de St. Pol, consideré quavez asteur bon oportunité de recommander son affaire à monsieur Berthy, en luy communiquant la copie de sa responce, lequel porroit en temps et lieu faire quelque bonne rapport dicelle à son Excellence. Ledit abbé ne sera pas ingrat envers mondit seigneur Berty, lequel trouvera bien clerement, que sadite responce est fondée en toutte equité. A ce que ledit seigneur de Grobbendonck me disoit ce matin, nous semble pas, que son Excellence doibt briefvement retourner icy, parquoy adviserons, sy nous vous suyvrons ou non. Je prie d'estre recomandé à monsieur Montsma, la lettre duquel jay receu, laquelle ne requiert response. Mes confreres se recomandent à vous deux. En haste. De Bruxelles ce 21 de Janvier 1575, stylo communi.

Lentierement votre serviteur et amy,
Enghelbert de Bruhesen.

A Monsieur laduocat maistre Floris Thin, mon seigneur et amy, estant à present au logis de monsieur de St.-Bavon, lèz la porte de St. Jehan en Anvers.

Origineel: Rijks-Archief te Utrecht.

VI.

Brief van Engelbert van Bruhezen aan Floris Thin.
23 Januari 1575.

Monsieur Thin, mon bon seigneur et amy! Mes affectueuses recommandations à votre bonne grace premises. Jay tout asteur receu vous deux lettres. De partir dicy, sans premierement avoir nous lettres dUtrecht, me ne semble (soubz correction) estre besoing, daultant que naurons encoires rien à besoigner ensemble, sans premierement avoir lesdittes lettres et aussy attendre, qui est fort incertaine, si son Excellence doibt retourner icy ou point, comme vous mescripvez et comme pareillement monsieur de Grobbendonck la declairé. Si on eust sceu avoir la commodité de la barge, j'eusse passé longtemps fait ung excours jusques à la es mes propres affaires, lesquelz jay remis en surceance jusques à nostre venue. Comme nous pacquets viendroient par la poste en Anvers devant icy, serez plustost dicelles par monsieur de la Fluete advertys que nous, et alors resouldrons que nous sera le plus expedient, et cependant on verra, si son Excellence sapprestra pour venir icy ou non. Je ne failleray de faire vous recommandations à monseigneur le President et à tous les aultres, desquelz vous lettres en font mention, en leur disant devant notre departement ladieus, et par eeste oportunité en parleray je à mondit seigneur le President de sa maison pour notre logis. De ma part, si tous les chambres seroient des aultres preoccupez, je trouveray bien logis en labbaye de St. Michiel et viendray menger avecq vous, moienant quoy messieurs Uten Enghe et Amerongen en ayent place. Sy vous voyez ou rencontrez monsieur le domprevost Bossu, je vous prie de vouloir faire mes recommandations dever sa seigneurie, luy disant

que jay, passé quelque jours encha, receu ung pacquet pour luy, aiant avecq icelluy envoyé mon homme en Anvers, lequel ne la trouvé illecq, ny à Malines, ny aussy à Vilvoerde, et comme on mescript expresement que je n'aise [1]) à me faire quicte dudit pacquet, sinon en le delivrant en ses propres mains, il est bien raison quil vienne une fois jusque icy, ou quil attent ma venue en Anvers, car poeultestre quil contient quelques lettres adressans à moy. Quy sera la fin, priant Dieu vous donner vous desires. Il vous plaira faire mes recommandations à monsieur Montsema, mon confrère. Sy vous auriez illecq loisir de comencher à besoigner en mon proces, je vous envoyeroy bien tous les copies dicelluy, estans icy soubz Vorsthuys, car jay asteur tous les lettres que je demande. Auttrement sil vous semble quon attent jusque à notre retour en Utrecht, je le laisse a votre discretion. En tres grand haste, de Bruxelles ce xxiii de Janvier 1575, stylo communi.

Lentierement votre tres affectionné serviteur et amy à jamais
Enghelbert de Bruhezen.

le sieur Vorsthuis et sa femme prient destre recommandez à monsieur Montsima et à votre bonne grace, comme font aussy lesdits Uteneng et Amerongen.

Superscription: Monsieur ladvocat Maistre Floris Thin, mon bon seigneur et amy, estant en la maison de monsieur de saint Bavon, lèz la porte Sant Jehan en Anvers.

Origineel: Rijks-Archief te Utrecht.

---

1) Kenlijk voor *n'aye*.

VII.

Brief van Engelbert van Bruhezen aan Floris Thin. 27 Januari 1575.

Monsieur Thin. Ceste servira pour vous en brief advertir, que j'ay receu par le serviteur de monsieur Montsima, mon confrère, ce matin vous lettres, aiant receu hyer au soir ung pacquet des lettres dUtrecht, apres lequel avons bien desiré, mais estoit sy tresmouillié qu'avons eu assez à faire de les seicher et trouvons aucunes lettres cy desgoustez et gastez, quil nest possible de les lire; comme mescripvez que la lettre de votre frère at esté semblablement noyé. Je vous envoie cy joincte la lettre de monsieur le Domdoyen, mon frère, lequel touchant les affaires des estatz dUtrecht etc. nous renvoie à vous. Touchant mon affaire, afin que puyssez plus amplement entendre son opinion que nay presentement loisir de le vous escripre au loing, comme je desireroy bien, je vous envoie ses deux lettres escriptes à moy, principalement concernans et faisans mention de mondit affaire, afin poyez meurement deliberer, ce que bon vous semblera, en me rescripvant sur ce votre opinion, et en me renvoiant cestesditz lettres, avecq certaines copies, lune de la lettre du Roy notre Sire, escripte à Son Excellence, laquelle je pense que vous avez, et laultre à mondit frère, escript par le doyen de saint Pierre, cy joinctes. Combien que monsieur Dindevelde me dict, quod mora hac ex parte mihi non potest esse nociva, et quil vault mieulx que soyez en Utrecht, pour donner en tout bon ordre et information, touttesfois, consideré que ne scavons encoires quand nous debvrons estre rapellé de nous maistres et que ceste notre absence se porrat paraventure plus eslonger et

durer que ne pensons, seroys (soubz correction) bien dadvis de monsieur Foncq, den faire du tout aussytost fin quil seroit possible, attendue que ledit Foncq serat encoires quelque temps avant se partir icy et que notre presence le porroit faire accelerer, sy la response de ceulx du conseil dUtrecht, touchant linformation sur les quattre poinctz doffice, fusse renvoié. Et sur ce avons icy copies des tous les pieces, fors excepté de la signature, que jay envoié à Rome pour en avoir dillecq une autenticque. Sy je penseroy que porrions avoir bientost fin de ceste notre legation, je seroye dadvis contraire, asscavoir dattendre juisques à notre retour en Utrecht. Ormis ces deux susditz raisons dung costé, me sembleroit, soubz correction, bien expedient, quod in omnem eventum comencerions aucunes fois per otium visiter lesditz pieches et adviser tous les articles et munimens, par moyen desquels tous nous porrons illecq servir, et en tel cas vous envoieroys lesdittes pieces, car je croy que notre hoste Vorsthuys doibt venir en commission apres demain en Anvers, pourquoy vous prie de me vouloir en toutte celerité rescripre votre opinion. Car aultrement je crains que estans retourné à Utrecht, vous trouverez (à cause de ceste votre diuturne absence) tant des occupations, fascheries et tant alentour de vous oreilles solicitateurs, quil vous sera à grand peine possible de vacquer à mesdits affaires, ce que paraventure par loisir porriez mieulx faire icy, dautant que nous affaires ou sollicatations quasi cessent juisques à ce quon nous envoye ce quattandons. Quy sera la fin, priant Dieu vous donner vous desires, et prie destre recomandé à monsieur Montsima, mon confrère et amy. Jay tenu hyer longue propos avecq mondit seigneur Dindevelde (lequel derechiet ma prié asteur à disner) entre aultres touchant

vos affaires van de venen et ma promis quil tiendra pour recommandez. Et touchant laffaire de labbé de saint Pol ne scauroit aultre chose que dire, sinon que selon quil luy souvenoit, que larchevesque luy debvroit delivrer la copye de la bulle. Neantmoings jen parleray ce disner plus amplement de ceste affaire, syl vient à propos. En tres grand haste, de Bruxelles, ce 27 de Janvier 1575, stylo communi. Sy vous lettres ont quelque poinctz nous touchants, comme il me semble que mondit frère voeult dire, vous prions de nous en faire participantz.

Lentierement votre tres affectioné serviteur et amy,

Enghelbert de Bruhezen.

Je vous prie aussy de vouloir faire escripre par votre serviteur ung project dune procuration en Latin pour sire Henry Pieck, quy desire permuter sa vicarie avecq une aultre meillieure. Et comme la sienne est à ma collation comme tresorier, il fauldrat quelle soit resigné à moy, comme entendrez par la lettre de mondit frere, et quil me fauldra envoier procuration sur quelque capitulaer de mes confreres. Les notaires icy ne scavent (?) notre stil ou statutz et usances de faire.

Je suys secretement adverty, priant de le vouloir tenir pareillement bien secret, apres lavoir communicqué à mondit seigneur Montsima, que Son Excellence a donné plaine cherge et authorité au commissaire, quy doibt conduire et payer les Espaignolz mutinez, de les faire entrer en quelque bonne ville de pardeça, telle que lui sera ou opportun ou apres nommée, sans exprimer ou nommer ladite ville, de sorte que paraventure ceulx de Nieumegen à bon droict

et non sans cause on faict que mescripvez, dont tout le monde icy lez prise, et que tous les autres villes lez doibvent suyvre. Vale en haste.

Responce cito cito.

A Monsieur Ladvocat Maistre Floris Thin, mon bon seigneur et amy, au logis de Monsieur de St Bavon, lèz la porte de saint Jehan en Anvers.

Origineel: Rijks-archief te Utrecht.

VIII.

Brief van Engelbert van Bruhezen aan Floris Thin. 30 Januari 1576.

Monsieur Maistre Floris Thin, mon tres singulier bon seigneur et amy. Jay ce jourdhuy, sur le disner, receu votre pacquet des lettres, lesquelz jay distribué, ensuyvant votre desir, à ceulx ausquelz icelles debvoyent estre addressez, vous renvoiant la lettre de monsieur le Domdoyen, mon frère, laquelle estoit escript à vous. Et comme jay entendu de monsieur le general maistre des postes, mon cousin, que Son Excellence ne retornerat pas icy paraventure encoires devant Pacques, ce que semble aussy à monsieur Dindevelde et à plusieurs aultres, sommes dintention de venir apres la Chandelier en Anvers, afin de parler ensemble, et faire selon la teneur de ladite lettre de mondit frere icy joincte, et suyvre votre advis, touttesfois estans deliberez de dire icy à nostre hoste et hostesse adieu, en payant le tout ce qui reste, esperans

fermement quil nous sera plus necessaire de retourner icy. Pour ceste fois, je desbourseray pour vous la quatriesme part dung ame de vin, qavons eu de Jehan opte Cluyse, faisant x florins, et les maltots ou accises avecq les impostes des deux ames, faisans ensemble xvii fl. xvi st., faisant pour chacun (salvo justiore calculo) iiii fl. ix st. Et avons icy conclu en secrete (soubz vostre bon plaisir) de donner à nostre hostesse (nonobstant que nostre hoste nen veult entendre à rien) xvi florins ou dix daelders pour ung gratuite et quattre florins pour la cuisyne. Il vous plaira nous rescripre vostre intention et advis, afin que puissons garder nostre honneur. Monsieur Uten Eng et Amerongen mont donné ceste leur advis, ne veullans touttesfois rien faire sans vostre dit advis et conseil, comme la quatriesme part vous en touche, ce que je desbourseray pareillement voluntier pour vous. Nostre dit hoste Vorsthuys a differé sa venue en Anvers juisques à ceste sepmaine, car combien que vous lettres me ne fussent pas estez envoyez, jy fusse touttesfois venu seul en mes affaires demain ou apres.

Je ne fauldray dapporter tous les copies de mon proces avecq moy, afin que puissons par loisir communicquer densamble et commencher à besoingner. Messieurs Uten Eng et Amerongen et semblablement Vorsthuys et sa femme se recommandent bien affectueusement à monsieur Montsima et à votre bonne grace, priant de ma part destre aussy recommandé à mondit seigneur Montsima, mon bon seigneur et confrère. En haste, de Bruxelles, ce 30 de Janvier 1575, stylo communi,

Lentierement votre affictionné serviteur et amy

Enghelbert de Bruhezen.

Jentens que doctor Leoninus est retourné dicy à Louvain, et quoad pacem et inducias nasciturum ridiculum (murem), cum Hispani easdem adversentur nihilque magis exhorreant; at omnia haec sunt incerta.

A monsieur Ladvocat Maistre Floris Thin, mon bon amy, à Anvers, au logis de monsieur de saint Bavon, lèz la porte de saint Jehan en Anvers.

Origineel: Rijks-archief te Utrecht.

IX.

Brief van de gedeputeerden der Staten van Utrecht aan hunne committenten. 8 Febr. 1575.

Eerweerdige, hoechgeleerde, edele, erentfeste, eersame, discrete Heeren. Wij gebieden ons zeer dienstelick tuwer E., dselve adverterende, dat wij op den IIIe van desen ontfangen hebben die triplycque, bij U. E. geconcipieert opt leste affgescheyt, ons bij den commandeur van Castillien gegeven ende U. E. in Novembri [1]) lestleden overgezonden; hebben mede verstaen uyt die missieve van mijn heere die Domdeecken U. E. meninge te syn, dat men die overgeven soude, sulx als die was. Ende indien sijn Excellencie die conditien, by U. E. versocht, affsloech, dat wy alsdan, volgende seecker instructie, die ons cortelick overgezonden ende daerby verthoent soude worden die

1) Het hiervoor onder IV afgedrukte stuk.

gelegentheyt van onse provincie ende dat die jegenwoerdelicke gheen macht heeft by enige extraordinaris maniere Sijne Majesteyt te assisteren, versoucken soude die saecke uytgestelt te werden tot op een bequamer tijt; doch soe civilick, dat zijn Excellencie gheen reden hebben soude jegens U. E. meer verbittert te worden, ende dat wij te dien eynde verstaen souden het advys van denghenen, die wy tonswerts goetwillich gevonden hebben. Waerop wy U. E. vougen voer antwoerde, dat op date voorseyt nyemant van denghenen, die onse saecke gehandelt hebben off daertoe gecommitteert syn geweest, alhier present was dan alleen mynheere die thesaurier Schets, soe die financie noch tot Bruessel es, alwaer mynheere van Berlaymont, een ofte twe dagen voerdat wy die triplycque ontfingen, oick vertogen was ende mynheere die president Viglius gestadelick syn residentie haudt, vermits syn impotentie, sulcx dat wy onse voorscreven saecke met nyemant en hebben connen communiceren dan met mynheere die thesaurier voornoemt, denwelcken wij die resolutie van mynheeren yerst mondelinge verhaelt hebben, dwelcke bij hem gehoert, heeft hem laten duncken, dat die nyet dienen soude dan om Syn Excellentie te meer jegens ons te irriteren, merckelicken, mits dat wy in effecte nyet meer en presenteren dan tgene wy souden willen corten. Waerjegens wy remonstreerden darmoede ende afflictie van onse provincie, ende dat wy in plaetse van verlichtinge dagelicx meer beswaert worden, sulcx dat ons nyet mogelick was enich subventie te doen ende oick gheen redenen vonden, waeromme wy sulcx souden doen, derwylen men ons in geen poincten te wille en wilde wesen, anders dan dat men ons presenteerden, in gevalle van consent, favorabel advis te geven an Sijne Majesteyt omme absolute restitutie te mogen vercri-

gen, diewelcke wy seyden in dier manieren nyet te begeren, mer liever by forme van justicie gerestitueert te worden, dan in tminste poinct deere van den Staten soude vercort worden ofte bliven, met meer diergelycke, die wy seyden by gescrifte ons overgezonden te syn, om syn Excellencie te exhiberen, op hem begerende dat hy dselve soude willen visiteren, omme van de saecke geinformeert te moegen wesen; twelck hy geerne angenomen ende gedaen hebbende, heeft op huyden geseyt, hoe dat hy ons gescrifte gesien ende gevisiteert hadde, ende soe hy bevandt, dat wij in effecte nyet met allen meer presenteerden dan voorscreven es, hem geensins geraden dochte, dat wij tselve sijne Excellencie souden exhiberen, soe het nyet en soude dienen dan om hem jegens ons te meer te exacerberen, dat hem daeromme ghoet dochte, dat wy dsaecke noch suspenderen ende U. E. van desen adverteren souden, ten eynde sy ander advis oft resolutie souden nemen. Ende soe wy seyden gheen andere commissie te hebben dan tselve te exhiberen, seyde, dat, alsoe wy veele conditien wilde stipuleren, oick van saecken, die over lange ingebrocht waren, ende nyet en presenteerden dan hondert duysent gulden, mits daeran cortende soe veel als die bedrougen, daervan geen rapport te dorven doen, emmers in alle gevallen nyet voer ende aleer hy tselve met mijnheere van Berlaymont, als mede totter saecke gecommitteert geweest synde, en oick met mijnheere die president Vigli gecomuniceert soude hebben, soe hy doch dese Vastelavont dochte naer Bruessel te ghaen. Ende soe wy vuyt desen ende andere propoesten, met den voorseide thesaurier gevallen, wel costen verstaen, dat wij, exhiberende syn Excellencie die voorseyde triplycque, voer dese tijt daermede die saecke nyet vorderen souden, voerdat hij ende

mijnheere van Berlaymont weder gecommen sullen sijn, ofte emmers dat mijnheere die Thesaurier voornoemt dvoorseide triplycque met mijnheere van Berlaymont ende den president Viglio gecommuniceert sal hebben, twelck noch enige dagen verlopen wil, soe heeft ons ghoet gedocht U. E. van dezen te adverteren. Mitsgaders dat wij nyet ghoet en vinden naer die gelegentheyt van der saecke, dat men die voorseyde triplycque sal exhiberen ende yerst uytstel versoucken naerdat die conditiën affgeslegen sullen sijn. Mer wel, dat men het vuytstel tot op een gelegender tijt, ten minsten totdat men sien sal, hoe die bijcompste opt tractaet van de paix, die cortelick voerhanden is, vergaen sal, yerst versoucken sal, uuyt sulcke middelen, als mijn heere die Domdeecken scrijft ons bij instructie over te sullen seynden. Ofte indien mijnheeren het voorseyde uytstel nyet goed en vinden, mer dsaecke begeren geheel affgedaen te worden, dat sy enich vorder presentatie doen van seeckere somme van penningen, onder die conditiën, bij hemluyden geproponeert, oft sulcke andere, als sijluyden sullen adviseren, des te meer dat, sedert wijluyden onse voorgaende advisen overgescreven hebben, die saecken zeer gealtereert sijn, mits dat sijn Excellencie dpresentatie van xxxviii^c m. gulden, bij den Staten van Vlaenderen gedaen, geaccepteert heeft, op alle alsulcke conditiën, als sij die gedaen, ende daerbij sij tot meermael gepersisteert hadden, sulcx dat, behalven die Staten van Utrecht, nu met nyemant van deghenen, die tot die dachfaert van de Generael-Staten bescreven sijn geweest, en resteert te transigeren die petitie anghaende, dan met die van Brabant, die moegelick, verstaen hebbende, dat dpresentatie van die van Vlaenderen geaccepteert es, andere resolutie nemen sullen dan sij tot noch toe gedaen hebben. Soedat die rede-

nen, waeromme mijnheeren ghoet gevonden hadden, dat dese saecke voer een tijt vertogen soude worden, eensdeels cesseert. Mijnheeren hebben desen anghaende haerluyder staet ende gelegentheyt te overleggen, dwelck hoewel ons genouchsaem kenlick es, nochtans soe can men die alhier anderen, die die nyet en sien noch gevoulen, qualick persuaderen. Sullen mijnheeren daerbij oeck overleggen, dat die van Vlaenderen onder andere conditiën, consisterende in de redintegratie van haerluyder privilegiën, geobtineert hebben van alle onnotelicke ende vreemde garnisoenen ontlast te sullen worden. Ende dat, soe lange wij nyet en sijn geaccordeert nopende die petitie, men ons niet alleen nyet verlichten mer lichtelicken meer beswaren sal, gelijck wij ons jegenwoordelick vinden rontsomme met Spaengaerden ende Duytschen beswaert ende omcingelt, daervan men gheen verlichtinge heeft te verwachten soelange die saecken aldus staen, ende merckelicken, indien die van Brabant mede accorderen, soe dselve apparentelick gheen minder conditiën stipuleren ende obtineren sullen dan die van Vlaenderen gedaen hebben. Ende sal men in dien gevalle oick op Uwe E. presentatie, die in regardt van tgene dvoorseyde twe Staten geven sullen, zeer cleyn es, te min achten. Op alle twelcke wij met den yersten begeren U. E. antwoerde. Die requeste, die mijn heeren die Domdeecken ons belast heeft over te geven, ten eynde sijn Excellencie gelieve te doen nemen dinformatie in de saecke van de processe, sullen wij met den yersten exhiberen, hoewel schijnt, dat wij weynich daermede prouffiteren sullen ende dat, dsaecke van de petitie gedaen sijnde, die restitutie sonder swaricheyt volgen soude. Eerweerdige, hoechgeleerde, edele, erentfeste, eersame, discrete Heeren, wij bidden God almachtich U. E. te willen bewaren lange welvarende in voerspoet. Ge-

screven tot Antwerpen, desen VIIIe February anno 1575, stilo communi.

Bij U. E. goetwillige vrunden ende dienaers,

Enghelbert van Bruhezen.
Folcart van Montzima.
Frederick Wteneng.
Jan Taets van Amerongen.
Floris Thin.

Superscriptie ontbreekt.

Origineel: Rijks-archief te Utrecht.

X.

Brief van de gedeputeerden der Staten van Utrecht aan hunne committenten.
10 Febr. 1575.

Edele, frome, erentfeste, eersame, discrete Heeren! Naer alle behoerlicke erbiedenisse, dient desen om U. E. te adverteren, dat op gisteren mijnheere die thesaurier m^r Engelbert van Brouhesen ontfangen heeft zeeckere missive van mijnheere die Domdeecken, met zeeckere acte van U. E. van den IIIIe deser maent daerbij gevoucht, bij dewelcke U. E. die commissie van ons allen, mijnheere die Thesaurier voernoemt alleen uytgezondert, gerevoceert hebben, mits noch-

tans, dat wij, van hier scheydende, met goede gratie weder thuys commen souden. Waerop wij U. E. vougen voer antwoerde, dat wij, achtervolgende U. E. revocatie, wel bereyt sijn thuys te comen, met het yerste zeecker convoy, dat van hier derwerts gaen sal. Mer alsoe ons nyet en wert geraden, dat wij die triplycq, ons overgesonden, Sijn Excellencie overgeven sullen, ten ware dat wij ten minsten eenen seeckeren somme presenteerden ende dat nutter waere, dat wij souden persisteren het overgeven van de voorseyde triplycque te vertrecken, ten minsten totdat wij sullen gesien hebben, hoe dat die dachfaert, die op de peijs gehouden sal worden, vergaen sal, gelijck wij U. E. des breder bij missive van den VIII[e] van desen gescreven hebben, ende daervan dubbel bij desen gevoucht es, soe en heeft ons nyet geraden gedocht van hier te vertrecken, voer ende aleer wij van U. E. antwoerde op den voorseyden missive ontfangen ende Sijn Excellencie, naer tgene U. E. ons anscriven sullen, enich antwoerde gegeven sullen hebben. Want wij anders beducht sijn, dat Sijn Excellencie ons vertreck qualick soude mogen nemen ende yet swaerders jegens ons ende Uw E. decerneren. Daeromme dat U. E. gelieven sal wel ripelick op de voorscreven missive van den VIII[e] te letten ende te overwegen, in wat pericule wij gestaen hebben ende noch sullen staen, soeverre het tractaet van de peys nyet wel (dat God verhoeden moet) en geluckt, ende ons met den yersten antwoerde daerop laten weten. Voerts nopende dat U. E. scriven, dat mijnheere die Thesaurier voernoemt alleen alhier soude bliven ende tgene resteert te doen solliciteren, tselve en is hij van gheen meninge, gelijck oick nyemant van ons allen gesint es alhier alleen te bliven. Waervan ons ghoet gedocht heeft U. E. te adverteren, dien wij bidden dat God almachtich gelieve te sparen

lange welvarende in gesontheyt. Gescreven uuyt Antwerpen desen x[e] February 1575.

Altijt Uw E. getrouwe ende goetwillige
dienaers ende vrienden
Enghelbert van Bruhezen.
Folcart van Montzima.
Frederick Wteneng.
Jan Taets van Ameronghen.

Overstemt sijnde onderscreven:
Floris Thin.

Superscriptie: Aen mijnheeren die van de drien Staten slants van Utrecht ofte die Gedeputeerden van deselven tot Utrecht.

Origineel: Rijks-Archief te Utrecht.

XI.

Antwoord van Requesens op eenige voorwaarden, door de Staten van Utrecht gesteld [1]) voor het toestaan der bede. 23 April 1575.

Son Excellence ayant ouy le rapport du contenu de lescript des Estats d'Utrecht, est bien content d'accepter, en lieu d'ayde cydevant demandée deulx, la somme de deux cens mil livres, comme il semble en effect quilz offrent. Aussy de rabbattre de ladite somme jusques à cent et cincquante mil livres, tout ce quil

1) Vgl. Bor. VII, p. 74.

se trouvera par compte ou estatz d'eulx avoir esté payé aux gens de guerre ou aultrement, et dont Sadite Excellence sen remectra audit compte ou estatz, qui sera examiné par ceulx der finances de Sadite Majesté.

Se contentant aussy d'acepter le payement de ce qui restera de ladite ayde en renthe, comme ilz offrent, moyennant quelle soit au denier douze, comme vendent aultres Estatz, affin que Sadite Excellence sen puysse tant mieulx valoir.

Et leur donnera aussy octroy requiz pour lever imposte, desquelz personne ne sera francq ou exempt, pour redimer lesdites rentes, sitost quilz auront absolutement accordé; en leur permectant la maniance de la levé dudit imposte, moyennant bon compte à rendre, comme par cydevant en cas semblable a esté faict.

Estant Sadite Excellence mary des foulles et grieffs, que lesdits dUtrecht luy representent, que sont suytes des guerres civiles et intestines et ausquelz Sadite Excellence à son grand regret na sçeu remedier, par faulte de pouvoir par moyen de payement tenir les gens de guerre en discipline.

Et quant à plusieurs conditions apposees à leurdit accord, combien quil semble a Sadite Excellence assez impartinent de mectre tant des conditions à une ayde, et quelle sen pensoit excuser avecq generalle responce, quilz eussent donné à cognoistre leurs doleances et grieffz par request à part, pour y pourvoir selon raison; ceneantmoings, pour leur donner plus de contentement, leur a bien voulu declarer sur lesdites conditions ce que sensuyt:

En priemier lieu: quilz se peuvent bien tenir pour

asseurez, quelle ne mectra garnison en la ville ou pays dUtrecht, ne soit que la necessité le requiert. Quaint à la garde du chasteau, comme le gouverneur du pays d'Utrecht est chief et pardessus celluy qui est et sera à ce commis, lesdits Estatz d'Utrecht nont prejudice de ce que ung Espaignol y est presentement commis par provision. Ceneantmoings, apres que ces troubles seront quietéz, se donnera ausdits Estatz en cest endroict et endroict les foulles de gens de guerre tout contentement.

Que Son Excellence apres leur contentement absolut abolira en leur respect le Conseil des Troubles et remectra touttes les choses y pendantes au Conseil provincial, comme a esté faict en aultres provinces, ayans consenty et furny leurs aydes.

Sadite Excellence ordonnera que les rentiers seront payez du domaine de Sa Majesté, tant que le domaine avecq ce temps tant calamiteux y peult furnir. Et semblablement, que ceulx de la ville d'Anvers payeront leurs rentes, tant que lestat dicelle ville comporte, laquelle ville est avecq ce mesme temps aussy reduicte en terme de ne pouvoir payer, ayant deputé commissaires pour y remedier tant quil sera possible.

Touchant les privileges et anciennes coustumes, Sadite Excellence entend les leur garder et, monstrant en quoy lon y a contrevenu, le redresser, mais quant aux gouverneurs, mis par provision en aulcunes villes, ayant esté besoing pour la seureté du pays, ne pense en ce avoir esté contrevenue ausdits privileges, neantmoins icelle ostera ceulx, qui pour le present sont ausdits pays, sitost que sans dangier dinconvenient faire se pourra.

Endroict les conditions de leur laisser nommer ung recepveur de oultschiltgelt, Hynderdam et Leckendyck, et semblablement que le Doyen du Dom ait lauc-

torité de convocquer les Estatz en la maison du Dom, à ce propice, et que les clefz et seaulx de la ville soyent laissez au magistrat, estans es mains du chastellain du chasteau, avecq aussy l'auctorité de faire sonner la cloche pour les publications à faire sans communication dudit Chastellain du chasteau, sadite Excellence, ayant entendu que ces poinctz sont esté introduictz longuement devant la venue du ducq d'Alve et quilz ne se sont plainctz, se donne partant de merveille quilz les veullent mesler avecq ce faict de leur ayde. Leur requerant partant den avoir patience, comme auparavant. Bien que, silz en veullent faire remonstrance àpart, icelle y fera regarder, quant, ces troubles passez, on aura plus de loysir. Davantaige sadite Excellence ordonnera au President du Conseil d'Utrecht de ne le mesler plus avant au faict des comptes et aultres affaires desditz Estatz, que sa charge et commission porte, et quil souloit faire auparavant les troubles et la sentence contre eulx rendue.

En oultre touchant ceulx d'Ameyden et laccord, en lan xv^c^ trente noeuff faict entre feu de tres-haulte memoire lempereur Charles le Quinct et les Ecclesiasticques d'Utrecht sur la jurisdiction, puisque ce sont matieres de justice, son Excellence les remect à icelle, leur promectant toutte assistence pour y avoir brieffve expedition.

Et pour aultant qui touche, que la presente ayde ne soit tiree en consequence et que les Estatz d'Utrecht ne soyent reputes pour estatz patrimoniaulx ny convocquez avecq eulx, mais pour conquiz, comme Gueldres et aultres, aussy que en six ans ne leur seroit plus demandé ayde, Son Excellence nentend que ceste ayde au regard de la consequence leur doibve prejudicier, ne aussy les tenir obligez à plus consentir en six ans, sans qu'elle puisse par ce astraindre Sa Majesté

de ne leur pouvoir demander ou requerir, si la necessité la pressoit. Ce que ne leur peult aussy, comme non constrains à consentir silz ne veuillent, porter prejudice. Comme aussy son Excellence ne les peult faire ou declairer daultre qualité quilz ne sont, ains les laisser en la meisme qualité, quilz sont esté du temps de feue Sa Majesté Imperiale et depuys du temps de Sadite Majesté Royalle avant ces troubles.

Au surplus touchant les contributions et taux, faictz et practicquez par le pays d'Utrecht, des gouverneurs et de ceulx du Conseil provincial et aussy des capitaines des gens de guerre, sadite Excellence leur declaire, que par pure necessité et pour excuser plus grand inconvenient a esté constraincte les souffrir à son regret, esperant, moyennant lassistence de leur ayde et daultres, y pouvoir remedier doresenavant.

Finablement quant à la sentence, contre eulx rendue, sadite Excellence sinformera comme ilz desirent, sans le plus differer, et en escripvera apres sestre informee à Sa Majesté avecq son advis, qui sera le plus favorable quelle le pourra donner, selon que icelle trouvera par ladite information la cause disposee. Dont et de tout ce que dessus sadite Excellence requiert aux deputez desdits Estatz, de tenir la bonne main vers iceulx, que icelle peult avoir bonne, brieffve et fructueuse responce, endroict labsolut accordt, de la demande susdite. Comme ilz scavent meismes la necessité presente le requerir, tant pour le service de Sadite Majesté que leur propre bien, tuition et deffence.

Faict en Anvers, le XXIIIme jour dApvril XV^c^ soixante quinze, apres Pasques.

In dorso, met de hand van Bruhezen:

Copie de la derniere responce de Son Excellence, donnee en Anvers le XXIIIe jour

dApvril, aux deputez de Estatz dUtrecht sur certaines articles et conditions, par iceulx exhibez.

Origineel: Rijks-archief te Utrecht.

XII.

Requesens aan de Staten van Utrecht.
2 Augustus 1575.

Don Loys de Requesens et de Çuniga, Grand-commandeur de Castille, Lieutenant-gouverneur et Capitaine Général.

Tres-chiers et bien aimez. Comme nous ayons jusques ores attendu quelque bonne resolution endroict vostre accord de layde, ja passé long temps à vous demandée, suyant le dernier reces et responce, que vous a esté donné sur ce que lors avez donné à cognoistre par escript, et que sommes presentement pour licencier quelques gens de guerre, dont on se pourra passer, et meismes la cornette du ritmeister Schenck, ce que ne pourrons bonnement faire, sans donner seureté et caution de telle somme, dont ledit Schenck et ses reyters seront contens donner à Sa Majesté attermination, que espérons obtenir deulx pour ung an ou davantaige. Par quoy vous avons bien voulu requerir au nom et de la part de Sa Majesté, que veuilliez respondre pour telle somme dont ilz donneront attermination, soubz promesse dindempnité; laquelle somme ne pourra monter au plus hault que à cent mil livres ou environ. Et affin de en ce vous

fier de Sadite Majesté et de nous ne faciez difficulté, mesmes pour vostre plus grande seureté de ladite indemnité, serons contens de ne lever rien de ce que pourrez accorder a Sadite Majesté, que preallablement ne soyez deschargez de vostre resposition, par ou pourrez faire ce service à Icelle à vostre dommaige. Vous requerant partant ne vouloir refuser à Sadite Majesté icelluy service et promettant, que le tout sera sans aulcun vostre interest.

A tant, tres-chiers et bien amez, nostre Seigneur vous ait en garde.

DAnvers, le second jour d'Aoust 1575.

(Ainsy soubzescript:) Don Luis de Requesens. (et plus bas:) Croonendael.

(La superscription estoit telle:) A nos tres-chiers et bien amez, les Estatz dUtrecht ou à leurs Deputez.

Gelijktijdig afschrift: Rijks-Archief te Utrecht.

XIII.

Belooning, aan Thin voor zijne diensten toegekend. 6 Augustus 1575.

Anno xv^{c}lxxv, opten xvi^{en} dach van Augusto, soe hebben die drye Staten slants van Utrecht M^{r}. Floris Thin, haerluyder advocaet, van zyn leste reyse in Brabant eendrachtelick toegeleyt des daechs dsomme van twee gulden thien stuvers, ende dat van twe hondert zes en veertich dagen, die hij gevaceert heft, ende dit all boven zijn defroyement. Ordonnerende hueren camerair Louff van der Haer, dselve dachgelden, belopende ter somme toe van zesshondert en vyftien

gulden, ende overbrengende dezen mit quytancie, tzal hem in zyne reeckeninge gepasseert worden. Actum ut supra, mij present

Lamzweerde.

Ick, Floris Thin, bekenne mitsdezen ontfangen te hebben vuyt handen Louff van der Haer, cameraer van den drien Staten slants van Utrecht, die somme van seshondert vyfftien gulden voor den voorseyden IIcXLVI dachgelden. Des ten oorconde hebbe ich dit myn hant onderteyckent op den yersten Septembris ao XVe vyff ende tseventich.

Floris Thin.

VIcXV £ van XL grooten.

Origineel: Rijks-Archief te Utrecht.

XIV.

Hierges aan het gerecht en de inwoners van Tull en Twael. 11 December 1575.

Gilles van Berlaimont, fry- und bannerher tot Hierges, heer tot Haulteroche und Peruwez, statholder.

Erbaer, lieve, besunderen. Alsoe wy opten wech sijn naet Hoff te reisen, om te furderen ennich gelt tot onderholdinge des criechsfolcks, und dan des Bossuscher overster vendelin, nu op die Vaert liggende, myt egene leninge sehe (?) versien, und wy daertoe geen middel weeten, begeren wy, gy middel fient dieselvige hondert daelers te verschaffen, om sich daer-

mede te onderhalden. Wy sullen gerne gedencken U dat selvige wort restituiert. Uns eyntlichen verlaetende gy dese unse myninge sult achtervolgen, opdat die knechten myts moetwillicheyt nyet vuytloopen und meerderen schaeden voerwenden, doen u hiermede den Almechtigen bevelen. Datum Arnhem XIe Decembris 1575.

Gilles van Berlaymont.

Superscriptie: Unsen lieven, besunderen, die van den gerechte und die inwoenderen der dorpen Tol und Twael.

Origineel: Rijks-archief te Utrecht.

XV.

Antwoort van de drie Staten des lants van Utrecht op den lesten eysch van Synder Excellentie, heurluyder gedeputeerden by die Heeren van der Finantie scriftelick overgegeven, gestelt by maniere van instructie, vuyt denwelcken die voerseyde gedeputeerden, ofte by monde ofte by scrifte ofte by exhibitie van deser zelffder instructie, soe huerluyden dat goetduncken zall, die Heeren van de Financien vuyten naem van den voerseyden Staten een antwoort sullen toevoegen.

Dye drie Staten des lants van Utrecht, gesien ende gehoort hebbende die missive van heurluijden gedeputeerden, nu synde neffens zijnder Excellencie, aen

hunluyden gescreven, ende daerbeneffens den laetsten eysch, by zyn Excellencie denselffden gedeputeerden gedaen in de plaetse van den hondertsten, twyntichsten en thienden penninck eertyts hemlieden geeyscht, ende op als rypelick gelet ende gedelibereert hebbende, en vynden nyet geraden, noch oeck heurlieden nyet doenlick om die presentatie van de vyftich duysent guldens, eertyts Synder Excellencie gedaen, te augmenteren ofte te vermeerderen, alsoe zyluiden verstaen, dat zy in sulcker vougen meer zouden presenteeren, dan int beginsell van deser petitie van heurlieden geeyscht es; naedemaell zy over zeecker ende certeyn houden, dat vuyt die probatien, documenten ende scriftueren, by heurluyden eensdeels overgeleyt ende die noch overgeleyt sullen worden, men well bevynden zall, dat verre boven die somme van hondert ende vyftich duijsent guldens, die zy begeren te corten, by die Staten ende litmaten van dien tot profyt van Zijnder Majesteit verschoten ende gegaen is, tot welcke cortinge Zyn Excellencie naderhant den XXIII^en^ Aprilis anno LXXV genoechsaem verstaen ende dselffde geconsenteert heeft. Ende soude oeck vuyt vermeerderinge van deze presentatie oerspronck nemen een ander groot inconvenient, dat die afficortinge nyet en soude accorderen met die specificatie van de verschoten penningen, by den Staten eertyts tot hondert ende vyftich duysent guldens gestelt, waerdoer groote twist ende veele altercatiën apparentelick onder heurlieden geschapen zoude zijn te verrijsen. Persisteren daeromme die voorseyde Staten bij die presentatie van der voorseyde vyftich duysent guldens, dwelcken syluyden tevreden syn boven alle leeninge, schaden ende lasten, soe by die van de geestelicheyt als by den Staten, cameraer, stadt, steden ende dorpen van den lande van Utrecht, soe int generael als particulier, verschoten, ge-

[illegible] zullen gerne gedencken [illegible] grutlichen ver[illegible] achtervolgen, of [illegible] vuytlo[illegible] doen u [illegible] Arnhe[illegible]

[illegible] van Berlayn.

[illegible]

XV

[illegible] Staten [illegible] gedenck[illegible] Heeren van der Financie [illegible] maniere [illegible] weer[illegible] [illegible] Heeren van de Financien [illegible] voorseyden Staten [illegible]

[illegible]

...rden gescreven, ...
... zyn Excellentie ...
... te plaetsen van ...

,e-
die
aten
heur-
teyten
melick
ert wor-
ie Staten,
n alsulcke
e verthoent
sall, boven
sent guldens,
er somme bij
ffijt van Zijnder
erstaende tgeene
mmissaris van de
l worden, dat die
ffde te restitueren
ende van tgheene
rden een yeder zijn
aer ende alsoe zij te
aten nyet verstaen heur
ge macht te hebben om
j anderen verschoten ofte
t te transigeren, ofte die-
een derde tot proffijt van
n, ende goede luyden heur

dragen ende geleden, in claer ende suyver penningen te consenteren, mits daeraen cortende twintich duysent guldens, den heere van Hierges, als stadthouder van den lande van Utrecht, onlancx bij die regierders derselffder stadt, ende noch andere twee duysent gelycke guldens, by die Staten tot notelicke onderhout van Zijner Majesteits soudaten, beyde op affcortinge van deser petitie, beliefft ende geconsenteert, ende dit all op conditien ende voorwaerden, die men cortelick heurlieden gedeputeerden oversenden zal. Wellverstaende, dat sijn Exellentie sall gelieven heurluyden te verleenen brieven van ottroye om zeeckere nyeuwe onderpanden te moegen instellen, op denwelcken men nyet alleen die voerseyde vyftich duysent, mer oeck noch andere hondert ende vyftich duysent guldens sall moegen vynden tot remboursement ende wedergheven van degheenen, dwelcke duerende dese trouble seeckere leeningen tot behoeff van Zijnder Majesteit, ofte tot fortificatie, onderhout van galeyen, opbrengen van wagens ende pionniers, tot onderhout van de soldaten van Fronsborch ende andere veendelen, seeckere benden van peerden ende om diergelyke lasten ende costen te vervallen, groote ende excessive contributiën van penningen opgebrocht hebben, blyckende breder by een seeckere specificatie ende verscheyden scriftueren ende munimenten, aen heurluyden gedeputeerden onlancx overgesonden, dwelcke zy nyet en twyffelen, well doerzien ende ondersocht wesende, sullen monteren ende verre te boven gaan die voerseyde somme van hondert ende vijftich duysent guldens, dwelcke ymmers well behoeren te strecken tot afslach van deser petitie, als die eensdeels gecomen zijn ende eensdeels noch comen sullen tot notoir prouffyt van Zijnder Majesteyt. Ende sijn die Staten voerseyt tevreeden, dat heurluyder gedeputeerden sullen moegen

met mijn Heeren van der Financie ofte heurluyder gecommitteerden besoingeren op die examinatie van de voerseyde probatien ende scriftueren, dselffde heur Edelheyt exhiberende, ten eynde die Staten, heurluyder oerdeel ende jugement daerop gehoert hebbende, indient die Staten (soe zij nochtans anders verhoepen) nyet en genoecht ofte met heurluyder meyninge nyet en correspondeert, in alsulcken gevallen sullen versoucken, dat zijn Excellentie ofte die van der Financie gelieve yemant in partibus te committeren, die op die swaricheyden, die gemoveert sullen zijn, met die Staten in communicatie sall moegen treden ende bij heurluyden breder onderrecht worden, welcke difficulteyten aldaer by heurluyder gedeputeerden soe bequamelick nyet en soude connen geslecht ende geresolveert worden, gansselick sich betrouwende die voerseyde Staten, dat denselffden commissaris bij hemluyden alsulcke remonstrantie ende bewijs desen aengaende verthoent zall worden, dat men opentlick bevynden sall, boven die voerseyde hondert ende vijftich duysent guldens, noch ongelijck meerder ende excessiver somme bij die Staten en litmaten van dien, tot proffijt van Zijnder Majesteit, verschoten te wesen, wellverstaende tgeene bij die van de Finance ofte heuren commissaris van de verschoten penningen gepasseert sall worden, dat die Staten gehouden sullen zijn tselffde te restitueren dengheenen die sulx toecompt, ende van tgheene bij heurluyden geroyeert sall worden een yeder zijn recht zall moegen vervolgen daer ende alsoe zij te raede vynden zall, alsoe die Staten nyet verstaen heur geoerloft te wesen, ofte eenige macht te hebben om op penningen ofte schaede, bij anderen verschoten ofte geleden, met Zijne Majesteyt te transigeren, ofte dieselffde tot achterdeel van een derde tot proffijt van Sijnder Majesteyt te voegen, ende goede luyden heur

goet wech te gheven. Ende sullen die gedeputeerden van de Staten vuyt redenen, boven verhaelt, die van der Financie well claerlick connen ende moegen remonstreren, dat die Staten, nyetjegenstaende dat die provincie van Utrecht naeste frontier, jae leggende is midtsen in den brant van dit civyll ende intestijn oerloch ende daerdeur ganselick ende in den gront verwoest, gedesoleert ende bedorven wordt, nochtans die begeerte van Zijnder Majesteyt ende die propositie van Zijnder Excellencie, heurluyden int beginsel van dese petitie voergehouden, in als meer dan voldaen, naegegaan ende voltrocken hebben, meer regard nemende op die groote jegenwoirdige necessite van Zijnder Majesteyt dan op heurluyden cleyne macht ende soberen staet, dwelcke zij in dese presentatie in die waerheyt verre te boven ghaen, ofte op die totale ruine ende bederffenisse van heurluyden provintie, dwelcke rechtevoirt tot alsulcke vuyterste extremite gecomen is, dat zij voertsaen egeen ofte seer qualick middelen hebben, ofte sullen connen gevynden om die ordinaris lasten van de Staten te dragen ende die jaerlicxe renthen te betalen, op heurluyden beleyt ter oersaecke van opgelichte penninghen tot die subventien ende beeden, soe tot behoeff van de keyser Carolo Quinto, hoechloffelicker memorie, als tot Zijnder Majesteyt, in jegenwoirdicheyt onsen aldergenedichsten heere, tot noch toe geconsenteert ende verstrect, all waere oeck, dat Zijne Majesteyt van alle lasten ende contributien die provincie van Utrecht rechtevoert genedelick verdroech ende onbelast liete, gelijck in voertijden die van Atrecht ende omliggende plaatsen, ten tijden van het Franchoysche oerloch, plach te geschieden, ende sijluyden verstaen, dat noch alsnu alsulcken regard gedragen wort ende gelijcke gratie geschiet die van Zuytbevelant ende die van der Tholen, dwelcke

nochtans geensins alsoe als die van den lande van Utrecht, soe bij die rebellen als bij Zijne Majesteyts soldaten, dagelicx beroeft, vernielt ende totten beenen opgegeten worden, alsoe dat apparentelick geschapen is, soeverre Godt almachtich nyet en gelieve sijn oegen van barmharticheyt neder te slaen ende desen lanckduerigen trouble corts te pacificeren, dat het geheele platte lant van de provincie van Utrecht aper, desert ende als een wildernisse onbewaert sall blijven liggen ende consequentelick die van der gheestelicheyt, den adell, renteniers ende andere goede luyden, die sich nyet en connen sonder die agriculture ende vruchten van den akker gevoeden ofte onderhouden ende aen denwelcken het welvaren van der stadt Utrecht principalick dependeert, deur extreme miserie in grooten getale notelick van hier sullen moeten vertrecken ende sich elders mitter woen begheven. Sullen daeromme die voerseyde gedeputeerden well doen ende suppliceren vuyten naem ende van wegen van de Staten aen mijn Heeren van der Finantie, dat heur gelieve op desen ellendigen ende miserabelen staat van den lande van Utrecht een weynich regardts te nemen, ende favorabelick bij Sijnder Excellencie te intercederen, dat hem gelieve die voorseyde presentatie van de vijftich duysent guldens int beste te ontfangen ende daermede een goet benuegen ende contentement te nemen, ende voertsaen met een goedertieren clementie te tracteren die stadt stede ende lande van Utrecht, dselffde bevrijende van onnotelicke garnisoenen, doertochten, opbrenginge van wagens ende pionniers ende andere gelijcke lasten ende beswarenisse, dwelcke sijluyden duerende dit oirloch nu eenige continuele jaeren tot onverdrachelicheyt geleden ende gedragen hebben ende, Godt betert, noch in jegenwoirdicheyt dagelicx meer ende meer lijdende ende dragende zijn,

ten eynde die trouwe subjecten ende onderstaten van Zijnder Majesteyt ten laetsten eens heuren asem verhaelen ende vuyt dese lanckduerige miserie ende ellende een weynich respireren moeghen.

Deur bevel van de voirseyde Staten
Lamzweerde.

In dorso met de hand van Engelbert v. Bruhesen:
1576. De leste resolutiën, genomen eendrachtelijck bij de drie Staten van Utrecht opte petitie [1]).

Origineel: Rijks-Archief te Utrecht.

XVI.

Quitantie van Hierges voor 1400 Carolus guldens, door de stad Utrecht geschonken boven hare quote, tot betaling van het krijgsvolk. 16 April 1576.

Wij Gielis van Barlaimont, vrij- ende banreheer van Hyrges, heere tot Haulteroche, Peruwez enz., Coninclijke Majesteits stadtholder ende capiteyn-generael des furstendoms Gelre, graeffschappen Sutphen, Hollant, Utrecht enz., bekennen bij desen ontfangen te hebben vuyt handen van Aert Dirckssoon van Leyden, eerste cameraer der stadt van Utrecht, die somme van veerthien hondert Karolus gulden van twyntich stuvers tstuck, die de regierders der stadt van Utrecht ons geconsenteert hebben op te brengen boven twyntich duysent gulden, gementioneert in seecker octroye van Zijne Majesteyt, hemluyden onlancx verleent, omme deselve

---

1) De datum ontbreekt. Het stuk, dat er in denzelfden bundel op volgt, is van Januari.

mede geëmployeert te worden tot dienst ende onderhoudenisse van Zijne Majesteyts soldaten, van dewelcke wij hem beloeft hebben ende beloven bij desen, dat wij hem doen hebben ende leveren sullen behoerlicke acte van descharge van de Financie, ten eynde dselve affgecort ende hemluyden gerembourseert sullen worden van der petitie, die de Staten slants van Utrecht Zijne Majesteyt consenteren sullen, van dewelcke huerluyder gedeputeerden jegenwoerdelick te Hove negotierēnde zijn. Des tenen oirconde soe hebben wij onse gewoentelicke hantteken hieronder gestelt, op den yersten Martii a° xv^c sess ende tseventich. (Ende was onderteekent:) Gilles van Barlaymont.

Gecollationeert ende accordeert met de origenele obligatie, geteeckent als boven, bij mij Van der Voort.

Superscriptie: Den edelen erentfesten ende vromen joncker Johan Taets van Ameronghen, gedeputeerde van de Staten slants van Utrecht, nu zijnde tot Bruyssel.

Authentieke kopie: Rijks-Archief te Utrecht.

XVII.

Request der Staten van Utrecht aan den Koning. 21 Mei 1576.

Aen den Coninck.

Geven in alder oetmoet te kennen Uwe Majesteyts onderdanige, die drie Staten slants van Utrecht, hoe dat syluyden tgemeen corpus van de voorseyden landen, sedert dat dselve an den Keyserlicke Majesteyt, hoechloffelicker memorie, Uwe Majesteyts heer ende

vader, by tractaet gecomen sijn, seer hebben moeten beswaren by vercoopinge van losrenten, ende dit om te vinden die penningen van den beden ende petitien, die sy Uwe Majesteyts heer ende vader voer ende Uwer Majesteyt naer voermaels geaccordeert hebben gehadt, bedragende ongeveerlick ter somme van omtrent XIIII^{m} £ van XL grooten Vlaems, welcke renten tot noch toe betaelt zyn geweest vuyt seeckere der Staten incomen, eertijts omme sulcke ende gelycke lasten te vervallen ïngestelt ende genompt het outschilsgelt, bedragende op elcke oudtschilt, die van de lantpachten inquam, vier stuvers ende een halven, ende alsulcx in effecte omtrent die negende penninck van tgehele incomen van den platten landen van Utrecht, vuyt welck outschiltgelt men oeck veeltijts gewoenlick was die extra-ordinaris costen ende lasten van de voorseyde Staten te betalen. Nu ist soe, dat die saecke van de landen van Utrecht (Godt betert) ter oersaecke van desen jegenwoerdigen trouble soe seer verlopen syn, dat syluyden die voorseyde jaerlicxe renten in lange niet en hebben connen betalen, eensdeels overmits een groot deel van de voorseyde landen, merckelick dat weylanden syn, in enige jaeren nyet heeft connen gebruyckt worden, soe ter oersaecke van den rebellen als van de soldaten van Zyne Majesteyt, eensdeels overmits dat die huysluyden, die gemeenlick het outschiltgelt vuyten landen van de grontheeren plagen te verschieten, soe seer verarmpt syn, dat syluyden die macht nyet en hebben tselve op te brengen, ende dat zwaer vallen souden sulcx op den gront te verhalen off te executeren, overmits die grondtheeren in den tijt van vier jaeren op eenige oerden nyet met allen ende op eenige seer weynich van haer pachten ontfangen hebben ende alsnoch apparentelick nyet en sullen ontfangen, mits dat het platte lant van Utrecht,

hoewel groote garnisoenen aldaer leggende syn, nyet alleen van den vianden nyet en wort gevryt off beschermpt, mer dat het veel meer van den soldaten van Uwe Majesteyt beroeft, bedorven, vernielt ende andersins beschadicht wort dan van den vianden, alsulcx oeck dat naulicx een ploecht int velt vrielick mach ghaen, noch tlant met vreden besaeyt ende tcoern te velde gebracht mach worden, dat oeck noch os noch koeye, noch peert, noch vercken, noch schaep int velt mach weyden, sonder genomen te worden, soewel van de soldaten van deen als van dander syde, all tselve toecommende doer die quade ordre ende discipline, die onder den soldaten gehauden wort; waerduer dat verre tmeestendeel van den huysluyden van armoede ende hertsheere gestorven ende veel verlopen syn, alsoe dat bijnae die twe deelen van drie delen van de platten landen van Utrecht ongebruyckt, ongebout, woest, desolaet ende van den huysluyden verlaten leggen, alsulcx dat den ontfanger van den voorszeiden outschiltgelde nyet en vindt, daeran hij tvoorsseyde oudtschiltgelt soude moegen executeren, dan den naeckten grondt. Soedat te deser oersaecke dsuppliauten jegenwoerdelick van verlopen renten schuldich syn die somme van omtrent XXVIII^{m} £, pryse voorseyt, daervan boven die XII^{m} gelycke £ toecompt den ingesetenen van tSticht van Coelen ende landen van Cleeff, Gulich, Overyssel ende Cuylenburch, die ter cause van dien dagelicx die borgers ende inwoenders van der stadt, steden ende landen van Utrecht arresteren, hauden ende becommeren, alsoe dat syluyden langer die voorseyde landen vryelick nyet en moegen frequenteren. Ende soe jegenwoerdelick van het outschiltgelt nyet incompt boeven tderde part, ende alsulcx qualick die helfte van tgene die jaerlixe renten bedragen, soe en hebben die supplianten gheen mid-

del omme die voorseyde verlopen renten ende veel min, die noch verlopen sullen, te betalen, ende tensi Godt duer Sijn genade geve, dat dese oorloge cortelick geappayseert worde, oft emmers dat, bij faulte van dien, ander regimente ende ordre gestelt worde over den cappeteynen, hopluyden ende soldaten ende dat haerluyder roverien, dieverien, plonderingen, exactien, concussien ende moetwillicheyden gerefreneert ende belet worde, sall den incomen van den voorseyden outschiltgelde dagelicx minder ende minder werden, soe ten laesten die landen geheel ende all verlaten sullen worden ende desert ende ongebout bliven leggen. Ende soe seer groote apparentie es, dat sulcx cortelick sal gebueren, hebben die supplianten onlancx in deliberatie gestelt gehadt, dat men het voorseyde oudtschiltgelt in 't geheel soude doen casseren [1]) ende ander middel vinden, om die lasten te betalen, soe den grontheeren te seer swaer vallen soude het outschiltgelt te betalen sonder van haerluyder gronden yet te ontfangen ofte in lange ontfangen te hebben, soe hemluyden noch meer dan te swaer valt te moeten betalen die ongelden van den Leckendijck, Hynderdam, zeedijck, dammen, sluyssen, watermoelens, die noch staen, ende andere diergelijcke wercken, die men nyet verbij wesen en mach, ende dit sonder pachten te ontfangen. Mer dsupplianten, haer betrouwende, dat Uwe Majesteyt vinden sal omme die landen te appaiseren oft emmers duer sijn Raedt van Staet, alsnu tot het gouvernement gecommitteert, alsulcke ordre doen stellen sal, dat die landen gebruyckt sullen moegen worden, hebben voer tbeste geadviseert, dat men alleenlick tot subventie van den outschiltgelde ende suppletie

1) Lees: cesseren.

van tgene, dat an den ontfanck van tselve te cort compt, tot betalinge van de voorseyde jaerlixe rente seeckere andere imposten instellen soude over die gehele landen van Utrecht, daervan men verhopen soude soeveel in te sullen comen als an den voorseyden renten vuyt den ontfanck van den outschiltgelt gebreeckt, mitsgaders tgene men sal moeten opnemen ende op renten lichten, omme tvoorseyde verloep te betalen.

Ende hoewel dat sijluyden souden verhoopen naer rechten genouch geautoriseert te sijn, omme de voorseyde imposten tot betalinge van dese verschenen schulden bij hem selven te mogen instellen, nochtans, omme sulcx te seeckerder te moegen doen ende den onwilligen tot betalinge van dien te mogen constringeren, versoucken sij supplianten seer oitmoedelick, dat Uwe Majesteyt, regardt nemende op den seer soberen ende desolaten staet van den landen van Utrecht, heercommende duer die getrouwicheyt ende gediensticheyt, die sij Uwe Majesteyt geduerende dese trouble ende oeck altijts in vortiden (?) gethoent hebben, gelieve hemluyden te autoriseren omme die voorseyden imposten te moegen instellen, alleen omme te vervallen die voorseyde jaerlixe ordinaris renten met het verloep van dien ter somme voren verhaelt, dat sijluyden oeck, tot het voorszeide verloep te furneren, sullen moegen vercopen losrenten den penninck XVI, XIIII off twaelff, ende lyffrenten op twe lijven den penninck IX, ende op éen live den penninck VIII, VII ende VI, mitsdat die penningen, die daervan procedeeren sullen, tot ghenen anderen eynde geemployeert sullen moegen werden ende dat den ontvanger daertoe geëedt sal worden ende dat, soe haest het oudtschiltgelt weder sijn volle loop hebben sal, dselve imposten metter daet cesseren ende affwesen sullen.

Duer bevel: Lamzweerde.

In dorso met de hand van Engelbert van Bruhezen:

1576. Requeste aen den Raet van Staet, om te mogen subvenieren met nieuwe impoosten doutschiltgelt, om de rente te betalen; ende hebben se getransfereert int Franchois ende gepresenteert den xxi^en May.

Minuut: Rijks-Archief te Utrecht.

XVIII.

Acte van aanneming der bijdrage van Utrecht door den Raad van State. Juni 1576.

Alzoo op de propositie, hierbevoirens den Staten van Utrecht gedaen, in naem ende van weghen der Coninckli jke Majesteyt by wijlen den Groot Commandeur van Castillien, alsdoen stadtholder, gouverneur ende capiteyn-generael van dese Zyner Majesteyts erff-Nederlanden, ten eynde, dat zij, in plaetse van den yersten hondersten penninck van alle ruerlicke ende onruerlicke goeden, overlang daertevoiren van weghen alsboven bij den hertoghe van Alve, oick alsdoen gouverneur-generael van de voirseyde erff-Nederlanden, den Generale Staten geeyscht ende by denselven etlicke jaeren geleden geaccordeert ende gecollecteert, souden willen opbringen die somme van vyfftich duysent guldenen van xx stuvers tstuck, daertoe de voirnoemde wijlen Groot-Commandeur van Castillien den voirseyden eersten hondersten penninck gemodereert hadde, in aensinninghe van den laste ende schaeden, by den Staten ende lande van Utrecht, uut saecke van de jeghenwoirdighe troubelen ende crijch geleden hadden [1]), ende in

---

1) Het woord *hadden* is blijkbaar bij vergissing, waarschijnlijk van den kopiist, geschreven.

plaetse ende redemptie van den x^{en} ende xx^{en} penninck op alle vercoopinge respectivelick, oick bij den anderen Staten van herwersovere overlanghe geaccordeert, te willen opbringhen die somme van hondert duysent gelycke guldenen ende voorts te willen doen lichten ende collecteren den anderen hondersten penninck, by den anderen voirseyden Staten insgelycx geaccordeert, ingevalle van invasie van eenige armeye formeele, teynde vande sesse alsdan loopende jaeren, die nu geëxpireert zyn sedert die maent van Augusto int voirleden jaer xv^{e} vyff ende tzeventich, off in plaetse van dien Syne Majesteyt op te bringhen ende betaelen andere vyfftich duysent gulden, die voirnoemde Staten van Utrecht, nae vele ende verscheyden vergaderinghen ende communicatiën, daerop tsaementlick gehouden ende diversche reysen te Hove daerover gedaen, eyntelyck tevreden syn geweest, in plaetse ende tot voldoeninghe vander voirseyde petitie, Synder Majesteyt te consenteren de somme van vijfftich duysent guldens eens, ten pryse voirseyt, boven hondert ende vyfftich duysent gelycke guldenen, oft soovele min oft meer, als bevonden sal worden by de voirseyde Staten oft lidtmaten van dien by leeninghe ende anderssins tot behoeuff ende prouffitte van Synder Majesteyt geduerende dese troublen verschoten ende opgebrocht te weesen, mits van de voirseyde vijfftich duysent guldens affcortende tgheene des by de regierders der stadt Utrecht ende by hen staetsgewyse aen den heere van Hierges als stadtholder van den lande van Utrecht onlancx daerop betaelt is geweest, ende dat men de resteerende penninghen van de voirseyde vyfftich duysent gulden sal moghen lichten op de obligatie van de voirnoemde Staten [illegible] interest daervan sullen betaele[illegible] ninck xII, ende tzelffde quyt[illegible] en tyt van vier jaeren

ge

nae de reductie van de landen van Hollandt, off dat die troubelen int geheel gecesseert sullen weesen, ende dat met partien ende deelen, ende ten minsten met acht duysent guldens teenemale; welverstaende, dat men hen sal accorderen zoowel die jaerlicxse rente als die hooftsomme van de voirseyde penninghen te moghen lichten ende vynden by vercoopinghe van los- ende lyffrenten, soo hooch ende ledich; als sy die nae gelegentheyt des tyts sullen weeten te cryghen, ende op alsulcke onderpandt oft onderpanden als sy dieselffde adviseeren ende goetvynden sullen, van welcke nyemant vry ende exempt en sal weesen, van wat state, conditie ende qualiteyt hy sij, gheestelick oft weerlick, eedel oft oneedel, president ende raiden, cappiteynen, officiers, dienaers ende crychsvolk van Syne Majesteyt; ende indient Syne Majesteyt anders belyeffde, dat tzelffde alsdoen affgetogen sal worden van de penninghen van de voirseyde presentatie, in voegen dat die van den Secreten Raide, Finantien, noch yemant anders eenige provisie hierteghen sal moghen verleenen; ende dat die voirseyde Staten van denselven onderpanden ende van de penninghen, daeroff commende, hebben sullen die vrij dispositie ende handelinge ende tot dyen eynde selffven eenen oft meer ontfangers daertoe deputeren, die dvoirnoemde Staten oft heure gedeputeerde ende nyemant anders daervan reeckening, bewijs ende reliqua doen sullen, om dieselffde, by hen gehoirt synde, alsdan gepasseert ende gesloten te moghen worden; ende zoo die tijden variabel syn, sulcx dat het onderpant, dat huyden goet is, morghen insuffisant soude moghen bevonden worden, dat sy denselven onderpandt oft onderpanden sullen moghen vermeerderen, verminderen, oick int geheel affstellen ende andere in de plaatse stellen ende surrogeren, ende dit al sonder dat sy gehouden sullen

weesen, eenich ander consent off octroy van Synder Majesteyt daerop te verwerven, mitsgaders oick, dat sy op de voirseyde onderpanden alnoch sullen moghen vynden die hondert vyfftich duysent guldens, bij hem opgebrocht ende verschoten, soo voirseyt is, ende voirts op de andere conditien, hiernae volgende.

Te weeten: inden yersten dat men die stadt, steden ende platte landen van Utrecht nyet en sal voirsaen beswaren mit eenige onnotelicke garnisoenen, gelyck tot noch toe in veele plaetsschen geschiet is ende noch rechtevoirt alle die cleyne steden, boven notelickheyt ende haerlyeder macht, soo mit Spaansche als andere soldaten, tot haer uuterste bederffvenisse, belast ende beswaert syn, ende in dit punct principalick regard te nemen op die stadt Utrecht, die Zyner Majesteyt getrouwe gebleven is, als vele omliggende steden affweecken, daer oick acht vendelen borgeren in wapenen gestelt syn, die nachtwachte houden ende oick die dachwachte in der poirten, met die van de gheestelickheyt, den Hove provintiael, Raidt ende andere principaelste van der stadt, daer groote menichte van gheestelickheyt resideert, daer oick seer veel catholicque, soo particuliere als officiers, dieners van Syner Majesteyt, (die) uut Hollandt geweecken syn, hen onderhouden ende daer bovendien Syne Majesteyt een casteel heeft, soodat men hem van de voirseyde stadt sonder enich ander garnisoen wel verseeckert mach houden, twelck hem mitsdien te lichter behoirt geaccordeert te worden, gemerct die groote excessive costen, lasten ende swaricheden, die sy nu continuelick den tijt van neghen jaeren, ende insonderheyt die leste voirleden vier jaeren geleden hebben ende noch onverdrachelick lijdende syn ende, soo verre doir die gratie ende genade Goidts dese troublen nyet cortelincx gestilt en worden, noch voirtaen nootelick sullen moeten lijden,

sonder dat sy daervan verlicht oft ontlast sullen connen worden, als wesende naeste frontieren, ende liggende midden in den brant van dese civile ende inlantsche oirloghe; ende indien men soude connen bevinden, van noode te weesen eenige garnisoenen in de stede oft lande van Utrecht, tot notelicke deffentie ende beschermenisse van dien te moeten laeten, dat alsdan sulcke orden onder hen gestelt wordt, dat soowel die fortssen, gewelden, concussiën ende exactiën, dwelcke by de gemeene soldaten ende hun beveelhebbers dagelicx geschieden, als uutsettingen, opbrengingen van wagens ende pionniers ende andere ongeregelde ordonnantien, buyten weete ende consente van de Staten bij verscheyden gouverneurs tot nu toe gegeven ende aengericht, moghen cesseren ende nyet meer en geschyeden, ende alsoo men nyet geraden en vyndt tot dienste van Syne Majesteyt die Spaensche cappiteynen ende soldaten van den casteel van Vredenborch te nemen, dat ten minsten alsulcke orden gestelt worde, dat die van der stadt Utrecht verseeckert moghen weesen, dat sy van tvoirseyde casteel nyet beschadicht en sullen worden, ende dat daerdoire ende by assistentie oft hulpe van deselve gheen Spaensche oft andere soldaten, sonder ordonnancie van Synder Majesteyts weghen in der stadt sullen commen; oick dat den Raidt van Troublen mitter daet gecasseert sal worden ende dat men, in soullaigement van de kercken, cloosteren, gasthuysen, heylige gheesthuysen, potten van armen, weduwen ende weesen ende alle andere personen van den lande van Utrecht, die ten achteren syn aen dengheenen, die ter oirsaecke van de voirleden troublen fugityff, gebannen oft geëxecuteert syn, ende die hun achterweesen alnoch onthouden wordt, alle saecken aldaer hangende te renvoyeren voir den Raide provintiael van Syne Majesteyt tUtrecht,

om aldaer diffinitivelick gedetermineerd ende geëxecuteert te worden, sonder enich vorder renvoy, ordonnerende den rentmeister ofte ontfangher van de confiscatien, sonder advis van Synder Excellentie oft van den voirseyden Raide van Troublen te verwachten, te voldoen tgheene, dat partien bij den voirseyden Raide toegeweesen sal worden, sonder dat op alsulcke sententie eenige surceantie van executie sal moghen verleent worden, al achtervolgende tgheene den Generalen Staten belooft ende den gedeputeerde van de Staten van Utrecht van weghen Sijnder Excellentie mondelinghe aengeseyt is geweest; dat men sal doen betaelen dengheenen, die aen den rentmeester van de demeynen, zoo gheestelick als weerlick, ten achteren sijn, ende opdat tzelffde te bequaemelicker soude moghen geschieden, dat men alle andere extraordinarisse lasten sal doen cesseren ende in surceantie stellen, ter tijt toe die ordinaris renten ende lasten voir al betaelt ende affgedaen sullen sijn, casserende te dyen eynde die nyeuwe gouverneurs, dwelcke tot groote beswaernisse van den lande ende cleynen dienst ende servitie van Sijne Majesteyt onlancx in verscheyden plaetsen, jeghens die oude gewoente, ingestelt sijn, oft ten minsten, soo verre men bevyndt dselve van node te weesen, dat men hen hun daghelicx traictement elders assignere ende sonder achterdeel van de ingesetene van den lande van Utrecht daermede versie; dat oick den voirnoemden Staten gepermitteert worde, dat sij nae die afflyvicheyt van desen ontfangher van den oltschiltgelt, Leckendijck ende Hynderdam, oft ingevalle hij dieselve officien oft eenige van dien soude willen resigneren, hebben sullen die nominatie van sijne successeurs ende dat deselve bij nyemant anders dan bij de voornoemde Staten aengenomen ende toegelaten sullen worden, gelijck sij over lange jaeren, in

possessie van dien geweest sijn ende alleen bij den lesten ontfangher onlancx overleden, in weerwille van de voirseyde Staten, anders gepractiseert ende mit subtile middelen innegebroecken is geweest; ende alzoo dvoirseyde Staten hen bevinden in meerder subjectie te sijn dan eenige andere Staten oft landen, nyet alleene van nyeuws aengecomen, maer die Sijner Majesteyt van olts aengeërft sijn, te weeten, dat sij nyet en moghen vergaderen sonder voirgaande voirscrevinge van de President oft Raide provintiael aldaer, dat sij oick verlaeten moeten, als sij vergaderen, haer oude gewoenlicke plaetsche, dwelck daertoe seer bequaem is, ende versaemen in de cancelrye van het voirseyde Hoff, alwaer sij alsulcke commoditeyt nyet en hebben om mit malcanderen te spreecken ende somtijden in sware saecken hen te vertrecken, maer die van den Raide meer in de weech sijn ende behynderen, dat sij oick alle resolutien, die in de saecken van de Staten genomen worden, terstont den President overleveren moeten, twelck in gheen andere Staten oft landen van herwertsovere en geschiet, dat denselven Staten toegelaten worde, dat sij voirtaen sullen moghen beschreven worden bij heuren Domdeecken alleen, als hooft van de voirseyde Staten, gelijck van outs plach te geschieden, ende dat sij sullen moghen vergaderen in haer oude gewoenlicke plaetse, staende bij die Domkercke, weesende daertoe seer propys ende bequaem, als hebbende haer vertreckcameren, daer die van 't Ridderschap, die van der stadt Utrecht ende die van de cleyne steden apart met elcanderen sich moghen beraden ende delibereren, wel eertijts tot dyen eynde met groote costen gebout ende opgericht, sonder dat men oick gehouden sal weesen, den President oft die van den Raide voirseyt eenige resolutie, bij den Staten genomen, over te bringhen, alzoo, het landt van

Gelre onder die obedientie van Sijnder Majesteyt nu onlancx gecommen sijnde, die parthyen ende tweedrachten, dwelcke eenighe periculen van oproerten souden moghen hebben causeren, nu gantschelick versweenen ende vernyelt sijn ende bij seeckere experientie van veel jaeren, ende principalick ten tijde van dyerste troublen van den jaere xv^{c} sess ende tsestich, doe men sich op het casteel van Vredenborch seer qualick mochte verlaten, als weesende in de handen ende macht van den Prince van Oraingien, doen ter tijt heuren stadsholder, claerlick bevonden is, dat die ingesetenen van der stadt, steden ende landen van Utrecht Zijne Majesteyt soo getrouwe ende toegedaen sijn geweest, als eenige andere ondersaten van sijne oude patrimoniale landen, ende daeromme die redenen ende oirsaecken, waerdoire sulcx weleer bij den grave van Hoochstraeten jeghens het tractaet van de translatie van de temporaliteyt ingebroecken is, nu ter tijt geheel ende al sesseren; ende alzoo oick, boven dese voirseyden redenen, Sijne Majesteyt wel behoirde in aenschouw van de groote diensten, zunderlinghe getrouwicheyt, onspreckelicke costen, lasten ende swaricheden, dewelcke den voirseyden Staten Zijne Majesteyt gedaen ende verthoent gehadt ende geleden hebben van tbeginsel van dese troublen ende noch rechtevoirt bethonende, dragende ende lydende syn, hen van nyeuws eenige previlegiën te accorderen, gelyck men bevindt, in alle oude ende nyeuwe cronycken, in regard van alsulcke verdiensten, by verscheyden cooninghen, prinschen ende oversten aen heure getrouwe ondersaten dickwils mildelick gegeven ende vergunt te weesen, als men oick verstaet nu rechtevoirt eenige andere steden alsulcx verleent te syne, als te min swaricheyts te maecken om in dese voirseyde puncten den Staten van Utrecht te believen ende denselven

te accorderen twelck hen van rechte weghen toecompt ende van outs altyt geobserveert is geweest, oick aengemerct, dat gheen Domdeecken, die het hooft van de Staten is ende de voirseyde verscrijvinge doen soude, in possessie gestelt mach worden, tensy hy Syne Majesteyt aengenaem sy ende sulcx verworven hebben Zyne Majesteyts bryeven van placet, gelyck ditselve oick van de anderen deeckenen geobserveert wordt, alzoo dat men uutet tgheene voirseyt is claerlicken can bemercken, dat desen drye voirseyden articulen, om redenen boven verhaelt eertyts ingebrocht, nutertyt gantschelick noodeloos sijn ende anders nyet en opereren dan een specie van diffidentie tusschen Sijne Majesteyt ende sijn getrouwe ondersaten: gelijck oick in gelijcke manieren nyet sonder groote redenen sich beclaecht die magistraet der Stadt Utrecht, dat hem wel eertyts benomen syn die slotelen, om te geracken bij die stadts-seghelen, dwelcke berusten onder den cappiteyn van Vredenborch ende telcker reyse, als die van node hebben, aen hem moeten vereysschen, ende daerbeneffens oick nyet en moghen doen luyden die stadtsclocken, om nootelicke publicatie te doen, sonder te hebben voirgaende consent van den Hove van Utrecht ende den voirszeiden cappiteyn van Vredenborg, welcke beswaernisse weleer oick om redenen voirseyt ingebrocht ende nutertijt superflue ende nergens toe dienende is, dat tzelve gecasseert ende te nyette gedaen worde, ten eynde syluyden, die meer dan eenige andere landen, Syne Majesteyt subject, voir deselve geleden ende haer getrouwicheyt beweesen hebben, ymmers nyet meer servyl en syn, maer gelycke liberteyt ende vrydom genyeten moghen, alzoo oick nu onlancx die president van den Raide provintiael van Utrecht pretendeert op de reeckeninge van den oltschiltgelt seeckere nyeuwicheden metterdaet

te willen inbringhen, te weeten, om te ontfanghen de acquicten, die liachen te houden ende te casseren die geloste rentebrieven, tot groote merckelicke prejuditie van de preëminentie ende gerechticheijt van den Domdeecken in der tyt, diewelcke van ouden tijden tot nochtoe sulcx, als hooffden van de Staten, gepleecht ende gedaen hebben, alzoo dat nyet alleene gheene voirsaeten van desen jegenwoirdigen Domdeecken in de possessie van desen oyt by eenige voirgaende presidenten geturbeert en syn geweest, maer oick desen Domdeecken, synen voirsaet noch int leven wesende ende doir sieckte ende syn qualick varen op dese reeckeninghe nyet comparerende, int bysitten ende presentie van m^r. Hippolitus Persyn, den lesten president voir desen, dese gerechticheyt als Vice-Domdeecken, sonder eenige contradictie van yemanden, meermaels geuseert ende geëxerceert heeft, ende want dvoirszeide president, hiermede hem noch nyet contenterende, oick hem vermeet doir vigeur van synder commissie, spreeckende alleen op hem, als commissaris van 't oltschiltgelt te willen siten over die reeckeninge van den Hynderdam ende Leckendijck ende den tyt prefigeren nae synder belyefften, wanneer men die drye voirseyde reeckeningen doen sal, oick al buyten usantie ende exempele van alle syne voirsaten, dwelcke hem dese twee leste reeckeninghen nyet onderwonden en hebben, als dwelcke altyt gestaen hebben tot volle dispositie van de Staten, behalven dat uut die reeckencamer van Hollant eenen commissairis ter audientie van deselve altyts geseten heeft, waermede sij alsnoch wel tevreden syn, dat daeromme den voirseyde president bevolen worde, dat hy hem van alsulcke ongewoenlicke nyeuwicheden, verdragende synder commissie, van den oltschiltgelt nyet vorder en extindere, noch ter cause van dien en pre-

tendere meer te eyschen, noch over ander reeckeninghe te staene, dan die selve commissie met haer bringende is ende syn voirsaten die nagegaen ende geüseert hebben, ende dit mede achtervolgende den teneur van de provisionele restitutie, den voirseyden Staten by de Conincklycke Majesteyt onlancx gegunt ende verleent, dwelcke opentlick inhout, dat men die Staten sal laeten volghen ende genyeten algundt syluyden voir date van der cassatie derselver Staten plegen te useren ende gebruycken; oick dat den voirnoemden Staten verleent worde een acte van in ses jaeren naestcommende mit gheenderhande petitie meer belast te worden, alzoo gelycke acten in voirtijden hen altijt gegunt sijn geweest, blijckende uut het registre van de Staten, doen die landen van Utrecht in fleur ende alle welvaert waren, ende sy met XVIII, XX, XXII, XXIIII ende ten hoochstens met XXVIII duysent guldens, binnen eenen seeckeren tijt van jaeren op termynen optebringhen, pleghen te voldoen ende te volstaen, waeruyt men wel bemercken can, hoe swaer ende importabel hen vallen sal het opbringhen van dese jeghenwoirdige excessive petitie, dwelcke men sal moeten vynden in dese extreme ruyne ende desolatie van de stadt, steden ende lande van Utrecht, op groote ongewoenlicke imposten van eetbare ende drinckbare ware ende alle andere nootdrufticheyt van de gemeynte, diewelcke nochtans by sich selven doir een exhorbitante ende ongehoirde dierte, overmidts die naegebuerte van de landen van Hollandt ende die andere rebellen, seer qualick alhier te bekomen is, gelyck tot anderen tijden alle frontierplaetsen in tijt van oirloghe plach te geschieden ende sy by verscheyden ende langhe supplicatien, hun armoede ende soberen staet int langhe te kennen gevende, meermalen geremonstreert ende verthoont hebben; ende alsoo men den voirseyden Staten in de yerste

antwoirde, dese petitie aengaende, genouchsaem gepresenteert heeft, te doen nemen informatie op het proces ende naevolgende sententie, jeghens die Staten by den hertoghe van Alve gemoveert ende gepronuntieert, hebben dieselve Staten oitmoedelick gebeden, dat men mitten yersten dvoirseyde gelofte effectuere, alzoo de Staten huere oude gelooff ende credit nyet en sullen connen recouvreren, noch nae huere begeerte Zyne Majesteyt heur gewoenlicke bijstant ende secours doen, soolanghe dvoirseyde sententie nyet gecasseert ende syluyden nyet puerlick ende int geheel gerestitueert sullen syn; biddende voirts dselve Staten, dat Syne Majesteyt soude gelieven hun consent ende accord taccepteren ende de conditien voirseyt, dwelcke weynich int getal ende in redenen, recht ende billickheyt naer hun beduncken gefundeert syn, hen gratieuselick te gunnen ende toe te laeten, tot een cleyne recompense, soulaigement ende vertroostinge, eensdeels van de groote, sware, onverdrachelicke lasten, schaden ende swaricheden, by hen eenige continuele jaeren geleden, ende eensdeels oick voir die singuliere observantie ende getrouwicheyt, Syne Majesteyt altyt gethoont ende beweesen, gelyck syluyden oick alsnoch presenteren ende bereyt syn hierinne ten uytersten toe te willen volharden ende tzelve nae heure macht ende vermoghen tot allen tijden te continueren:

Mijn Heeren van Coninckliijcke Majesteyts Raide van Staet, gecommitteert totten gouvernemente-general van dese erff-Nederlanden, gehoirt hebbende trapport van den consente ende accordt der voirseyden Staten van Utrecht ende hebbende sulcx voir aengenaem ende den voirnoemden Staten daervan bedanckende, hebben tzelve in den naem ende van weghen Synder voirseyde Majesteyt aengenomen ende geaccepteert, aennemen ende accepteren by desen, in den veughen ende manie-

ren voirseyt. Ende aengaende die voirdere conditien, hierboven int lanck verhaelt, ende yerstelycke aengaende die ontlastinghe van garnisoene, en sal in de stadt ende lande van Utrecht egheen garnisoen geleyt worden, ten ware dat die notelickheyt tzelffde vereyschte, ende indien men van noode bevindt, eenige garnisoenen in de steden oft landen van Utrecht, tot nootelicke deffensie ende beschermenisse van dien, te moeten laeten, sal voirtaen sulcken orden onder hemlyeden gestelt worden, dat zoowel die fortssen, gewalt, concussien ende exactien, dye by de gemeene soldaeten ende hun beveelhebbers dagelicx geschieden, als opbringinge van wagens, pionniers ende andere ongeregelde ordonnancien, buyten weete ende consente van de Staten aengericht, geëxcuseert ende verhoet sullen worden, sooverre als eenichsins moghelick wordt. Ende beroerende tgarnisoen van den huyse ende slote van Vredenborg, want alnoch nyet geraden en is uyt denselven huyse ende slote het Spaensch garnisoen te verlegghen, dese troublen geduerende, sal daerinne sulcken orden gestelt worden, dat die van de stadt Utrecht verseeckert ende van tvoirseyde slot nyet beschadicht en sullen worden, ende dat duer heure hulpe ende assistentie egheene Spaensche oft andere soldaten sonder ordonnancie van Sijne Majesteyt oft sijnen voirseyden Raide van State, gecommitteert totten gouvernement-generael van dese landen, oft andere gouverneurs, die Sijne Majesteyt daertoe seynden sal, binnen der stadt commen en sullen. Ende tot volbringingen van tgheene des den voirnoemden Staten belooft is geweest aengaende d'abolitie van den voirseyten Raidt van Troublen, mitsgaders trenvoy van de saecken, hangende onbeslicht in denselven Raide, sullen de voirnoemden van den Raidt van State, in naem ende van weghen als boven, renvoyeren ende

verseynden aen den voirseyden Raide van Utrecht alle saecken, processen ende materien, alnoch hangende onbeslicht in den voirseyden Raidt van Troublen, om bij hem bekent, beslicht, gevreyt ende geëxecuteert te worden, nae uutwijsen van de rechten, costuymen ende usantien van Utrecht, verbiedende ende interdicerende die van den Raide voirseyd van de Troublen daervan voirder kennisse oft judicature te nemen oft hem meer daermede te wynden, maer sullen daermede laeten gewerden die van den voirseyden Raidt van Utrecht.

Ende belangende die betaelinghe van degheenen, zoo gheestelick als weerlick, die aen den rentmeester van de demeynen van Utrecht ten achteren sijn, sullen dselve betaelt worden, soovele als dieselve demeynen van Utrecht in desen benauden ende calamiteusen tijt tselffde sullen moghen verdragen. Ende ten eynde dat sulcx te bequaemelicker soude moghen gebeuren, sal men doen cesseren ende in surceantie houden alle extraordinairise renten ende lasten, ter tijt toe, dat ordinairise renten ende lasten betaelt ende affgedaen sullen sijn, casserende te dyen eynde dye nyeuwe gouverneurs, onlancx in verscheyden plaetschen ingestelt, oft ten minsten, soo verre bevonden wordt dieselve gouverneurs van noode te weesen, sal in dien gevalle hun tractement elders geassigneert worden. Ende voir soovele als aengaet het stellen van den rentmeester oft ontfangher van het oltschiltgelt, Hynderdam ende Leckendijck, ende mede, dat de Domdeecken die Staten soude moghen doen versamen ende dat int huys van den Dom, daertoe geappropieert ende met groote costen gebouwet, oick dat sij die resolutie van de Staten nyet meer en souden moeten overleveren in handen van den President aldaer, ende daertoe die sleutelen, nu berustende in handen van

den casteleyn van Vredenborch, wederomme aen de magistraet gelevert souden worden, ende dat oick hen toegelaten soude weesen sonder consent van den voirseyden casteleyn de clocke te meughen luyden, sal men hen dienthalven laten doen ende gebruycken, gelijck van ouden tijden ende voir de compste van den voirnoemden hertoghe van Alve geüseert is geweest, ende nyettemin, indien daerinne eenige veranderinge van noode ware, sullen die voornoemden Staten sulcx apart moghen verthoonen, waerinne nae redenen versien sal worden. Ende annopende den voirnoemden President van Utrecht op tstuck van reeckeningh ende andere saecken van de Staten, sal denselven President bevolen worden, hem nyet voirder te moyen oft onderwinden met der voirseyden reeckeninghe ende andere saecken van de Staten dan synen last ende commissie en verdraecht ende dan hy oft syne voirsaeten voir de troubelen ende die sententie, jeghens den voirnoemden Staten van Utrecht gegeven, en plach te doene. Ende aengaende van hen binnen ses jaeren van gheenderhande petitiën meer te belasten, en sal men hen nyet verbonden houden binnen de voirseyden ses jaeren meer te consenteeren, sonder nochtans den voirseyden tyt van ses jaeren te cunnen limiteren, noch oick Syne Majesteyt te verobligeren egheenen voirderen eysch hen te moghen doen, zooverre den noode Syne Majesteyt daertoe dronghe, gelyck oick tzelffde hen nyet geprejudicieren en can, als niet gedwongen synde daerinne te consenteren, zooverre sy daertoe nyet en willen verstaen. Ende voirts nopende dvoirseyde sententie oft vonnisse, jeghens die voirnoemde stadt van Utrecht gegeven, men sal terstont ende sonder vorder vertreck die informatie daerop doen nemen, sooverre die alreede nyet genomen en is, ende sal daernae aen Syne Majesteyt geschreven ende

tadvis, by derselver begheert, overgesonden worden, twelck soo favorabel weesen sal, als men nae deselve informatie ende dispositie van de saecken doenlick bevynden sal.

Aldus gedaen te Bruyssele, den ...... dach van Junio xv^c sessentseventig.

In dorso: 1576, Copie de l'acceptation de layde dUtrecht.

Kopie: Rijks-Archief te Utrecht.

DE VERANDERING, IN HET BEHEER VAN DEN LEKDIJK BOVENDAMS GEMAAKT DOOR KAREL V.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. S. MULLER Fz.

De hierbij medegedeelde stukken werpen een merkwaardig licht op de verbeteringen, in alle takken van beheer van het Utrechtsche Sticht door de Oostenrijksche regering gebracht. De groote wenschelijkheid van een krachtig bestuur, dat, zich niet om oude rechten en gewoonten bekommerende, het algemeen belang tegen de partikuliere belangen durfde te verdedigen, springt daardoor in het oog. De zaak, waarover gehandeld wordt, is deze.

De ordonnantie op den Lekdijk van 8 Augustus 1532 [1]) bepaalde, dat de keizer in het college den dijkgraaf en drie heemraden zou benoemen; de vijf kapittelen, de zoogenaamde kleine clergie (de groote abdijen en conventen te Utrecht), de ridderschap en de stad Utrecht zouden elk twee heemraden daarbij voegen. Omtrent de aanstelling van den kameraar, die onder toezicht van dit college het beheer van den dijk zou

1) Van de Water, Placaatboek. II 65.

voeren, werd niets bepaald. Over het recht van benoeming tot dit wel ondergeschikte doch uiterst gewichtige ambt had de onderlinge naijver van de drie leden der Staten-vergadering, die elkaar de daaraan gewis verbondene voordeelen niet gunden, van ouds een soort van compromis noodig gemaakt, „zoe God betert dieselve Staten onderlinge van oudts qualyck hebben kunnen accorderen" [1]): ieder der leden zou beurtelings het recht tot die benoeming hebben, en wel, opdat ieder spoedig zijne beurt zou krijgen, voor een jaar. Zoo werd dus ieder jaar de belangrijke Lekdijk aan nieuwe beheerders toevertrouwd, beheerders, die lang niet altijd de noodige waarborgen voor ijver en bekwaamheid zullen vertoond hebben, immers de vrienden van elke partij hadden natuurlijk bij iedere benoeming de voorkeur. Intusschen de zaak bleef ook bij de nadere ordonnantie op den Lekdijk van 22 October 1533 [2]) in statu, behalve dat op één punt eene uitnemende wijziging werd gemaakt: de kameraars zouden voortaan geene andere betrekkingen dan deze mogen bekleeden en zij zouden drie jaren achtereen moeten aanblijven. Zoodoende was althans de waarborg verkregen, dat het gewichtige ambt zou bekleed worden door een man met eenige kennis van zaken en die voor de waarneming daarvan den noodigen tijd had („enen gehelen geëxperimenteerden ende diligenten persone," zooals keizer Karel zeide). Doch de maatregel bleek onvoldoende om de misbruiken te weren: toen de eerste maal de driejarige rekening van den kameraar zou afgelegd worden (1536), ontstonden de hevigste onaangenaamheden in den boezem der Staten-vergadering zelve: men bemerkte, dat er

1) Resol. Stn. van Utrecht, 6 September 1536.

2) Van de Water, Placaatboek. II 67.

verscheidene onregelmatigheden in het beheer van den dijk waren voorgekomen [1]), en een lid der ridderschap Jacob Van Zuylen van Nyevelt durfde zelfs zijnen ambtgenoot Ernst Van Nyenrode, die de rekening voor den overleden kameraar Splinter UtenHam had afgelegd, te gemoet voeren, dat hij een dief was. De grieven van den Stichtschen adel tegen het oppermachtige Hof, dat het Oostenrijksche gezag vertegenwoordigde, werden daarbij opgehaald, en een zeer aanstootelijk tooneel volgde [2]).

De stadhouder beval, dat de rekening in handen eener commissie uit de Staten zou gesteld worden, om te onderzoeken, in hoeverre de rendant zich aan de ordonnantie op den Lekdijk gehouden had [3]). Het werd al spoedig duidelijk, dat dit volstrekt niet het geval was; in hoeverre daarbij bepaalde oneerlijkheid

---

1) De ditmaal aan het licht gekomene onregelmatigheid was niet de eerste: de rekening van den kameraar Aelbert Van Leeuwenberch over 1529/30 was in 1539 nog niet afgelegd, hoewel de stadhouder zich reeds in 1533 met de zaak bemoeid had. (Resol. Stn. 5 Dec. 1539.) Zelfs nog in 1543 was deze zaak onafgedaan: de erfgenamen van den kameraar eischten teruggave eener som van *f* 3500, tot herstel van den dijk gebruikt, waarvoor het kameraarschap door de Staten aan Van Leeuwenberch bij zijne aanstelling in 1523 verpand was. Hij heeft het ambt blijkbaar tot 1529 behouden, doch geene rekening gedaan. (Zie over deze zaak een omslag met stukken, onlangs door den bisschop van Haarlem aan de Utrechtsche rijks-archieven geschonken.)

2) Zie de details daarvan hierachter sub N⁰. I.

3) Zie het verbaal der gevoerde „informacie" (29 Sept.—15 Oct. 1536) in de Utrechtsche rijksarchieven. (Inv. boekd. en bundels. p. 201.) Uit het onderzoek bleek o. a., dat terwijl Benedendams 17 hoofden te onderhouden waren tegen 10 Bovendams, en terwijl gedurende UtenHams bestuur Benedendams een hoofd *geheel vernieuwd* was, echter aldaar voor rijswerk slechts *f* 1144-8 in rekening was gebracht, terwijl men beweerde, Bovendams *f* 4900 noodig gehad te hebben!

in het spel was, blijkt niet; doch de zaak liep zoo hoog, dat de Staten den stadhouder moesten verzoeken, ze niet verder te vervolgen. Het geldelijk voordeel, dat uit het onderzoek wellicht voor het land te wachten stond, was niet te vergelijken met „donruste" en de „meerder inconvenienten ende verloop tot achterdeel van den lande," die men voorzag, dat uit het geval zouden spruiten. En deze vrees was gewis niet ijdel: de stadhouder zag zich genoodzaakt, het zonderlinge voorstel, dat gewis niet in den geest van het Oostenrijksche bestuur was, goed te keuren. De twistende partijen werden door hem ontboden; Nyevelt verklaarde, dat hij „uuyt hitte van bloede" Nyenrode van diefstal beschuldigd had, en de zaak liep af met de scherpe waarschuwing aan hem „ende alle anderen," om zich geheel aan de ordonnantie op den Lekdijk te houden [1]).

De regeering besloot echter om voor het vervolg dergelijke schandalen te voorkomen: zij trachtte het daarheen te leiden, dat de kameraar voortaan door den keizer zou aangesteld worden uit een door de Staten op te maken drietal, en wel voor zijn leven; de benoemde persoon zou rekenplichtig en zonder voldoende redenen onafzetbaar zijn [2]). Doch naar het schijnt, bleek het onmogelijk, de Staten tot het goedkeuren van zulk eene regeling te „induceren": voorloopig althans volgde men den ouden weg. De in 1536 aftredende kameraar blijkt lid van de Ridderschap geweest te zijn, de stad Utrecht was dus aan de beurt om de benoeming te doen: naar het

---

1) Resol. Stn. v. Utrecht 20, 28 October 1536.

2) Memorie van 16 Februari 1537, bij: Van de Water, Placaatboek. II p. 976 § 57.

schijnt [1]) koos zij Jan Van der Haer, lid eener ambtenaarsfamilie, wier leden in de laatste helft der 16e eeuw in alle takken der financiëele administratie van het Sticht voorkomen. Aanstonds waren de gevolgen van het optreden dezer financiëele specialiteit merkbaar: niettegenstaande de Lekdijk in den besten staat onderhouden werd, daalden de omslagen der geërfden tot minder dan $^1/_4$ van het vroegere bedrag. Dit gaf den doorslag: toen na afloop der drie jaren de eerste Staat, die nu aan de beurt was, „merckende dat die stadthouder de regule niet alleen en begeerden tonderhouden, maer oock te vestigen ende in gewoonte te brengen", hem voorkwam en weder een uit zijn midden, den kanunnik Andries Van Wijngaerden (De Vinea) tot kameraar voordroeg (3 November 1539) en zelfs door het Hof wist te doen beëedigen, werd de benoeming eenvoudig door den keizer gecasseerd en Van der Haer in zijne betrekking gecontinueerd. De akte, waarbij dit geschiedde, stelde het besluit van den eersten Staat voor als eene poging, om de gevestigde orde van zaken te veranderen; maar het kan wel niet twijfelachtig zijn, dat integendeel de keizer zich daaraan schuldig maakte. Wel is waar kon men beweren, dat de ordonnantie op het beheer van den Lekdijk dit punt niet regelde, doch natuurlijk was daardoor de oude toestand in zijn geheel gelaten: alleen utiliteitsredenen pleitten voor 'skeizers maatregel.

De geestelijkheid, bij wie zich de ridderschap aansloot, bracht dan ook in de eerstvolgende Staten-

---

1) De eerste staat verklaarde 1 Dec. 1539 (Staten-notulen), dat „die van der stadt vermogens die ordonnantie oyck haren tour om eenen cameraer te nomineren ende uuyt haren staet te nomineren gehadt ende genomineert hadden." Dit kan alleen op de nominatie van 1536 zien.

vergadering hevige klachten te berde; de beide leden wenschten gebruik te maken van de hun bij 's keizers akte verleende bevoegdheid, om bij de gouvernante te klagen. Doch de derde staat, de stad Utrecht, weigerde zich bij hen aan te sluiten (kwam zij op voor haren beschermeling Van der Haer? of zat het bestuur te zeer onder den stadhouder, die de sleutels der poorten bewaarde?) en het bleef bij een eenvoudig protest [1]).

Naar het schijnt was den klagenden staatsleden mondeling verzekerd, dat de maatregel door den keizer genomen werd „by provisie" en „sonder prejudicie van den auden heercomen ende rechten voir den toecomenden tijt" (althans dit voerde de stad aan hare medeleden te gemoet [2])); doch niemand heeft er gewis aan getwijfeld, of de dus geschapen toestand zou voortaan bestendigd worden. Inderdaad geschiedde dit: Jan Van der Haer beheerde den Lekdijk onafgebroken gedurende 32 jaren, en in 1567 werd hem, alsof het de natuurlijkste zaak ter wereld was, zijn zoon Loef Van der Haer als adjunct toegevoegd met het recht van opvolging [3]).

Maar deze zou niet zoo lang als zijn vader van zijne ambten genoegen hebben. Er braken moeielijke tijden voor het Oostenrijksche bestuur aan, die het bezwaarlijk maakten de oude tucht te onderhouden. De regeering verkeerde in geld verlegenheid en moest met de verschillende provinciën over het toestaan eener bede onderhandelen (1576). Toen bleek het, dat de Utrechtenaars sedert eene halve eeuw niet alleen niets vergeten had-

1) Res. Stn. 1, 2, 5, 11 Dec. 1539.

2) Res. Stn. 5 Dec. 1539.

3) Akte van 9 Juni 1567, in afschrift bij de andere stukken over de familie Van der Haer, aan het Rijks-archief in Utrecht geschonken door Mr. J. A. Grothe.

den, maar dat de ervaring hen ook niets geleërd had. Aanstonds werden de veertig jaren oude grieven weder opgehaald, en daaronder ook die over het beheer van den Lekdijk. De Staten stelden den eisch, dat de fungeerende kameraar zijn ambt zou neêrleggen of dat althans bij zijn dood de benoeming van zijn opvolger door de Staten zou geschieden volgens hun oud recht, dat „by den ontfanger in weerwille van de Staten anders gepractiseert ende mit subtele middelen innegebroecken is geweest." Doch de regeering voelde zich nog sterk genoeg, om althans zoover niet te gaan en het verkregene niet geheel prijs te geven: het antwoord luidde dubbelzinnig, dat men de Staten zou „laten doen ende gebruycken gelyck van ouden tyden *ende voir de compste van den hertoghe van Alve* geüseert is geweest." Alleen dus afstelling der door Alva's streng bestuur ontstane grieven wilde men toegeven; verlangden de Staten meer, dan werd hun alleen toegelaten daarover eene speciale memorie in te leveren [1]).

Ditmaal leden de pogingen der Staten dus schipbreuk. Maar hun tijd zou eerlang komen: den 9 October 1577 begaf de provincie Utrecht zich onder het bestuur van den prins van Oranje en sloot zich daarmede definitief bij den opstand aan. De aandrang tot het terugnemen der oude privilegiën was toen aanstonds, vooral van de zijde der stad Utrecht, groot: men sprak van het herstel van den ouden regeeringsvorm der stad, en het scheen geschapen, alsof het oude leven in het Sticht weder beginnen zou. Ook het beheer van den Lekdijk kwam al spoedig op initiatief der stad Utrecht ter sprake: het baatte niet, dat de praktijk de wijsheid van den maatregel des keizers

1) Akte van aanneming der Utrechtsche bede dd. Juni 1576, in deze Bijdr. en meded. X p. 135 vlg.

had aangetoond, en den 16en April 1578 besloten de Staten, „achtervolgende die privilegiën hun gerestitueert”, Loef Van der Haer te ontslaan en het kameraarschap „naer ouder gewoenten te laten bedyenen.” Zoo bleef de zaak geregeld tot het einde der vorige eeuw toe: alleen werd de onhoudbaarheid van den geschapen toestand op één punt erkend door het verlengen van den duur van het ambt tot zes jaren [1]).

S. M.

I. Verslag van eene vergadering der Staten van Utrecht over een twist tusschen twee leden der ridderschap over het beheer van den Lekdijk. 17 Juli 1536.

Acte, inhoudende verscheyden hefftige propoosten, bij Jacob van Suylen van Nyevelt in de vergaderinge van de Staten gebruyckt.

Alzoe op huyden date van desen die drie Staten van den lande van Utrecht, tot hoeren angesinnen verscreven ende versamelt zynde ten logijse van mijnen heeren des graven Van Hoochstraten, stadthouders-generaels van Hollant ende van Utricht, om te communiceren van saken, den Leckendijck, Hinderdam ende andere saken tgemeen lant antreffende, ende nairdat die voorscreven stadthouder denselven Staten in presencie van den Rade die proposicie gedaen ende voorgegeven hadde, hoe dat zyn Genaden hiervoormaels van veel ende verscheyden twisten gehoirt hadde, die sommige van den Staten mitten anderen gedaen hadden angaende denselven dijck ende dam ende de reparacie van dien, ende begeert, dat zyluyden

---

1) Tegenw. Staat v. Utrecht. I p. 286.

nu doch mitten anderen spreecken wilden ende zynre Genaden die gebreken, die daer zyn mochten, te kennen geven, om eens voor all tot des gemeenen lants meesten oirber ende profijte daerinne te moegen voorsien; is gebuert, dat Jacob Van Zuylen van Nyevelt ende Johan Van Culemborch, scout deser stat Utricht, beyde daer present zynde, woirden mitten anderen gehat hebbende, van dat Jacob geseyt hadde, dat zyn pachters deur beveel van den scout om thuysgelt gepant werden ende nair dieselve Jan zyn excuse tegens hun gedaen hadde, seggende, dat hy sulcx nyet gedaen ende dies oic geen beveel en hadde, ende dieselve Jacob persisterende by zyn voirgaende woirden ende hun des nyet verdragen en wilde, stont Johan Van Culemborch, scout voirscreven, op ende gaf sulcx mijn here den stathouder voirscreven te kennen, versoeckende van zynre Genaden, dieselve een verclaringe wilde doen, wye van den Ritterscap van den huysgelde eximeert ende bevryt zouden zijn, opdat men hem, die vorder geen bevel en hadde dan tregistre te helpen maken, sulcx nyet en soude opleggen. Seyde dieselve Jacob tot myn heere den stathouder in effecte: „Myn heere! men leeft met my „anders nyet, dan of ick een slim geboer weer; men „wil van myn pachters huysgelt hebben. Daer sit „Mr. Jasper, wiens swager Splinter Vuytenham, als „bewint opten Leckendyck ende Hynderdam gehadt „hebbende, een so slimmen reeckeninge gedaen heeft, „datter in vijftich voirgaende jaeren dergelycken nye „gehoirt en zijn." Ende wysende op Frans Van Nyenrode seyde: „Hier sitter oic een!" Seyde oic, dat die voirscreven Jasper mitten anderen Raden in den Hove van Utricht, aldaer present sittende, hem een sentencie met onrecht jegensgewesen hadde tot profyte van Eernst, die daerachter staet, wysende op Eernst Van

Nyenrode. Daerop Ernst Van Nyenrode seyde: „Wilt „ghy dan seggen, dat die sententie van mijn heeren „van den Rade valsch is?” Daerop die voorseyde Jacob Van Nyevelt seyde: „Ick segge, dat die sententie „ondeuchdelic is!” ende wilde zyn een handt ende meer daeronder setten, soeverde hier appèl viel, ende hy die heymelicke deposiciën der getuygen, in den processe ten beyden syden beleyt, sien mochte, ofte dat hy so machtich weer, die costen van revisie te vervallen, die te zeer excessijf zijn, bedraegende tot drie- of vierduisent gulden, gelyc het den van Tienhoven jegens die van Maerseveen gecost hadde, dat dieselve sententie, jegens hun gegeven, geretracteert zoude werden. Waerop Mr. Jan Van Woirden, raet in den voorseyden Hove, hem ter antwoorde gaf, seggende: „Jacob! ghy secht, dat ghy geen macht „en hebt, revisie van u proces te versoecken; ick zal „u vijftich pont groote leenen, om die revisie te ver„volgen, op condicie, indyen die sentencie, daer ghy „van secht, by den reviseurs geretracteert werdt, dat „ghy die sult behalden; ende werdt die geapprobeert, „dat ghy myn dan nyet meer dan myn gelt weder„geven sult; ick en wil daer geen profijt van hebben.” Waerop hy repliceerde, seggende: „Hebt ghy dan „wèl gewesen, hoe comtet, dat die sentencie van „Tienhoven geretracteert is?” Nair veel ende lange woirden, de Jacob Van Nyevelt op die een ende dander hadde, seyde myn heere die stathouder tot hun: „Jacob! ghy maectet te zeer bont; het let u op den „eenen voer ende den anderen nae. Ick heb hier nu „bat dan twee maent lang geweest, ende ghy hebt my „nye yet geseyt; hadde u wat gelet, ghy behoirds my „te kennen gegeven te hebben. Dus let u noch wat „op yemants, wiet het is, settet by gescrifte ende „gevet my over; ick sal u recht ende justicie doen

„nair behoiren. Die manieren ghy hebt van die goede „luyden te injurieren en doecht nyet." Ende mitzdien zyn die van den Staten vertrocken in een ander camer, om op die saecken, daer zy op verscreven weeren, te besoigneren.

Weynich tyts daernae is Ernst Van Nyenrode weder binnen myns voirseyden heeren des statholders camer in presencie van den Rade gecomen, clagende als dat die voirseyde Jacob hun daervoiren oipenbaerlicken in presencie van den gemeynen Staten, daer vergadert wesende, verweten ende angesacht hadde, dat hy ende Frans Van Nyenrode diefs weren, tselve repeteert hebbende tot meermalen, seggende: „Jae „ghy Ernst, ghy syt een dief, ick salt u bewysen!" Presenterende dieselve Ernst (dien sulcke woirden als zynre eeren te nae gaende nyet en stonden te lyden) zyn voet by des voorseyden Jacobs voet te setten, om, bezoverde hy culpabel ofte zulcken man te wesen bevonden werde, gecorrigeert te werden nair behoiren; ende indien Jacob hun sulcx nyet overgaen noch bewysen en conde, dat men hem alsdan van gelycken corrigeerde. Waerop myn voirseyde heere die stathouder hem beval, zyn clachte by gescrifte te stellen; zyn Genaden wilden hem goet cort recht laten wedervaren.

Daernae is myn voirseyde heere stathouder bygebracht, als dat die voirseyde Jacob van den Staten gedeputeert wilde wesen, om in sgemeen lants saken te helpen handelen, hoewel dieselve Staten hun om sijn quade manieren ende ongeregeltheyt niet deputeren en wilden, sodat zyn Genaden an den Domdeken ende den here van Rennenberch sant, om hemluyden secretelyck te seggen, dat zy Jacob nyet deputeren en souden. Ende soe dieselve ymmers gedeputeert wilde zyn ende nyet desisteren en wilde,

syn die Staten sonder yet sonderlincx te doen van den anderen gescheyden [1]). Dan waren overcomen, dat se over acht dagen, van desen dach af te rekenen, wedercomen souden, ende opte requesten den Staten roerende soude(n) zy des daigs daeran vergaderen, om daerop te communiceren nair behoiren. Ende die Domdeken mit sommige van den Staten quamen by myn voirseyden heere die stadthouder, om zyn Genaden hiervan report te doen, daer de voirscreven Jacob Van Nyevelt achteran volchde, tottenwelcken Jacob myn voorseyde heer seyde: „Jacob! ghy hebt weder „in der weer geweest jegens Eernst Van Nyenrode; „wat laet ghy u duncken? meynt ghy dat ghy gheenen „oversten en hebt? Ic verstaen oic, dat ghy mede „gedeputeert wilt zijn, om in der Staten saken te „handelen." Daerop hy seyde: „Jae ick, heer! ick „wolder gaern bij zijn, opdatter sulcke reeckeningen „nyet meer gepasseert en werden, als Mr. Jaspars zwa„ger, Ernst ende Frans gedaen hebben." Waerop myn heere seyde: „Nu en wil ick nyet, dat ghy gedeputeert „zyt, om u quade manieren; mer hebt ghy enige „gebreken, stelt die int gescrift ende geeft se mij „over; ick saller inne versien." Doen seyde Jacob: „Heere! wilt ghy nyet, dat ick daerby come, soe zal „ick daervandaen blyven." Daerop myn heere die

1) In het resolutieboek der Staten vindt men op 17 Juli over deze zaak alleen het volgende: „Item omme the visiteren alle reeckeningen, soe van den Hynderdam als van den Leckendyck, ende oyck die ordonnancie dairop gemaict in den jairen XXXII ende XXXIII, dieselve te corrigeren ende adderen, ist noot, syn gedeputeert die heere van Rennenborch, Jacob Van Aemstel van Mynden ende Jacob Van Nyevelt. Ende die ecclesie ende stadt Utrecht seyden, dat zy oyck elcx den hoeren dairtoe scicken ende deputeren solden etc." Het komt niet geheel met het in den tekst medegedeelde overeen.

stathouder seyde: „Ick en wil u geen ghecommitteerde „hebben; maer laet Jacob Van Mynden, daer present „staende, of andere, die bescheyden zijn ende met „redene spreken, daerover gaen; ick wil daermede „tevreden zijn." Daerop Jacob Van Nyevelt zeyde: „Ghy zyt my een ongenedich heer, ic wetet wel; „want wat ick versocht hebbe en hebs nyet konnen ge- „crygen;" seggende: „Dat heeft hy gedaen," ende wees op Mr. Jaspar, eerste raet, „ghy glooft hun veel te „veel!" welcke woirden van Jacob voirseyt myn heere die stadthouder revoceerde ad animum, seggende: „Jacob! ghy doet my den Raet ende veel meer andere „injurien. Ick belove u, ick sal daer recht inne laeten „geschien." Daerop Jacob antwoirde: „Heer! heb ict „verdient, hout my de cop aff; daer sitten se, diet „wel lichtelic sullen wysen," wijsende op myn heeren van den Rade. Ende mitsdien scheyde hy uuyter camer ende ginck zynre straten.

Aldus geschiet tUtricht den XVIIen Julij anno XVc.XXXVI. My jegenwoirdich:

Ja. Broeckhoven.

(*Volgens het 2e Memoriaalboek van het Hof van Utrecht.*)

II. Verslag van twee vergaderingen der Staten van Utrecht over dezelfde zaak. 6, 7 September 1536.

Den 6en dach van September anno *etc.* 36 voermiddaghe mijnheeren van den Staten, als van der geestelycheit die Domdeken, heer Jan Reael, scholaster van Oudemunster, heer Jan Medenblijck, Mr. Willem Lockhorst, mijnheere die grave van Rennenburch, Ernst Van Ysendoren, Jacob Van Mynen, Frederick

Vuytenham, die burgemeyster Van Amerongen, vergadert zijnde int logijs mijns heeren Van Hoichstraten, omme te spreken upt stuck van den recolemente van den rekeningen van den Leckdijck ende Hinderdam, eer zij hebben willen in enige besoingne derselver rekeningen treden, hebben tsamen overleyt, dat, al waert al dat die Staten by den recolementen derzelver rekeningen enige merckelijcke summe van penningen souden mogen proffyteren, nochtans om te beletten alle percialiteit ende partie, die daervuyt soude mogen verrysen (zoe God betert dieselve Staten onderlinge van oudts qualijck hebben kunnen accorderen) zijn van advyse geweest, mijnen heere den stadthouder den grave Van Hoichstraten te verthoonen ende aen zijn edele te begeren, dat zijn edele Jacob Van Nivelt in gracie ontfangen willen, ende denzelven Van Nivelt ter eenre ende Ernst Van Nienrode ter andere ontbieden hooren ende vereenigen, ende dat men het recolement van den rekeningen postponere, voersiende nochtans, indien uuyten altricatien, die tusschen partien gehouden sullen worden, bevonden wordden enige abuysen, dat diezelve mogen wordden geremediëert tot welvaren ende proffijt deser landen.

Ende off by aventuere die voerseyde partien niet accordabel en waren ende elcx persisteerde by zijn voernemen, ende mijn voernoemde heere stadthouder om eenen yegelijck te voldoen ordonneerde, dat men het recolement derzelver rekeningen doen moeste, waer billick ende redelijck, dat beyde voerseyde partien ten dage van den recolementen present waren, om yegelijcx voernemen ende defentie te verstaen.

Als aengaende die rekeningen van den jaere XXIX ende XXX, gedaen by Frans Van Nieuwenroede van wegen heere Aelbert Van Leeuwenberch als cameraer, en begeren noch en weten die voernoemden van den

Staten ten recolemente van dieǹ niet te procederen, dan, lauderende dieselve, houden die voer behoerlijck gedaen ende gesloten naer ouder gewoenten.

Den 7en der voerseyder maent heeft mijn voernoemde heere den Staten geantwoirt, dat overmits hy was een rechter, van Keyserlijcke Majesteyt geordonneert in desen landen, hy geen reparatie en begeerde van eenige woerden, die Jacob Van Nivelt gesproicken mach hebben jegens zijn persoen, en(de) droech oic geen rancoer off quade affectie jegens denselven, en(de) soude hem daeromme oic niet ongunstich wesen in enige saken, die hy in rechte off daerbuyten te doen mochte hebben. Ende als aengaende die questien, uuytstaende tusschen denselven Jacob ende Ernst Van Nieuwenroede, en konde off en mochte zijn Genade niet gedoen; dan indien partien begeerden te accorderen, tselve mocht mijn voernoemde heere lyden, ende indien zy ten beyden zyden begeerden, dat zijn Genade hem des soude onderwinden, soude geerne yemant van zynen wegen committeren, die se soude helpen vereenigen. Dan overmits die groote sprake ende rumoer, verresen onder den luyden opt stuck van den rekeningen van den Leckdijck ende van den Hinderdam, dat daer qualijck inne geverseert soude zijn by dengeenen, die administracie van slants penningen gehadt hadden, en waren zijn Genade van geenre meeninge tselve daerby te laten, maer daerinne den gemeenen oirboir te soeken; immers al wilden die Staten tgene dat zy by den recolemente van rekeninge souden mogen proffyteren quyten, alst schijnt dat zy geerne doen souden ende trecolement postponeren, en soude die procureur-generael van eeren ende eedts wegen niet mogen laten te prosequeren tselve recolement, noch oick laten te vervolgen dingestitueerde actie jegens den voernoemden Jacob Van Nivelt off andere,

die misbruyct off misdaen mogen hebben, alzoe in zijnre Genaden macht niet anders en is dan justicie te administreren; dan indien yemant begeerde van de Keyserlijcke Majesteyt van zynen abuysen off misdaet abolicie, daer wilde hy geerne die handt aen houden by de Majesteyt van de coninginne-regente, die alleen gracie geven ende doen mach van saken, geïnstitueert voer de justicie van den Keyser in desen Nederlanden.

In kennisse van my:

. Van Sinte Pieters.

(*Volgens een origineel stuk, voorin de: Information sur les abuz es comptes de Ernst van Nyenrode et de Splinter Vuytenham* [1].)

III. Besluit der Staten over dezelfde zaak. 20 October 1536.

Item aengaende trecoliment van alle reeckeningen, sichtent jaere van XXIX tot nu toe gehouden ende gedaen etc., sijn die ecclesien ende edelen ende gemeen ritterscap overcomen ende sijn weltevreeden, dat dieselve reekeningen gesloten ende gepasseert sellen blyven, sonder enich recoliment dairvan meer te doen, achtervolgende dyerste begeerte der gescickten van den Staten, gedaen aen mijn genadigen heere die stadthouder etc., te weten dat mets desen alle twijst ende twydracht, als verresen zijn in der Staten vergaderinge, rorende derselver Staten reekeningen, tusschen Jacob Van Zuylen van Nyevelt, Erst Van Nyenroyde ende anderen mede, nedergeleyt ende met vruntscap onder-

1) Inventaris v boekdeelen en bundels v. het Prov. archief. p. 201.

vangen mogen worden, tot vreede rust ende eendracht van den Staten ende gemene landen; sulcx zeer ernstlick begerende aen mijn genadigen heere die grave van Hoichstraten, dattet tselve by auctoriteyt van sijnre edele ende genade van wegen Keyserlijcke Majesteyt metten yersten ende voir sijnre edele ende genade vertreck alsoe geschien mach etc. Ende die gescickten van der stadt Utrecht verclaerden, dat van deser saeke opten huyse noch niet geconcludeert en was etc. Presentibus die Doemdeken, Reael in den Doem, Buyser scolaster tOudemunster, Boosch, Zuygeroede sinte Peters, heer Goebel sinte Jans, Rynesteyn, Lochorst sint Marien, Erst Van IJsenderen, Jan Van Culenborch, Jacob Van Mijnden, Frans Van Nyenroyde, Jan Van Reness van Wilp, Amelijs Uteneng, Gerijt Van Reness, Ernst Van Nyenroyden, Gerijt Van Rysenborch den ouden.

(*Volgens de origineele notulen.*)

IV. Besluit van den stadhouder over deze zaak. 28 October 1536.

Concordie tusschen Jacop Van Zuylen van Nyevelt ende Erst Van Nyenroyde.

Alsoe seekeren tyt geleden in een uuytgescreven gemeen dachfaert van den drien Staten des lants van Utrecht te kennen gegeven is mijnen heere den grave Van Hoichstraten, stadthouder-generael van Hollant ende Utrecht, dat diversche gebreeken ende ongeregeltheden gebuert waren op tstuck van den Leckendyck ende Hynderdam, ende dat tenselven tyde Jacob Van Zuylen van Nyevelt openbairlick aldair verclaerden, dat qualyck geverseert was by Ernst Van Nyen-

royde int doende die reekeningen van dadministratie van wylen Splinters Vtenham cameraerscap, hem aenseggende te wesen een dieff met ander dyergelycke injuriuese woerden jegens hem ende andere spreekende, soedat mijn voirseyde heere die stadthouder geordonniert heeft die voirseyde reekeningen van den Leckendyck ende Hynderdam zedert die landen van Utrecht geweest zyn aen de Keyserlycke Majesteyt doirsien ende gevisiteert te woerden by de gedeputeerde, van den Staten dairtoe geordonneert, ende oyck te verstaen, off dieselve conform dordonnantien van den jaire XXXII ende XXXIII, by syn edele ende andere van sKeysers Raide by provisie gemaict, gedaen gepasseert ende geleden waren, ten eynde justicie over dengenen, diet behoeren soude, gedaen ende geadministreert souden worden. Ende naedat dieselve reekeningen geëxhibeert waren in handen van den voirseyden Staten off haren gedeputeerde, syn dieselve van advyse geweest ende hebben mijn voirnoemden heere stadthouder gebeeden, alle dieselve reekeningen te laten berusten sonder enich recoliment dairvan te laten geschieden, gemerct dat, al mocht men by den recolimenten den lande enich merckelick prouffyt doen, nochtans omme donruste, die dairuuyt verrysen soude mogen, meerder inconveniënten ende verloop tot achterdeel van den lande gescapen waren te verrysen, begerende dat mijn voernoemde heere Jacob Van Nyevelt wilde in gracien ontfangen ende remitteren dinjuriuese woerden, by hem gesproeken in de vergaderinge der Staten, ende hem metten voernoemden Ernst Van Nieuwenroyde accorderen, mets dat ditselve al geschiet was in slants saeken, die voirseyde Van Nyevelt wesende een van den gedeputeerden der Staten; soedat metsdien mijn voirseyde heere, omme van als die wairheyt te vernemen ende

11*

eenen yegelicken recht ende justicie te laten wervaren, hem heeft doen informeren ende die reekeningen doen visiteren ende partyen ten beyden zyden dairop doen hoeren ende tgundt dairoff bevonden was dien van den Raide van Utrecht ende oyck den Staten doen adverteren, ten eynde zy verclaren souden, wes in desen saeken voir deere van de Keyserlycke Majesteyt ende welvaren van den lande behoerde te geschieden. Diewelcke voirseyde Staten, hyerop ende meer andere puncten int lange gecommuniceert hebbende, by gescryfte overgelevert hebben, dat zy baden ende begeerden, dat men geen recoliment van enyge van de gesloten reekeningen doen en soude, mair partyen accorderen ende alle processen dairuuyt gesproeten aboleren ende te niete doen, mets voertsaen stellende oerdene ende regle opt stuck van den voirseyden Leckendyck ende Hynderdam, nae vermogen seeker concepten, by hemluyden geconcipiëert ende overgelevert, dairnae dyckgrave heemraden cameraer ende andere hem souden voertaen reguleren. Soe ist dat mijn voernoemde heere die stadthouder, bevonden hebbende uuyt die voirseyde reekeningen, dat zyn edele ordonnantiën van den jaeren voirseyt niet geachtervolcht en waren in tgundt dofficie van een cameraer ende zyn wedden ende dachgelden beroerden, ende tot achterdeel van tgemeen lant by enygen dairtoe gedeputeert in reekeninge gepasseert ende geleden, heeft geconsenteert dieselve gesloten reekeningen te laten berusten, sonder dairvan enich recoliment te geschien, al gelyck die Staten dat begeert ende versocht hadden, den voirseyden Jacob Van Zuylen van Nyevelt ende den voirseyden Ernst op huyden date van desen in de vergaderinge der Staten doen commen ende den voirseyden Jacob Van Nyevelt verthoont zyn gebreeken, diewelcke verclaert

heeft, dat hij uuyt hitte van bloede den voirseyden Ernst diefte aengeseyt hadde ende dat hem tselve leet was; metswelcke myn voirseyde heere wel expresselyck den voirseyden Jacob gelast ende bevolen heeft, van gelycken niet meer te doene ende dat hy qualyck geseyt hadde, want syn edele, hebbende die reekeningen doen visiteren, van geen diefte daerinne bevonden hadde ende hielt den voernoemden Ernst voir een man van eeren, seggende tot denselven Ernst, dat hy ende alle anderen van nu voertaen die ordonnantiën van den voirseyden jairen XXXII ende XXXIII achtervolgen ende onderhouden sullen tot by de Keyserlijcke Majesteyt anders sal wesen geordonneert. Gedaen tUtrecht den XXVIII^{en} dach van October anno XV^{c}. ende sesse ende dertich, dair present ende jegenwoirdich waren heer Jan Van der Vorst van Loenbeeke Doemdeken, heer Johan Reael in den Doem, meester Arnt Buyser scolaster tot Oudemunster, heer Evert Ten Boosch, meester Geryt Zuygeroyde sinte Peters, meester Bartholomeus Knyff sint Jans, meester Willem Van Lochorst sinte Marien, van wegen der ecclesie, — Ernst Van Ysendoren, Jan Van Culenborch, Jan Van Reness van Culenborch, Jacob Van Amstel van Mynden, Jan Van Reness van Wilp, Amelys Vteneng, Joost Van Hardenbroick, Jan Van Duvenvoirdt, Geryt Van Rysenborch den ouden, van wegen der Ritterscap, — Goert Boll, Jan Van Kuyck, burgermeesters, ende Jan Van der Hair, scepen, van wegen der voirseyder stede. In kennisse van ons (onderteyckent) Van Sinte Pieters, Bommell, secretaris.

(*Volgens de origineele notulen* [1]).)

---

1) Een tweede afschrift vindt men in het 2e Memoriaalboek van het Hof.

V. Besluit der Staten, waarbij Mr. Andries Van Wijngaerden tot kameraar van den Lekdijk wordt benoemd. 3 November 1539.

Soe hebben die prelaten ende capitulen der vijff godshuysen binnen Utrecht voir den gescickten van den anderen twee Staten, binnen Utrecht wesende, naevolgende die ordonnantie van den Leckendijck ende als in hoiren tour wesende, genomineert ende gepresenteert tot een cameraer van der voirseyder dijckaigien Mr. Andries De Vinea, canonick sinte Marien tUtrecht, begerende denselven Mr. Andries als bequaem toegelaten ende geaccepteert mach worden, ofte redenen te seggen ter contrarie.

Wairop die gescickten van der ritterscap seyden, dat zy soeveel hoeren staet aengaen mochte weltevreden waren. Ende die van der stadt verclaerden, dat zy geen last ofte beveel en hadden, te consenteren ofte den genomineerden te refuteren, hoewel die ordonnantie vermelt, dat men tot alle drie jairen eenen nieuwen cameraer by ordene nomineren ende presenteren sal, begerende dat men die presentacie eenen tijt opstellen wouden, ende souden van tghene zy gesien ende gehoert hadden hoeren oversten aenbrengen; ende sijn metsdien vertrocken ende ewechgegaen. Ende Mr. Andries voirnoemt heeft van stonden aen in presentie van den prelaten ende capitulen der vijff godhuysen ende van der ritterscap aen handen van den yersten ende anderen Raiden der Keyserlijcker Majesteyt tUtrecht synen behoirlicken eedt gedaen ende tvoirseyde officie geaccepteert etc. Actum in der cancelrye sHooffs van Utrecht anno et die prescriptis, presentibus die Doemdeken, deken van Oudemunster, canunick Uteneng, scolaster sinte Peters, Rynensteyn,

Vrydach sinte Marien, Ernst Van Nyenroyde, Joost Van Hardenbroick ende Geryt Van Rysenborch. Ende die gescickten van der stadt, namentlick Adam Ram burgermeyster ende Jan Van Kuyck, waren vertrocken, als voirseyt es.

(*Volgens de origineele notulen.*)

VI. Akte van keizer Karel V, waarbij Jan Van der Haer als kameraar van den Lekdijk gecontinueerd wordt. 20 November 1539.

Kaerle, by der gratie Goodts Roomsch keyser enz. [1]), allen dengenen, die desen onsen brieff sullen zien, zaluyt! Alsoe wy ter receptie van onser stadt steden ende landen van Utrecht deselve ende onsen ondersaeten aldaer gevonden hebben zeer belast ende verlopen, zoe mit schulden ende achterwesen alsoock int stuck van politie ende justitie, besondere tregiment van den Leckendijck ende Hijnderdam aengaende, heercomende eensdeels mit dat die Staten geïntroduceert hadden alle jaer per vices eenen nieuwen ontfanger, genaempt cameraer, daertoe te stellen, soedat een jare een geestelyck persone ende ander jaere een edelman ende tdarde jaer een borger plach te zijn, dewelcke hun meest der saecken niet en verstonden noch oock daertoe gequalificeert waeren, ende in soe corten tijt als een jaer geen experientie hebben mochten. Ende dat, om pollitie ende regele daerinne te stellen, onsen stadtholder aldaer die grave van

1) Ik laat de talrijke titels van den vorst weg.

Hoochstraten by rype deliberatie van raede geconcipiëert heeft gehadt diverse goede ordonnantiën, ende die by middele van goede getrouwe cameraers oft ontfangers, namentlyck van eene Jan Van der Hare ten effecte doen brengen, sulcx dat die Leckendijck ende Hijnderdam voorseyt tot nu zeer wel onderhouden zijn geweest ende dat in de plaetse van zeven, acht ende negen groten, die men jaerlicx op elcke mergen tot onderhout van den Leckendijck omme te slaen ende betalen plach, nu niet meer dan een stuver oft een blancke ende min omgeslagen wert, ende in de plaetse van drie groten ofte een braspenninck, die men op elcke mergen tot onderhout van den Hijnderdam plach te geven, nu niet meer daertoe genomen werdt dan een oort stuyvers jaerlicx, al tot groten solaigemente van den schamelen ondersaten ende verseeckerheyt van den lande ende gemeen welvaren. Ende hoewel niemant geoorloft en waere, dieselve goede regule ende ordonnantie weder te infringeren; nochtans zijn wij onderricht, dat die Domdeken met eenige van der geestelicheyt, merckende dat die voorseyden onsen stadthouder die grave van Hoochstraten, tgemeen welvaren voor ogen hebbende, deselve goede ordonnantie ende regule niet alleen en begeerden tonderhouden, maer oock te vestigen ende in gewoonte te brengen ende den voorseyden Jan Van der Hair te continueren int officie van cameraer ofte ontfangerschap van den Leckendijck ende Hijnderdam voorseyt. Ende om tselve te beletten (zoe te vermoeden is) onder dexel, dat zij zustineren haren thour ende boerte te wesen eenen cameraer te stellen, hem gevordert hebben daertoe te nomineren eenen Mr. Andries De Vinea, canunnick sinte Marrien, ende voort soevele gedaen, dat by die van onsen Raede tUtrecht, van de saecken nyet geïnformeert zijnde, op hem commissie

geëxpediëert ende hy ten eede ontfangen is geweest, al sonder behoirlijcke ende gewoenlijcke solemniteyten van uuytgeschreven lantdage, die by laste van onsen voorseyden stadthouder ende dien van den Raide aldaer beschreven worden, ofte yemanden anders daerover te roepen, dan eenen Eernst Van Nyenrode, jonge Gerrit Van Rysenborch, Joannes Van Hardenbroeck, hem dragende voor eedelen, maer tot dese acten niet gequalificeert zijnde, noch oock onsen stadthouder daervan te adverteren oft zijn goetduncken daerop te verwachten, mit twelck, indien by ons daerinne niet versien en werde, geschapen ware tlant weder in verloop te comen, bysonder gemerckt dat tselve officium eenen gehelen geëxperimenteerden ende diligenten persone eyscht. Soe eest, dat wy daeromme ende om onse landen ende ondersaeten voorseyt te verhoeden van tverloop ende schade, ende by advyse van onser zeer lieve ende beminde sustere, die coninginne-douagiere van Hongrien, van Bohemen etc. ende voor ons regente ende gouvernante in onse landen van herwertsovere, ende die van onsen Raede van de State beneffens hair wesende, uut onser absoluter macht wederroepen ende geanulleert hebben, wederroepen ende anulleren by desen die commissie, by die van onsen Raede van Utrecht uut ignorancie als voren den voorseyden De Vinea van cameraerschap van den Leckendijck ende Hijnderdam gegeven. Ende opt goede rapport, ons gedaen van den voornoemden Johan Van der Hair, zijnder experientie ende getrouwicheyt ende diligentie, hem gecontinueert ende van nieuws gecommitteert hebben, continueren ende committeren van nieuws by desen totten officie van cameraer ende ontfanger van der Leckendijck ende Hijnderdam voorseyt, omme dat voortane noch wel ende getrouwelijck te exerceren ende bedienen tot onsen we-

derseggen, oft dat met kennisse van saecken by ons anders geordonneert zal zijn, mit laste van jaerlijcksche goede ende getrouwe rekeninge te doen voor onsen commissaris ende de gedeputeerden van de Staten, borchtocht te stellen ende eedt te vernieuwen aen handen van den voorseyden van onsen Raede Provintiael van Utrecht naer ouder gewoonten. Behelteliijck nochtans dat, indien die van (de) geestelicheyt voorseyt oft yemant anders pretenderen willen by desen vercort ende beswaert te wesen, dat zy tselve der voorseyder onse sustere die coninginne-regente off die van den Raede neffens haer wesende zullen moegen verthonen, denwelcken in dien gevalle wy ordineren, partyen aen beyden zyden te horen ende voorts te ordineren tgunt, dat tot welvaren onse lande ende ondersaten voorseyt dienen ende behoren zal. Ontbieden daeromme ende bevelen den voorseyden van onsen Raede tUtrecht, onsen maerschalck, amptluyden ende allen anderen onsen rechteren, officieren ende ondersaeten, dien dit aengaen zal, dat zy den voornoemden Jan Van der Hair doen laten ende gedogen, van dese onse continuacie ende commissie in der maten ende manieren voorseyt rustelijck ende vredelijck genieten ende gebruycken, niettegenstaende eenige oude usantie, die men ter contrarien van desen soude mogen alligeren ende bybrengen, want ons alsoe gelieft. Des toirconde hebben wy onsen segule hieraen doen hangen.

Gegeven in onser stadt van Brussele den xx^en^ dach van Novembre int jaer ons sHeren duysent vijffhondert negen ende dertich, van onsen keyserrijcke txx^e^ ende van onsen coninckrijcke van Spaengien, van beyden Cecillien ende anderen txxIIII^e^.

(Aldus stont geteyckent op den rugge van desen je-

genwoordige:) Den xi[en] Decembris anno etc. xxxix heeft Johan Van der Hair als cameraer van den Hijnderdam ende Leckendijck gedaen den behoorlijcken eedt, om tselve officie wel ende getrouwelijcken te bedienen, daervan in twitte van desen breder verclaert is, in handen van mynen heren deerste ende andere raeden in den Hove van Utrecht. My jegenwoordich: De Broickhoven. (Ende noch stont op de ploey van desen geteyckent aldus:) By den Keyser. (en:) Vereycken.

(*Volgens een geauthentiseerd afschrift in een omslag met stukken over de familie Van der Haer* [1]).)

VII. Besluit van de Staten, waarbij de oude wijze van beheer van den Lekdijk wordt hersteld. 16 April 1578.

Soe zijn die Staten slants van Utrecht bescreven ende in den capittelhuyse van Utrecht vergadert geweest, om fynalijck te resolveren, ... op zeecker angeven, gedaen bij den regierders der stadt van Utrecht, nopende het officie vant outschiltgelt, Leckendijck etc.

. . . .

Voirts angaende het leste poinct, alse 't angeven, gedaen bij den regierders der stadt Utrecht, wesende in effecte: dat die Staten van Utrecht, achtervolgende die privilegiën hun gerestitueert, uuijt crachte van de

---

1) Onlangs door Mr. J. A. Grothe aan de Utrechtsche rijksarchieven geschonken en geborgen bij de collectie genealogische bescheiden aldaar.

instructie van den Eertshartoge het officie van tcamerairschap vant outschiltgelt, Leckendijck ende Hijnderdam wederom anveerden ende naer ouder gewoenten laten bedijenen, affdanckende Louff Van der Haer, tegenwoirdige camerair etc., dewelcke daerop voir antwoirde gegeven heft, dat hij wel mochte lijden, dat die Staten van Utrecht voirseyt tselve officie weder anveerden, presenterende overzulcx niet alleen daeruuijt te sceijden Johannis toecomende, mer was tevreden, ingevalle die Staten den termijn van Martini lestleden mede begeeren te doen bedijenen ende ontfangen bij een anderen, dselve oick te laten volgen ende hem niet tonderwijnden, mit restitutie, indien hij ijet daerop ontfange(n) hadde, derselver penningen. Gehoirt welcke presentatie hebben dStaten, dselve accepterende, den voirseyden Louff Van der Hair van zijn officie verdraegen, ende geordonneert, dat tselve bedient zal worden als men van ouden tijden dat plach te doen. Actum ut supra, presentibus Galama, Van den Berch in den Dom, deecken Heermale tOudemunster, Block sint Peters, deecken sint Jans ende Verborch mit Bol sint Marien, van de vijff ecclesien, de heer van Wulp, Vuyteneng, Amerongen, Wanroije, Wijnssen, Ruweel, Baecx, die burchmeysters Van Leeuwen ende Both, Westrenen ende Verspuel van Amersfoirt, De Bruijn ende Eck van Renen, burchmeysters Ommeren ende Overeem van Wijck, Jan Zweerss ende Gerrit Henricxss, burchmeysters van Montfoirt.

(*Volgens de origineele notulen.*)

STUKKEN

BETREFFENDE DE ZENDING VAN DIRK VAN HILLE NAAR SPANJE VAN WEGE DE STATEN VAN BRABANT.

1574—1575.

MEDEGEDEELD DOOR

DR. P. L. MULLER.

Toen Requesens de middelen om den opstand van Holland en Zeeland te dempen in de Nederlanden zelve moest zoeken, had hij zich in de eerste plaats tot Brabant gewend, welk gewest sedert langen tijd het meest met de regeering in aanraking kwam, zoowel omdat het de zetel van het algemeen bestuur was, als omdat het, vooral sedert Antwerpens geweldige opkomst, als het invloedrijkste deel der Nederlanden gold. Maar ook daar had het nieuwe regeeringstelsel eene geheel andere uitwerking gehad als de landvoogd er zich van had voorgesteld: in plaats van tegemoetkoming en dankbaarheid voor het verlichten van den druk, vond hij slechts tegenstand en onwil en bovenal eene eindelooze reeks van klachten. De laatste golden niet alleen het verleden, maar ook de meeste maatregelen, tot welke Requesens zoo nu en dan zijne toevlucht

had moeten nemen om voor een oogenblik in den nijpenden geldnood te voorzien. Wij kennen de meeste dier grieven reeds uit de talrijke remonstrantiën der Staten van Brabant of van enkele leden van het gewest, die bij Bor staan afgedrukt, en uit de brieven van Requesens, door Gachard in de Correspondance de Philippe II uitgegeven, maar hoe vele en hoe verschillende en waren, zien wij eerst recht uit eene verzameling van stukken, gewisseld tusschen de regeering en de Staten gedurende de jaren 1574 tot 76, die door den griffier der Staten, Cornelis Weellemans, onder den beteekenisvollen titel van *Doleantiën der Staten van Brabant*, is bijeengebracht en waarvan een afschrift in 't bezit is van Mr. J. A. Grothe, aan wiens bereidwilligheid wij dan ook deze publicatie te danken hebben. 't Ligt in den aard der zaak, dat voor Nederlanders een gedeelte dier meest uitsluitend België rakende stukken niet van zooveel belang zijn kan, dat men de begeerte kan koesteren ze hier af te drukken. Met enkele kwam 't mij echter voor, dat dit wel mocht geschieden, te eerder, omdat hierbij Brabant bijna gelijke houding tegenover de regeering aannam als Utrecht; alleen kon natuurlijk het machtige gewest veel forscher optreden dan het kleine Sticht.

Na de eerste vruchtelooze onderhandelingen, die op de afkondiging van het Algemeen Pardon en de aanvrage der Buitengewone Bede volgde, hadden de Staten aan Requesens kenbaar gemaakt, dat zij, daar hij hun geen herstel hunner grieven verzekeren kon, zich in persoon tot den koning wenschten te wenden, om dezen hunne grieven bloot te leggen en om een landvoogd van koninklijken bloede te vragen. De landvoogd antwoordde daarop, dat hij hen niet wilde verhinderen zich tot hunnen natuurlijken heer te wenden en zeide hun, wat het tweede punt aanging, zelfs zijnen krach-

tigen bijstand toe [1]). Zeer kort daarna, 24 Augustus, gaven de Staten commissie aan Dirk van Hille om hun verzoekschrift, met de daarbij gevoegde documenten, waaronder zich een uittreksel der Joyeuse Entrée moet bevonden hebben, aan den koning te overhandigen en dan, terstond na de ontvangst van het antwoord, terug te keeren. Voor 't overige verwezen zij hem naar Philips' minister voor Nederlandsche zaken, Joachim Hopper, wiens raad hij in alle opzichten moest volgen. Hoewel nu een dergelijke last geen groote bekwaamheid vereischte, is 't eenigszins zonderling te noemen, dat omtrent den persoon van den zendeling nergens eenige bijzonderheid te vinden is, zoodat ik in het eigenaardige geval verkeer van brieven mede te deelen van een persoon, van wien ik niets naders kan vertellen. Noch uit zijne commissie, waarin geen qualiteit aan zijnen naam is toegevoegd, noch uit een der brieven van, aan of over hem, ook niet uit die over zijn dood en nalatenschap blijkt iets, dat eenig licht over hem verspreidt. En zijnen tijdgenooten ging 't niet anders.

Met bijzonderen spoed had hij Frankrijk doorreisd, zonder uitgeplunderd te worden — een feit, waarop hij zich zeer laat voorstaan — en de Spaansche hoofdstad bereikt, waar hij terstond de noodige stappen deed om zich van zijnen last te kwijten. De koning was echter allerminst ingenomen met een dergelijk rechtstreeksch verkeer met zijn Nederlandsche onderdanen, die hij niet anders dan door zijnen vertegenwoordiger wilde laten regeeren; hem was daarenboven noch van het voornemen der Staten, noch van den persoon van hunnen zendeling iets bekend; hij twijfelde blijkbaar,

1) Correspondance de Philippe II, t. III, p. 184.

of deze wel werkelijk door hen was afgevaardigd. Hij droeg dus Hopper op, hem nader in te lichten.

Door de vriendelijke welwillendheid van den heer Piot, hoofd van het Belgische Rijksarchief, ben ik in staat diens antwoord hier mede te deelen. Hij was zoo goed mij mededeeling te doen van hetgeen over van Hille en zijne zending voorkomt in het, toen ik dit schreef, nog ter perse zijnde vijfde deel van het belangrijke vervolg op het groote werk van Weiss, de Correspondance de Granvelle. Hopper dan schreef [1]) den koning den 18den September terug, dat hij zich had gehaast zich nader te informeeren en bevonden, dat de zendeling was „d'assez mediocre qualité, honneste toutesfois [2]), comme m'ont dict Baltasar Schetz et Loys de Camargo qui le cognoissent fort bien et particulierement, et se nomme Dierich Hyll.

La charge qu'il a n'est aultre, selon que luy mesme m'a dict, sinon de présenter seulement la remonstrance desdits Estats avec les pièces y joinctes, et solliciter la résolution ladessus, et ainsy partir avec icelle, sans dire ni faire aulcune remontrance de bouche; de manière qu'il n'est que simple porteur dudict dépesche et solliciteur d'icelluy et s'est desia mis en ordre pour presenter à Vostre dict Majesté les dictes requeste et pièces, quant elle sera servye, ou bien s'il plait à icelle qu'il me les donne pour les envoyer à V. M., qu'il le fera incontinent; ainsy Elle en ordonnera son bon plaisir. Les prétensions desdictz Etats sont celles, que contient la copie de la dicte remon-

1) Correspondance de Granvelle, t. V, p. 499.

2) In het verslag der beraadslagingen over de Nederlandsche zaken in de Correspondance de Philippe II, t. III p. 222, wordt hij gentilhomme genoemd. Zijn toon tegenover Weellemans is echter zeer onderdanig.

strance cy oincte, qu'il m'a donné et sont trois poinctz, l'ung que V. M. veuille rédintégrer les privilèges de Brabant et par conséquent oster les gouverneurs et officiers estrangiers d'illecq, l'aultre de vouloir quieter les nouvelles tailles et quotisations par eulx non consenties, ensemble les commissions données ladessus, et le troisième, que le bon plaisir de V. M. soit de veoir et examiner les moyens qu'ilz mectent en avant pour la pacification du pays et selon ce ou aultrement y mettre ordre.

Quant aux nouvelles etc." (volgen mededeelingen van van Hille over de zaken in de Nederlanden.) „Voila, Sire, le sommaire de ce que jusques à oires, selon la briefveté du temps, ay entendu de luy, et entendant davantaige en fera l'advertence à V. M. comme il appartient; et mesme regarderay de scavoir de luy, si lesdictz Estatz l'ont envoyé du sceu et consentement du Commendador Major de Castille ou aultrement, afin que V. M. scaiche tout ce que passe."

Philips vond in deze mededeelingen geene aanleiding om den zendeling der Staten te ontvangen, zooals hij door zijne apostille aan Hopper liet weten. Hij gaf daarin zijne gebelgdheid te kennen over van Hille's komst, zonder aanbevelingsschrijven of volmacht van den Groot-Commandeur, aan wien men zich, als representant van zijnen persoon, terwijl hij daarenboven niets begeerde en behartigde dan het algemeen belang dier Staten en hun geen antwoord gegeven had, dat ze dwong zich tot hem, den koning, te wenden, had behooren te richten. Hij zou dus Hopper mededeelen, wat er moest geschieden.

Uit van Hille's brieven blijkt, dat de minister dezen vertroostte met beloften, dat hij de zaak wel zou schikken, terwijl hij het niet ter audientie ontvangen vergoelijkte.

Intusschen schreef de koning den 24sten aan Requesens [1]) om nadere inlichtingen. 't Duurde tot den 30sten der volgende maand, eer deze in zijn boven aangehaald schrijven hierop antwoordde, met de mededeeling omtrent zijne reeds boven vermelde verhouding tot de zending, terwijl hij omtrent den zendeling zeide, dat de markies Chiappin Vitelli beweerde uit goeden bron te weten, dat die Dierich Hill eén zeer groot ketter was, maar dat hij, Requesens, hem niet kende en nooit van hem had hooren spreken tot aan de ontvangst van 's konings brief. Inmiddels waren ér omtrent van Hille te Madrid geruchten in omloop; de president Morillon schreef den 24sten September aan Granvelle [2]), dat de Staten hun verzoekschrift hadden overgezonden „par un homme fort impertinent que je ne congnois. Il s'appelle Hille et l'on me dit que le duc d'Albe at aultre fois commandé qu'il fust chastié." Met hetgeen Schetz en Camargo aan Hopper hadden verteld schijnt dit niet wel overeen te komen, eerder met Vitelli's beweren; men zou er uit opmaken, dat van Hille vroeger, in Alva's tijd, eene zekere rol had gespeeld, althans van zich had doen spreken, hoewel zijn naam niet tot de hoogste kringen was doorgedrongen. Hoe 't zij, meer kunnen wij niet van hem vertellen, dan alleen dit, dat uit de hierachter staande brieven van Vuesels blijkt, dat hij als goed katholiek is overleden.

Wanneer, zooals mij waarschijnlijk voorkomt, de Staten deze zending aan een onbeduidend persoon hadden opgedragen, omdat er niemand van eenige beteekenis er zich mede heeft willen belasten, daar toentertijd van Spanje voor Nederlanders het *vestigia nulla retrorsum* gold, dan had van Hille alle reden die

1) Correspondance de Philippe II, t. III, p. 184.

2) Correspondance de Granvelle, t. V, p. 233.

gulden spreuk op zich toe te passen. Reeds in December werd hij ziek, en toen de Staten, die niet van zins waren van Hille langer in Spanje te onderhouden, hem terugriepen, onverschillig of hij zijne zending vervuld had of niet, kon hij niet meer aan dit bevel voldoen. Hij overleed al den 13[den] Januari 1575, in zijne laatste oogenblikken bijgestaan door een aanzienlijk Nederlandsch geestelijke, met wien gelijkheid van belang hem zeker in aanraking had gebracht. Deze was de deken van St. Pieter te Utrecht, Willem Vuesels, die al sedert 1570 te Madrid vertoefde, wachtende op eene definitieve beslissing omtrent het appèl der Utrechtsche Staten tegen het vonnis van den Raad van Beroerten. Hij had, zooals uit zijne rekening blijkt [1]), door zijn lang verblijf te Madrid een zeker aanzien gekregen, omdat hij de oudste sollicitant was, die aan het hof verkeerde om afdoening zijner zaak te verkrijgen. Hij schreef de ziekte van van Hille aan diens hartzeer over het mislukken zijner zending toe, (waarschijnlijk echter heeft het beruchte klimaat van Madrid er veel deel aan gehad) en bezorgde later zijne nalatenschap. Hopper had zich met de zorg voor het request belast, dat later, waarschijnlijk met de talrijke vertoogen der Staten aan den landvoogd, meermalen in den Geheimen Raad des konings is ter sprake gebracht, zooals uit Gachards mededeelingen omtrent het daar verhandelde blijkt [2]). Het daarbij gevoegde uittreksel uit de Joyeuse Entrée was, merkwaardig genoeg, het eenige wat men in Spanje van die Brabantsche grondwet bezat. Wel was deze, zooals Hopper toen verklaarde, in vroeger jaren te Keulen door toedoen van den Prins van Oranje gedrukt, maar Mar-

1) Dodt, Archief, I, p. 357.

2) Corr. de Philippe II, t. III, p. 223 v.v., 247 en 248 v.v.

garetha had met groote zorg alle exemplaren laten in beslag nemen, zoodat de Prins er niet dat voordeel van had, dat hij had gehoopt. Zoo kon Hopper niet voldoen aan het verlangen der Spaansche heeren, om hun de Joyeuse Entrée voor te lezen, terwijl hij zelf er ook niet volkomen van op de hoogte bleek. Met zooveel zorg behandelde men in Spanje de Nederlandsche aangelegenheden!

Verdere toelichting schijnen mij de brieven niet te behoeven. Ik geef ze eenvoudig als eene bijdrage tot onze kennis der bijzonderheden van de Nederlandsche revolutie. Alleen zij opgemerkt, dat het Fransch van van Hille zeer slecht is, hier en daar zelfs bijna onverstaanbaar, wat echter mogelijkerwijze aan fouten van den kopiist moet geweten worden.

P. L. M.

I.

Commissie op Dirk van Hille om naar Spanje te reizen. 24 Augustus 1574.

Op huyden den xxiiii^en^ dach van Augusto in den jaere xv^c^ vier ende t'seventich hebben die heeren van den drye Staten slandts ende hertochdoms van Brabant versocht ende belast den person van Dierick van Hille, om in heuren naem ende van heuren wegen te reysene te poste ende in aller diligentiën in 't conninckryck van Spaengniën aen onsen genadichsten Heere den Coninck ende Sijne Majesteyt te presenteeren de requeste van deselve drye Staten, mitten stucken daeraene gehecht ende daertoe dienende, ende daerop te versoeckene in alder oitmoet van Sijnder Majesteyt goede

ende corte antwoirde, mit oyck te recommanderen de sake ende expeditie van deselve aen de heeren, daer dat behoort ende mijnheere Hopperus hem dat sal raden, hem met alder vlieticheyt ende den minsten coste wederomme vindende binnen Brabant ende middeler tijdt altijt overscrijvende alle occurrentiën, die hij bevinden sal. Gedaen tot Antwerpen, ten dage, maende ende jaere voirseyt. (Onder stont gescreven aldus:) Ter ordinancie van de voirseyden heeren van de Staten (en onderteekent:) Cornelius Weellemans.

Accordeert mitten originelen bij mij,
Cornelius Weellemans.

II.

De Staten van Brabant aan Joachim Hopper.
26 Augustus 1574.

Monsieur. Comme avons entendu par nos commis envoyéz en Espaigne passéz deux ans, la bonne affection, qu'avez tousjours demonstré au bien de ce Pays Bas, mesmes d'icelluy de Brabant, et presenté tout assistence, et qu'avons presentement certains affaires d'importance, pour remonstrer à Sa Majesté par forme de doléances, comme pourroit plus emplement entendre par la double qui va avecq cestes, sy n'avons sceu delaisser descripre la presente et par icelle vous prier tres affectueusement de tenir la bonne main à ce que nosdites doléances soyent bien entendues et pesées, affin que puissions obtenir de Sa Majesté bonne et briefve resolution, conforme à nostre juste et raisonnable demande. Esperans que en ce nous addresseres et au porteur de cestes, comme de ce en avons l'en-

tiere confidence. A' tant, monsieur, apres nostres affectueuses recommandations prions Dieu le créateur vous avoir en Sa saincte garde. D'Anvers le xxvime daoust 1574. (Soubscript) Lentierement vos affectionnéz à vous complaire, les trois Estats de Brabant; par charge expresse des d'Estats (et soubsigné) Cornelius Weellemans. (Sur le doz.) A' monsieur, monsieur le conseiller d'estat et garde du seau de Sa Majesté Catholicque, messire Joachim Hoppero, chevalier.

Collationné à la copie tenue pour minute par moy,

Cornelius Weellemans.

III.

De agent van het huis Fugger wordt door den griffier Weellemans verzocht aan van Hille 2 à 300 gulden uit te betalen. 26 Augustus 1574.

Monsieur Christoffel Herman. Comme messieurs les Estats de Brabant envoyent presentement le porteur de cestes vers le Roy nostre Sire, comme verrés par l'acte, par moy sur ce luy donné, et que vraisemblablement ledit porteur aura besoing d'argent, nay voulu faillir vous faire cestes, pour vous prier par mesdits Sieurs, le vouloir assister de deux on trois cens florins, comme il aura de besoing, vous promectant par cestes de par mesdits seigneurs vous en faire incontinent rembourser à celluy, que ordonnerez en Anvers les deniers par luy receus, comme aultrefois a esté faict; en quoy ferez à mesdits seigneurs plaisir fort agréable, ce scait Dieu le createur, auquel prie vous, monsieur, donner en santé longue vie, me recommandant sur ce à votre bonne grace. (Datum) Anvers le xxvime

daoust 1574. (La soulscription estoit) L'entierement votre affectionné et bon amy Cornille Weellemans, greffier desdits Estats de Brabant. (et la superscription) A' monsieur Christoffel Herman, facteur des messieurs Anthonio Foucker et Nepveulx à Madrid en Espaigne.

Collationné à la minute par moy,

Cornelius Weellemans.

IV.

Van Hille aan Weellemans. 19 September 1574.

Monseigneur. Apres mes affectieuses recommandations la presente servira, comment n'ay voulu laisser aviser incontinent de ma venue en ceste ville de Madrit et la court de Sa Majesté du Roy tres Catholicque en bonne santé, à Dieu grace, ayant passé comme pourrez penser avecq grand peril et avoir voltisé et coupé ung grand chemin, et point sans bien grand péril de ma vie, de ce que me seroit trop longtemps à raconter. Le XVIIe jour de septembre et incontinent comment suis arrivé, que c'estoit du soir bien tard, ay incontinent allé envers monseigneur Opperius, lequel m'at amiablement au nom des Messeigneurs reçeu et luy ay presenté la lettre joinct des Messeigneurs; et at ouvert et leu la lettre de messeigneurs, ma dict, comment il escripveroit incontinent à Sa Majesté, comment j'estois arrivé, de quoy il en at eu la responce à ce nuict le XVIIIe jour dudit mois à XI heures du soir, et ay veu ladite lettre de Sa Majesté, comment monsieur me mandist ce démenche au matin en aupres de luy, entre aultre, que le Roy manderoit à Monsieur Operius quand il seroit

temps, que je luy presenteroy la requeste, ou moy, ou Monseigneur Operius, et sinon ne fauldray avecq le premier d'en adviser à monsieur du tout. Monseigneur, comment l'argent mestoit failli et ayant despendu par France et Espaigne, de ce qu'ils mont faict et coupé la gorge, que jen ay honte, mais pour avoir faict diligence et point espargné argent, comment par la France ay voltigé plus de dix jours et nuyctz en journées, en grand peril de ma vie, Dieu scait comment, de ce que me seroit trop longtemps à reconter à escripre, si bien que l'argent me failloit à Victorie de la en sa pense (?), ne trouvant homme qui me voulsist (*sic*) emprunter ung sols, et en une peine, que Dieu le scait, mais ay trouvé les postes, qui mont donné les chevaulx jusques à mon retour. Comment Messeigneurs m'aviont donné une lettre aux Focquers d'icy en court, asthui que la lettre se addressoit est party et retiré en Allemaigne, passé deux mois. Si bien ung aultre, qui est icy en son nom, at ouvert la lettre, ayant veu et leu la lettre, nat aulcunement point voulu donner argent, sinon que monsieur Operius eusse [1]) à en respondre et demourer comme correspondant, de ce que ledites Seigneurs men at point refusé au nom des Messeigneurs et en at faict sa propre debte, et ainsy ay receu sinon [2]) la contenue de ladite lettre de mesdits Seigneurs trois cens florins de vingt patars pièce. Si bien il fauldra la le faire rembourser auxdits Focquers, comment les lettres des changes les passeront dicy par la, priant bien affectueusement à mesdits Seigneurs ou moins de la en Anvers, donner ou faire donner ledit argent aux lettres veues, et tant faire, que je puisse avoir argent à mon retour, car comment scavez que

1) Er staat *eusze*.

2) *Selon.*

ne suis que attendant la responce de Sa Majesté et incontinent de men retourner, si Dieu plaist en toute diligence, comment voyrés avecq layde de Dieu que je feray. Monsieur, feray fin priant au Createur de vouloir donner à monsieur bonne vie et longue et mes recommandations à Messeigneurs, me recommandant en leur bonne grace. Monsieur, monseigneur Operius se recommande en la bonne grace de Messeigneurs jusques au coeur. En grande haste ce XIX[e] jour de septembre XV[c] LXXIIII. (Desoubs estoit escript) De monseigneur tres humble serviteur et amis, (et soubsigné) Dierick van Hille. (Au doz estoit escript) A monsieur, monsieur le pensionnaire des Estats de Brabrant, le Seigneur Cornelius Weellemans à Bruxelles. *Recepta* XXV[e] *Octobris* 1574.

Daccord avecq son originel par moy,
Cornelius Weellemans.

V.

Van Hille aan Weellemans. 26 September 1574.

Monseigneur. Apres mes affectueuses recommandations à la bonne grace de votre seugneurie la presente servira comment je vous ay bien voulu advertir de mon arrivement en ceste court d'Espaigne à Madrit, ce XVIIme de Septembre en bonne santé, à Dieu grace, point sans avoir passé bien grand travail et fort grands dangiers par la France, de ce que seroit trop longtemps à discourir, si bien comme que le mesme soir j'estois arrivé, me suis allé trouver incontinent à la seigneurie de monseigneur Operius, lequel m'at au nom de Messeigneurs fait ung grand receuil et m'at

amiablement donné la bienvenue, et luy ay au nom de mesdits Seigneurs presenté la lettre de Messeigneurs, m'a dict, qu'il en advertiroit incontinent à la Majesté du Roy, comment j'estois venu et envoyé de par Messeigneurs des Estats de Brabant, joinct avecq une requeste pour presenter à la Majesté du Roy. Le lendemain, le XVIIIe, suis allé en aupres de monsieur Operius, lequel m'a dict, comment que la Majesté du Roy luy avoit escript et respondu à sa lettre, qu'il avoit escript a la Majesté du Roy. La Majesté du Roy estoit fort aise de mon arrivement de par Messeigneurs envoyé à Sa Majesté, de quoy le Roy mandoit à monsieur Operius, qu'il meusse de me demander de bouche des nouvelles du pays et comment le tout alloit de pardela, comment ledit seigneur Operius monstrit ladit lettre de Sa Majesté, comment je luy avoit escript cela: si bien raconta ce que je scavois et ce que la verité en estoit, pour à celle fin de point estre rataint (*sic*) demain ou apres, et ainsy le sieur Operius les escripvoit à la Majesté du Roy, de ce que ils estoyent au Roy fort aggreables et respondist audit Operius, que il me manderoit, quand il seroit heure temps pour presenter ma requeste. Jusques astheure, ce XXV de Septembre, ne l'ay encores presenté pour maulvaises nouvelles, que Sa Majesté at receu, lune de la mort du seigneur Pierre Menemes [1]) général de ceste armée, qui mouroit XVIe de Septembre, l'autre de la prinse de Gallette [2]), que tous ces deux nouvelles vindrent en ung jour, que cela est cause que jusques astheure n'ay encores presenté ma requeste. Car Sa

1) Don Pedro de Menendez, admiraal der toen in Spanje uitgeruste, maar wegens het uitbreken der pest nimmer uitgezeilde vloot. Vgl. Bor, VII, f. 37—44.

2) La Goletta bij Tunis, in 1574 door de Turken heroverd.

Majesté du Roy se retira incontinent au cloistre de saint Jérome, la ou qu'il est encores, mais il doit venir en court, comme il a mandé à monseigneur Operius, et incontinent ne fauldray, quant la Majesté du Roy serrat arrivé en court, comment monseigneur Operius m'at promis, que il ferrat, que incontinent i'ay de presenter ma requeste, de ce que ne fauldray tous les jours d'aller en aupres de monseigneur Operius, ce que aussy je fais tous les jours deux ou trois fois, de ce que le bon seigneur en est en une paine, d'aultant que ne ay encores esté mandé et presenté ma requeste. Mais ce sont choses d'Espaigne et longues à ce que je vois bien, si bien, monsieur, ne fauldray de faire toute ma diligence et espérant de bientot estre de retour, comment j'en scay ce quil en despend pour le bien du pays et de la republicque. La lettre, que messeigneurs m'avions donné de credict pour les Focquers, asty que la lettre se addressoit, il est retiré d'icy il a deux mois, si bien l'aultre, qui est ici en son lieu, a receu et ouvert la lettre et at leu le contenu d'icelle et m'at incontinent respondu, comment il ne cognoissoit point à Messeigneurs, disant: donnez moy ung respondant pour ladite somme et les deniers vous seront incontinent delivrés; pensez en quelle paine que j'estois et sans ung souls en bourse, suis allé à monseigneur Operius, et luy ay raconté le tout, de ce que le bon seigneur at incontinent envoyé monsieur le secretaire, nommé Dennetieres, au nom du seigneur Operius, quil en faisoit et promectoit comme principal de ladite somme aux Foucquers de III cent florins, de ce que j'ay bien voulu advertir à monseigneur, et leur ay donné trois lettres dung teneur, la premiere, seconde et tierce, et ayant veu la premiere VI jours apres veu, les aultres deux seront de nulle valeur, et le payerez

en Anvers aux seigneurs Antoine Focquers et Nepveux, comme disent les lettres, la somme de III cent florins icy receu desdits Focquers, priant bien aussy à monsieur, que ayant de me faire donner icy de l'argent quant et pour quant j'aye de m'en retourner, que cela ne cause mon voyage et retardement. Certes, monsieur, il y faict fort chier vivre, nonobstant le fais tant estroit et suis tant excaes (*sic*) que ne le vous seroy ecrire. Espérant de faire et donner si bon compte de moy, que Messeigneurs n'auront occasion de se plaindre de moy, de ce que ung homme de bien est tenu de faire, et n'espere aussy faire aultre chose, comment j'en vouldray respondre devant Dieu et devant Messeigneurs. Monsieur, feray fin, priant au Créateur de vous donner et maintenir en sa santé et bonne longue vie, me recommandant bien affectueusement en votre bonne grace. Mes affectueuses recommandations a tous les bons seigneurs en général. De la court de Madrit ce xxvie de septembre 1574. (Dessoubz estoit escript) L'entierement votre affectionné et bon amy à vous fair service, (et soubsigné) Thiry de Hille. (Au doz estoit escript) A' monsieur, monsieur Cornelis Weellemans à Bruxelles.

Collationné à son original par moy,
Cornelius Weellemans.

VI.

Van Hille aan Weellemans. 26 September 1574.

Monsieur. Icy sont arrivéz deux couriers, date ce xxiiiie de septembre, de quoy lung, c'est ung ordinaire des marchans d'Anvers, partist le xxviie d'oust

ung jour plus tard de moy, l'aultre est le secretaire de Chapin Vitelly, qui partit le premier de septembre; n'ay eu lettres des Messeigneurs, de ce que j'ay bien voulu advertir, que leur diligence n'a point et qui n'ont poinct porté l'avantaige, asseurant bien à monsieur, sy je ne m'eusse poinct failli donner par la France, comment j'ay allé plus en dix jours en journées et que les chemins eussent esté asseuréz, j'eusse venu en douze jours, mais tout le monde fust et at bien esté esmerveillé, comme et comment je suis passé, par ou que je suis venu, une chose de grand miracle, espérant à mon retour de faire si bonne diligence, que en donneray contentement à Messeigneurs, avecq l'ayde de Dieu, que je puisse avoir nouvelles de Messeigneurs par tous les couriers, qui de la viendront. La Majesté du Roy jusques astheure n'est encores retournée au palais, mais on l'attent, et jusques astheure n'ay encores eu audience, ne presenté ma requeste, que c'est aujourdhuy dimence XXVIe de septembre. Dieu scait la peine que jen ay, que le samédy m'ont prins sy veament les chambres et une froidure, esperant que avecques l'ayde de Dieu, que ne serat riens; je tiens chambre et me tiens coy. Ce n'est que le changement de l'air. Priant de donner à monsieur bonne vie et longue, me recommandant à votre bonne grace. Aujourdhuy dimence de soir en Madrit le XXVIme de septembre 1574. (Dessoubz estoit escript) Votre affectionne et bien bon amy à vous faire service (et soubsigné) Thiry de Hille.

Collationé à son originel par moy,
Cornelius Weellemans.

VII.

Van Hille aan Weellemans. 23 October 1574.

Monseigneur. Comment je vous avois escript de date du XXVIe de septembre, espérant que aurez eu receu la mienne, n'ay en voulu vous adviser le tout de ce que j'ay icy negotié avecq monseigneur le president seigneur Operius; jusques astheure n'ay encores point presenté ma requeste à Sa Majesté, ne scay la raison, ou cela qu'il tient. Il semble, que la Majesté du Roy at demandé avoir de monsieur Operius quelques articles et poincts de la Joyeuse Entrée; et comment le Seigneur Operius ne l'avoit point et comment je l'avois à ma requeste joint, monseigneur Operius m'at demandé aupres de luy et m'at incontinent demandé, que je luy eusse de luy bailler ma requeste pour en retirer quelques articles et poincts de la Joyeuse Entrée, de ce que La Majesté vouloit veoir; de ce que luy ay incontinent allé querir et luy ay baillé, et ce at esté, que j'ay luy ai baillé ladite requeste le VIe d'octobre, et jusques astheure ne l'ay point eu, et ne l'ay presenté encores de ce date, XXe. Monsieur le seigneur Operius, XVIIme de ce present mois, m'at demandé aupres de luy et m'at dict, comment la Majesté du Roy luy avoit escript et que on besoigneroit bientost sur nôtre affaire, et de ce que espéroit le seigneur Operius espéroit, que j'aurois une bonne appostille sur ma requeste et que en dedans quelques peu de jours je la verois; et ay demandé à monseigneur après ma requeste, et m'at respondu: laissé faire à moy, quand il sera temps, le vous advertiray, ne vous soulciez; et ainsy en suis je, de ce que vous en ay bien voulu advertir, et m'at commandé, que j'eusse aultre chose de vous escripre, sinon que par ensemble

nous traictons et que la reste il a l'affaire pour plus que recommandé et il tiendrat si bien la main, que Messeigneurs et ceulx du pays en auront contentement, et ainsy ne excede je poinct la commission de mondit seigneur. Espérant en cy bien faire, que Messeigneurs en auront de mon endroict honneur et contentement, avecq l'ayde de Dieu et de Sa Majesté, qui userat envers son povre peuple clemence et miséricorde.

Entre aultre, Monseigneur, suis tout esmerveillé que jusques astheure n'ay aulcune lettre de messeigneurs de trois couriers, qui sont venu icy, de date de xxe et xxviie de Septembre; il faut que mes lettres soyent esté perdues on mal entrevenues, car ce dernier courier, Chatelera nommé, qui vint avecq ung marchant Espaigne d'Anvers, qui ont esté devalisé en France et mis à grand rançon, dont le courier at envoyé ung pacquet, le pacquet du Roy icy en court, joint avecq ung pacquet pour monseigneur Operius, lesquelles lettres de mondit seigneur et aultres sont esté ouvertes et celle du Roy poinct; et le seigneur Opérius n'at aulcunes lettres de monseigneur ou pacquet de monseigneur Viglius, ne de Messeigneurs, de ce que ne scaurois que penser, et moy principalement par ainsy.

Priant bien à monseigneur, comment Messieurs m'avoient promis de me faire icy avoir à messeigneurs les Focquers lettres de credence, car comment monsieur scait, icy en ung pays estrainge et sans credit et sans argent on ne peult icy vivre, car le voyage de France m'at beaucoup cousté, comment il apperra, car comment j'ay faict plus de viii jours des journées avecq grande excessive despence et convoye de soudarts; par ou je suis passé lesdits viii journées, que avant que je arrivasse à Madrid en court, desja m'estoit failly l'argent à Bayonne, et à Bayonne ne trouvois personne, ne au logis de maitre des postes dudit

Bayonne, qui ne me vouloit assister; penséz en quelque paine jestois; j'avois encores deux anneaulx d'or, sur quoy je trouvoy argent, et pour m'arriver au premier ville d'Espaigne, la ou qu'il me donneront credit sur toutes les postes jusques à Madrit, que Dieu scait, qu'il ne vouldroye ung aultre fois estre en telle peine.

Mais encores vault il mieulx avoir faict ainsy, et avoir despendu ung peu d'avantaige, et que je suis venu en saulvement, comme je suis venu, à Dieu grace, de quoy j'eusse venu tomber en mains des Hugenois de France, la ou que Messeigneurs n'eussiont eu que grand rançon et travail avecq moy. Mais comment je nay point faict sans avoir prins conseil, et de ceulx et gens de bien et chiefs et gouverneurs, pour ceulx qui mont assisté, en tout pour et au nom de Messeigneurs, comment je leur avois dict que j'estois de par Messeigneurs, certes qui m'ont en tout assisté, donné toutes les aydes, comment il appert. Car ce que j'ay faiet et la diligence au nom des mesdites Seigneurs, que je scavois ce qu'il en despendoit, l'ay faict, comment il appert, en service de Dieu et de Messeigneurs et du pays, que j'espere que mesdit Seigneurs ne l'auront et ne le prendront à mal part, la plus ung peu de despence, que j'ay faict, ne fauldray tousjours avecq tous les couriers d'aviser à mesdits Seigneurs de ce que passe icy en court et de ce que on traict sur notre cas, avecq l'ayde de Dieu, et comme je l'ay de Messeigneurs ung pour le tout pour recommandé, priant au Créateur de donner à mon dit Seigneur bonne prosperité et santé de longue vie; et me recommandant tres affectueusement à votre bonne grace et à Messeigneurs en général. De Madrit ce XXIIIme d'octobre XV cent LXXIIII. (Dessoubs estoit escript) Lentierement plus que affectionné amys et serviteur (etsoubsigné) Thiry de Hille. (Au doz estoit

escript) A Monseigneur, Monseigneur le pensionnaire de par les Estats de Brabant, le Seigneur Cornelis Weellemans etc. à Bruxelles. *Recepta* VIe *Decembris* 1574.

Collationné à son original par moy,
Cornelius Weellemans.

VIII.

Van Hille aan Weellemans. 30 November 1574.

Monseigneur le pensionaire. Je n'ay eu la commodité de vous escripre, pour ce que sont party deux courriers sans lettres, mais l'ayant par ce present vous ay voulu advertir, que je suis ici attendant quelque responce, apres avoir fait telle importunance comme arrivant vous declareray de bouche et par ung memorial, que j'ay faict de tout ce qu'il m'est advenu depuis mon partement; et scachez que si je ne retourne avec responce comme vouldrye et selon ma charge, que ce n'a esté ma faulte. Dieu scait le désir que j'en ay et la diligence que j'ay faict, si bien que j'ay obtenu de monseigneur le president Hopperius, que en dedans huict jours, de la date de ceste, j'auray ou apostille de toute resolution, ou quelque bonne nouvelle et consolation pour raporter avecq moy, jusques à ce que tout sera conclu, et selon que ledit seigneur m'a asseuré, et me suis du tout resolu, et afin que ne demeure plus loingtemps suspens, comme les choses vont icy tres à la longue, je partiray sans faulte nulle de demain en huict jours. Dieu doint que j'ay aussy bonne fortune comme au venir, car je crois que scavez que Hernando Frias et aultres et le provincial avecq deux marchans partant d'icy, par lequel vous ay es-

cript, ont esté destroussé; mais Dieu par sa grace m'aydera, selon le bon zele que j'ay de faire service à Messeigneurs, auquel prie vous donner bonne et longue vie. De Madrid ce dernier de Novembre XV^cLXXIII. (Dessoubs estoit escript) Lentierement à vous faire service à jamais, (et soubsigné) Thiry de Hille. (Au dos estoit escript) A' Monseigneur, monsieur le pensionaire de par les Estats du duché de Brabant, le seigneur Cornelis Weellemans à Louvain. *Recepta* IIIIe *Januarij* 1574.

Collationné à son original moy,
Cornelius Weellemans.

IX.

Wissel, door van Hille op de Staten getrokken. 15 December 1574.

Monsieur Jehan de Niversele, récepveur général des Estats de Brabant. Il vous plaira payer par ceste seconde, n'ayant payé par la premiere, six jours apres quelle vous sera presentée, en la ville d'Anvers à Messieurs Anthoine Foucquers et Nepveurz la somme de quatre cens florins Carolus à vingt patars piéce, lesquels sont pour deux cens escus d'or, de quatre cens maravedis pour chascun escu, que pour mon retour de pardela ma presté le seigneur Thomas Muller, Alleman, facteur desdits seigneurs Foucquers, en ceste court d'Espaigne, de quoy luy ay donné trois de ces cedulles, escriptes et soubsignées de ma main, dont la presente va comme dict pour la seconde; accomplie l'une, les autres deux seront de nulle valeur. De

Madrit ce 15e de decembre xv cent LXXIIII. (Dessoubs estoit escript) Lentierement à vous faire service (et soubsigné) Thiry de Hille.

Collationé à son originel par moy,
Cornelius Weellemans.

X.

Weellemans aan van Hille. 1 December 1574.

Seigneur Thiry de Hille. J'ay le XXVme d'octobre dernier reçeu vos lettres, datees le XIXme et XXVIme de Septembre dernier et nulles aultres, et pour ce que desja avez esté longtemps en court d'Espaigne et aultres raisons movantes Messeigneurs les troys Estats de Brabant, ils ordonnent par cestes, que incontinent et sans ulterieur dilay vous voùs ayez à retourner en poste et toute diligence vers Brabant, soit que Sa Majesté ait résolu sur leur remonstrance ou non; daultant qu'ils esperent que monseigneur Hopperus leur envoyera la résolution dois qu'elle sera faicte, vous advertissant que les trois cens florins par vous levez sont esté rembourssez, et oultre à l'on donné charge vous assister d'aultres trois cent florins, pour les despens de votre retour, selon que Focquer escript à la requeste desdits Estats à son facteur à Madrid. Atant seigneur Thiry, je prieray Dieu le Createur vous maintenir en sa grace. Apres m'avoir recommandé en la votre, de Bruxelles ce premier de Decembre 1574. (Soubscript) Par charge expresse de mesdits Seigneurs (et signé) Cornelius Weellemans. (La superscription estoit)

A' Sieur Thiry van Hille, estant presentement en court du Roy notre Sire à Madrid.

Daccordé (*sic*) avecq la minute par moy,
Cornelius Weellemans.

XI.

Weellemans aan Hopper. 1 December 1574.

Monseigneur. Pour avoir entendu par lettres de Thiry de Hille (par lequel avons faict presenter certaines doléances au Roy notre Sire) qu'avez respondu pour luy de la somme de trois cens florins, par luy levéz du Focker, et laquelle luy est en Anvers restitué, nous vous remercions grandement, et d'aultant que nous rappellons icelluy de Hille, prions affectueusement tenir la main ad ce qu'il soit donné favorable resolution sur lesdites doleances, devant son retour, si aulcunement soit possible, et si d'adventure ce ne se pouroit faire, votre plaisir soit, que icelle résolution soit par votre moyen à nous envoyé sitost que faire ce pourra, et nous ferez plaisir fort agréable. Ce scait Dieu le Createur, auquel prions vous, Monseigneur, avoir en sa saincte garde, apres nous avoir bien affectueusement recommandé en votre grace. De Bruxelles le premier de decembre XV^c LXXIIII. (Dessoubs estoit escript) Lentierement vos affectionnez à vous complaire, les troys Estats de Brabant. Par charge expresse desdits Estats (et soubsigné) Cornelius Weellemans. (La superscription) A' Monseigneur, Monseigneur le conseiller d'Estat et garde de scauls de Sa Majesté Catholicque, Messire Joachim Hoppero, chevalier, à Madrid en court de Sa Majesté.

Collationné à la minute par moy,
Cornelius Weellemans.

XII.

Rapport van van Hille aan de Staten van Brabant. 9 Januari 1575.

Messeigneurs. Estant au lict griefvement malade, comme il a pleu à mon Dieu mon Créateur, et me donner aussy la patience pour endurer ce que j'ay enduré et endure jusques à ne pouvoir plus, neantmoins pour vous donner part de ce que je feray beaucoup plus amplement à mon retour ou Pays bas (s'il plaist a Dieu me conserver la vie si longuement) me sentant touché jusques à la mort, ay voulu en brief vous faire escripre ceste rélation. Je me suis party d'Anvers, comme scavez, le 26e d'aoust et suis arrivé en santé le 17e de septembre, Dieu scait avecq quel peril et dépens. Estant arrivé en Madrit, ou sa Majesté estoit alors, me suis trouvé soudain vers Monseigneur le Président Messire Joachim Hopperus, comme il m'estoit en charge pour suyvre son conseil et me gouverner selon sa bonne volunté, comme jay tousjours faict et jamais voulu excéder ung seul poinct, lequel me dict ne m'estoit pas besoing de parler à Sa Majesté, m'asseurant de faire tout debvoir, et envoya mon cas incontinent à Sa Majesté et me dict, qu'il n'estoit de besoing de parler ny à l'évecque de Cordua ny aultres, jusques à ce qu'il luy sembleroit bon, me promectant brief responce. Le lendemain me rencontra le Secrétaire Sayas, et me dict es paroles: Como y sui [1]) cartas del commandador mayor y sui licentia del? Je luy respondis, que je m'estois addressé à mon maitre et seigneur et faict ce qu'il m'estoit en charge, et me dict plusieurs aultres propos semblables et puis se radoulcy demandant nouvelles de pardela. Je prins logis guerre loing de

1) Dit en het volgende *sui* schijnt eene schrijffout van den kopiist voor *sin* = zonder.

cestuy de mondit seigneur, faisant le moins de depens qu'il m'a esté possible, entendant de jours en iours ma responce, mais voyant que au bout de environ deux mois riens ne s'achévoit, ay presenté ung memorial à mondit seigneur pour donner à Sa Majesté, de la teneure qu'il sensuyt:

Catholicque Reale Majesté! Remonstre en toute humilité Thiry de Hille, comme le mois d'aoust dernier passé il à esté sollicité et requis à entreprendre la charge d'aporter icy en Espaigne à Votre Majesté la requeste aveeq ce quy est joinct des deputés des trois Estats de votre duché de Brabant, ce qu'il a faict et est arrivé en Madrid le 17e de Septembre dernier, attendant avecq grand desir qu'il plaise à Votre Majesté luy donner sa responce et le renvoyer avecq quelque bonne et favorable resolution, qui sera de tres grand contentement et consolation pour le povre peuple desolé et pour les afflictions publicques (comme il semble) en extreme desespoir. Suppliant partant ledit remonstrant tres humblement que la bonne volunté de Votre Majeste soit d'avoir esgard à ce que desous, et en regardant son pouvre (peuple) d'ung oeil de pitié et misericorde, luy octroyer bon et brieve expedition, attendu mesme que lesdits deputez des Estats ne luy ont donné plus de terme que de deux mois et demy pour aller séjourner et retourner. Quoy faisant etc.

Sur ceste requeste mondit seigneur le president m'a donné tousjours bonne espoir, et Dieu scait si j'ay faict mon extrème debvoir, l'ayant souvent importuné et luy par plusieurs fois que me partiroy avecq riens, ou qu'il luy plaira donner quolque lettre sienne et attestation de ce qui s'estoit passé en mon endroict; mais il m'a tousjours respondu, qu'il me convenoit attendre la derniere resolution et entiere conclusion de Sa Majesté et de son conseil et

que ne pouldroye partir et ne convenoit nullement, dont ay eu grand deplaisir et prins grande melancolie et croye que cela en partie cause de ma maladie et je crains de ma mort, mais la volunté de Dieu soit faicte. De sorte qu'il y a environ ung mois se sont joinctz en conseil sur notre affaire, après aussy estre arrivé Rouff, ambassadeur de l'Empereur, en la maison de l'évesque à présent de Cuença, nommé Chyroga, inquisiteur mayeur, ceulx qui sensuivent: ledit évesque, le conte de Chinichon, le marquis d'Aguilar, Ponce de Leon, mondit seigneur le Président et le sécrétaire Sayas et nul oultres, et se sont trouvé ensemble jusques a présent huict à noeuf fois. Comme j'entens que en notre Pays bas il y à plusieurs deputez pour cas semblable. Dieu doint que tout soit à bonne fin et à sa gloire et bien de notre pays si tres désolé. Mon Dieu mon Createur ordonnera de moy ce qu'il luy plaira, et me recommande et remect du tout à Sa sainte garde, luy priant de me donner Sa saincte gloire et repos perdurable, s'il Luy plaist m'appeller de ce val de misère. Et si j'ay merité quelque chose vers vous, Messeigneurs, vous prie tres affectueusement de le vouloir monstrer à ma femme et tres aymée compaigne, comme m'avez promis à mon partement. Vous scavez le bon zéle que j'ay eu à vous faire service et ay encore et auray à jamais, priant le Créateur et Sauveur Rémunérateur vous donner à tous en santé bonne et longue vie. De Madrid ce 9e de janvier 1575. (Soubsignée) Dierick van Hille. (Au doz estoit escript) Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, wijze ende voirzienige Heeren, mijne Heeren representerende die Staten slandts van Brabant.

Collationé à son original par moy,
Cornelius Weellemans.

XIII.

Willem Vuesels, deken van St. Pieter te Utrecht, aan de Staten van Brabant. 13 Januari 1575. (Ter begeleiding van het voorgaande stuk.)

Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, wijse, voirsienige heeren, mijne Heeren. Naer alle mijne behoirlijcke ende gedienstelijcke eerbieden zullen Uwe Eerweerden gelieven te weten, hoe dat Dierick van Hille, Uw Eerweerden commissaris, sijnde een wijl tijts te Madrid geweest ende bemerckende dat hij nyet en conste commen tot audientie, emmers dat men hem nyet affveerdichde binnen den tijdt, dat hij wel verhoept hadde, maer dagelijcx uuytstelde ende onderhiel(t), oft naer de coustome van herwaerts over, oft om andere sekere saken hem onbekent, heeft tselve soo ter herten genomen, dat hij in een droeffheyt gevallen is, die hem geslagen is tot den watere, alsoo dat hij door den neus sijn bloet quyt wordt ende van onder laeyt water, waerjegens die medicynen hem nyet en kunnen helpen, hoewel zij hun beste gedaen hebben, soo datter geen hope en is van langer leven, ten ware dat God daerin wrochte. Soo mocht hij noch wel eenen dach ofte twee leven, maer schijnt wel dat eynde die doot wil wesen. God wil alsdan sijnder zielen genadich sijn. Den desen hierbij gevoecht is mij den IX[en] van deser maendt gelevert geweest, naerdat den voirseyde Hille sijn sacramenten ende kerckgeboden ontfangen ende sijn testement gemaeckt hadde, om denselven aen Uwe Eerweerden te bestellen. Ick vraegde hem terselver tijdt, oft hij anders yet secretelicx aen Uwe Eerweerden wilde ontbieden, waerop hij mij antwoirde anders nyet dan dat Uwe Eerweerden sijn huysvrouwe soude gelieven gedachtich te

wesen, ende dat ick wilde maken, dat desen metten iersten ter handt van Uwe Eerweerden quame, tghene dat ick niet en hebbe cunnen laeten voir soo vele als in mij was tselve te volbringen, om Uwe Eerweerden te dienen ende sijn begeerte te voldoene. Tis mij seer leet, datter anders niet en is, daer ick Uwe Eerweerden in dienen oft behulpich mach sijn, ick zout van soo goeder herten doen, als ick in Uwe Eerweerden goede gratie beghere gerecommandert te sijne; dat kenne God Almachtich, die Uwe Eerweerden, Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, voirsienige heeren, lanck wilt gesont sparen ende verleenen troost, vrede ende ruste. Gescreven met haesten desen 13 Januarij 1575 binnen Madrid. (Ondergescreven) Uwe Eerweerden gedienstigen dienaer (ende onderteekent)

Vuesels.

Tres honnorez Seigneurs. Ce 13 après avoir escript la présente il est advenu, que votre commissaire Theodore de Hille est trespassé environ les unze heures devant midy (Dieu veuille avoir l'ame), auquel on fera les obséques si honorablement qu'on pourra. Aussy je n'ay voulu laisser d'advertir vos Seigneuries, comme ses papiers et memoriaulx touchans les Estats sont esté delivrés es mains de monsieur Hopperus, auqu'il a commandé qu'on delivreroit aussy l'argent, lequel il avoit près de luy, et ce qu'on feroit des ses hardes, affin que ledit président l'envoyeroit à vos Seigneuries, ou qu'il rembourseroit les Fouquerez. Je renvoye par la présente à vos Seigneuries sa commission, et s'il y a chose en laquelle je pourrois servir vos Seigneures, Elles me trouveront leur tres obeisant serviteur. Ce que scait etc. (Soubscript) Celluy qui dessus (et soubsigné) Vuesels. (Au doz estoit escript) Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, wijse, discrete

heeren, die drye Staten des landts van Brabant, mijne eerweerdig heeren tot Bruessele.

Collationé à son originel par moy,
Cornelius Weellemans.

XIV.

Vassels aan de Staten van Brabant.
14 Februari 1574.

Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, wijse discrete heeren, eerweerdige heeren. Ick heb deur voirgaende brieven Uwe Eerweerden veradverteert, hoe dat Dierick van Hille, Uwe Eerweerden Commissaris, overleden ende begraven was, God wil sijn siele genadich wesen, sendende weder metteselve sijn commissie, diewelcke ick wel verhope, dat Uwe Eerweerden alsnu ontfangen hebben. Met desen sende ick Uwer Eerweerden eene attestatie bij den President Hopperus, deur mijn sollicitatie Uwe Eerweerden gegunt, deur welcke wordt verclaert ende geattesteert bij den secretaris Dennatieres, hoe dat die stucken, van Uwe Eerweerden belast Dierick van Hille die Coninckltijcke Majesteit te leveren, den voirseyden President gehandtreyckt sijn geweest bij denselven Hille naer sijn aencommen binnen Madrid, twelck den President selve Uwe Eerweerden soude gescreven hebben metten bringer van desen, maer soo hij neerstich doende es in Uwe Eerweerden saken, die hij hoept corte tot een goet eynde te brenghen, begeert van Uwe Eerweerden tot dan voir geexcuseert gehouden te wordden. Ick bevinde, dat hij Uw Eerweerden gunstich is, maer soo hij een man alleen is, en kan

niet al dat hij geerne wilde. Ick sende mede een copie van een recepisse, bij den president gescreven ende onderteekent, deur dewelcke Uwe Eerweerden mogen verstaen, hoe dat den voirseyden President in handen heeft tweehondert ducaten in goude, die den overleden hadde gelicht van die Fockers binnen Madrid, voir dewelcke den President gesproken hadde; Uwe Eerweerden mogen gebieden, wat men met dieselve doen sal. Die originale en heb ick niet derven oversenden, beducht wesende, dat sij mochten verlooren worden, ick sal deselve bewaren bij mijn pampieren totdat ick overcome, twelck ick verhoepe dat corts wesen sal, oft totdat Uwe Eerweerden gebieden sullen, dat ick die in yemandts anders handen levere. Ick heb oyck in handen een goudene ketene van den overleden, die hij sijn huysvrouw gemaakt heeft, weert wesende negen ende tsestich gouden ducaten ende $2^1/_2$ reael met het fatsoen, ende thien ducaten, die ick mijn broeder tAntwerpen belast hebbe haer aen te tellen. Donkosten van sijn sieckten ende begravenisse sijn betaelt. Datter gemaeckt is van sijn cleeren achtervolgende den inventaris, daer heeft heer Geeraerdt van Noeufvecourt, capellaen van de Koninckl̄ijcke Majesteyt, pertinente reekeninge aff gedaen; dieselve heb ick met dese aen sijne huysvrouwe beschickt, die Uwe Eerweerden van als volcommende bescheit sal doen. Isser yet anders; daer ick Uwe Eerweerden in can gedienen, ick salt van herten seer geerne doen; dat kendt den Almogenden God, die Uwe Eerweerden, naer mijn behoirlyck eerbieden ende dienst, Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, wijse discrete heeren, lang gesont wil sparen ende verleenen rust, peys, ende vrede. Met haesten desen 14en Februarii anno 1575 binnen Madrid. (Onder stont gescreven aldus) Uwer Eerweerden onderdanich dienaer

(ende onderteeckent) Vuesels. (Opten rugge stont geschreven) Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, wijse, discrete heeren, die dry Staten des landts van Brabant.

Recepta xv^a^. *Aprilis* 1575 *nae Paeschen.*

Collationeert tegens d'original bij mij,
Cornelius Weellemans.

Bij dezen brief waren als bijlagen gevoegd de beide volgende stukken.

A.

Verklaring van Hopper over het geld. 29 Januari 1575.

Copia Copiae.

Receu par moy soubscript de Messire Guillaume Vuesels, doyen de Saint Pierre d'Utrecht, deux cens ducats en or de la maison mortuaire de feu Dierick van Hille, icy envoyé vers le Roy notre Sire par Messieurs les trois Estats de Brabant, et ce par mandement dudict defunct, lesquels deniers seront par moy ou en mon nom donnés et restitués, ou par lesdits seigneurs les Estats ou par la femme veufve ou heritiers dudit van Hille sera ordonné. Faict à Madrid, tesmoing mon seing manuel, le xxviiiie de janvier M. D. septante cinq, stil de Rome. Soubsigné, J. Hopperius. (Soubscript) Collationné par moy soubsigné aux lettres originelles de recipisse (et subsigné) Dennetieres.

Collationé à la copie auctenticque par moy,
Cornelius Weellemans.

B.

Verklaring van den secretaris Dennetières over de stukken. 2 Februari 1575.

Comme par Messire Guillaume Veusels, Doyen d'Utrecht à Saint Pierre, ayant à la réqueste de feu Dierick Hille la superintendence de sa maison mortuaire, estant icelluy Hille icy venu en ceste court du Roy Catholicque notre sire pour de la part des trois Estats de Brabant presenter à Sa Majesté certaine requeste et pieces y annexcés, à esté demandé (tant pour la décharge dudit defunct, comme pour satisfaire ausdits Estats) certification de ce que desdites pieces et requeste a esté faict, ensemble d'aulcuns aultres concernans la même matiere, trouvez en ladite maison mortuaire, se certifie par ceste presente par moy suscript, que le tout par ordonnance expresse de Sa Majesté a esté delivré et est es mains de Messire Joachim Hopperius, chevalier, seigneur de Daelheim, conseiller d'estat et garde de seauls de Sadite Majesté, pour en faire comme par icelle luy est ordonné. Fait à Madrid le deuxiesme jour de febvrier XV cent LXXV, stil de Romme. (Soubsigné) A. Dennetieres.

Collationé à son originel par moy,
Cornelius Weellemans.

XV.

Vuesels aan de Staten van Brabant. 1 Mei 1575.

Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, eersame, wijse heeren.

Eerweerdige heeren. Ick heb dese voirleden dagen

Uwe Eerweerden brief ontfangen ende naedat ick dese gelesen hadde, ben tot den president Hopperus gegaen, versueckende, dat sijn hoochweerde Uwer Eerweerden scrijven voldoen wilde, op twelcke sijn hoochweerden mij voir antwoirde gaff, dat aengaende tgelt, tselve gereet was, ende alsdat yemandt van tFockers wegen begeren soude, dat hij van stonden aen dat wilde overtellen, ende dat die papieren, daer Uwe Eerweerden mentie aff maecken, moesten deur expres bevel van den Coninck bij sijn hoochweerde blijven, achtervolgende dacte, aen Uwer Eerweerden bij mijn laesten den derden Februarij overgesonden, van diewelcke ick Uwer Eerweerden copie senden met desen, om te vertheonen dinthouden van dien, soeverre dieselve nyet en waer ter handt gecommen van (Uwe) Eerweerden. Alle dandere papieren, te weten die reekeninge van den overledene ende den inventary van sijne goederen, heeft die weduwe nu onlangcx ontfangen, ende aengaende die principale saeke van Uwer Eerweerde zeyde sijn hochweerde alle sijn neersticheyt te doen om die naer Uwer Eerweerden begeerte te volbringen, verhopende seer coorts oft noch [1]) met desen die expeditie over te seynden. Ick en sal niet laten alle diligence te doen om dieselve aen den President Hopperus te beneerstigen; ende isser yet anders, daer ick Uwer Eerweerden binnen middelentijden, tzij int generaal offt yemandt int particulier, in can dienen, bidde seer vriendelicken, dat Uwer Eerweerde my niet en spare, dan gebien als heuren goetwilligen ende gedienstigen dienare.

Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, eersame, wijse heeren, ick gebiede mij seer dienstelicke in die goede gratie van Uwer Eerweerden, biddende den

1) *Er staat non.*

Almogenden Godt mijn Eerweerden heeren te verleenen Sijn goddelycke gratie ende gesontheyt. Met haesten binnen Madrid den iersten Mey 1575. (Onder stont geschreven aldus) Uw Eerweerden gedienstige ende goetwillich dienaer (onderteekent) Vuesels. (Op den rugge stont gescreven) Eerweerdige, hoochgeleerde, edele, vrome, eersame, wijse heeren, representerende die Staten slants van Brabant, mijn Eerweerde heeren.

Collationeert tegens toriginal bij mij,

Cornelius Weellemans.

STUKKEN

OVER DE TWISTEN DER STAD UTRECHT MET DE HEEREN VAN YSSELSTEIN IN 1510 EN 1511.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. S. MULLER Fz.

Bijgaande stukken ontdekte ik in een groot pak origineele brieven aan de stad Utrecht uit het begin der 16e eeuw, onlangs door den heer Mr. J. A. Grothe aan het stedelijk archief geschonken. Zij zijn afkomstig uit de papieren van Valentijn Van der Voort, secretaris der stad sedert 1506; de weduwe van een lateren secretaris van denzelfden naam bracht ze bij haar huwelijk met Mr. Aernt Van Buchell in diens verzameling over. Met de geheele collectie van Buchell zijn ze later overgegaan in de groote massa handschriften, bijeengebracht door den burgemeester van Utrecht Dr. C. Booth, van welke massa de heer Grothe door aankoop een gedeelte verkreeg.

De stukken hebben alleen betrekking op het voorgevallene tusschen de beide partijen in 1510 en 1511. De Staten van Utrecht hadden in 1510 een vruchteloozen aanslag op de stad Ysselstein gedaan door

middel van een turfschip (De Geer, Bijdr. t. de gesch. v. Utrecht. p. 163) en sedert smeulde het vuur, totdat de heer van Ysselstein in Januari 1511 de stad Utrecht onverhoeds aanviel, — eene verraderlijke daad, door Utrecht gereciproceerd door het beleg van Ysselstein in April 1511, dat vruchteloos afliep. Men kan over dit beleg vergelijken: De Geer, Bijdr. p. 164—169 en de aldaar aangehaalde bronnen, benevens een berijmd verhaal, door mij uitgegeven in deze Bijdr. en meded. IV. Dat de oorzaak van het geschil dieper zat dan de onbeduidende zaken, in de vier eerste hier uitgegevene brieven behandeld, behoeft geen betoog: de Utrechtenaars met den ouden Hoekschen aanvoerder, den heer van Montfoort, werden, evenals de heer van Ysselstein, generaal van Maximiliaan, medegesleept in den hardnekkigen strijd, door den laatste met Karel van Gelder gevoerd. Toch hebben deze stukken (vooral de laatste) eenig belang, daar ze den verwarden toestand helpen schilderen en ons het gedrag der partijen beter leeren beoordeelen. Eenige toelichting der stukken, anders dan door enkele noten, scheen mij overbodig na hetgeen op de aangehaalde plaatsen over de zaak gezegd is.

S. M.

I. Henric van Nyenrode geeft aan de stad Utrecht bericht over de inneming van het slot te Breukelen door den heer van Ysselstein (Frederik Van Egmond, graaf van Buren). 22 Juli 1510.

Eerbaren ende bysonderen ende gueden vrunden! Also uwer eerwerdicheyden my scriven om een eyntlyck ende haestelyck antwoert the hebben, hoe ende in wat

manieren Heynrick Die Vryes op myn huys gecomen is tot Bruekelen, daerop dat uwer eerweerdicheyden wyllen believen the weten, dat het my in der waerheyt onkondich is. Overmyts dat innemen van Weesop, so byn ick van myn huys ghereyst des anderen ofte des derden daechs, ende byn ghereyst opt huys van Apcou by Goyert Die Konynck, also dat ick op dat pas nyt by huys ende byn gheweest; mer naet verstant ende vernemen van mynre huusvrouwe ende ghemeyn nabueren so heb ick verstaen, datte greeff van Bueren tot Bruekelen is gecomen myt heren Florys synen zoen mytter ganser macht van volck tot an der bruggen toe, daer die Gelresschen laghen, ende als sy vernamen den hoep comen, so hebben sij ofghebrant die brugge voerseyt; so nam die greeff voerseyt ende heren Florys synen zoen myt macht myn huys in, want daer niemant op en was dan myn huusgesyn, optenwelken den greeff van Bueren geholden heeft syn selfs cost. N... toe den greeff van Anholt tot Bruekelen quam van Pueroyen ende reysden voert na den Hynderdam, so is den greeff van Bueren mede voertghereyst ende heeft versont Heynrick Die Vryes, selfs acht off tynen op myn huys the bliven ter tyt toe, dat hy hem anders liet weten, ende hebben oeck hoer selfs cost gehouden. Also dat ick anders nyt en weet dan my myn huusvrou ende die ghemeen bueren seggen. Hiermede, myn gueden vrunden, syt Goden bevolen.

Gescreven mitter haest op synte Marien Magdalenen dach anno tyen.

Heynrick Van Nyenroden bastert.

Eeerwerdighen voersinighe ende wysen borghermeysteren der stadt van Utrecht, myn bysonderen ende ghemynden vrunden.

II. Frederik Van Egmond, heer van Ysselstein, verzoekt de stad Utrecht Henrick Die Vriese niet verder lastig te vallen wegens het bezetten van het slot te Breukelen, en antwoordt op de bezwaren der stad over het arrest van haren burger Jan Van Zwoll. 11 December 1510.

Eersame wyse voersichtige goede vrunden! Wy hebben u antwoerdt van Henrick Die Vriese ontfangen; ende alsoe wy u te voren gescreven hadden, indem men hem niet anders up en wist te leggen dan van den huyse tot Brueckel etc. en hebben nooh anders van denselven niet verstaen, en kunnen oeck noch niet geweeten, wat men denselven anders up kan geleggen, waeromme men hem tot noch toe soe schandelicken gevangen halt, soe wy up dier tyt mit myn genedigen heeren van Utrecht oft uluyden niet anders dan vruntscap uuijtstaende en weeten gehadt te hebben. Dan waer die meenynge daerenboven onsen dieners ende ondersaten te halden oft te misdoen, des wilt ons onbedectelicken verwyttigen. Scryven daeromme noch als voer ende begeren, dat ghy denselven scadeloes vry ontslaen wilt, soe wy ons dieners ongairn buyten haren schulden verongelyckt sagen.

Ende soe u scryften vorder vermeldende syn van eenen uwen borger, geheeten Jan Van Zwoll, die van onsen dieners tot Buren onbehoerlicken, boven recht redene ende alle billicheyden, geholden solde sijn, waerup wy u hebben laten weeten, dat sulx in onser affweesen geschyedt was, ende ons die saecke onkundich was, maer korts tot Buren komen ende die saeke overhoeren wolden, ende daernae naer alle billicheyden denselven laten eerffaren; soe hebben wy nu verstaen, dat dieselve niet oneerlicke noch onbehoerlicke geholden en is, dan eerlicke up syn eer eedt ende

gelove up ende aff onsen huijse tot Bueren by onsen hoeffluyden gaen eeten ende drincken is, ende daerenboven nu boven sijn eer ende gelove ontreden ende ontlopen, soedattet te merken is, dat hy anders onder syn leden heeft, want hy anders sonder syne schade van dair wail gekomen solde hebben. Willen nochtans in onser koempst tot Buren die saecke wyder overhoren ende daernae haer alle billicheyden laten eerffaren. Ende wes van Henrick Die Vriese ons geschieden sall, begeren wy een onbedeckte antwoerdt van uwer eersamheyden, die Gott bewaer.

Gescreven den xi^en dach Decembris anno x^mo.

Ffredrick Van Egmondt, grave van Bueren van Leerdam heere tot Ysselsteyn ende tot Cranendonck etc.

Frederick.

Den eersamen, wysen, voersichtigen burgemeysteren, scepenen ende raedt audt ende nye der stadt van Utricht, onsen goede vrunden.

III. Frederik Van Egmond, heer van Ysselstein, schrijft aan de stad Utrecht over dezelfde zaken, waarover zijn vorige brief handelt. 16 December 1510.

Goede vrunden! Wy hebben uwen brieff ontfangen; ende alsoe ghy onder anderen scrijft, hoedat na der vangenisse van Henrick Die Vriese hem andere puntten upgelacht sijn als van den huyse tot Brueckelen, dat in de gesticht van Utricht gelegen is ende nyemants viant up die tyt en was, ende overmits der innemynge

ende inhoudinge van dien, daer Henrick Die Vriese een mede aff geweest weetbaer is geworden, dwelcke ende gelycke gewelde up dier tyt geschyet in den Stichte ongestraft tsynen tijden niet en willen blyven etc. Soe sulckx ons niet alleen ende Henrick Die Vriese als onsen diener te verantwoerden en staet, dan meerder heeren steden ende luyden aentreffende is, dencken wy sulckx vorder te kennen te geven, ende u alsdan mit ons selfs bode een antwoerde ontbieden. Ende alsoe uwen brieff vorder vermelt van Jan Van Zwoll, diewelcke, soe wy te voren gescreven hebben, ons eerloes ende menedich aff geworden is, solde dan u meenynghe syn, onsen dieners ende ondersaten daerenboven te arresteren oft te schadigen, des wilt ons onbedectelicken laten weeten, want wij dan uwen borgeren ende ondersaten van denselven mosten doen. Hiermede syt Goede bevolen.

Gescreven des Manendaechs post Lucie anno etc. decimo.

Ffredrick Van Egmondt, grave van Buren, van Leerdam, heere tot Ysselsteyn ende tot Cranendonck etc.

Frederick.

Den eersamen wysen voersichtighen, burgemeysteren, scepenen ende raedt aldt ende nyewe der stadt van Utricht, onsen goeden vrunden.

IV. Floris Van Egmond, zoon van den heer van Ysselstein, dreigt de stad Utrecht met represailles wegens het gevangen houden van zijnen dienaar binnen de stad door den Domdeken en twee burgers. 15 Januari 1511.

Eersame ind vursichtige guede vrunde! Ick hald

u waill indechtich mit gueder memorien myner mennichfoldiger vurschrifften clachten ind guetlick verfolgh aen u gedaen. In den eersten alss van den geweltlicken handeln, heer Jacopz Van Apelderen Doemdeken aen ind aver myn diener in Veluwen gekeert heefft, dieselven beroufft ind voirt gefencklicken doen vueren in der stat Elborch. Then anderen van den openbair verrait bynnen uwer stat Utrecht in synen huyss, durch hem ind uwen burgermeister Evert Zouwdenbalch mit Egbert Van Gruenenburch ind andere meer adherenten gesticht ind mitz hen drien alss principalen vurgenamen ind veroirdent, wass my omb myn stat van Yselsteyn mit lande ind luyden allet onverschult weeder Got eer ind recht te brengen, gelick dat genoich kondich is by evidenty der wercken, ind van hoeren personen genoichsaem blyckt ind openbair is, avermitz den gefangen dair noch huydensdaighz op sitten. Ind so my dan nae all myne guetlicke schrifften ind verfolgh egeyn recompenss off wandell heefft moigen geboeren, dan die drie vurseyden mit hoeren complices in uwer stat onthalden ind van u verdedinght tot mynen groiten achterdeyll schaide ind verachtonge, onverschuldt van my, lait u dairomb weeten, dat gy die drie verreders vuegen u ontuytert ind in mynen handen levert sonder ontlech off vertoch; ingeffall dess oick also nyet en geschiet, denck ick den hoemoit last ind schaide langer in gedolt nyet te lyden, dan sulx to verhailen aen uwer aler lyff ind guet, so wair ick dat iet best by daige ind nacht sall konnen ind moigen bekomen, my doch aldus van harten leyt is. Dess ick mitz desen brieff myner eren tegen u genoichsaem gedaen ind verantwoirt will hebben to allen tyden, ind en denck oick nyet aff te laiten off op te hoeren, then zy my die verrederss alssbaven then handen gestalt warden, off

my dairvur sulck recompenss, dess ick then reeden eyn benuegen behoir te hebben. Dair weet u in den besten nar te richten, uwen schaiden te schutten.
Gegeven opten xv^ten^ Januarii anno Domini xi°.

Ffloris Van Egmondt, heer tot Sinte-Martensdick, statholder-generaill van den lande van Gelre etc.

Florys.

Den eersamen ind vursichtigen burgermeisteren schepenen ind rait der stat Utrecht, mynen gueden vrunden.

(In dorso staat door den stads-secretaris aangeteekend: „Anno xi. Den ontsegbrieff heeren Floris Van Ysselsteyn, an ons gesent nadat hij mit heercraft gecomen was aen de Weerde ende die ondersaten derbuuten beroeft ende an brant gesteken had. Actum den xxvii^en^ Januarii smergens omtrent vier uren".)

V. Frederik Van Egmond, heer van Ysselstein, schrijft aan de stad Utrecht nogmaals over de van hem geëischte schadevergoeding aan Jan Van Zwoll. 22 Januari 1511.

Goide vrunden! Wy hebben uwen bryff antreffende Jan Van Zwoll ende dat inhalt van synre gelegentheyt int kort verstaen, so synre geloefften ind eydt ons gedaen int lanck in denselven bryff veell vergeten es; ind wan he syn zaiken the recht aengebracht hadde, he sold u anders hebben laten dichten. Wy en hebben denselven norgent anders om weder tot Lederdam doyn

komen dan om synen eydt, aen ons tho pandt gesat, the voldoyn ende daerentheynden om syn beesten wederomme the doyn geven ende die ongeslaigen ossen the restitueren, woewael dat sulx buten onssen beveell geschiet was. Dan also ghy nu dese saick sus hert aennempt van sulken eerloesen ind loeffeloesen man [1]), moeten wy ons daerinne liden ind onssen vrunden te kennen geven. Ind als uwen bryff voirt vermeldende is van uwen driën Staten etc., die en hebt ghy in uwen voirbrieven ind scrijfften nyet geruert ind gewegen, willic wy noch waill bewaert hebben; ind wanneer wy wes mytten dryen Staten gemeynlick the doyn hebben, sellen sulx nyet verhalden ende oick nyet ongewitticht laeten; dan sullen wy ons mytten onssen voir u ende die uwe besorght ind hoede draigen; gesynnen wy eyn onbedeckt antwordt, naedemmaell ghy alle man u vry marck, u van den keyserlycker majesteyt geconsentiert, laet genyeten, uutgescheyden onssen dynres ind ondersaten. Voirt begeert ghy van ons Jans voirgeruerde schaiden opgericht the hebben; off ghy wilt anders hem u recht apenen etc. So sult ghy weten ind mercken, dat wy wederom verlenen sullen in onssen herlicheiden, die op der stadt van Utricht ind borgeren goit recht vermeten the hebben in zegell ind briven, als ons eyndeels waill kundich is, sowaill geystelich als werlich, dat sy oick moegen vorderen oere saiken van geliken the doyn. Ind naedem, goide vrunden, ghy dan eyns voir all eyn antwoert begerende syt, vuegen wy uwe

1) Uit een nog aanwezigen brief van den burggraaf van Leerdam blijkt, dat Jan Van Zwoll beloofd had eene verklaring van de stad Utrecht te brengen, dat zij de aanhouding van Jan en zijne ossen niet wreken zou; werd die verklaring gegeven, dan zouden de ossen vrij gegeven worden. Intusschen bleef de beloofde acte uit.

eirsaemheyden dit voirseyde ter antwordt, gesynnende desgeliken wederom eyns voir all eyn onbedeckt bescreven antwoerdt, om ons dairnae the moigen weten richten van uwen eirsaemheiden, die Got bewaer.

Gegeven onder onssen secreet opten XXII^en^ dach in Januario anno XI.

Frederick Van Egmondt, greve van Bueren, van Lederdam, heer tot Yselsteyn ind slans van Craenendonck.

Frederick [1]).

Eersamen ende wisen voirsichtighen unssen goide vrunden, burgermeysteren, scepenen audt raet ende nyewe der stadt van Utrecht, zementlich ind bysonder.

VI. De stad Utrecht geeft aan bisschop Frederik Van Baden kennis, dat heer Floris Van Egmond de stad heeft aangevallen, en verzoekt dat de bisschop haar helpe. 27, 28 Januari 1511.

Hoichweerdige, hoichgeboeren, vermoegende forst,

1) De zaak van Jan Van Zwoll werd niet afgedaan blijkens het volgende extract uit het Raads dagelijksch boek dd. Des Manendages na Letare Jherusalem 1520: „Sleten ende beliefden die rait out ende nye, dat Jan Van Zwol voer zyne scaede van zyne ossen ende anders, hem by den greve van Bueren gedaen, bedragende VI^c. XLVII Philips gulden, hebben zel III^c. Ryns gulden current, te wetenen dat Jan voirseyt hebben sell voertan alle sysoen XXV vaet byers zijsvry, duerende ter tyt toe die III^c. gulden dairmede betaelt sellen wesen. Ende hierop sel men den hoppensijs telken vercoepen." Natuurlijk, want de aanval van heer Floris Van Ysselstein op Utrecht volgde reeds vijf dagen na het schrijven van dezen brief. De ontzegbrief van heer Floris dd. 15 Januari (N°. IV) is dus met voordacht achtergehouden, daar zijn vader nog 22 Januari een geheel anderen toon aanslaat.

gnadige lieve heere! Uwer forstlijcken gnaden brieve, eergisteren aen den drie Staten ende nu an ons gesant, beruerende den handel heeren Florys Van Ysselsteyn etc., hebben wij oitmoedelicken ontfangen ende in gueder maten verstaen; wairup, gnadige heere, wy uwen forstlycken gnaden vuegen te wetenen, woe heeren Florys voirseyt off zyn volck van wapenen te peerde ende te voete huyden mergen vroech in uwer gnaden Sticht ende voir uwer gnaden stat Utrecht aen de Weerde onverwaert hoere eeren gecomen zijn, want zij uwer gnaden ende onse ondersaten in roeft ende brant gestelt hadden [1]), aleer ons van hem enige wete gedaen was; dan naderhant, als zy gemeynt hadden die Weerde in te hebben, dat hem by der hulpen Goids ontstaen is tot noch toe, ende zijt dairbuyten an brande gesteken hadden, is ons enen brieff van wegen heeren Florys voirseyt gesant [2]), wairop wy hem weder antwoerde gescreven hebben, na inhalt der copien, wij uwen forstlicken gnaden hiermede oversenden. Voert, gnadige lieve heere, hebben wij gescreven aen den hertoge van Gelre etc., om hulp van ruteren ende knechten op onsen cost te moegen crygen, oick na inhalt der copien hiermede overgesent, twelck wij uwen forstlicken gnaden ongewitticht nyet en hebben willen laten, om dairvan mede wetentheyt te moegen hebben. Ende soe dan uwer gnaden scriften voerder vermelden, dat sulken handel uwer gnaden leet wesen solde etc., is dairomme onse oitmoedich bidden ende dienstlyck begheeren, dat wanneer die voirgenoemde ruter ende knechte alhier komende werden, als wy ten langsten tegens mergen verwach-

---

1) Zie over dezen aanval van den heer van Ysselstein op de Weerd: Heda, Historia. p. 317, 318, die hier ooggetuige was.

2) Nam. de hiervoor sub N°. IV afgedrukte brief.

tende zyn, uwe gnaden dan dat van ons gewitticht voertan van st(onden) an die clocke doir al uwer gnaden Sticht believen te doen slaen, ende dair mede by ons komen; willen wij alsdan mit uwer forstlicken gnaden . . . . . opten vyanden slaen, om uwer gnaden arme ondersaten ende ons te bescermen ende die gewelder soeveer moegelick is te straffen ende keeren, na behoeren ende als tot wailfaert uwes genaden lants best dienen sal, dair men ons altyt goetwillich inne vijnden sell, kent God almachtich, die uwen forstlicken gnaden behueden wil wailfaerende vrolich ende gesont.

Gescreven opten XXVII[en] dach in Januario anno etc. XI°.

Uwer forstlicken gnaden goetwillige stadt van Utrecht.

(Naschrift.)

Hoichweerdige, hoichgeboeren, vermoegende forst, gnadige lieve heere! Alsoe die rutere ende knechte, dair onsen brief voirder off vermelt, nu alhier gecomen zyn, God heb loff, bidden ende begheren daeromme zeer oitmoedelicken ende dienstlicken, dat uwe forstlicke gnaden van stonden an doir al uwer gnaden lant die clocke willen doen slaen ende tvolck doen vergaederen op een seker bequaem plaetse, alsoe nae uwer gnaden stat Utrecht alst moegelick is. Ende dat geweten willen wy terstont mit onsen hoep by den uwen komen, om voirt te doen alsdan tot wailfaert uwer gnaden lants voert beste geraden sel worden. Dan wy begheren vruntlycken, dat uwe forstlicke gnade nyemant mede en brengen, die opten Saterdach int jair verleden voir uwer gnaden stat Wittevrouwen-poerte mede geweest hebben om onse vrunde aldaer te slaen off te vangen; noch oick nyemant van den Egmontschen

oft hoere verwante, noch Torck, noch die zijne oft hoir partye dragen; want wy die nyet gheerne zien en solden. Genadige lieve heere, wair wy ons toe verlaten zellen, begheren wy wederom een onvertogen bescreven antwoerde, ons na te moegen richten van denselven uwen forstlicken gnaden, die God bewaere tot langen tyden zalich frolich ende gesontt.

Gescreven opten XXVIII^en^ dach in Januario anno ut supra.

Uwer forstlicken gnaden goitwillige stadt van Utrecht.

Hoichweerdigen, hoichgeboeren, vermoegenden forsten ende heeren, heren Frederick bisscop tUtrecht, geboeren merckgreve van Baden, onsen genadigen lieven heren.

VII. Heer Jan Van Montfoort en de stad Utrecht noodigen bisschop Frederik Van Baden uit, zich bij hen aan te sluiten in hun strijd tegen heer Floris Van Ysselstein. 12 Maart 1511.

Mynen gen(adigen heere) van Utrecht.

Eerweerdige vader in Gode, hoichgeboeren vermoegende forst, gnadige lieve heere! Wy gebieden ons oitmoedelicken tot uwen forstlicken gnaden, ende hebben derselver uwer gnaden antwoerde opter credentiën, dair wij den eerbaeren heeren meyster Ulrich Byel, uwer gnaden raet ende Doemscolaster tUtrecht, uwen gnaden int guetlicste by te brengen mede belast hadden, opt ghene my Johan heere tot Montfoerde etc. bygebracht was van Johan Van Reness van Wulven, alse dat uwe forstlicke gnaden mij wel begheerden muntlicke te spreken, mit veel articulen ende redenen, nyet noet

te verhalen, die uwer gnaden Doemscolaster voirseyt denselven uwer gnaden van onsen wegen aengebracht solde hebben, in uwer forstlicken gnaden brieff, dien wy guetlycken ontfangen ende in den besten verstaen hebben, breder verhaelt.

Dair uwe forstlicke gnaden op believen sellen te wetenen, dattet wair is, wij uwer forstlicken gnaden Doemscolaster voirseyt last ende credentie medegegeven hebben opt bijeencomen, uwe forstlicke gnaden begeert hadden, soe voergeruert is. Alse indien uwe forstlicke gnaden beliefden te doene tgene by hem uwen gnaden van mij Johans heere van Montfoerts wegen voergehalden ende aengebracht solde werden, dat was te wetenen hem int sluten medegegeven is geweest, indien uwe forstlicke gnade ende ick Johan voirseyt mit etzlicken vrunden byeenquamen op gelegene platsen, die by uwen gnaden ende hoeren raet meyster Ulrich voirseyt geordineert ende versproken solden werden, dieselve uwe forstlicke gnaden alsdan dairna gesint weren mede bynnen uwer gnaden stat Utrecht te reysen ende by uwer gnaden Staten helpen raiden, ende daden als dat tot uwer gnaden eer nut ende wailfaert des gemeyne lants best dienen solde, soe was ick mitten vrunden soe dairop gedelibereert, dat ick alsdan mit etzlicken vrunden by denselven uwen forstlicken gnade op gelegene platsen voirgeruert komen ende dairmede communiceeren solde tgene dan tot nutscap des gemeynen lants best geraden solde duncken, denselven uwen forstlicken gnaden, den wy gepresenteert hebben lyff goet ende bloet by op te setten, twelck wy ter begeerte des scolasters voerseyt mit onsen handen geconfirmeert hebben. Ende soe uwe forstlicke gnaden dan voerder van ons begheeren te wetenen onse eyntlicke meyninge, zellen uwe forstlicke gnaden op believen te wetenen, uwe gnaden Staten ende onse eyntlicke meyninge ende

voernemen te wesen, heeren Florys Van Egmont, jonge heere van Ysselsteyn ende die zijne, (die) uwer forstlicken gnaden stadt ende des Nederstichts ondersaten soe scentlicken boeflicken ende geweldelicken mit roeff brant vangen spannen ende anders oncristlicken ende onverwaerdt zynre eeren weder God recht ende alle billicheyt overvallen ende tot oerloge ende veeden gebracht heeft, God betert, ende alle zynen toestenderen, die de hant dairan gehalden hebben oft haldende werden, te vervolgen an hoer lyff ende goet, dair wy die becomen sellen konnen ende moegen, ter tijt toe uwer gnaden ende uwer gnaden stat ende gesticht billix ten reden genoich restitucie dairaff gedaen sal werden, opdat sulcx oft diergeliken van hem oft anderen in toecomenden tyden tot oneer, verachtinge, onverwinlicke scade ende scande uwer gnaden, ons ende des gemeynen Nederstichts nyet meer en geschieden ende voertan verhuet moege bliven.

Ende want wy dan hopen ende emmers nyet en twyfelen, denselven scantlicken handel uwer gnaden nyet min dan ons ende den drien uwer gnaden Staten alhier leet is, ende uwe forstlicke gnaden oick gherne achtervolgen ende mededoen sellen willen tgene uwer gnaden Staten voert beste geraden sal duncken, als wy tot meer tyden uutterselven uwer forstlicken gnaden scriften ende deputaten mondelike verstaen hebben, soe is noch nae, als dyckwyls uwer gnaden drie Staten voer is geweest, onse oitmoedige ende dienstlicke bede ende begeerte, dat uwe forstlicke gnaden noch believen willen, alhier bynnen hoere gnaden stadt van Utrecht te commen ende mit hoere gnaden drie Staten alhier te raden ende te daden, als dat tot eer nut ende wailfairt van uwen gnaden ende des gemeynen lants best dienen sal, wairmede alsdan veel spraken onder den gemeynen volke cesseren ende wij ende alle uwer

gnaden borgere ende ondersaten verbonden sellen werden tot alle liefte dienste ende onderstant, die alle goede gehoersame ondersaten hoeren lantforsten sculdich zyn ende behoeren te doen, wairaff men ons emmers in ghenen gebreke vijnden sal. Ende soe wij dan oick uwer forstlicken gnaden eyntlicke meyninge hiervan noch nyet en weten, begheeren dairomme noch zeer dienstlicken, ons derselver uwer forstlicken gnaden voirnemen ende eyntlicke meyninge scriftlicke weder te willen verwittigen, om ons oft uwer gnaden Staten alhier in den besten na te moegen vuegen; bidden ende begheeren oick mede, dese onse antwoerde ons in den besten te willen afnemen ende verkeeren, want wy doch anders nyet en sueken dan uwer forstlicken gnaden eer ende tgemeyne welvaeren uwes gnaden ganse gestichts, kent God almachtich, die deselve uwe forstlicke gnaden, gnadige lieve heere, hierinne doende tot eer ende waelfaert uwer gnaden ende gemeynen lants, als wy des ganseliken verhopen tottenselven uwen forstlicken gnaden, die over ons als gehoersame onderdanige ondersaten altyt gebiedende, ons heere God behueden ende bewaeren moet tot lang tyden zalich frolich ende gesont.

Gegeven onder mijn Johans heere van Montfoert etc. ende der borgermeyster uwer gnaden stadt Utrecht hanteyken, hieronder geset, opten XII^en dach in Meerte anno etc. XI°.

VIII. Antwoord van bisschop Frederik Van Baden op den vorigen brief. 19 Maart 1511.

Van Gots gnaden Frederich bisschop Utrecht, geboren marggreve van Baden.

Unsen vrientlicken groit the voerens, edele lieve neve ende lieve vriende! U schrijven ons gedaen van

den date den XII[en] dach in Meerte lestleden op sulcke schrijften wy aen u deden, als opter boitschap ende credentie die eerbaere onse lieve getruwe raidt ende Doemscholaster meester Ulrich Byell, van uwer wegen alhier by ons was, daerinne wy uwe entlycke meyninge begeerden, die wy daeruuyt verstaen te wesen, heeren Florys Van Egmondt etc. te vervolgen aen lyff ende guet, daer men becomen soude kennen etc., woe dat uwe schrijfften breder vermoegen, hebben wy guetelicken ontfangen, waill verstaen, ende voegen denselven daerop te weten, woe dat den schentlicken ende lelyken handell heren Florys voerseyt ons nijet mijn dan u ende onsen drijen Staten van gansen hertten leet is, des myt allen geen gevallen dragende. Ende zijn daeromme noch bereit ende der meyninge, gelijck wy dat onsen gemeenen Staten altijt schrijfftelicke ende oick muntelicke voer doen geven hebben, mittenselven onsen Staten te helpen straffen, soe dat by hemluden tot eer nut ende wailvaert onses gemeenen lants to dienen overlacht solde werden, ende .... dan roeren heren Florys voerseyt te vervolgene etc., kunnen wy overleggen, bij u ende onse Staten wege ende manieren voergenomen ende overlacht worden syn, daermede men heren Florys voerseyt krencken ende tot restitutie des lelyken ende schentlyken handells ende gedaene scadens brengen solde moegen. Daerop wy zeere guetelicke begeren, uwe lyeffden ende ghij enige uuyt unsen Staten mitten yersten [1]) mijt vollencomen informatie, omme ons die manieren ende wegen als voerseyt voer te geven, daernae wy ons dan by rade ende guetduncken van onsen gemeenen Staten hebben ende bewysen sullen, alse dat tot eere nut ende wailvaert onses gemeenen lants beste

1) Hier is uitgevallen: „wilt deputeren" of iets dergelijks.

dienen sall ende enen furst by zynen ondersaten schul-dich is te doene. Dat wy soe in den besten te kennen geven uwen lyeffden ende u, die Godt altyt wailvarende salich ende gesont bewaeren moet.

Gegeven in unsen slote Duersteden opten XIX[en] dach in Martio anno etc. XI[mo].

Stroyaes.

Den edelen unsen lieven neven ende lieven vrienden, Johan heere tot Montfoerdt, tot Naeltwyck etc., Goert Van Voerde, borgermeester, ende Evert Zoudenbalch, tsamentlicke ende bijzundere.

IX. Keizer Maximiliaan beveelt de stad Utrecht, met den heer en de stad van Ysselstein in vrede te leven. 27 Mei 1511.

Maximilian von Gots gnaden E. Römischer kaiser etc.

Ersamen lieben getreuen! Wir haben eur schreiben und onntschuldigung der hanndlung halben, darinn ir gegen dem edeln unnsern lieben getreuen Florins herren zu Ysslstain, unnsern rat und gubernator in Ghelldernsteen, unnd warumb ir auff unnser aussgeganngen manndat und gepottsbrieff auff den funffzehennden tag May bey unns nit erschinen seydt, vernomen. Unnd wiewol unns vormals derselb von Ysslstain bericht hat, wie ettlich aus der statt Uttricht mitsambt ettlichen euren mittbůrgern und inwoner einen anslag gemacht, und des fürnemens gewesst sein sollen, sloss unnd statt Ysslstain, so unns und dem heiligen reich unnderworffen und in unnsern Nidernburgundischen Lannden schutz und schirm ist, wider alle pillichhait und recht zu überfallen und einzu-

nemen [1]), unnd er dardurch des gemellten seines fürnemens gut fug und recht gehabt, so haben wir doch, alls Römischer Kaiser dem krieg und auffrur im hailigen reich zu verhuetten gepurt, euch zu baiden tailen gepotten, mit der tatt und in ungüttem gegen einannder nichtz zu hanndeln noch für zu nemen, unnd damit die sachen dess bas hingelegt und vertragen werden, der hochgeboren Margaritha erzherzogin zu Osterreich, unnser lieben tochter und fürstin, von neuem befolhen in derselben sachen zwischen euch zu baiden tailn zu hanndeln. Demnach emphelhen wir euch ernnstlichen und wollen, das ir mit der tatt noch in annder weg gegen demselben von Ysslstain nichtz weitters fürnemet noch hanndlet, sonnder genntzlichen darinnen stillsteet, innhallt unnser voraussgeganngen manndat, derselben unnser lieben tochtern hanndlung gehorsamlich nachkommet unnd hierinn nit annderst hanndlet, damit unns solhs an annderm unnserm fürnemen kain zerrüttung brinng; denn wo ir das nit tettet und darüber ungehorsam erscheinet, würden wir geursacht, durch unnsern fiscal gegen euch, alls verachtern unnser gebottsbrieff und verprechern unnsers kayserlichen auffgerichten lanndsfriden, hanndlen zu lassen; das ist unnser ernnstliche mainung.

Geben zu Bayer-Ottingen am XXVII^ten^ tag May anno etc. undecimo, unnsers reichs im XXVI^ten^ jarn.

Per regem ......

Ad mandatum domini Imperatoris ... Stoss (?).

Den ersamen unnsern und des reichs
lieben getreuen, den von der ritterschafft
burgermaister und rat der statt Uttricht.

---

1) De aanval op Ysselstein had plaats omstreeks Beloken Paschen 1511; 31 Mei werd het beleg opgebroken. (De Geer, Bijdr. tot de geschiedenis van Utrecht. p. 164—166.)

Journal de mon voyage par l'Allemagne 1707, van den Heer C. HOP.

MEDEGEDEELD DOOR

R. W. J. Baron VAN PABST VAN BINGERDEN.

Cornelis Hop, geb. te Amsterdam 3 Junij 1685, gest. 14 Julij 1762, was Schepen en Burgemeester van Amsterdam, Ambassadeur aan het Hof van Frankrijk 1718—1725, plenipotentiaris op het congres te Soissons in 1728. Hij tr. (1) te Amst. 28 Mei 1726 Petronella Maria Calkoen, g. 17 Jan. 1699 † 18 Jan. 1728, dr. v. Cornelis Calkoen en van Jacoba Bors v. Waveren, tr. (2) 2 Mei 1735 Rebecca Jacoba Valckenier g. 14 Febr. 1697 † 28 Sept. 1753 dr. van Pieter Ranst Valckenier en van Eva Suzanna Pellicorne. Mr. *Corn. Hop* was de zoon van Mr. *Jacob Hop*, den Thesaurier Generaal, Burgemeester van Amsterdam, Lid in den Hove van Holland, met verscheiden buitenl. zendingen belast; onder anderen tweemaal als ambassadeur naar Weenen gezonden, waar hij in 1699 tot Baron des H. R. verheven werd door keizer Leopold. Zijne moeder was Maria Isabella Hooft.

Prof. G. W. Vreede zegt in de Correspondance dipl. et mil. du Duc de Marlborough, du Gr. Pensionn.

Heinsius et du Trés.-Gén. J. Hop, publiée d'après les MM. originaux p. XIV (a): Rousset, en dédiant le T. VIII du Recueil. Hist. d'Actes, Négot. Mém. et Traitez depuis la paix d'Utrecht, à M. le Baron Corn. Hop, Ambassadeur en France, dit que celui-ci se forma à la conduite des plus grandes affaires „sous les yeux d'un Père, dout les grands talens pour les négotiations ont fait l'admiration des différentes cours où il a été employé, jusqu'à ce qu'il fut revêtu de l'important emploi de Trés.-Gén., où il n'acquit pas moins de réputation par son intégrité, et par son zèle pour le bien public.

Na zijne studien te Leiden volbracht te hebben vergezelde Corn. Hop den Luit[t].-Gen. der Cavallerie Daniel Wolff van Dopff [1]) die met een missie naar Weenen

---

1) Luit[t] Generaal Daniel Wolff von Dopff. Bij commissie van den Raad van State van 8 Oct. 1675 werd hij Ingenieur ofte fortificatie meester. In 1691 capitein en kol. titulair in 't Regiment Drag van den Vorst van Waldeck (George Frederik (1620—1692). In 1694 quartierm[r] generaal van het Leger. In Oct. Commd[r] over de Stad Maastricht. Den 25 Oct. van hetzelfde jaar „Op de serieuse „ende ernstige recommandatie van Sijne Majesteit den Coningh van „Groot Brittanien (Willem III) gecommitteerd tot Majoor Generaal „over al de Compien' paarden in dienst van dese Vereenigde Nederlanden en den 11 Nov. Kolonel van het Regim. Drag. geleijdt door weylen Prins van Waldeck. In 1683 was hij met dien vorst bij het beleg van Weenen door Kara-Moustapha, als quartiermeester generaal van den Frank. Kreitz, toen Jan Sobieski Weenen redde.

Hij diende als Kwartiermeester Generaal in het Ned. leger gedur. de successie-oorlog van 1702—1713, naderhand werd hij Luitenant Generaal. Hij was ongeveer 1655 geb. en stierf 1718; huwde Cath. Marie van Volckershoven, dochter van Jan Leonard, Colonel in dienst dezer Landen (Bosscha, Ned. Held. te land II 315). Vervoert materieël voor 't beleg van Rijssel dwars door eene vijandelijke macht. (Feuquières, memoires T. IV. Conc. Vol. IV. p. 219). Heeft het opperbevel over een leger afdeeling bij Soignies. (Bosscha 364. Verder

werd gezonden in 1707. Het journaal van die reis is door Cornelis Hop in de volgende bladen opgeteekend.

Mon cher Amy.

Ajant l'honneur de votre compagnie le soir avand mon depard d'Amsterdam avec assez de joye, je me

---

374). Sicco van Goslinga, ofschoon soms genoodzaakt zijne verdiensten te erkennen, was hem niet gunstig in zijne Memoir. relat. à la guerre de succession de 1706—1709 p. 11 et 160. P. 110. „Il faut avouer qu'en ce rencontre M. Doph fit faire à notre gauche un très bon manoeuvre." Ten opzichte van zijne relaties met Marlborough zie de Corresp. diplom. et mil. du Duc de Marlborough, du Gr. Pens. Heinsius, et du Trés Gén. Jacques Hop, p. G. G. Vreede XLV. Marlborough au Gr Pensionn. p. 59: I did some time ago write to Mons. Slingerland concerning an allarme Mons. de Dopf had about the goverument of Mastrick, but Mons. Slingelands answere put him at ease; for indeed it would be very hard to mortifie him in a campagne in which he has very fully done his duty. — Le Général Dopf était trés-bien vu de Marlborough, mais parait avoir eu beaucoup d'envieux. (Lamberty IV 20 Mémoires.) Den 19 Mei 1713, was bij haar Ho. mo. commissie, gedepecheert over A. A. des Villates Lt gl v. d. Inf. tot commandeur van Maastricht, in plaats en door het promoveren van den Genl Dan. Wolff Dopff, tot Gouverneur van deselve stadt (Eur. Mercurius 1707 Maart) den Heer van Doph Hollandsch Lieut. Gen. door haar Ho. mo. naar Duitschland gezonden. In de *Secreete Resolutien* van h. Ho. mo. vindt men ao 1707 p. 21 de Instructie voor Dan. Wolff van Dopff Lieutenant-Gener. van de Cavallerie, om te gaen naer het hoff van Weenen. „De gemte Lt Gen. sal sich in alle mogelijcke diligentie begeven naer Weenen, sonder sigh onderwege op te houden, als alleen te Dusseldorp soo langh als nodigh is om sich te informeren, over het getal en de constitutie der Trouppen, soo van die welcke Sijne Churfurstelijke Doorlughtigheid van Paltz in Duytslandt heeft, als van die van de Westphaelsche Creytz en over de ordres tot recreutering van S. Ch. Ds. Trouppen in Italien." „Nemende voorts sijn wegh op

suis engagé de vous donner un detail de mon voyage, je me sens donc obligé de vous satisfaire: et comme

---

Heilbron alwaer gedep. v. d. Frank. Swab. over ende Chur Rhijnsche Creytsen staen bijeen te komen enz."

Den 1 Febr. (p. 37) werd den Gen. v. Dopff aangeschreven, dat hij te *Heilbron* gecomen sijnde sich sooveel doenlijck sal informeren van de gedachten van gemelte Creysz omtrent het commandt van de armee aan den Boven Rhijn, sonder sich ten eenen of ten anderen uyt te laten, om vervolgens te Weenen aen het Keys. Hoff sijnne mesures daernae te kunnen nemen ende dat hij alhier (te 's Gravenhage) sooras dadelijck sal overschrijven wat dispositie hij daeromtrent te Heilbron sal hebben gevonden (p. 47). Hij kreeg te Weenen ook nog ordre geen hope te geven tot secourssen van beneden aen de Boven Rhijn, dat geen trouppen uyt de Nederl. nae Duytsl. kunnen gesonden werden en (p. 61) 17 Febr. jovis:—om 't Keys. Hoff te diverteren van een expeditie op Napels en Sicilien.

Staat van dienst: medegedeeld door A. C. Bon Snouckaert v. Schauburg.

Daniel Wolff van Dopff wordt Ingenieur ofte fortificatie meester (commie v. R. v. S. 18 Maart) capt. over de compie v. d. Capt. François Pijll (commie 9 Nov. 1676.) Lt Quartierm genl (commie 26 Nov. 1676.)

Ordinaris Ingr in de plaats v. Cornelis v. Blois (cie 30 Dec 1679.)

Quartmr Genl v. d. Infie v. h. Leger v. d. Staat (cie 13 Jan 1687.)

Kol. tit. in 't Regt Dragrs v. d. Vorst v. Waldeck (cie 16 Mrt. 1691.)

Capt v. 't zelfde Regt in vervanging v. d. Bon Walpot (ibidem.)

Qwarr Genl van het Leger. (ibidem 1 July 1694.)

Commandr over de Stad Maastricht (ibidem 28 Oct. 1694.)

Kol. v. h. Regt Dragr geleydt door wijlen Pr. v. Waldeck (ibidem 11 Nov. 1694).

Op de serieuse ende ernstige recommandatie van S. Majt den Coningh v. Gr. Brit. (Willem III) gecommitteerd tot Major Gen. over al de Compien paarden in dienst v. dese Ver. Nederl. (commie 25 Oct. 1694.)

Lt Gl. . . . .

(sijnde gen. v. d. Cav.) wordt ben. door haar Ho. mo. tot Gouvr v. Maastricht en plaatse van Wijk (commie 19 Mei 1713.)

Wordt vervangen als Kwr. Genl v. d. Legers door Yvoy als sijnde overleden (commie 30 Apr. 1718).

Id. als gouv. v. Maastr. door Tilly (comm. 27 Apr. 1718..

Id. als Col. v. h. Regt Dragrs door du Portail (comm. 22 Nov. 1718.)

j'ay eu l'honneur de vous mander par mon billet de Frankford, que je n'ay eu jusques a ce jour la pas un heur a moy, je n'ay pas voulu negliger cette occasion, que j'ay apresent, je vous en prie seulement de m'envoyer les nouvelles d'Amsterdam, de garder mes lettres, afin quelles me puissent etre mon journal a mon retour. Nous sommes donc party le soir du 27 de janvier 1707 de la Haye, comme le projet etoit deja le jour aparavant, et comme j'avois l'honneur de vous communiquer vous pouvez bien croire que ces adieux n'allerent pas de si bonne grace, que les bons soirs qu'on se donne ordinairement, mais pourtant cela alloit assez promptement; tousjours a six heures nous estions deja embarqué dans le jagt du conceil d'Etat; le chemin jusq'a Leyde m'estoit bien tots passé puisq j'avois beaucoup a penser sur un voyage si viste, quelq'fois je me proposois mille et mille choses que je verrois et d'ou je pourrois profiter a mon retour, quelque fois quand le sang me devenoit plus pesant je me proposois milles incommoditez que je rencontrerois en chemin; et que pour les plaisirs imaginaires je quitois les essentielles, scavoir la bonne compagnie que j'avois quitté a Amsterdam, et alors il me souvenoit un vers de Virgile:

le 27 de janvier.

Nos Patriae fines et dulcia linquimus arva;
Nos patriam fugimus; Tu Tityre lentus in umbrâ
Formosam resonare doces Amaryllida sylvas.

A la fin il se falloit resoudre a mettre l'esprit en repos, et comme je pouvois encore prendre le party, que je voulois, estant encor à peu pres a mon entrée, je pesois l'un et l'autre des susdits raissonnements, et comme selon toutes les apparences les douceurs emporterent la balance par dessus les incommoditez du voyage, et que les suites me pouront estre utiles et que je pourois longtemps attendre aupres une si bonne

occasion de voir tant, et tant a mon aise, je ne hesitois plus; et me consolois la perte de l'agreable compagnie avec un prompt retour (men schijd om beterswil om weder te vergaderen), quand je pretens de vous pouvoir conter beaucoup.

Ainsy donc je passay la ville de Leyde, ma chere demeure jadis, et nous avancames jusques au Fonteyntje dehors Lyderdorp; ou nous arrestames un demy heure pour preparer un petit souper, que nous primes dans le jagt, et ajant comme cela passé le temps agreablement jusques a Alphen, nous nous mismes a coucher, ce que je faisois d'importance jusques a ce que nous feumes arrivé a Uytregt a peu pres a sinq heures du matin: avand que tout estoit en etat de
28 [Janv.] voyage, les coffres mis sur la calesche et les chevaux attellé, il estoit bien sept heures avand que nous partimes d'Uytrecht. Comme les chemins n'estoient pas encor asser fort par la gelée, pour nous soutenir, nous primes six chevaux; mais les deux premiers furent bien tots detaché quand nous arrivames a la porte de St. Catharine par les charretiers, qui ne voulurent point que leur camarade, de qui nous avions les chevaux loueroit six chevaux a la fois: mechant augure, disois je a moy mesme, mais nous nous mismes en train avec les quatre. Le Gener. Dopf avoit seul la place dans le fond du calesche, puisque il n'y a place que pour un, son secretaire et moy estions vis a vis de luy: le valet du Gener. et le mien estoient par derriere, et le cocher par devand. Son valet de chambre et son quisinier a cheval; voila notre equipage; et un bon coffre pour la quisine par derriere faisoit, qu'on ne soufroit jamais de faim: comme nous sommes party nous avous fait tout le voyage, et le valet de chambre et le quisinier allerent toujours par devand, l'un pour mettre ordre aux relais des chevaux, et l'autre pour

la quisine le mydy et le soir; ou il n'a jamais manqué de nous preparer une bonne soupe, et quelque plat delicieux; nous primes ausy dans la calesche quelques dousaines des bouteilles de vin en cas de besoin, mais comme nous sommes icy, dans le pays de vin nous ne les avons pas besoin; en partant d'Uytregt j'avois la plus grande incommodité du monde, parce que la place ou je me devais mettre estoit trop haute, et je donnois avec la teste contre l'Imperiale de la calesche, ainsy je me devois courber le long du chemin; ou bien moy j'etois trop long, et la calesche estoit fait pour le General, qui est grand General mais pour le reste un homme de mignature [1]). On reparoit cela le mieux qu'on pouvoit, et a la fin on trouvoit un fort bon remede, ainsy, que apres deux jours, je ne soufrois plus rien. Nous arrivames a 10 heures a *Doornwert*, ou nous donnames a boire aux chevaux, et comme il faisoit grand froid ce jour la, pour le reste ford bien, nous nous echoffames ausy un peu, nous dinames au *Greb*, et arrivames a peu pres a sinq heures a *Aarnhem*, ou nous primes d'autres chevaux, qui nous menoient a *Nimmeguen*, comme il avoit gelée pendant ce jour la assez fort, les chemins commencoient estre rudes, et par la nous perdimes un arret de roue (een luns) et la roue s'en alloit, si bien que nous tombames par terre sans pourtant nous faire du

1) *Goslinga.* Mém. rél. à la guerre de succession 1706—1709 et 1711 P. 11. C'était (m. de Doph) un petit homme pour le corps et pour l'esprit ... il avoit servi, si je ne me trompe, le Prince de Waldeck en qualité d'homme de chambre, petit a petit monté par la faveur de ce Prince à ce poste honorable (quartier-Maître-Général) sous le Roy Guillaume ... il scavoit de plus parfaitement le petit détail d'une disposition de marche ... et de ce qu'il failloit pour la subsistance d'une armée; et c'est sans doute cela qui lui avoit procuré la faveur de ce grand Roy.

mal; on reparoit cela le mieux qu'on pouvoit, et nous arrivames encor a 8 heures. Nous primes notre quartier au cygne chez van Oostrum sur la marché, nous soupames un peu, et nous nous couchames a 10 heures. La nuit ne fust par longue, puisq nous commencions deja a poursuivre notre route de *Nimmegen*
29 [Janv.] a sincq heures du matin avec des Flambaux. nous arrivames a 8 heures au ....? de *Cleef*, ou nous entrames par consequent en Allemagne, Rubiconem trajeci, jacta est alea, disoit le grand Cesar quand il entroit en Italie. Nous primes la les premiers chevaux de poste. j'envoyois quelqu'un en ville pour faire un ompliment a madame *Paaps* [1]) mais comme nous partimes a l'instant, je n'avois pas de temps pour attendre son retour, ainsy nous arrivames a *Zanten* [2]) a mydy, pendant qu'en preparoit la soupe nous allions voir *L'eglise*, ou entre autres il y avoit une racine d'arbre tres delicatement taillé et coupé avec des figures et des images; il y avoit ausy quelque belle peinture, mais pas beaucoup; puisqon avoit sauvé le plus precieux ailleurs crainte de la guerre; c'est une mechante ville a l'egard des pays bas, mais assez belle a l'egard de l'Allemagne; une fort belle marché, mais pour le

---

1) Madame *Paaps:* Adriana Clara van Ommeren, dr. van Rudolph v. Ommeren, Vrijheer v. Wolfsweerd en Vijfhuizen, Raad en rekenmeester des Furstendoms Gelre, afgev. ter vergadering van h. H. m. en Ambass. bij den Hertog v. Savoyen en de Zwitsersche kantons, en van Albertina Pauw. Zij was getr. met Johan Maurits van *Pabst* Heer v. Bingerden en Kaldenbach, Vice Kanzlier v. Cleve etc. n. 14 Nov. 1650 + 20 Nov. 1730 Over Rudolph v. Ommeren Lid v. d. Ridd. v. Gelderland, zie v. Scheltema.

2) *Xanten*, het Castra vetera en Colonia Ulpia der Romeinen. *L'eglise* Collegiatkirche zu St. Victor 1213 begonnen 1522 voleindigd. Meesterstuk van goth. architectuur, met schilderijen v. Jan v. Calcar, Bruijn enz., geboorteplaats v. Siegfried den held van de Nibelungen.

reste pas grande chose, nous partions de la vers les deux heures, et passames par *Reinberk* [1]), indigne ville par sa peu de beauté de tant de sang, qui y est versé dans plusieurs sieges de part et d'autre; c'est un fort petit trou, mais fort, avand d'y entrer on passe la fosse de Se Marie, qui va du *Reyn* jusques a la *Meuse*, et par qui les Espagnols ont pretendu de nous couper la commerce du Rhin. Nous arrivames a quatre heures au village de *Hoogstraten* (Hochstrass), ou nous vimes encor un jardin a la Hollandoise, c'etoit le jardin du chateau, et faute des cheveaux de poste nous y devions rester la nuit; l'hoste de l'hauberge estoit un vieux domestique de la famille et avoit demeuré 10 ans aupres de mon oncle *Kloek* [2]) a *Amsterdam;* avec lequel je m'entretenois quelque temps sur notre vielle cognoissance En voulant me coucher, je trouvois deux lits de plume l'un sur l'autre, et les draps entre deux, je m'etonnais un peu, mais on me disoit que c'est fort commun en Allemagne, et qu'on ne trouve point de couverts presq' en toute l'Allemagne, je l'ay aussi trouvé ainsy, et qu'il m'incommode le plus dans tous cette voyage jusques icy, c'est qu'on ne trouve point des lits et qu'on se doit coucher tous les nuits sur la paille; outre que quand on trouve encore par hasard un lit, comme dans les grandes villes, qu'ils sont si malpropes, qu'on n'osé pas s'y mettre. Le lendemain 30 [Janv.] nous sommes party de la a 5 heures avec des flam-

---

1) *Rheinberg* vainement assiégé par le Duc de Parme en 1586: prise par les Espagnols en 1590; reprise par Maurice de Nassau en 1597 et 1601; occupée par Spinola en 1606, par Louis XIV en 1672; prise et demantelée en 1703 par les Imperiaux, etc. (Dict. de Bouillet).

2) Le grand père de Corneille Hop egalement appelé Corneille n. 1620 + d. 1704 Pensionnaire d'Amsterdam avait ép. en 1es noces Antonia Cloeck, fille de Pieter Cloeck et d'Antonia Hoofft, en 2es noces Anna Pars, veuve Henrick Cloeck.

beaux pour *Dusseldorp*, laissant a la gauche la tour de *Latum*, qui est fait pour l'argent qu'on a trouvé dans la poche d'un homme noyé; et on dit qu'asteur quand il y a quelqu'un de noye et que l'on sonne la cloche du dit tour, que l'on retrouve d'abord le noyé; mais il faut avoir la foy bonne pour cela. de la nous somme passé par la plaine de *Nuyts*, ou le *General Alua* [1]) a battu dans l'an de 1689 les François; laissé *Nuyts* a la droite, et arrivé a peu pres a 11 heures a *Dusseldorp;* en y entrant on voit le port, et pour marque, un vaisseau, qui est sur le sec, ou les gens demeure dedans, et par dessous une cave de piere (?), c'est ausy l'unique vaisseau, qui y est dans le port, estant ordinairement sans eau; on nous menoit a un quartier fort proche de la cour, mais c'estoit un vilain quartier, m^r^. le major *Volkershoven* [2]) nous donna a manger a la cour de Hollande; et a trois heures m^r^. le Gener. et moy allames a la cour, ou le Gener. fut d'abord introduit aupres de l'Electeur [3]), et eut une audience de plus que d'une heure, apres quoy il sortoit, et alors l'Elec-

---

1) *Hans Willem v. Aylva g.* op Aylva-State of Brandstede te Holwerd in Friesland, z. v. Hessel Meckema v. Aylva en de Oostenr. Gravin Elisabeth Althan. Luit. Admiraal en in 1672 Luit. Generaal v. d. Infant. In 1674 11 Aug. bij Senef. In 1689 hielp hij aan het hoofd eener afdeeling v. h. Ned. leger, Keizerswaard en Bonn op de Franschen veroveren. 1 Julij 1690 bij Fleurus. Overl. 1691 (Biogr. Woordenb).

2) Correspond. dipl. et mil. du Duc de Marlb.-Heinsius et Hop par G. G. Vreede 1850: M. de Volckershoven, Quartier-Maitre-Général des troupes Palatines. Le Colonel Jean Leonard de Volckershoven fut blessé en 1709 à la bataille de Malplaquet (v. Bosscha Neerl. Held. te land II D 2e St. p. 20).

3) L'Electeur Jean Guillaume de la maison Palatine de Bavière Deux-Ponts Neubourg + 1716 Ep. *a.* Marie d'Autriche *b.* Anne de Medicis + 1743, (fille de Cosme III et de Marguerite d'Orleans.)

teur me faisoit appeller par son chambellan, j'y entrois dans sa chambre, ou je le trouvois seul; et ajant fait une couple de reverences profondes, il me-disoit avand que je pouvois avoir l'honneur de commencer a parler; He bien m^r^. Hop, je suis bien aise de vous voir icy, j'ay beaucoup d'estime pour m^r^. Votre Pere: a quoy je luy repondois qu'estant la, je n'avois pas voulu manquer de faire la reverence a Son Altesse Electorale, et que mon Pere m'avoit bien expressement ordonné de Luy assurer de son profond respec; il me repliqua, que s'il y avoit quelque chose la, ou il me pouvoit servir, qu'il le fera de tout son coeur, je le rendis grace, et demandois mon congé, et s'il n'y estoit rien de son service en chemin et je m'en allois. Comme vous voyez, monsieur, je n'avois pas beaucoup de temps a remarquer la situation de sa chambre, ajant assez a faire a regarder sa Personne, la repondre, et tenir une bonne contenance. la personne de L'Electeur est petite, en bonpoint; c'est un blondin a peu pres a 60 ans: sa cour est vielle mais bien situé sur le Rhin, ajant fort belle veue sur cette riviere, son train est magnifique, et tient un peu de la gravité Espagnole. Nous quitames donc la cour a peu pres a sinq heures, pour nous en aller encore ce soir plus outre. Un moment apres que nous estions decendu, voila l'Electeur et l'Electrice qui s'en allerent a l'opera, qui se joueroit ce soir pour la premiere fois, et representeroit Varus et Arminius en Italien; mais comme on ne veult pas des femmes sur le theatre, toutes les roles feminines sont representé par les Italiens hommes, mais tres Italiens: la marche estoit magnifique; avand

Le Général Dopff y avoit été l'année précédente pour inspecter les troupes du Palatinat et pour traiter du cantonnement des troupes de Lunenburg dans le pays de Juliers.

tout marcherent un quarantaine des soldats de garde, apres eux ce grand homme, qui a eté a voir a La Haye il y a trois ou quatre ans, apres luy tous les Courtisans a teste decouvert, apres eux la garde suisse, suivie par les Pages et valets de l'Electeur et de l'Electrice, apres un carosse a six chevaux ou ils estoient tous deux dedans, deux gentilshommes de la chambre aux portieres et envirronné des Suisses Helle bardiers, et derriere le carosse les gardes du corps; et encor trois ou quatre carosses a six et a deux chevaux avec les dames de la cour fermoient le train; voila comme l'Electeur est accoutumé de sortir, jamais autrement. Pour ce qui est de la ville, elle n'est pas belle ny grande, mais, il y a assez de monde dedans, on l'a voulu aggrandir de beaucoup, mais jusques icy on ne l'a pas fait à cause de la guerre; il y fait cher a vivre a ce qu'on dit, et fort peu agreable pour un etranger, puisque il n'y a point d'assemblée pour les etrangers, qu'avec grande peine. Nous sommes encor party de *Dusseldorp* le mesme soir a six heures, mais n'estions guerre loin de la, ou la calesche se rompit ne pouvant pas resister a la dureté des chemins, ajant toujours gelée bien fortement; on faisoit allumer les flambeaux, reparoit le mieux qu'on pouvoit la calesche, mais j'avois le malheur de perdre par cette confusion mon chapeau, (passe encor, si cela sera la plus grande perte que je feray de ma vie). Afin nous arrivames a *Audenbag*, 2 lieux et demy de *Dusseldorp;* jamais un logement pire que celle cy, le maitre avoit tout a fait la mine d'un assasin, il estoit natif des environs de *Constantinopolen;* on n'y trouvoit rien, que du havregord, d'ou on faisoit une soupe; c'est ce que je trouvois si bon, que je l'ay mangé six jours de suite soir et matin, il est merveilleux pour les fatigues du voyage, et pour le froid, nonobstant que j'ay tous

jours une tace de chocolat pour ma portion je prefere le premier, n'echaufant pas tant. Nous sommes party 31 [Janv.] de la le lendemain matin a six heures, changé des chevaux à *Upladen*, et diné le midy à *Bruk*, c'est un assez beau village pour ce pays, situé sur la hauteur de *Cologne*, la quelle ville ou pouvoit fort bien voir de la. Pendant que nous y etions l'Abbé de Siegberg y venoit ausy pour aller en Westphalie, il faisoit toujours fort beau, mais froid: nous nous remimes dans la calesche a mydy, et passames la riviere de *Siege* en deux endroits, nous avions le plaisir de voir coucher les chevaux de nos deux cavalliers le valet de chambre et le quisinier dans l'eau, nous laissames la ville et l'abbaye de Siegburg à la gauche. Cette ville est située sur la riviere le Sieg, et l'abbayie, qui est en même temps le chateau, est situé sur un roc fort elevé, où il n'y a presque point d'acces; ajant la vue fort belle par dessus la plaine vers *Bon*. Aussy totsque nous avions passé la *Siege*, nous voila a L'entrée du *Westerwald*, pays fameux par la difficile passage, qu'il y a: car il faut scavoir que ce sont des montagnes terribles, et d'un acces tres difficile parce qu'ils sont si hauts et si droit a y monter, la terre marequageuse par les bois, avec les quels tout le pays de *Westerwald* est abondant, n'y voyant dans deux jours de voyage que par ci par la une petite plaine ou les villages qui y sont, ont leurs campagnes des grains pour leur subsistances: neanmoins malgré qu'il faisoit deja plus tard que quatre heures, nous primes encor la poste de *Wirts(?)huys*, on nous changeames encor des chevaux, et entrames comme cela tout de bon dans le plus epais du bois; notre bonheur estoit qu'on trouvoit les chemins fort durs gelés, et un peu de neige; non obstant qu'il avoit toujours fait beau, estant encor hors du *Westerwald* dans la plaine, mais par la hauteur de ces mon-

tagnes il faisoit beaucoup plus froid la haud qu'en bas, ce qui avoit eté cause de la neige. Pourtant le chemin estoit tres mechant, et par deux reprises on devoit sortir de la calesche pour n'estre pas en danger d'estre·culbuté, ce que nous n'avions jusques la jamais fait, la calesche estant faite, qu'elle ne se put pas facilement renverser: ausy une de nos axes se rompoit, sans que l'on la remarqué avant que nous fussions a Wysenbosch[1]), la maison de poste ou nous voulions demeurer jusques a ce que le jour recommenceroit a favoriser notre voyage, n'osant nous pas embarquer dans la nuit a cause du danger, qu'il y avoit, s'il y romproit quelque chose, de demeurer comme cela une nuit entiere dans le milieu du bois a l'abry d'un froid terrible, comme il faisait dans ce bois. Ainsy nous demeurions a *Wysenbosch*, où nous trouvames a la verité les miseres du *Westerwald* si celebre par de voyageurs, qui y ont soufert les mesmes miseres: si nous n'avions pas ammené avec nous quelque chose, nous nous aurions mis sur la paille a ventre vuide: car on n'y trouvoit rien. Ausy tots que le soleil recommençoit sa carriere le premier jour de Fevrier nous reprimes ausy nous mettre en voyage, la calesche estant reparée la nuit par un mareschal, qu'on avoit fait venir d'une demi heure de la. Nous ne vimes que du bois, et par cy par la un village, assez grand mais miserable. La premiere fois nous changeames des chevaux a *Gielraad*[2]), la seconde fois a *Friedlinge*[3]), ou nous mangeames un peu: voycy une assez belle rencontre d'une belle dame dans le millieu du *Westerwald;* c'estoit la seur du quartier maitre *Moingé*, que venoid de

Le premier de février.

1) ***Wijsenbosch*** = ***Weyerbusch.***

2) ***Gielraad*** = ***Galroth.***

3) ***Friedlinge*** = ***Freiling.***

Frankford avec le charier de poste pour *Cologne*, et c'estoit justement la ou les deux charriots se rencontroit, et non obstant, que c'est la grande passage, vous ne pouviez pas imaginer une misere semblable a celle, que ces gens soufrent. Depuis changé encor a *Wallenraad* 1), et arrivé vers le soir a *Diedenkirken*, ou nous estions encor assez bien logé. C'est un village situé a la riviere du *Laan;* et comme c'est la le fin du *Westerwald*, il y a de mesme ausy une abbaye et un chateau situé sur un grand rocher elevé, et bien escarpé comme a l'entré de ce facheux pays j'ay eu l'honneur de vous faire remarquer de *Siegberg*. La femme de la maison avoit des fort beaux restes, mais estoit fort grosse, et sur le point d'enfanter: de la nous sommes 2 [février]
party a sinq heures et sommes passé la riviere de *Laan*, et entré dans le Pays de *Nassauw*, et comme ce terrein est encor beaucoup plus montagneux que le *Westerwald*, et que les montagnes sont bien plus hautes, nous soufrions un froid terrible avand que le soleil avoit assez de force pour nous diminuer la froideur de la nuit; ainsi nous arrivames a *Wurins* 2), ou nous changeames des chevaux; de la nous montames *l'Esserberg* une des plus hautes de l'Allemagne; nonobstant que que nous estions dans un pays montagneux, nous devions employer plus que deux heures encor a monter. Estant au pied de cette montagne, nous ne pouvions pas voir le sommet par les nues, qui s'y avoient mis entre deux, nous les passames, et soufrimes encor beaucoup de froid; la vue devoit estre belle de la vers en bas, mais comme c'estoit tout bois, elle ne s'etendoit pas loin, que quelquefois dans des precipices terribles; a la fin nous surmontames la hauteur de

1) *Wallenraad* = *Walmerode.*
2) *Wurins* = *Würges* (?)

cette montagne, et decendimes bien plus viste, que nous n'estions monté. Dans le fond la ville de *Kuningstein* [1]) est située, et le chateau elevé un peu par dessus la ville. La ville est assez grande pour ce pays la, et le chateau sert a l'Electeur de *Mayence* pour un autre *Louvestein*, ou il fait arrester ses ministres, quand ils ont le malheur de luy deplaire; diné la, et poursui notre voyage vers *Frankford* par une fort belle plaine; ce qui nous estoit bien agreable n'ajant veu depuis trois jours que des bois et des montagnes, nous arrivames vers les quatre heures dans la dite ville. Nous primes notre quartier dans la maison rouge, la plus fameus oberge; je m'en allois promener d'abord, et rendre visite a m[r]. *Behagel*, un fameux banquier la bas; et comme j'avois perdu mon chapeau, en partant de Dusseldorp, le premier de mes soins estoit de me pourvoir d'un autre: m[r]. *Kraft*, le Bankier, sur lequel j'avois ma lettre de change me venoit voir aussy tots et me presenter de l'argent, ceque je n'avois pas encor besoin: je m'allois promener à la Riviere le *Main* par un assez beau quaye, et de la au Joudengas, c'est a dire la rue, ou les Juifs demeurent, qui n'ont point la permission de demeurer ailleurs, que la, et où on les enferme tous les soirs par deux portes au deux bouts de cette rue: comme je n'ay eté que ce soir et le lendemain a dix heures je ne vous donnerai pas, mon cher Amy, une discription de la ville de *Frankfort*, y esperant de passer encor a mon retour, et de pouvoir mieux voir la ville, que cette fois, je vous diray seulement, qu'elle est située au Riviere le Main, belle riviere, et sur la quelle elle s'est joint par un beau pont; une petite ville situé de l'autre coté de la dite riviere; c'est la ville la plus principale de

2) *Kuningstein* = *Königstein*.

ces quartiers d'Allemagne, et ou les grand seigneurs, qui y sont en grande quantité aux environs se viennent divertir au carneval, et au messes, qui sont leur kermesse, qu'ils ont deux fois l'année, c'est le Paris de ces quartiers, et on dit que l'on se divertit fort bien. Nous nous mimes de bon heure au lit, estant fatigué tant soit peu, et dormions fort bien trouvant la des lits a la Hollandaise, propre linge, et des couverts des Indes. Le lendemain le General alloit executer sa commission aupres le landgrave de Hessen [1] qui estoit par hasard a *Frankford;* mais point pour des prunes, car on dit qu'il y a une maitresse, la Comtesse de *Rantsau:* en attendant je m'allois promener encor un peu par la ville; on avoit preparé tout pour poursuivre nostre chemin, ainsy nous partimes a once heures, passant par un fort bon chemin et le commencement du *Bergstraad* vers la residence du landgrave de *Darmstadt;* en passant nous vimes les villages que ce bon Prince a accordé aux refugiés Francois, et un grand bois d'où ils font leurs maisons, et au lieu des arbres où ils sement des grains. Ausy nous passames a la droite la place ou un cerf pressé par les c(h)iens a fait un saut par dessus un charriot de foin, et a sauté trente deux pas geometriques de $2^1/_2$ pied chaque pas: on y a mis deux pierres pour garder la memoire de cette chose. Nous arrivames vers les une heure apres mydy a *Darmstad*, et comme la maison de poste est dehors de la ville, nous n'entrames pas la dite ville; pourtant pour satisfaire ma curiosité j'y entrois moy; la ville est petite et vieille, la cour est belle a ce qui paroit par dehors, car je n'y ay pas été dedans, la

3 [février]

1) Ernst *Lodewijk VII* Overste van den Opper Rhijnsen Kreits g. 1667 getr. met Dorothea Charlotte dochter van den Markgraaf Albert van *Brandenburg-Anspach.*

marché est grande, ce Prince a augmenté sa residence d'une fort bonne maniere, car pour l'entrée de la ville il a fait une rue fort grande avec des autres rues a coté qui font comme un pavillon pour l'entrée, et de loin il a fait un grand ouverture dans un bois, qui termine la vue de cette rue et de son chateau, qui a la vue sur cette rue, toutes les maisons sont batty egalement; en passant la cour, les Princesses estoient aux fenestres, les quelles j'avois L'honneur de saluer de loin. comme je n'avois pas dejeuné que mon watergreu (grütze?) j'avois grand apetit et je me retirois ausy tots que je pouvois pour aller prendre la soupe. Cela fait nous nous remimes en calesche pour poursuivre notre chemin, c'estoit vers les trois heures que nous entrames dans le veritable bergstras, qui commence proprement a *Darmstad* et va jusques a *Heydelberg*. Il faut scavoir que ce bergstras n'est pas autre chose pour a present que le chemin un peu aproprié et par cy par la un arbre de noyers, mais il faut ausy scavoir que ce chemin est ruiné entierement par les Francois a l'autre guere, quand ils ont fait ces ravages en Allemagne, etant commandé par le *Dauphin* [1]). Autrefois ce chemin estoit des plus belles qu'on pouvoit voir; nous arrivames a 6 heures a *Eppenheim* [2]), nous n'avions pas tant soufert ce jour la que les autres, car le froid estoit beaucoup moins, ausy ne faisait il pas si beau, et mesme il commen-

---

1) Louis *Monseigneur* ou le *Grand Dauphin* fils unique de Louis XIV et de Marie Thérèse d'Autriche n. 1661 + 1711. Gouverneur le duc de Montausier. Précepteur Bossuet. Se signala en 1688 à l'armée du Rhin et 1694 en Flandre. Père de Louis duc de Bourgogne ou le second Dauphin. Grand-père de Louis XV. Le grand Dauphin ép. Marie-Anne de Baviere m. 1690 et après sa mort secrètement Madlle Choïn, une des dames de la Princesse de Conti.

2) Heppenheim.

coit a degeler. Nous partimes avand les six heures 4 [février] du matin deja de la et arrivames a peu pres a dix heures a *Heydelberg;* le Génér. avoit tant de bonté qu'il me promettoit de m'attendre jusques a ce que j'aurois veu le chateau: j'allois donc a l'instant pour voir cette belle ruine d'un chateau si celebre. Le chateau est situé sur le penchant d'une montagne fort elevé sur le bord de la Riviere le *Nekkar*, pour y entrer j'avois beaucoup de peine car les tours du chateau estoient sauté et les debris estoient encor a la mesme place ou la poudre les avoit jetté, outre que la montagne est fort roide de ce coté la en montant par la ville, c'estoit un misere de voir des si beaux restes d'un chateux ruiné entierement, ce qui restoit faisoit assez reconnoitre que le chateau n'a pas envain brillé entre les beaux chateaux de l'Europe, il y avoit outre la situation naturelle sur une grande montagne, par dessus une belle ville a une fort belle riviere dont ce que l'industrie et l'art pouvoient fabriquer de beau, il n'y estoit resté de tout cela que une partie de la maison, et la cave, ou le grand tonneau de *Heydelberg* si celebre par sa beauté est gardé; j'allois donc voir ce fameux tonneau, qui est gardé dans une cave toute expressement faite pour elle, et comme les grands seigneurs sont accoutumé de faire passer le monde par quelques antichambres, ce tonneau est ausy apres qu'on a passé deux autres caves ou les tonneaux de moindre calibre sont gardé; pour vous donner une ample relation de ce tonneau la, je devois estre peintre; pourtant je vous puis dire que le tonneau dit luy mesme qu'il contient 204 voeder 3 aam, et $^3/_4$ d'un aam de vin. On y monte dessus par un bel escaillé a l'Angloise, qui est haut d'environ 30 degrez, y estant dessus on a fait une table ou on se peut mettre a 16 personnes pour y manger et boire a son aise, ausy

on nous presentoit du vin, et nous bumes a la santé de nos amies et amis en *Hollande* et moy je beuvois particulierement ceux d'Amsterdam: ce que je fais d'ordinaire deux fois par jour. Vous ne pouvez vous imaginer avec quel magnificence de sculpture ce tonneau est fait: les autres tonneau d'ordinaire qui garde les antechambres sont de 60 voeder, et les plus petits de 25 jusques a 20 voeder chacun: voila une assez belle cave; mais il ne se faut pas arrester trop long temps au vin, passons donc cela, et decendons en bas du chateau; y arrivant j'entrai dans le coeur de l'Eglise, ou les Catoliques font leur devotions, le reste est aux reformés qui y preschent. C'est dans ce coeur ou les Electeurs Palatins se faisoient enterrer, et ou les Francois ont eu assez de cruauté pour oter ces Electeurs enterrés de leur cercueil a jouer a la boule avec ces testes sacrées, nonobstant que la *Tante* du *Dauphin*, Madame d'Orleans, [1]) estoit elle mesme la fille d'un de ces Electeurs. En passant par la ville on voyoit des distructions terribles encor, cas tout avoit été en cendres: elle n'est pas grande mais assez belle ville, et sitûee entre des tres hautes montagnes, et a la riviere du *Nekkar*. Contre les montagnes les delicats vins de Nekkar croissent; qui n'est pourtant pas si bon que le vin de Moselle. Comme il fallait poursuivre le voyage, je me retirois dans L'Auberge, ou nous primes le diner a onse heures, et a mydy nous partimes de la pour *Sintssing* (Sinzheim): jus ques a deux heures de *Heydelberg*. nous n'avions pas passés des montagnes depuis *l'Essenberg* avand de venir a *Frankford*, mais asteur nous entrames dans des montagnes terribles, et

1) Charlotte (Palatine) Elisabeth de Bavière fille de Charles Louis, électeur palatin du Rhin, n. 1652 m. 1272 2e femme de Philippe d'Orleans, *Monsieur*, frère de Louis XIV, mère du Régent, *Tante* du *Grand Dauphin*.

passames ausy des vilains passages. Ce passage est un des quatre qu'il y a seulement par ou les Francois peuvent entrer de ce coté la dans l'Allemagne; enfin nous arrivames vers les sinq heures a Sintsing: et comme c'est au milieu des montagnes, et qu'il y avoit encor des mechants passages, nous n'osions pas nous hasarder d'aller ce soir la plus outre. ainsy nous y restames, et allames voir le Champ de bataille entre le vieux Duc de *Lorraine* [1]) et le mareschal de *Turenne* dans l'an 1676. on y voyoit encore beaucoup des os humains, spectacle pas trop agreable pour ceux qui n'y sont point accoutumé. le lendemain d'apres nous sommes party 5 [février]
de la pres les six heures pour des passages assez difficiles, et arrivé vers les onze heures a *Haylbron*; nous primes notre quartier a la rose sur la marché a côte de la maison de ville: l'apres diné quand le General recevoit les visites de congratulation je m'allois promener par la ville, qui est peu belle, n'y ajant point trouvé que deux ou trois maisons qui me paraissoit raisonablement belle, ausy nous estions fort mal logé non obstant que ce fut un des meilleures hauberges: j'allois voir *l'eglise* [2]), ou je voyois la ceremonie d'un batesme, ou toutes les femnes du voysinage sont de l'escorte, les quelles se vont enyvrer apres cela a la santé du petit

1) *Dans l'an* 1676. C'était en l'année 1674 près de Sinzheim *Charles* III né en 1604, duc de *Lorraine*. Il mourut en Sept. 1675 après avoir remporté une victoire à Consarbruck sur le marechal de Créqui. — 11 Aug. 1675 bei der *Conzer Saarbrücke* unter Georg. Wilh. v. Braunschweig. — *Turenne* (Henri de la Tour d'Auvergne, Vicomte de) n. 1611 frappé d'un boulet à Saltzbach 27 Juillet 1675. Fils de Henri d. l. T. d'Auv., Vic. de Tur. + 1623 et de sa seconde femme Elisabeth de Nassau, fille de Guillaume I.

2) *L'église*, Die *Kilianskirche* 1013 gegründet. Der spätgoth. im 15 Jahrh. erbaute 66 m. hohe Thurm 1529 begonnen im Renaissancestil beendet. Buddäus Lexic. ii. § Heidelb.-Carlyle Fred. the Great Vol. IV.

enfant. Nous montames ausy sur la tour; ou nous arrivames au premier etage par 130 degrez, ce tour est le plus beau que j'ay rencontré dans toute la ville, on pouvoit de la fort bien decouvrir la situation de la ville, elle est située au bord du *Nekkar*, qui commence d'estre navigable a la dite ville a la fin de ce cheine de montagnes, qui commence au Rhin aupres de *Schafhausen* en Suisse, et vont continuellement jusques aux euvirons de *Darmstad* et de *Frankford*, et ferment comme cela le passage pour l'interieure *Allemagne:* outre ce premier etage nous montames encor au second par 60 degrez; mais cette montée est tres rare, car elle va tout a fait dehors du tour, ainsy a y monter cela va bien, mais a y decendre cela est terriblement affreux, ausy nous n'osions pas aller plus haud, crainte que nous pourions pas avoir les pieds assez fermes en regardant ce terrible precipice: il y estoit une fois un garcon tombé de haud en bas, et qui ne s'avoit fait aucun mal, c'est pourquoy on a fait une statue de cet enfant pour cultiver la memoire de cette chute. Par dessus la tour il y a une statue qui tient dans une main une sabre, et dans l'autre une aigle, qui marque le vent, et en mesme temps qui marque que la ville est une ville imperiale, a cette sabre il y eu un Hussard qui s'est pris avec les pieds, donnant la teste vers en bas, tout de mesme comme nos danceurs de corde, qui se tiennent avec leurs pieds au cordes; un autre s'est mis sur la teste par dessus cet homme de pierre qui est sur la tour, et donna les pieds tout droit en l'air; le gardetour doit sonner tous les heures une cloche au lieu que chez nous il sonne la nuit la trompette. [1]) La maison

1) Auf dem Marktplatz das spätgoth. Rathhaus mit einer hohen Freitreppe und einer künstlichen Uhr 1580 von Herbrecht verfertigt.

de ville est eucor assez grande, et dans sa frontispice quelque bagatelle qui quand l'heure sonne font leurs mouvements: le lendemain le Gener. entroit en conference avec les *deputez des quatre cercles*, [1]) qui y estoient assemblé pour lors pour regler leurs forces pour la campagne prochaine, ainsy je promenois par cy par la, mais ne trouvois rien de beau: comme le General prevoyoit bien qu'il resteroit encor quelques [jours] à sa *Hailbron*, il me persuadoit d'aller voir la cour de *Stugard:* et comme je n'avois aucune connoissance la bas, il me procuroit deux lettres de mr. l'Ober marschalk *Stafford* [2]), un des Deputez du Duc de *Wurtemberg* et de la cercle de Souabe; l'une pour le Grand maitre d'hotel Baron de *Forstner*, et l'autre pour le Baron de *Rathsamshausen*, privé conseiller du dit Duc: [3]) ainsy je faisois encor arrester les chevaux de poste pour le lendemain matin; et je partis . . . . . a sept heures du matin avec mon valet a cheval vers une province et pays, ou je n'avois aucune cognoissance, j'arrivois a *Petichem* (Bietigheim?) ou je changois des chevaux, et m'en allois tout droit à *Stugard*, la capitale ville et la residence du Duc de *Wirtemburg*, ou

---

1) *deputez des quatre cercles:* Franconie, Souabe, Haut.-Rhin, Chur ou Bas-Rhin. Zooals in de instructie v. Dopff staat de Franckische, Suabische, Over- ende Chur Rhijn Creytzen. Keur-Mentz had te Heilbron een Vorstendag uitgeschreven.

2) Stafhorst, Staphorst, Joh. Friedr., auf Hoya ü. Harmenborstel Geh. Rath. ü Ober Marschall des Herz. *Eberhard Ludewig von Wurtemberg*, Starb aº 1730 als Kön. Gross.Britann: geh. Rath etc. Ober Land Drost der Grafsch. Delmenhorst.

3) Le Duc de Würt. Eberhard Louis n. 1676 + 1733 General de l'Empire 1711; Co-directeur et prince convoquant du 3e cercle de l'Empire la Souabe. Verbaal v. Bruyninx nº 165 Weenen 16 Maart 1707 „dat hij niet sal nalaeten Feld Marschal v. den Swab. Kreytz. Hertog v. Wurtemberg te secondereu."

j'arrivois a peu pres a onze heures et demy, et comme c'est loin de *Haylbron* de dix lieux communs, je les avois fait en quatre et demy. Le pays me plaisoit assez, fort bien cultivé mais un peu montagneux; autrement toute la Souabe est assez fertile, et un des meilleurs cercles de l'Empire, je me faisois mener a *Stugard* dans l'Auberge de l'ours, ou j'estois assez bien logé. D'abord je changeois d'equipage, et j'envoyois la lettre que j'avois pour mr. *Forstner* [1]) le Grand maitre d'hotel a luy a la cour, et luy faisois demander quand je le pourrois voir, il me faisoit dire qu'il me viendroit voir luy, mais estant survenu quelque autre chose, il ne vint pas, mais il m'envoyoit mr. *Bagmaister*, qui a etc autrefois Instructeur du Duc Regent (regnant) apresent, avec un carosse et trois laquais du Duc a mon service, et le dit mr. *Bagmaister* me presentoit me mener partout. me voila donc traite en grand seigneur, et j'avois beaucoup de peine a me cognoitre dans cet equipage: pourtant il faloit profiter de tout cela, et je soutenois le mieux que je pouvois tous ces extraordinaires honneurs. Je demandais donc d'abord pour avoir l'honneur de faire la reverence a S. A. S. le Duc, mais comme la cour estoit ce soir en masque, il me disoit que je devois avoir patience jusques au lendemain: mais si je voulois prendre la peine de me masquer ausy, qu'il avoit ordre de me mener a la sale pour y danser, j'acceptois encor cet offre, et d'abord voila trois quatre laquays qui me procurent une masque. pourtant comme il faisoit encor jour, je voulois profiter du temps. ainsy on me faisoit encor voir la redoute, c'est la sale ou on dancoit ce soir, qui estoit extremement

1) *Carlyle:* Fred. the Great IV à propos d'un m. Forstner de Breitembourg. Michaelis, iii 428—439. — Apologie Paris 1716.

bien fait, et à la facon de la fameuse redoute de *Vienne*, où on dance ausy pendant le Carnaval; je ne vous feray pas une description de la dite redoute, afin que puisse encor reserver quelque chose pour vous pouvoir conter a mon retour. Par dessus la redoute est l'Arsenal, ou il y avoit beaucoup des armes, mais des vielles modes pour les carousels; on y monte par un ford belle montée, qui pouroit satisfaire la curiosité des Architectes, et comme vous n'en estes du nombre, je passe encor cet article. J'allois ausy voir les jardins, qui estoient assez mal en ordre a cause de la saison fort peu favorable pour le jardinage, on me menoit dans une fort belle grotte, ou les eaux brilloient pendant l'eté par leur sauts, et par les belles fontaines, et non obstant que la ville estoit situé dans un cul de sac entre les montagnes, je pouvois fort bien voir que l'on ne meprisoit pas la jardinage, outre qu'il y avoit la plus belle orangerie qu'on pouvoit voir, les orangers, citroniers, et lauriers y estoient en grande quantité; et des arbres si grands comme les arbres sur le heregragt a *Amsterdam* et ils estoient dans la terre meme, et vers l'hyver on y met la maison par dessus; c'est la coutume generale en tous ces pays icy, ausy on ne les coupe pas justement comme en Hollande avec une couronne, ou les laisse croître comme le bon Dieu et la nature veut, ils estoient pourtant extremement chargées des fruits; de quoy l'on me presentoit quelques pieces, qui me couterent assez cher; on me menoit ausy au tour du maille, mais elle n'estoit pas si belle que celle *d'Uytrecht*, pourtant un grand agrement dans ce pays icy, puisqu'il y avoit des allées d'arbre planté a La Hollandaise, ce qu'on ne trouve pas justement icy. De la j'allois porter moy mesme l'autre lettre a Mr. le Baron de *Ratsamshausen*, qui me faisoit beaucoup des civilitez;

il a été envoyé il y a un an passé à la Haye, comme il estoit occupé a ecrire pour la Haye je n'y restois qu'un moment: de la j'allois souper cher Mr. *Bagmaister* ou on me portoit ma masque, c'estoit l'habillement d'un paysan Francois, fort bien fait et fort propre, c'estoit un habit de Mr. *Stafford*, gentilhomme du Duc, qui estoit a peu pres de ma taille; estant donc deguisé de la sorte, et ayant soupé un peu, nous allames a la redoute, ou il n'y avoit pas encore beaucoup des masques, mais peu de temps apres ils vinrent en assez grande quantité; ausy tots que l'on croyoit que le Duc y estoit luy mesme, (car jusques a ce temps la on ne se reconnut point) voila Madame de *Forstner*, la femme du Grand maitre d'hotel s'ajant informé a *Bagmaister*, le quel elle reconnut, qui j'estois, puis qu'elle me voyoit parler avec luy, et puis que elle m'avoit deja pris pour un autre, de quoy je L'avois desabusé, disant qu'elle ne me connoissoit pas; voila, dis je, elle me demandoit pour danser avec elle, et pour commencer je dancois donc un menuet avec elle, et apres encor avec une autre, jusques a plus de cinquante menuets cette nuit; je ne cognoissois dans le commencement personne, mais le masque que me donnoit beaucoup plus de hardiesse, que j'ay naturellement, si bien que je me rangeois par cy par la aupres les dames a causer et rire; et a la fin j'estois la comme si j'avois eté de la cour mesme, je ne vous scauray dire combien de civilitez et des honetetez qu'on m'a fait la cette nuit, et encor le jour suivant; car comme ce n'est pas le passage ordinaire de l'Allemagne il n'y viennent guerres des Etrangers; et les dames me marquerent toutes, qu'elles ne voulurent que cela, j'estois donc justement leur fait: enfin passons cela car ce souvenir ne peut vous faire aucum plaisir, quoy qu'il en fait un fort grand a moy, ne

pouvant jamais manquer d'en estre tres content. La dite Dame estoit fort bien faite, deja un peu avancé en age, mais elle avoit des beaux restes, elle estoit masqué en Persienne: sa soeur plus jeune et plus belle en Paysane, les deux Princesses de Wirtemberg *Wielding* [1]) en Espagnolettes, la damoiselle *Kremnits* [2]), qui est la favorite du Duc, en paysanne Hollandaise, la femme du Gener. *Reinscha* (Reischach) en operatrice, la damoiselle *Mientsing* (Menzingen of Mijnsinger), une des plus belles, plus jeunes, et plus agreables, fille du premier ministre en Indienne, enfin tout sorte des masques, que vous vous pouves figurer, et beaucoup

---

1) V. Hubners Gen. Tab. Wurtenberg *Weitlingen* en kunnen dan zijn Jul. Si byl. Charl. g. 1690 Gem. Car. Friedr. Hert. v. Wurt: Oels getr. 1709 en Hedw. Friderica g. 1691 gem. Joh. Aug. Vorst v. Anhalt Zerbst getr. 1715, drs. v. Frid. Ferd. tot Weitlingen g 1654 + 1705 en Elis. dr. v. Hert. Georgius v. Wurt. tot Mompelgard (Montbéliard).

2) *Kremnits* GAUHEN, Gen. Lex. *Friderica Wilhelmina von Grävenitz* geb. 1686 besuchte im 18ten Jahre ihres Alters ihren Bruder zu Stutgard; der Herzog gewan sie dermassen lieb, dass er u. a. ihr zu Ehren das schöne Schloss *Ludwigsburg* erbaute. CARLYLE, Fred. the Great Vol. IV, en donne le récit suivant ... a certain young fellow, Grävenitz by name, recollected that he had a young sister at home, pretty and artful, who perhaps might do a stroke of work here. He sends for the young sister, very pretty indeed, and gentlewoman by birth, though penniless. He borrows clothes for her (bij onerous contract with the haberdashers ...) he easily gets her introduced to the Ducal soirées, she hooks this lumber of a Duke ... brother Prime minister, sister Autocrat of Wurtemberg ... the wonder of Germany; and requires on these bad grounds a slight mention in Human History for some time to come etc. Head of the Church of Würtemberg flatly refused to have her name inserted in the Public Prayers: „Is she not already prayed „for? Do we not say, *Deliver us from evil?*" Said the indignant Right Reverend.

des belles filles, et sauve l'honneur aux autres villes, excepté Amsterdam, je ne scais pas jusques icy un endroit ou il y en a de plus. Le Duc estoit dans le commencement dans une masque, qui n'estoit qu une teste, comme encor sinq autres, mais apres il changoit sa masque en senateur suisse et les autres cavalliers (c'est ainsy qu'on appelle les jeunes gens et les galands de ce cour) chacun pour le plus beaux; entre autre il y avoit un qui nonobstant qu'il estoit fort grand representoit un petit enfand, qui aprenoit a aller, un autre une dame avec le visage justement sur le dos, les messieurs *Stafford* et *Forstner* le Chambellan en Lapponois. Mr. *Steyn* [1]), le Gouverneur du prince hereditaire, en Arabe, enfin tout ce que le genie de l'homme puisse imaginer. Apres les minuets on commencoit les contredances Allemandes, que je vous apprendray a mon retour, et apres cela les contredances Angloises, me voilà dans mon fort; comme j'estois un peu fatigué je me retirois a deux heures apres minuit. Ce bal se fait tous les semaines deux fois le lundy et jeudy ausy longtemps que le carneval dure; pendant qu'on dancoit il y avoit trois tables couverts une avec un collation, une autre avec des vins, et une autre avec des liqueurs, il y avoit en-

---

1) *Joh. Friedr.* auf Mühlhausen an der Enns, berühmter Staats-Minister, g. zu Campis (Kampen?) in der Prov. Oberijssel in 1681, studirte mit einem grafen von Nassau-Usingen zu Gent in Flandern 1693 Page Anton Ulrichs zu Braunschweig. 1697 in der Suite des Barons von *Steinberg*, gevolim. Gesandtens auf den Friedescongress zu *Rijswick*. 1701 in Leiden. Reisete als Hofmeister Christophori v. Baden Dürlachs in Holland ... Nach diesem wurde der einzige Erbe und Prinz *Friederick Ludewig* zu *Wurtemberg* ihm als Ober-Hofmeister anvertraut mit welchem er nach Lausanne gieng ... Er war vermählet mit des Baron von *Menzingen*, geh. Saats Ministers am Würt: Hofe Tochter *Christiana Sophia*. Gauhen gen. Lex.

viron 50 masques tant dames que cavalliers; mais si la Duchesse regente (regnante) n'avoit pas eté malade, il y auroit eu bien de l'avantage. Je dormois assez bien cette nuit, puisque j'estois un peu fatigué et par la poste et par la dance, et j'y trouvois des couverts d'Jndes sur le lit, ce qui n'arrive guerre icy dans le pays, on l'on se sert des lits de plumes au lieu de dekens. A mon lever voila derechef Mr. *Bagmaister* avec le mesme carosse et equipage de S. A. S. le Duc pour me mener ou je voulois estre: je m'en servois ausy pour aller voir le kunstkamer; qui estoit assez bien en ordre, et belle sale, mais si justement les ingredicns repondoient a l'exterieur, c'est de quoy je n'ose pas juger, tousjours je crois que cela ne merite pas la peine que vous en veniez pour cela dans ce pays la; j'allois ausy voir la grande sale dans le jardin, qui est une des plus grande et des plus belle que l'on puisse voir, et dans le plafond les plus belles peintures, que ce metier peut en executer. Apres cela j'allois ausy au jeu de pomme, mais la *Haye* en fournit une meilleure. vers les onse heures j'allois a la cour, pour faire la reverence au Duc, mais il estoit au conseil, ainsy j'attendois jusques environ a mydy quand j'avois l'honneur de luy faire la reverance, estant presenté par Mr. Forstner le Chambellan du jour, il me demandoit beaucoup des nouvelles, et me faisoit beaucoup des civilitez, et a la fin il voulait ausy que je dineray avec luy: avand le diner il alloit encor voir la Duchesse Douariere [1] sa mere, et comme tout le monde le suivoit, je le suivois ausy, et j'avois l'honneur de faire ausy ma revérence a la

1) La Duchesse Douariere (Hubn.). Magdalena Sibylla dr. v. Lod. VI Landgr. v. Hessen Darmst: g. 1652 + 1712 gem. v. Wilhelmus Ludovicus g. 1647 + 1677.

Duchesse Regente [1]), qui venoit de sortir de chez la Duchesse Douairiere; mais elle me parloit en haut Allemand, ne voulant pas parler Francois parce qu'elle ne le scait pas; me voila un peu embarassé pourtant je repondis le mieux que je pouvois, et je me faisois entendre, voila qui suffit. j'allois donc a la sale ou on dine, et le Duc me faisoit la grace de me mettre a sa droite la Duchesse s'ajant mis vis a vis de luy avec quelques unes des Desmoiselles de la cour, qui ne fussent pas laides, et quelques Cavalliers de la cour; en tout on estoit a douse a la table. la table estoit assez bien servie, mais pourtant pas si bien, comme je me feray servir si j'estois Duc de *Wirtemberg*, ny ausy pas si bien comme j'espere de vous mander a la suite de celle de L'Electeur de *Majence* [2]). On demeuroit environ a deux heures a table, et on n'avoit aucune retenue pour la presence du Duc ny de la Duchesse, on causoit, on rioit, on badinoit avec les filles; mais on ne beuvoit point a la santé du Duc ny de la Duchesse, non obstant qu'eux ils burent a la notre. C'est la la coutume, apres quoy vers les trois heures envyron on se levoit de table et le Grand maitre d'hotel avec le baton de sa charge a la main se venoit mettre derriere la chaise ou le Duc avoit eté assis et un page a son coté qui faisit la priere sans pourtant beaucoup d'attention parmy ceux qui y avoient diné, cette ceremonie fust aussy observé avand le diner; la Duchesse se retiroit immediatement, et le Duc sortoit en ville pour voir les Dames, estant galand

---

1) Duchesse Regente: Regnante (Hub.) Johanna Elisabeth, dochter van Markgraaf Fred. Magnus van Baden Durlach Gem. van den Hertog Eberhardus Ludovicus. Zij was g. 1680.

2) L'Electeur de *Mayence*: Lothaire François de Schönborn a Bamberg.

homme; ainsy tout le monde se retiroit; je n'avois pas grand chose a faire pendant ces retraites, ainsy j'allois ausy fair la reverence au Prince hereditaire, que je trouvois a etudier, j'y restois environ un heure a causer avec son Gouverneur M[r] le Baron Stein [1]), fort honeste homme, fils du Gener. Major de ce nom, qui a eté a notre service et luy a ausy eté longtems en Hollande a etudier. Voila donc ma rencontre a la cour du Duc de Wirtemberg; a ce qui regarde les personnes du Duc et de la Duchesse, ils sont tous deux assez bien faites, le Duc a environ 36 ans, est maigre, un peu rouge au visage, mais d'un fort gentile taille, la Duchesse a environ trente ans, est née Princesse de Baden Durlach [2]), a passé pour une des plus belles Princesses d'Allemagne, mais n'estant pas trop dans la bonne grace de son mary, elle se chagrine quelques fois trop; helas, mon cher amy, fuyons cette maladie la. Le Prince hereditaire a huit ans, et est fort vive, fort bien fait, et un joly, petit, blondin. [3]) C'estoit justement jour de commedie ce jour la, mais elle ne commencoit, que vers les six heures, ainsy j'allois me promener dans le jardin du Grand marechal *Stafford* dehors la ville, et apres j'allois pour faire la visite a madame et m[r]. le Grand mareschal *Forstner*, mais je ne les trouvois point. Je trouvois pourtant m[r]. le Chambellan *Stafford*, et de la j'allois boire du caffé

---

1) Joh. Friedr. z. boven: Sein Vater gleisches Namens war der Vereinigten Staaten Generaal der Niederl. Feldmarschall (Gauhen).

2) Jeanne Elisabeth v. plus haut. — Carlyle: this Serene Lady stands like a fateful monument irremovably in the way of the Grävenitz who hopes always to be wedded. — Let us remove, said the Grävenitz, build a new charming Palace, and take the court out thither. — And there it stands that Ludwigsburg, the second capital, a lasting memorial of Circe Grävenitz and her Ludwig.

3) Frederic Louis n. 14 Dec. 1698 + 1731.

aupres de mr. *Bagmaister* et de la a la commedie, ou peu apres la Duchesse entroit avec un petit cortege, et outre elle il n'y avoit personne des Dames de la ville. Un demi heure apres le Duc entroit ausy. La place n'estoit pas trop grande, et les lustres trop petits, ainsy il n'y faisoit pas clair; c'estoit une commedie Allemande, assez rùde et qui manquoit beaucoup de la politesse Françoise: ils estoient encor beaucoup moins agreable que la commedie *d'Amsterdam*. Jugez si je n'apprens pas bien l'Allemand car j'entendois presque toute la commedie, et outre cela j'avois l'honneur de causer plus qu'un demie heure avec la Duchesse sur les intrigues de la Haye et de son cousin [1]) le Duc de Wirtemberg qui commande les troupes Danoises; le Prince Frederic [2]) de Wirtemberg fils second du defunt Administrateur, et Brigadier a notre service venoit ausy a la commedie, il avoit eté a Esling et ne faisoit que retourner de la, il me donnoit ausy une lettre pour Mr. De Dopff. Quand la commedie fut faite, j'allois chez Mr. de Rathsamhausen pour y souper ou les messieurs Steyn, Kniested, Forstner et Bagmaister avec deux autres inconnues furent ausy. Nous estions fort bien regalez, beurent quelques rasades aux amis de Hollande, les maitresses ne manquerent pas a estre beu avec bien de tendresse, enfin on estoit gay, et on commencoit a se aimer quand l'horloge sonnoit deux coups, et non obstant la chansonnette qui dit:

1) *Cousin:* misschien Carolus Rudolphus van de *neustadsche* Linie geb. 1667 diende de kroon v. Denemarken tot dat zijn broeder 1716 stierf (Hubn.)

2) *Le prince Fred.* waarsch. *Henricus Fredericus* van de *stutgardsche* Linie z. v. *Fridericus Carolus* ADMINISTRATOR des Lands van 1677 tot 1693, en Eleonora Juliana van Brandenburg Anspach (Hubn.) g. 16 Oct. 1687 diende eerst de Hollanders, naderhand Keiz. Gen. der Cavallerie.

Mais moy quand je suis en debauche
l'Horloge a beau sonner je n'entens point la cloche,
il se falloit separer, puisque j'avois dessein de m'en retourner le lendemain a six heures du matin vers *Haylbron* pour joindre mon General, qui ne m'avoit pas donné plus longtems la permission d'y rester, puisque il avoit esperé de pouvoir partir cette mesme apresdiné. Vous voyez bien par la relation de ce petit voyage que je ne me suis pas ennuyé a *Stugard*, je vous puis asseurer que j'ay lieu d'estre content des honneurs et des playsirs qu'on m'y a fait. Je partais 9
donc le lendemain apres avec des chevaux de poste par le mesme chemin que j'estois venu, et j'arrivois a peu pres vers les un heure a *Haylbron*, ou Je trouvay le General encor dans l'incertitude quand il pouroit partir de la, voila ce qui me fachoit un peu, car je m'aurois bien mieux diverty a *Stugard* qu'a *Hailbron*, n'ajant pas encor trouvé un place au monde si propre pour s'ennuyer que *Hailbron;* j'allois encor le mesme soir remercier Mr *Stafford* pour la bonté qu'il avoit eu de m'avoir donné des adresses; je faisois ausy la reverence a madame, belle femme mais a la mode du Pays un peu coquette. On prioit le Gener. et moy a y diner le lendemain, ce que nous fimes en assez 10
bonne compagnie, et nous estions assez bien traité, mais il y avoit une chaleur terrible, a cause que le poil (de kagchel) estoit si furieusement echaufé, si bien que je me devois lever de table, et aller quelque part .... vous scavez. Le lendemain d'apres j'allois encor pour prendre congé de ces gens, mais je ne les pouvois pas voir; ainsy donc nous nous preparames encor pour partir cet apres mydy, jamais meilleure nouvelle, car je m'ennuyois terriblement la, outre que nous estions fort mal logé.

Voila, mon amy le commencement de mon jour-

nal, que je pris la liberté de vous envoyer, vous priant de le vouloir garder jusques a mon arrivée. Je suis faché que je ne vous puis pas envoyer le tout entier, mais le paquet en sera trop grande, et pour vous dire la verité elle n'est pas preste, mais j'espers de vous l'envoyer par la premiere ordinaire, ajez en attendant la bonté de faire mes compliments a la belle cousine et a mon cousin Gerrit, et communiquez les ce mien journal, et dite au dernier que j'aurai l'honneur de luy ecrire par la premiere poste; saluez ausy le marinier Marcelis, et songez quelquefois a votre amy, pas Cornelius Kwala, mais

(Vienne ce 26 de Fev. 1707).

„Corn. Hop"

Nous ne sommes arrivé icy que hier a mydy.

Monsieur.

„Le 11 de Fevrier".

La premiere lettre que j'ai eu l'honneur de vous avoir ecrit des accidents de mon voyage, estoit seulement avancé jusques a notre depard de Haylbron; lequel se fit le 11 du mois de Fevrier apres mydy a trois heures, apres y avoir eté depuis le sammedy 5 du mesme mois, et apres m'avoir beaucoup ennuyé dans cette ville, nonobstant mon voyage de *Stugard* de trois jours. Avand de partir il faut pourtant vous dire ce qui j'ay appris ausy apres mon depard touchant le nom de la ville, lequel elle a d'une tres grande source d'une fontaine, qui se decouvre derriere l'eglise, et est appelé pour cette raison le kirkbron, et coule tousjours par un tuyaux d'une epaisseur admirable, et sans exagerer chaque fontaine est plus epaisse que le bras d'un homme; c'est cette eau qui s'appelle le Hailbron, comme si on disait source salutaire, voila qui suffit. Astheur nous sommes dans la calesche avec six chevaux de poste; mais comme le grand

chemin pour les voyageurs n'est j'amais par *Hailbron*, si non qu'ils veulent aller en Suisse; les chevaux de poste ny estoient pas trop en d'abondance, et a l'occasion de cet assemblée des Cercles, ils avoient un peu plus a faire qu'a l'ordinaire, ce qui causoit qu'ils estoient fatigué avand de courir, car en partant de notre quartier ils avoient toute la peine du monde pour pouvoir trotter; nous estions un peu en peine de cela, puisque sortant de la porte nous trouvames une terre grasse au dernier point, qui estoient degellé depuis deux jours; ausy ne fut ce pas longtemps que nous nous trouvames enfoncé dans un bourbier terrible, c'estoit en montant la premiere hauteur quand on sort de *Haylbron* tout proche la justice de la ville; nous voila dans un chemin si creux, qu'il n'y avoit pas assez de place pour faire passer un chien a coté de la calesche, les chevaux ne tiroient plus, et s'ils tiroient, les cordes se briserent comme si rien n'estoit, ainsy il y falloit rester, quand par bonheur encor une autre calesche de poste arrivoit, qui avoit des chevaux meilleurs que les notres, et ne pouvant pas passer si longtemps que nous n'estions pas sorti du chemin, il estoit obligé de nous preter ses chevaux devant les notres pour nous tirer dessus la montagne; estant arrivé nous envoyames partout pour avoir des chevaux ou des boeufs des paysans, mais comme les grands seigneurs de ce pays la ont la religion de croire, qu'il n'y a rien, qui n'est pas créé pour leur service, et qu'ils employent et les paysans et leur betail a leur bon playsir, sans les donner ny argent ny bonnes paroles, mais en recompense des coups de baton, nous ne trouvions point du credit, et nonobstant les ordres du magistrat des villages, il n'y avoit rien a faire et les paysans se moquerent de nous, nous prenant en effet pour des etrangers; que faire, il estoit tous-

jours mieux d'avancer peu, que de rester dans le chemin, quand a la fin nous passames par Hilsem, a peu pres deux heures de Haylbron. La nous trouvions un chemin, ou il n'y avoit point de remede, et il estoit deja six heures, et il n'y avoit autre lumiere que celle de la lune, laquelle estoit encor petite, et les paysans estoient encor assez brutal pour nous voir dans un etat miserable, sans pourtant avoir misericorde avec nous, et nonobstant toutes les bonnes paroles qu'on les donnoit il n'y avoit rien a faire; et nous preparions deja du feu des hayes des paysans pour rester la toute la nuit; c'estoit un plaisir a avoir faire un feu d'un telle promptitude, et a la fin si c'estoit le feu que nous mimes dans leurs hayes et leurs palissades, ou quelque autre raison secrette, les paysans devinrent plus traitable, et apres avoir marchandé et disputé avec eux plus que deux heures, nous decouvrimes le moyen pour estre aidé, c'est que leur mauvaise foy ne permit pas de nous secourir sans estre payé par avance; ausitots que nous sceumes cela on les donnoit deux fois plus qu'ils demandoient, et par ce moyen on nous donnoit un couple des chevaux et un couple de boeufs, et comme cela nous arrivames a Swabag a peu pres a dix heures, n'estant eloigné de Haylbron que quatre heures de chemin; comme ce n'estoit pas un village, ou la poste changoit, nous estions tres mal logé, et a peine pouvoit on trouver de la paille. Enfin le lendemain nous partimes de la a sinq heures le matin et arrivames a huit heures a Oeringen [1]) ou nous changeames des chevaux; c'est une petite ville, mais pour le pays assez jolie, la demeure et chateau des comtes de Ho-

1) *Oeringen.* **Oehringen an der Ohrn. Stadt mit Schloss der Fürsten von Hohenlohe-Oehringen.**

henloo la rend un peu plus conneu, que bien sa beauté. On nous donnoit encor huit chevaux et quatre postillons, mais comme la terre est extremement grasse nous n'avancames pas beaucoup; a deux lieux de la nous passames la petite ville ou bien le grand chateau de Neynsteyn [1]) ou nous trouvames de fort jolis etangs, et des jardins, qui avoient quelque resemblance a nos jardins Hollandais: on y voyoit des parterres, des petites maisonnettes pour vuider quelques bouteilles de bon vin, pour ceux qui en ont, et les etangs approprié pour les rendre agreables, des fontaines, enfin tout ce que la propreté pouvoit exiger dans un pays si malpropre, comme la plus grande partie de la Souabe. Nous primes un petit diner a Westernaa et apres mydy nous tournames plus que trois heures durant a lentour du chateau Waldenburg, tres agreablement situé sur une hauteur a la droite de chemin. Vers le soir nous arrivames au Steig de Minchen; c'est un passage tres affreux pour decendre des montagnes, chemin qu'on a taillé dans les rocqs, et ou on passe des precipices terribles, enfin c'est un des passages les moins agreable; ou on a mis a coté du chemin des balustres pour ne tomber pas du haut en bas dans des fantes que la pluie de temps en temps cause; et non obstant tout cela on court grand risque, puisque le chemin n'est que trop etroit, et a peine peut un calesche y passer. Etant en bas nous passames la riviere de Kokkel, qui a sa course serré entre ces grands montagnes qui sont sur les frontieres de la Souabe. Et a la fin nous arrivames a 6 heures a Hal, ville imperiale, qui n'est eloigné de Swabag, d'ou nous estions party le matin, que de quatre lieux d'Allemagne. Nous y estions assez mal logé, et mon lit,

1) *Nyenstein*, Neuenstein.

comme a l'ordinaire, n'estoit qne de la paille. Notre nuit fut courte, car nous partimes de la avand le jour, et comme il faisoit beau, je ne pouvois pas voir la beauté de la ville, mais il ne (m'a) pas plu trop de ce que je pouvois encor voir, seulement elle estoit petite, et je n'y ai rien vu qui m'a plu, que la montée pour entrer a l'eglise, la quelle estoit d'une largeur etonnante, et un demy heure de la dite ville nous deumes encor passer un fond comme a Kokkel, mais pas si affreux; pourtant pour remonter a l'autre coté sur les montagnes, il n'y avoit pas moyen, que mettant encor quatre boeufs devant nos huit chevaux de poste; pour le reste les chemins estoient assez bons passant par tout par les prairies, ou on ouvroit les barrieres, puis que nous venions avec les chevaux de postc, qui ont le privilege de passer par tout. Nous dinames a Kraishaim [1]), autre petite ville imperiale, ou en mesme temps passait le markgrave de Bareuht [2]), Mareschal General de l'Empire. Le General de *Dopf* voulait passer incognito, mais le Markgrave le faisoit faire un grand compliment, sur quoy le General se rendoit aupres de luy, et l'a entretenue quelque temps, sans qu'il le pouvoit entendre une seule parole, tellement, m'a t'il

---

1) Kraishaim=Greilsheim. Bareuth=Baireuth.

2) Waarschijnlijk Markgraaf Christ. Ernst v. [Brandenburg] *Baireuth* 1644 + 1712 Keiz. Veldmaarschalk, bij het ontzet v. Weenen 1683. In 't verbaal v. Bruyninx 16 febr. 1707 n° 15...... is op 't tapijt gebragt aan den Gen. Feldmaarsch. Guido *Staremberg* de principaalste directie van de Rhijnarmee onder den Heer Marckgrave v. *Bareyth* te laaten, dog men heeft daarin veel bedencken en swaerigheyd gevonden. (ibid. 14 Aug. 1707) den Margrave *Bareith* heeft sig geretireerd en ist commando bij provisie overgelaten aan Gl *Thüngen*, wordende de Churfurst van *Hannover* 13den deser bij de armee verwaght. — Het commando over de Rijksarmee werd opgedragen aan den Keurvorst v. Hannover, George Lodewijk v. Brunswijk Lune-

dit luy mesme, sa langue est gatèe par le vin, ausy a t'il la mine bien debauchée, comme j'ay peu remarquer, quand il montoit en sa calesche, ou il avoit besoin bien de l'assistance. Il partoit pour Haylbron et les frontieres, son equipage estoit tout en chevaux de poste, il estoit assis en calesche de berline attellé avec six chevaux, et deux ou trois charriots le suivirent de mesme avec des chevaux, sa garde consistoit en six cavalliers, monté sur des chevaux de poste, et deux autre charrettes le suivirent attellé avec quatre

---

burg, die in 1714 Koning van Engeland werd onder den naam van George I. Het Patent van 't commando der Rijksarmee dateert v. 20 Aug. 1707, zie Bruininx Verbaal. — Il commanda l'armée avec succes et battit l'armée française près d'Osterbourg, qui, après cet échec fut contrainte de repasser le Rhin, sous le Marquis de Vivant. Dict. Bouillet.

Het commando over de Rijks-Armee aan den Boven-Rijn was door den dood van den Prins Louis v. Baden opengevallen. De Protestantsche Kreitsen hadden reeds hunne toestemming gegeven voor den Markgrave v. Bareith, maar om de Roomsche ook te vergenoegen moest nog een ander gezogt worden, en deze keur viel eindelijk op den Prins Eugenius van Savoyen, dog men wist dat dezen liever in Italien wilde blijven, en volgens contract van den Keizer met den Hertog v. Savoyen om een a twee jaren nog was verbonden . . . . wes halven den Markgraave v. Bareith reeds werkelijk zijn bediening alleen bleef waarnemen, die midlerwijl de vestingen en linien gevisileerd hebbende, door deszelfs Minister aan de Rijksvergadering raport had laten doen, behelzende dat alles meest buiten staat gevonden was om den vijand te kunnen resisteren, veel min om het hoofd te bieden. *Eur Mercurius* 1707 Maart.

In de secreete resolutiën 1707 p 92 schrijft Graaf v. Rechteren, te gelijk met den Hr. Bruyninx extraord. Envoyé aan het Hof v. den Keizer, uit Dusseldorf, dat de Churfurst van de Paltz vreesde, dat het Hof Prins Eugenius niet soude gebruyken; dat het noodig was, dat het een prins van bequaemheid en authoriteit was: want dat hij niet en geloofde, dat de Prins v. Bareith, al stelde men dezen een bequamen Generaal onder hem, het werck soude goed maken.

pair de boeufs: nous partimes ausy apres que notre calesche estoit raccommodée, estant rompue par les rudes chemins, et nous arrivames devand les portes de Dinkelspikkel [1]) a sept heures; c'est encore une ville imperiale, mais fort petite: la situation commence pourtant estre plus agreable, estant sorty des montagnes de *Souabe* et entré en *Franconie*, quelle Cercle n'est pas si montagneux, mais plus unie, non obstant tout cela la Cercle de Souabe est belle et fertile. Comme ce soir il faisoit fort beau, nous ne peumes pas resoudre a y demeurer; nous partimes donc encor a huit heures de Dinkelspikkel, et le chemin estant fort bon, nous arrivames a onse heures a Pekhoven, ou nous reposames un peu, et avant que le jour recommencoit, nous estions deja en chemin, et arrivames a sept heures a *Anspag*, la residence des Markgraves de ce nom, assez belle, propre et grande ville; un fort joli chateau sert pour la demeure de ce Prince ou il y a des jolis jardins et fort belle situation, le pays n'estant plus si grasse, mais un peu sablonneuse; le mydy nous dinames au *cloitre Halsbron* [2]), estant a present un village, apres que les Margraves ont changé de la religion dans le temps de Luyther: et vers le soir nous arrivames a *Neurmberg*, mais un peu trop tard pour voir la ville· pourtant pour ne negliger rien je me faisois mener partout a la faveur de la lune, et je pouvois bien voir que c'estoit une fort belle ville, les rues estant larges et les faces des maisons fort jolies; on me faisoit voir la fontaine [3])

---

1) *Dinkelspikkel*=Dinkelsbühl.

2) Cloitre Halsbron=Closter Hailsbron un Heilsbrom.

3) *Der schöne Brunnen*, der Frauenkirche gegenüber 1385–1396 von meister Heinrich dem Balier erbaut, eine goth. Spitzsäule mit zahlreichen Statuen. — In dem den Brunnen umgebenden Eisengitter ist oben an der n. w. Seite ein kleiner beweglicher Ring, kunstvoll geschmiedet das Handwerkburschen Wahrzeichen Nurnbergs (B).

sur le marchè ou il y a un anneau travaillé dans une grille de fer, qui sert pour indice a ceux qui y ont eté, de n'avoir rien negligé de voir: ausy on me faisoit voir le saut du cheval d'un saint par dessus le rempart, pour se sauver de la persecution des incredules: les marques des fers du cheval y sont encor imprimés dans les pieres. Nous estions logé au clocher bleu, ou nous estions fort bien. Nous partimes de *Neuremberg* le lendemain a 7 heures du matin, ne pouvant pas sortir plus tots de la porte. Le premier relais estoit a *Forchaim* [1]), une ville appartenant au Markgraaf de *Bareiht* [2]), et la quelle a eu le malheur d'estre consumée a une nuit tout a fait par le feu. Le dit Markgrave y a fait batir une autre ville toute nouvelle par les Francois refugié, et y a mis luy mesme un fort jolie palais; la ville nouvelle est fort jolie, et assez grande, mais encor tout a fait nouvelle; nous dinames a [3]) *Altdorf*, et arrivé vers le soir a *Bamberg* [4]), logé au trois Mores, ou nous estions tres mal logé; mais parce que cela estoit proche de la cour, nous y estions entré. Comme nous estions fatigué de voyage, je me reposois ausy fort bien, cela fut cause que je ne sortois pas avand que le General eut audience de l'Electeur [5]), vers les mydy il y venoit un gentilhomme de la part de l'Electeur en carosse a six chevaux, suivy d'un autre a deux, tous deux de l'Electeur, dans le premier le General se mit avec ce gentilhomme vis a vis de luy, dans le second j'estois tout seul. On

1) Forchaim=Forcheim (Frankische Schweiz) war Grenzfeste der Bischöfe v. Bamberg.

2) *Bareiht*=Baireuth.

3) *Altdorf*=Altendorf.

4) Bamberg v. plus loin.

5) Zie beneden, blz. 270, N°. 1.

nous mena par le plus court chemin a la cour, ou il n'y avoit qu'une garde d'environ vint hommes soldats et un lieutenant ou enseigne. Le General fut rencontré a l'entrée du corps de la cour par le Grand mareschal *Schrotenbag*, tous les Gentilshommes et tous les courtisans, et fut mené comme cela en haut dans l'appartement de l'Electeur, ou il ne fut pas sitots arrivé, que l'Electeur ouvroit luy mesme son cabinet et recevoit dehors la porte monsieur le General, avec lequel il s'enferma plus qu'un heure. En attendant on me presentoit au ministre intime de S. A. E. le Comte *Schönborn* [1]), frere ainé de l'Electeur qui avoit eté pendant le temps de mon pere Envoyé a la Cour de Vienne, avec lequel j'avois un fort grand discours sur toutes les nouvelles de la Suede et des François, et marque certaine qui tous ces gens sont bien curieux c'est qu'ils s'adressoient a moy pour scavoir des nouvelles. Les une heures feurent passé quand l'Electeur sortoit avec Mr de *Dopf* de son cabinet, et comme j'estois encor avec le comte *Schönborn*, je luy priay de me vouloir presenter a l'Electeur, ce qu'il fit, et en mesme [tems] j'eu l'honneur de luy faire la reverence: il s'alloit donc mettre a la table ou il se mettoit le premier, comme cela estoit fort raisonnable, dans un fauteuil de velours rouge avec un galon et des fragnes d'or, a sa droite fut placé mon General ausy dans un fauteuil

---

1) ***Schönborn**, **frère ainé de l'Electeur*** (de Mayence). Gauhen nennt ihn ***Melchior Friedrichen***, Herrn zu Reigelsburg und Weiler Erb-Schenken des Erz-Stifts ***Mainz*** Chur-Mainz. geh. Rath Ober-Marschallen, Vizdum zu Aschaffenburg, in den Reichs-Grafen Stand erhoben, nachdem a. *1717* er von dem letzstern Grafen ***Puchheim*** Titel Wappen Erb. Truchsessen-Amt in Oesterreich und Güter geerbet. — Gem. Anna Sophia, Dr. v. Joh. Christoph. Graaf v. Boineburg (Hub.)

tout de mesme comme celuy de l'Electeur; a sa gauche fut son frere et son ministre intime le Comte *Schönborn*, apres les deux fils du dit Comte, moy trois autres et finalement le Grand Mareschal; la table estoit ovale, mais elle estoit proprement et richement servie, tout ce qu'on pouvoit s'imaginer y estoit, il y avoit toujours un plat de plus que la table pouvoit contenir, de quoy un equyer tranchoit, et que l'on presentoit en apres a la ronde; ausy tots que chacun en estoit servie, on mettoit le plat sur la table en y otant un autre, c'est a dire des grands plats, jusques a ce que l'on avoit présenté de ce maniere de tous les grands plats qui y furent, ... l'Electeur beut la santé de tous ceux qui y estoient a la table, et on beut ausy a la sienne, et quand on vouloit se lever quand l'Electeur beuvoit, il faisoit tousjours des mines qu'il vouloit qu'on se remettroit; et ne commencoit jamais a boire avand que l'on s'estoit remis, pourtant on se relevoit tousjours en apres quand il commencoit a achever son vin pour luy faire une profonde reverence en le remerciant. Pendant le repas on entendoit de loin des tymbales et des trompettes. On causoit premierement de la bataille de *Ramiljes*, [1]) du quel le General luy

---

1) *Ramillies.* Le 23 Mai 1706, les alliés, commandés par Malborough, y défirent les Français, sous les ordres du maréchal duc de Villeroy, Fr. de Neufville, né en 1643. Les femmes le surnommaient „le Charmant." Louis XIV le nomma par testament Gouverneur de Louis XV. Après la bataille de Ramillies on fit ce couplet sur le Maréchal de Villeroy:

C'est bien dommage, sur ma foi,
Que Monseigneur de Villeroy
Soit déjà maréchal de France;
Car, dans cette grande action,
On peut dire sans complaisance
Qu'il a mérité le bâton.

devoit faire une ample relation, et apres de la *Hollande* et du sejour de Czaar; c'estoit alors moy qui luy contoit tout ce que je scavois et mesme un peu plus des avantures de cet illustre vagabond, ou pour parler avec plus de respec, de ce curieux voyageur. J'avois mesme l'honneur de le faire rire pour les accidents que je luy contois d'estre arriveés. Apres il me faisoit un compliment que je n'apprendray jamais a boire a l'Allemande a sa cour, que j'estois trop sobre, et cetera. On se levoit a la fin de la table et apres avoir parlé encore un moment pendant qu'il se degraissoit les dens et qu'il se lavoit les mains, il se retiroit dans son cabinet; mais vous auriez dit qu'il y avoit un tumulte ou un sedition, comme tous ces courtisans couroient pour se mettre devant son cabinet et pour se montrer comme cela. Ajant eté un moment tout seul il faisoit appeller le General, et un demy quard heure apres il me fit la grace de me faire appeller ausy; il me faisoit des compliments de ce que j'estois venu la, et me marquoit son chagrin de ce que les affaires d'Allemagne n'alloient pas mieux, et il me donnoit sa benediction, sur quoy je m'en allois, et le General s'en alloit ausy retourner chez luy de la mesme maniere, comme il estoit venu. Pour ce qui regarde la personne de *l'Electeur* [1]), c'est le plus bel homme qu'on scauroit voir, la teste grise, le couleur extremement vif, le visage rond et beau, et le corps en bon point, pas trop grand, les jeux vifs et quelque chose d'engageant brille dans sa visionomie. Sa cour est tres magnifique et bien meublée, mais la maison n'est pas encor achevé; il aime extremement

1) *Lotharius Franz* Freiherr von *Schönborn*, Domherr zu Mainz, Bamberg und Würzburg, A° 1693 Bischof zu Bamberg, A° 1694 Coadjutor und A° 1729 alt nahe 74 Jahr. verstorben. (G.)

la chasse, et il se passe guerre une journée, ou il en prend le plaisir. Son frère le comte *Schönborn* et toute la famille demeurent ausy a la cour, c'est par ce voye la que les dames viennent de temps en temps faire sa cour a madame *Schönborn*, ou l'Electeur se fait alors ausy quelquefois voir. Quand je fus retourné vers les quatre heures dans notre quartier, le General me disoit qu'il vouloit partir le lendemain matin. Un moment apres le second fils du comte *Schönborn* me venoit prendre pour me mener a l'Assemblée, qui estoit chez la belle fille du Grand Mareschal. Il y avoit un assez grand nombre des dames, mais on y remarquoit assez que c'estoit a un cour ecclesiastique: elles n'avoient pas ces agrements ny ces manieres gentilles, comme on les veut avoir pour devenir amoureux; pourtant il y avoit une fort belle fille, et fort raisonnable, c'estoit la fille du mesme comte *Schönborn*, mais j'estois trop pressé, elle n'avoit pas assez de temps de me soumettre a ses charmes. Je me retirois vers les huit heures, et le jeune comte *Schönborn* avoit de nouveau la bonté de me ramener chez moy; c'est le plus joli jeune homme qu'on scauroit voir, a ce que j'ay peu remarquer en si peu de temps. Nous avions etudié ensemble sans nous connoitre pourtant, que par nom. Quand je revenois a la maison, le General fut déja couché, ainsy je me couchois ausy d'abord, puisque nous devions nous mettre en chemin a deux heures de matin. La ville de *Bamberg*[1]) n'est proprement qu'un vilage, et n'est fermé que par des pallissades, mais sa situation et le beau chateau font que

1) *Bamberg.* Die Umgebung ist ein grosser Obst-und Gemüsegarten: Reben, Messgeläut, Main und Bamberg, dass ist Franken. *Le beau chateau*, die *neue Residenz*, 1698 bis 1708 von Fürstbischof Lothar Franz v. Schönborn erbaut.

l'Electeur y est presque tousjours; les environs sont tres beaux, et comme en general toute La Franconie, la quelle n'est pas trop montagneux, mais une terre trés fertile par cy par la, a d'autres endroits un peu sablonneuse, mais beaucoup des chateaux, principalement a l'entour de *Neuremberg*, ou on ne voit que des chateaux et des maisons de plaisance les plus jolies qu'on scauroit voir: c'est l'endroit de toute l'Allemagne qui m'a plu le plus. Nous partimes donc de *Bamberg* le lendemain a quatre heures, et nous dinames a *Forchaim* reprenant le mesme chemin, comme nous estions venu. A quatre heure apres mydy nous estiôns dans les faubourg de *Neuremberg*, ou on avoit fait venir les chevaux de poste; pour ne passer pas par la ville, nous avancames encor par *Vuygt* [1]), ou nous changeames encor des chevaux jusques *Postbouwer* [2]), ou nous restames la nuit, et comme nous avions ici pour la premiere fois mauvois temps le jour, nous n'avions pas trop de commodité la nuit, et si un officier n'avoit pas eu l'honnesteté de nous ceder sa chambre, nous aurions ete encor pire; mais ne soufrimes pas longtemps, car ausy tots que la lune estoit levée nous nous remimes en chemin, ce qui fut environ les quatre heures, arrivames a 7 a *Deinig* [3]); de la nous entrames dans le haut *Palatinat*, et en mesme temps dans des chemins terrible et un pays ausy peu agreable que la *Franconie* est agreable. Nous passames une petite ville qui s'appelle *Nieuwmarkt* [4]), et arrivames a *Pasberg* [5]),

---

1) *Vuygt*, Feucht.

2) *Postbouwer*, Poschbauer, Postbauer.

3) *Deinig*, Theining, Deining an der Laber.

4) *Nieuwmarkt*, Neumarkt, hübsch gelegene Stadt mit besuchten Mineralquellen.

5) *Pasberg*, Parsberg.

et de la a *Laaber* [1]), autre tres petite ville et plus resemblante a un ordinaire des cochons qu'un retraite des hommes, et de la nous arrivames a six heures a *Regensburg* [2]), apres avoir essuye les chemins les plus rudes et les plus barbares qui se puissent montrer. J'envoyois d'abord chez [3]) Mr. *de Mortaigne*, lequel avoit tant de honestete de me venir voir le soir a neuf heures, apres que je m'estois deja couché; je me devois donc lever, et non obstant que j'avois tres grande envie pour dormir et me reposer, il restoit jusques apres les onse heures, mais ausy avoit il une petite chopine. nous estions logé a l'aigle d'or. le lendemain nous partimes a neuf heures du matin de *Ratisbonne* [4]), et entrames dans [5]) *une tres belle plaine* d'un fort beau pays, assavoir dans la Baviere, mais cette pleine est plus ouverte que bien la Franconie, et on n'y voit pas tant d'arbres, au reste la terre est plus fertile, et la chasse y doit estre belle, la premiere poste estoit à *Faden* [6]), et la seconde a *Straubingen* [7])

---

1) *Laber.* Das malerische wildromantische Thal der *Schwarzen Laber.*

2) Te Regensburg was de Rijksvergadering van 't Keizerrijk.

3) *Mr de Mortaigne* Resident van hare H. M. de HH. SS. GG. d. V. Ned. Prov. te Regensburg. Z. Europ. Mercurius, Jan. 1708 p. 76.

4) *Ratisbonne*, *Regensburg* an der Donau die hier den *Regen* aufnimmt. *Castra Regina* der Römer, später Ratisbona, seit dem 8 Jahrh. Sitz eines vom heil Bonifacius gestifteten Bisthums. Im goldnen Kreuz wohnte 1546 Kaiser CARL V bei der hübschen Wirthin *Barbara Blumberg*, die im Jahr darau den so berühmt gewordenen *Don Juan d'Austria* gebahr. Regensburg war von 1663 bis 1806 ständiger Sitz der Reichs Versammlung. Der Dom zu St. Peter ein Meisterwerk deutscher Baukunst.

5) Die *reiche Ebene* von *Straubing.*

6) *Faden*=Pfader.

7) *Straubing*, sehr alte Stadt. in einer weiten fruchtbaren Ebene, die Kornkammer Bayerns.

jolie ville, ou nous arrivames a trois heures, et apres avoir pris en toute haste le diner, nous avancames encor jusques a *Straskirken*, ou nous estions logè dans nne fort belle maison, et preparè pour les nopces des paysans, on y voyoit quantitè des tables quarrées, ou ils se mettent alors a quatre pairs. ce jour la nous avions eu assez beau temps, un chemin fort agreable le long de la Danube, de la nous partimes un heure apres minuit, et changeames la premiere fois nos chevaux a *Blattlingen* [1]), et dinames a dix heures a *Vilshoven* fort belle petite ville. on trouve dans la ville
20 [février] par tout les sonnettes par dehors des maisons et par tout ce pays les paysans resemblent aux anciens philosophes ayant des grandes barbes, et des chapeaux pointu; mais voycy le domaine de la galanterie, il n'y est pas un paysan qui n'a pas les mains gantées. party de la a mydy et arrivé vers les quatre heures a PASSAU [2]) et comme nous voulions encore partir le lendemain apres de bon heure, j'allois a l'instant voir l'eglise cathedrale, qui est la plus jolie qu'on scaurait voir, la proprété des murailles est admirable, et on diroit que l'on estoit dans la maison des dames les plus propres *d'Amsterdam*, la peinture y est en grand nombre, et fort belle et des meilleurs maitres, par tout dans les niches de la muraille on en trouve, les chapelles en abondent, et le toit en est plein. de la j'allois me promener par la ville, qui est tres propre, et a cause de deux differents embrasements qui ont

---

1) ***Blatlingen***, Plattling. ***Vilshoven***, Villa Quintanica an der Mündung der ***Vils*** in die Donau.

2) ***Passau.*** Der Römer ***Castra Batavà.***

Der Dom 1284 gegründet, 1662—1680 im Zopfstil erneut. Reizende durch die 3 Flüsse Donau, Inn und Ilz eigenthümliche Lage. Der Bayrische Wald.

a moins de trente ans deux fois consumé la ville, on y voit tous les toits a l'italienne pour pouvoir par dessus les maisons passer de l'un a l'autre. le palais de l'Evecque est belle et spatieuse, pour alors ce fut le Cardinal Comte de *Lamberg* [1]), elle est située sur la riviere d'Inn qui separe la ville d'une partie qu'on appelle Instat, qu'on a pourtant joint par un pont de bois. La danube passe entre le chateau et la ville, et L'*Iler* arrose le chateau et L'Ilerstat de l'autre cotè. c'est donc entre ces trois belles rivieres que la ville est située, l'Inn qui vient de Tyrol est claire et verte et profonde alors d'environ six on sept pieds, le font de graviers et ausy large que la Danube; elle fait tourner quatorse molins de bled. sur la Danube il y a ausy un pont de bois pour passer du cotè du chateau, qui paroissoit en fort bon estat et tres bien entretenu. dans l'hauberge on nous estions logē, on avoit un tourne broche a vent, qui alloit par le mouvement du vent, causè par le feu, c'est une maniere fort commune en *Allemagne.* nous nous remimes le lendemain a six heures en calesche et arrivames par un assez mauvais chemin a *Eysenburn*, ou nous deumes attendre plus que deux heures avand de pouvoir attraper des chevaux, et de la nous passames par un fort mauvais chemin et avec des chevaux les plus miserables de toute la route, et que fut cause que de temps en temps, nous demeurames dans le chemin et y laissames des chevaux; quand a la fin m'ennuiyant extremement

---

1) *Lamberg* Johann Philipp Graf von —, der Röm. Kirche Cardinal und Bischof zu Passau, Sohn von Joh. Max. Herrn in Orteneg, Altenstein, Stökern etc. letztens Kais. Obrist-Hofmeister, und von Jud. Reb. Eleon. Gräfin von Wrbna und Freudenthal. A° 1689 war er Bischof zu Passau und Fürst des Röm. Reichs worden, gleichwie er A° 1700 den Cardinalshut erhalten. Starb. A° 1712. (Gauhen.)

je quitois la calesche, et m'allois promener, la calesche estant enfoncée dans un bourbier a un heure de *Beyerbag* [1]), ou j'arrivois un demy heure avand la voiture; et pendant ce temps la j'allois a une nopce paysanne ou on estoit bien gay, et ou tous les paysans des environs estoient enyvre d'amour et du vin, on y suoit extremement, et l'odeur y estoit assez vilain, mais n'importe ils estoient contents comme des petits Roys, et cela estoit agreable de voir qu'il ne se souciassent pas plus des miseres de leur pays qui estoit ruiné, ny de leur infortunè Electeur. quand le General fut arrive, nous allames voir trente chevaux que le Lantgrave de *Hessen-Darmstat* avoit fait acheter a *Vienne*, qui estoient fort beaux pour la plus grande partie. nous nous mimes un peu a reposer, a deux
22 heures apres minuit nous partimes et eumes le malheur de trouver les chemins affreux, et comme nous estions de nouveau depuis *Passauw* dans les montagnes de *L'Austrie superieure*, nous avions de temps en temps des vues fort belles, de temps en temps de precipices affreuses, et tousjours les grandes montagnes du *Tyrol*, quoyque eloignees de plus que vint sinq lieux d'Allemagne accompagnoient notre droite. ainsy nous passames depuis *Passauw* jusques a *Vienne* ou la pleine de la *basse Austrie* et de la *Hongrie* commencent. Nous arrivames a sept heures a *efferding* [2]), et de la a *Lints*, mais avand d'y arriver nous passames plus qu'un lieux de chemin tout le long de la Danube, ou elle est serreé entre des montagnes, et quoy que des rochers, il y un quantite de bois sapin desus. a un demy lieux

---

1) *Beyerbag*=Payrbach.

2) *Efferding* einer der ältesten Orte in Ober Oesterreich, im Nibelungenlied als ein Ort genannt, wo Chriemhilde auf ihre Fahrt in das Hunnenland übernachtete.

de la ville il y a une chapelle [1]) qui est de grande devotion, et ou tout le monde va de temps en temps, pour quoy on y a ausy elargi le chemin, qui sans cela a une infinité des endroits n'est pas trop large. LINTS est fort belle ville pour une ville si petite, et je ne me souviens pas d'avoir veu dans aucun endroit une rue si capitale et si belle que la, elle est large extremement, des deux costés il y a des fort belles maisons, qui sont presque tout d'orée par dehors, les Etats *d'Austrie superieure* [2]) s'y assemblent, c'est par la que cette ville est si belle. Mais outre c'est une capitale, il n'y a rien, que des fort petites rues, et pas encore en grande quantité, nous dinames un peu a L'Elephant, mais pas longtemps, a deux heures nous estions deja remonté dans notre voiture, et passames par le faubourg; c'est jusques la que les Tartares ont etè pendant le siege de *Vienne*, et en memoire de cela on y a elevè uue pyramyde a l'endroit ou une barriere les a arrestè, pourtant ce ne fut qu'une partie, pendant que le gros s'arrestoit a *Ens.* [3]) ou nous arrivames a sinq heures, le chemin y estant bon, avand pourtant d'y arriver nous passames une riviere qui s'appelle   par un pont le plus long que j'ay jamais veu. J'avois eu le malheur de perdre ce jour là la peruque et le chapeau, par une branche d'arbre, qui entroit dans la calesche, mais je les rattrappay encor a temps. Nous restames a

---

1) *Chapelle.* Probablement *St. Magdalena* kleine Wallfahrtskirche. *Lints*, Lentia est au confl. du Danube et du Traun.

2) *Austric superieure* Ober Oesterrieh, *Oesterreichob der Enns.*

3) *Ens*, Anisia, Ensium civitas, v. sur *l'Ens*, Anisus, Anesus, rivière qui sert de limite à la Haute et à la Basse-Autriche, *Pays au dessus* et *Pays au-dessous de l'Ens* (Bouillet). Die Befestigung des Städchens ist von dem Lösegeld aufgeführt, welches England für Richard Löwenherz zahlte an Herzog Leopold VI von Oesterreich, 1193.

Ens parce que le soir tomboit, et que le chemin devenoit pire, ainsy nous partimes le jour suivant a sinq heures du matin, et comme nous deumes passer des montagnes extremement hautes, et que le soleil n'avait pas assez de force pour dissiper toutes les vapeurs de la nuit nous passames quelque fois par des brouillarts et des nues epaisses principalement dans le panchant de montagnes, ou le soleil ne pouvoit pas donner, mais en haut au sommet et en bas dans les vallées il faisoit fort bien, et le soleil luisoit mesme, a neuf heures nous arrivames a *Strengberg*, et de la par des chemins tres mauvais a *Anstetten* [1]), ou nous ne nous arrestames que tres peu et a peine pouvoit on diner, quand nous devions aller plus outre, nous traversames la riviere *d'Ips*, qui est comme tous les autres qui viennent de *Tyrol* tres rapide, claire, et pas trop profonde, mais fort large, ausy nous la traversames, et arrivames avec le soir a *Kimmelbag* [2]), le lendemain nous partimes a sinq heures de la en arrivant a neuf a *melk* [3]); ou il y a un tres beau et riche cloitre; avand d'y venir nous passames la riviere le *melk*, ausy considerable que les autres que nous avons passé estans en de la de la *Danube*. on conte de ce cloitre, qu'il a autant de revenue en grain, qu'un homme scaura mesurer dans tout une année, de la nous allames a *Sankpelden* [4]), ou nous dinames,

1) *Anstetten*=Amstädten. 2) *Kimmelbag*=Kemmelbach.

3) *Melk*=Mölk, ook Melk nu nog genoemd. Marktflecken am Fuss des Felsens, auf welchem, 57 über dem Strom, die berümhte 1089 gegründete, von 1701 bis 1738 neu erbaute Benedictiner-Abtei sich erhebt, mehr einem grossen Palast, als einem Kloster ähnlich. Früher stand an dieser Stelle eiu Schloss der Babenberg, Markgrafen von Oesterreich.

4) *Sankpelden*, Sanct Pölten, Saint-Poelten (pour St. Hippolyte) sur la Traisen.

et d'ou nous partimes a un heure apres mydy, de la le General envoyoit une stafetta a Mr. l'Envoyé *Bruyningx* [1]), pour luy avertir que nous estions arrivé jusque la. passé par *Bersling* [2]) et arrivé a six heures a *Sirkirken*, ou nous restames dans une fort belle auberge, et ou les paysans tenoit la solennité du carnaval. c'est a dire, ou ils dancerent et se souillerent. de la nous partimes a sept heures et entrames dans *le bois de Vienne*, et a dix heures nous arrivames a *Boggersdorf*, ou nous retrouvames la reponse de Mr. L'Envoyé *Bruyningx* sur le stafetta du General, et en mesme temps de ses nouvelles, et qu'il estoit a un demy lieux de la pres le Comte de *Wakkerbaart* [3]), Envoye de sa Majesté le Roy *Auguste* [4]) Electeur de *Saxe*, 25 [février]

1) *Bruynincx* (J. J. Hamel) z. v. Gerard Hamel Br. en Sara Sweerts? zijn 2e vrouw. In 1661 geb. in 1697 Secretaris van den Staat tot den Vredehandel te Rijswijk. Drie jaren later werd hem de belangrijkq betrekking van Extra-Ordinaris Envoyé aan het Hof van Weenen opgedragen, waar hem onderscheidene openingen van gewicht gedaan werden; terwijl hij er de belangen van den Staat met groote vlijt en voorzichtigheid behartigde, waardoor hij het vertrouwe zijner meesters won, en tevens door beschaafdheid en gemakkelijkheid van voorstel ook bijzonder gezien was aan het Keizerlijke Hof. Hij overleed te Weenen aan een borstkwaal, 27 febr. 1738. Schotel Biog Woord, die aanhaalt Holl. Mercur. XXI, 140 Bijv. en aanm. Vad. H. v. Wagenaar XVIII, 94—96. XIX 35, Scheltema Staatk. Nederland II 539. Zie ook Courcy II, 220, die hem Samuel Bruyning noemt.

2) *Bersling*=Perschling. — *Sirkirken*=Sichartskirchen. — *Boggersdorf*=Burkersdorf.

3) *Wakkerbaart* Aug. Christoph, Graf von Wackerbart, of Wackerbarth, Kön. Polnischer und Chur-Säch. Staats-Minister und Generaal Feld Marschall, Sohn v. Joachim Christoph, g. 1662, verst. 1734. Am Kais. Hofe als Chur-Säch. Envoyé extr. zur Empfängniss der Reichs-und Böhm.-Lehn. (Gauhen, Ad. Lex. i.)

4) *Le Roy Auguste Electeur de Saxe.* Auguste II (Frédéric) le Fort. né a Dresden 1670 m. 1739, Electeur par la mort de son frère, se distingna dans les guerres de l'Empire contre les Français et contre

pour nous rencontrer. nous estions fort embarassé si nous voulions changer encor notre equipage corporel, ou entrer en un etat ausy en desordre, que nous estions, puisque nous ne nous estions pas arrestè depuis *Ratisbonne*, pourtant pour ne pas affecter une trop grande propreté, et afin que nous aurions tout a fait l'air des voyageurs, nous resolumes de poursuivre notre chemin dans les mesmes equipages. nous rencontrames donc le dit comte *Wakkerbaart* et l'Envoye Hollandois a un lieux de la ville dans un cloitre; apres les embrassades de part et d'autre le General se mettoit avec Mr. de *Bruyningx* dans la calesche du comte de *Wakkerbaart*, qui en revenge se mit dans la sienne, ainsy nous entrames en *Vienne*, apres un voyage de quatre semaines dans le plus dur de l'hyver, et apres avoir essuye beaucoup des fatigues et des rigueurs de la saison.

Je joindray a cette lettre la route que nous avons prise avec les distances de poste en poste, et j'auray l'honneur de vous envoyer par la premiere la relation de mes passe temps a *Vienne*, par les quelles j'espere que vous gouterez plus de divertissement que par un sterile conte d'un voyage en poste, je suis.

Vienne, ce 28 de Fevrier 1707.

---

les Turcs, se fit élire Roi de Pologne à la mort de J. Sobieski (1697), s'allia avec Pierre le Grand contre Charles XII, fut battu par ce prince et déposé en 1704 par la diète de Varsovie, qui élut en sa place Stanislas Leszcinski. Il réussit au bout de peu de temps à chasser son rival, mais de nouveaux succès du roi de Suède le forcèrent a résigner la couronne (1706). Après la défaite de Charles XII à Pultawa (1709), il fut rappelé en Pologne, et cette fois il resta définitivement en possession du trône. Bouillet Dict. d'hist. et de géog. — (Ép. Christ. de Brandeb.-Bareith, se fait cathol. (*Le Sage*, Atlas Hist.) Le maréchal de Saxe étoit le fils d'Aug. II et d'Aurora de Königsmark.)

Distance des postes depuis *La Haye* jusques a *Vienne*, de la Haye il y

a 13 heures de chemin jusques	de Diekenkirchen	de Dinkelspikkel	de Fader
	6	4	6
a Uytregt.	a Würris.	a Pekhoven.	a Straubingen.
15	4	6	8
Nimmeguen.	Kunigsteyn.	Anspag.	Bloatlingen.
5	4	6	8
Cleeff.	Frankfort am Main.	Kloosterbron.	Vilshoven.
5	6	4	8
Santen.	Darmstad.	Neuremberg.	Passau.
5	6	6	4
Hoogstraten.	Eppenheym.	Erlang.	Eysenburn.
5	6	4	8
Dusseldorp.	Heydelberg.	Altendorf.	Byjerbag.
5	6	6	6
Upladen.	Sintsheym.	Bamberg.	Efferding.
4	6	16	6
Bruk.	Hailbron.	Neuremberg.	Lints.
6	5	6	6
Wurthaus.	Petichaim.	Vuygt.	Ents.
6	5	4	4
Wyjerbosch.	Stugard.	Postbouwen.	Strenberg.
4	10	4	4
Gulraad.	Haibron.	Dienig.	Amstetten.
4	8	4	4
Friedlingen.	Oeringen.	Pasberg.	Kemmelbag.

4	8	4	6
Wallenraad.	Hal.	Laaber.	Melk.
6	6	4	6
Diedenkirken.	Krailshaim.	Regensburg.	Sankpelden.
	6	6	4
	Dinkelspikkel.	Faden.	Bersling.
			4
			Sirkirken.
			de Sirkirken.
			4
			a Boggersdorf.
			4
			Vienne.

Monsieur

Ce 25 de Fevrier. Ausy tot que nous feumes arrivé a Vienne on nous mena chez Mr. de *Bruyningx*, Envoyé extraordinaire de LL. HH. PP. Les Etats Generaux aupres de L'Empereur, pour y diner ce mydy, nonobstant que nous estions dans un equipage très miserable, pourtant il n'y avoit point de remede, et le mydy estoit passé par consequence point de temps pour changer; Madame *Bruyningx* nous recevoit fort obligament, un moment apres le [1]) *Prince d'Auvergne* y vint ausy, et nous nous

1) „Verbael van Bruyninx v. 12 febr. 1707 N⁰ 104 hebbe aan „Sijne Keis. Maj. gerecommandeerd de favorable en spoedige finaele „afdoeninge van de pretensie van den Prince v. Auvergne uyt kraghte

mimes a table, et pendant le repas il y vint ausy Madame *Duard;* et comme cela a ete pendant tout notre sejour ordinairement la compagnie des Dames que nous avous veu, il faut que vous scachiez que est *Madame Bruyningx*, et quel est Madam *Duard.* Vous scaurez sans doute, que lorsque Mr. *Bruyningx* estoit secretaire de Mr. *d'Obdam* 1), quand il fut Envoyé

„van 't testament van wijlen de Hinne v. Bouillon douair. Hertog „*Maximiliaan v. Beijeren*, also 't verlof van gemte Prins ten eynde „was ende sijne retour bij de Trouppes tegens de ouverture van de „Campagne begon te presseren". De Hertogin was Mauritia Febronia de la Tour d'Auvergne + 20 Jun. 1706. Getr. met Max. Phil. H. v. Beijeren en Landgraaf v. Leuchtenberg, getr. 1668 + 1705. Zie over den Generaal Majoor Prins v. Auvergne de Resol. SS. GG. der Ver. Ned. p. 81, 1706 18 Maart, consideratiën over den staet van Hasselt.

Hij werd Genl Majoor zijnde Ritmr onder het Regt. van Brigadier Cralingen 6 Aug. 1706. — Colonel over het Regt. Ruiters van Pierre graaf Niesle 2 Apr. 1707. — Lt Genl van de Cavalerie 1 Januarij 1709. — Hij was een neef van den Maarschalk van Turenne, zijn naam was *Franciscus Ego de la Tour d'Auvergne* Marquis te Bergen op Zoom, g. 15 Dec. 1675 + 27 Juli 1710. Gem.: Maria Anna v. Aremberg Dogt. Hertogs Philippus Carolus Franciscus v. Aerschot, 20 Nov. 1707; g. 31 Aug. 1689, wede ten tweede male getrout met den Marquis de Mezy uit Vrankrijk 1712 (Hubn. T. 333.) — Mém. du marquis de *Dangeau*, Sam. 8 Oct. 1707: „Milord *Marlborough* est déjà parti pour retourner à la Haye d'ou il reviendra à Bruxelles, pour être au mariage du Prince *d'Auvergne* qui epouse Madlle d'*Aremberg.*"

1) Jacob, Pannerherr zu Wassenaer, General, Gouverneur zu Herzogenbusch, welches Gouvernement er erhalten nach dem er eine Schlacht bei Eckeren verlohren. Starb + 1714. Vermuthlich derjenige so vorhero unterschiedene Jahre Ambassadeur am Kön. Preuss. Hofe gewesen (Gauhen).

Jacob Graaf (1711) v. Wassenaer-Obdam zoon van den Admiraal Gen. v. d. Ruiterij maakte veel bezendingen aan buitenl. Hoven; tweemaal trok hij naar Frankrijk, eens naar Engeland, eens naar Duitsche vorsten, *Scheltema* staatk. Nederl. Hij huwde A° 1676 Adriana Sophia v. Raesveldt, waardoor de heerlijkheden *Twickel* en *Lage* aan zijn geslacht geraakten (Spaen).

aupres le Roy de *Prusse*, il devint amoureux d'une fille de chambre de la Reyne; c'estoit une personne fort belle, et qui l'avoit enjoué par la musique, quel art il aime a la follie, et son amour et sa tendresse s'augmentant de jour en jour, il la epousa a la fin. Madame *Duard* c'est une personne qui estoit venu de la Hollande pour rencontrer son mary qui avoit servy en Hongrie depuis deux ans a cause d'une disgrace luy survenue après la bataille de *Hogstett*, ou on l'avait passè de faire brigadier, voyla comme elle disoit, mais l'evenement a découvert que c'estoit une aventuriere, qui estoit venu la pour attrapper quelque grand Seigneur, et mesme on dit qu'elle avoit assez d'opinion pour esperer de rendre l'Empereur sensible de ses beautez, elle avoit attrappé par casualité des adresses de M^r^. de *Klignet* d'Uytregt a Monsieur *Behagel* a Frankfort, de luy a Le Resident *Mortaigne* a Ratisbonne, et par luy a M^r^. l'Envoyé *Bruyningx* a Vienne, et on dit que c'estoit une fille qui avoit demeuré sur une maison de campagne de M^r^. de *Druyvesteyn* de *Haarlem*, situe tout pres de *Hillegom.* Elle estoit assez bien faite, longue, le visage rond et assez jolie, les cheveux bruns, elle se soutenoit assez bien, estoit fort vive et gaye; assez bien en equipage, et par bonheur pour elle il y avoit longtemps, avand qu'on pouvoit decouvrir sa condition, pourtant on la soupconnoit d'abord, mais par la bonté et l'honestè de M^r^. et Md^e^. de *Bruyningx* elle a eté partout aupres des honestes gens et les gens de condition. Quand elle commencoit de voir que son role alloit finir, et que son masque estoit preste d'estre oté, elle feignit d'avoir receu une lettre de son mary, qui passoit par *Prague* au lieu de *Vienne*, ainsy elle le suivoit, et justement fort peu de temps avand que la verité de son histoire fut connue. Quand nous avions diné on nous

menoit dans notre quartier; le General chez *La Brun*, et moy a trois maisons de la a la rose blanche, dans la rue de St. Jean. le General avoit un assez joly quartier de quatre chambres de suite, mais ce fut a 80 degrez haut, et il devoit payer pour ce quartier 18 escus par semaine; c'estoit dans un assez belle maison, ou on louoit differents quartier; comme c'est la coutume fort generale a *Vienne* qu'il y demeurent trois ou quatre familles a la fois dans une mesme maison, ausy les maisons sont grandes et presque toutes quarrées, un bassecour au milieu, et les montées larges et de pierre ou on monte avec les flambeaux jusques au plus haut de la maison, et quelque fois on ne connoist pas les gens qui demeurent avec vous sous le mesme toit; le Prince *d'Auvergne*, le Comte *Tarini*, le Marquis de *St. Croce* avoient leurs quartiers dans la mesme hotellerie, outre encor deux on trois autres. Mon quartier n'estoit pas si haut a monter et par consequent pas si bas a descendre, j'avois deux petites chambres de suite, et un autre pour mes valets pour lesquels je payois toutes les semaines sept escus. et je ne connoiscois qui que ce fut dans la dite maison, non obstant qu'il y avoit encor plusieurs personnes logè, et mesmes des dames. Ausy tots que nous feumes entrè dans nos quartiers, nous nous mimes en ordre, le General m'envoya chez les Princes de Salms [1]), les Comtes de *Sintsendorf* [2]),

1) Probablement *Salm*, v. plus loin.

2) *Sinzendorf.* Eine uralte freyherrliche und jezo gräfl. Familie in Oesterreich und Bayern, welche von den Grafen von *Zinzendorf* zu unterscheiden ist. Sie besitzet in *Oest. ob der Enns* das Erb Schild=Träger=Erb=Kampf=Richter und Erb=Schenken=Amt, gleichwie auch der älteste davon allemal des H. R. Reichs=Erb=Schatzmeister ist. Ihr Stammschloss *Sinzendorf* liegt unweit Wartenberg in Ober=Oesterreich (Gauhen).

Wratislau, et Schönborn, pour les annoncer l'arrivée du General, mais ils n'estoient pas a trouver ainsy je me retirois en mon quartier, et me reposois assez
26 [février] bien, le lendemain j'allois voir Mr de West Rhenen, fameux Banquier, et qui m'offrit sans que j'estoit adressé

Zinzendorf (mit Z.) ist auch eine ansehnliche gräfl. Fam. in Oest. welcke das Erb=Jägermeister Amt im Lande *unter der Enns* verwaltet. Tot deze fam. behoort Nicolaus Ludewig Graf v. Zinzendorf g. 1700 de stichter van Herrnhut in de nabijheid van zijn goed Bertelsdorf tusschen Görlitz en Zittau en van de bij ons ook bekende gemeente van de Hernutters, waarvan een afdeeling te *Zeist*. Hij was getr. met Erdmuth Dorothea Gräfin von Reuss zu Ebersdorff.

Tot de laatstgen. fam. behoorde ook de Grave v. Zinzendorf in 1707 S. Keyserl. Majts Envoyé bij den Koning v. Sweden (Karel XII).

Het Verb. v. Bruyninx 26 febr. 1707 no 132 gewaagt juist dezen dag van leden van beide familien: „Den Prince van *Salm* en de hr. *grave v. Sintzendorf* (d. i. Phil. Louis (z. ond.) de minister v. den Keiser) hebben mij in presentie v. den hr. Generael Dopf bekent gemaeckt, om sulcx aan haar Ho. Mo. te adviseren, dog het voor de rest alhier secreet te houden, dat Sijne Keys. Maj. om veele seer gewigtige redenen en omdat haare Brittsche Maj. (Koningin Anna) en haar Ho. Mo. ten opsigte van de agnitie van den nieuwgekroonden *Stanislaus* als Coning v. Polen, in de questie An. reeds geconsenteerd hadden, niet langer hadde kunnen uytstellen, Ho. gemten Stanislaum als Coning v. Polen te erkennen, ende dat voorl. Woensdag 23 deser, ten dien eynde, een brief v. congratulatie van den Keyser aan hooggemte Stanislaus met den titul en het verdere tractament van Coning toegesonden was gewerden aan den Hr. *Grave v. Zinzendorf* Sijn. Keys. Maj. Extraordinaris envoyé bij den Coning v. Sweden (Karel XII), als bij Hooggemten Stanislaum van de principaelste conditiën die Sijne Keys. Maj. socht te bedingen, sooveel als 't immers mogelijk sal sijn, praealabelijk te traghten te versekeren, sijnde verders gelast bij forme van beding daernevens te declareren, dat het formele tractaet over voors. agnitie, eerst met concert van Ha. Britt. Maj. en van haar Ho. Mo. of in den Haag of in Saxen gesloten sal moeten worden. Dese pas komt mij vrij wat praecipitant voor, ende kan ick deselve niet toeschrijven als aan de groote vrees daar men hier in is voor den Coning van Sweden (Karel XII).

a luy, ou que j'avois une lettre de change sur luy, de me donner autant d'argent que je voulois, ausy je n'ay pas employe ma lettre de change que j'avois sur mon propre credit j'ay receu l'argent que j'avois besoin, j'allois avec luy chez M[r] L'envoye Bruyningx, mais comme il estoit en affaire, je n'y restois qu'un moment; de la j'allois depescher la poste, et diner dans le quartier du General, on nous dinames en fort bonne compagnie, du Prince d'Auvergne, Comte Tarini, et marquis de Laforane. Le Comte Tarini est un fort honest homme, viellard, et sujet extremement a la goute, il est Envoye de S. A. R. le duc de *Savoye* 1) aupres de l'Empereur, le Marquis de Laforane est un tres joly cavallier Italien, qui a eté avec le *Roy Charles* a *La Haye* 2), et en *Espagne*, il est fort bien

1) *Savoye.* Victor Amédée II regne à 11 ans 1670 à 1730, premier Roi de Sardaigne, abdique 1730, emprisonné 1731 par son fils Charles Emanuel III, mort 1732.

2) *Roy Charles* III d'Espagne. Charles VI comme Empereur. In 1703 Sept. vertrok hij naar Portugal na alvorens te Weenen den tytel van Koning v. Spanje aangenomen te hebben, „om, met meer luister aan het hoofd der Troupes die hem door Engeland en Holland, met welker scheepsmagten hij van derwaarts zou worden gevoerd, bij gezet stonden te worden, te kunnen verschijnen." Den 3 Nov. 1703 trad hij uit zijn jagt (waarin hij sich te Dusseldorp begeven had) aan het Ziekenhuis *in den Haag* aan wal, en reed langs de voornaamste straten naar 't oude Hof om aldaar gedurende zijn verblijf huisvesting te houden. Den 3den Jan. 1704 vertrok hij naar *Vlaardingen* waar hij zich op het Engelsche jagt inscheepte onder den Admiraal Rooke. — Hij had hier een manifest laten loopen behelzende het recht van Karel III ende de rechtvaardige beweegredenen van zijne Expeditie. *Europ. Mercurius* 1703 *en* 1704. — *Aug. Sept. Nov. Dec. en Janu.*

Le frère de sa mère l'Electeur Pal: en, paya les frais de son voyage de Vienne à La Haye, la Reine Anne le défraya à Londres, lui fit don d'une garderobe et d'une vaisselle honorable etc. (Courcy, Coalition de 1701 contre la France.)

veu a la cour, est chambellau de l'Empereur, mais comme c'est une charge qui ne donne que le rang, et qu'il y a une quantité prodigieuse de ces gens la, cela ne les distingue pas beaucoup. vers les sinq heures le General alloit a la cour et eut audiance de l'Empereur. comme ce fut sammedy il n'y avoit ny bal ny commedie ny rien ce soir, ainsy il n'y avoit pour nous que de nous retirer, et nous preparer par un

27 [février] bon repos pour passer agreablement le lendemain: quand j'allois premicrement a l'eglise chez notre Envoyé, et cela estant fait j'allois avec le General a la cour, ou il y avoit beaucoup des seigneurs, et apres que nous y avions ete un quart d'heure L'Empereur et L'Imperatrice sortirent de l'eglise, quand ils vinrent on donna le signal en frappant avec le pied contre les planches, alors tout le monde se mit en haye, et leurs Majestez passerent, en passant on les faisoit les compliments a la Bourgogne, c'est a dire par des genouxflections. l'Empereur [1]) estoit habille ausy *a la Bourgogne*, avec une petite veste noire avec des dentelles, l'epèe a coté, un manteau noir, un collet de dentelles, d'un chapeau avec un bouquet des plumes blanches, qui pendoient a l'entour du dit chapeau. L'Imperatrice [2]) estoit ausy en ordre, ses epaules decouvertes, et son habillement a la Bourgogne; tout de mesme ses dames, et les cavalliers de l'Empereur suivoient ausy les manieres de leur maitre; un heure

---

1) l'Empereur Joseph I (de Habsbourg) de 1705 à 1711 n. 1678 fils de Leopold I et de sa 3e femme Eleonore Magdelaine Palatine de Deux-Ponts Neubourg + 1720 Continne la guerre de la succession; confisque le duché de Mantoue.

2) l'Imper. Wilhelmine-Amelie d. Brunswick-Hanovre n. 1673 fille de Jean Frédéric Duc de Hannovre et de Benedicta Henriette Palatine de Simmeren.

apres ils se mirent a table a deux, les cavalliers les servoient, et les dames estoient derrière la chaise de L'Imperatrice a regarder. a cet occasion il faut que je vous donne une petite description de la cour, et des equipages de l'Empereur, la cour est grande et vielle, et assez mal meublé, pour y monter, il n'y a qu'un fort vilain montè et un vestibule le plus malpropre, que l'on scaura voir, estant montè on entre dans la sale des gardes, la quelle resemble plus a une friperie, qu'a une sale de la cour, rien ne scauroit estre en plus grande desordre que cela, de la on passe deux ou trois antichambres et alors on vient a la sale ou L'Empereur donne ordinairement audiance, ou il n'est par permy d'entrer qu'aux ministres de L'Empereur, Les ministres etrangers, et les Generaux, et chambellans [1]) de l'Empereur. Passant par la on entre dans les chambres ou L'Empereur demeure, contre quel apartement vient celle de L'Imperatrice, qui a son entrée de l'autre coste du palais. L'equipage de L'Empereur est assez mal propre, ses carosses sont a l'antique, et son cocher ausy bien que son postillon sont assis sur les chevaux l'un sur celuy de devant, et l'autre sur celuy du timon, ils ne vout jamais a la ville qu'a six chevaux, ses couleurs sont noir et jaune; ses domestiques ordinaires ont les habits de la mesme facons que l'Empereur, et ne quittent jamais leurs manteaux. sa garde est habillè en rouge, mais ont la mine ausy mauvaise que nos stoupjes de Leijden,

1) Edward Browns, M. Dr. Naukeurige en gedenkwaardige Reysen, uit het Engels vertaelt door de Heer Jacob Leeuw, t'Amsterdam 1682. De Edellieden van de slaapkamer zijn veele in getal, en menigte zijn er noch buyten ordinaris, daer mogender wel hondert van wesen. Ieder der selver draegt een gouden sleutel op sijn Borst: en de Knegts van de Bed-Kamer dragender een van stael.

ses gardes du corps sont assez bien en ordre et assez braves gens, lesquels on nomme les Archiers. Nous allames diner ce mydy chez le comte de *Sintsendorf* [1]), ou il y avoit une compagnie de douse personnes, de la nous allames chez madame *Bruyningx*, et avec elle chez Mr. *de Wijburg*, Envoye du *Roy de Dannemark* [2]), qui devoit donner ce soir le bal ajant receu le bouquet, la *Comtesse de Buquoy* estant la Reyne; vous admirerez peut estre que le bal se donna chez le Roy, et non pas chez la Reyne, mais c'est une maniere universelle a Vienne, les Reynes ne font aucune depence, le Roy doit faire tout, ausy avoit le Roy d'alors fait tout en ordre, la maison estoit tout ornée avec des verdures, et le nom de la Reyne estoit placé par tout, ausy ce fut la plus belle Reyne qu'on scauroit voir, et en mesme temps la plus belle femme que j'ay veu a Vienne, et comme tout le monde l'estime, et nonobstant qu'elle est mariée depuis six ans elle se soutient a merveille. la table ou on souperoit estoit jolyment ornée, enfin tout y estoit ausy propre, que l'on pouroit voir, les dames y vinrent en tres grande quantité, mais seulement en leurs habillements ordinaire, ne jugeant pas l'Envoye assez distinguè pour se parer et se mettre en ordre. Voyla la faute des dames

1) *Sintsendorf. Philipp Ludwig Menzel von Sinzendorf*, von der Fridauischen Branche g. 1671 Kais. wirkl. geh. Rath, Ritter des güldenen Vliesses, obrister Hof=Canzler, Conferenz=Minister u. s. w. Sohn v. *George Ludewig v. Sinzendorf*, Kais. wirkl. geh. Rath, Ritter des güldenen Vliesses, Cammer=Präsident u. s. w. (G).

2) *Roy de Dan.* Frederic IV 1699 à 1730. *Wijburg*, Wijberg, Weijberg. Diese vornehme adeliche Familie in Dänemarck ist unter dem Könige *Friderico IV* in Aufnehmen kommen, und hat nachgehends den freyherrlichen Character erhalten; Anno 1720 starb ein Freyherr von Wijberg, als Danebrogs=Ritter, Kön. Staats=Rath und Abgesandter an dem Kayserlichen Hofe, alt 53 Jahr (G).

d'Austriche: elles sont superbes au dernier degrè, et ne considerent pas les gens, quand ils n'on pas le titre de Prince ou de Comte. on y dancoit les menuets comme a l'ordinaire, mais je n'y dançois pas, et me retirois a deux heures, quand je me jestois dans mon lit, et vers les un heures du jour suivant le General et moy allames chez Mr. Bruiningx [1]), et ensemble a la cour, et comme l'Empereur dinoit dans 28 [février]

1) Het was op dezen datum (v. Verbaal v. J. J. Hamel Bruininx) dat deze Edele, Erentfeste, hooggeleerde en wijse voorsigtige Heer Minister een brief van de Stat.-Gen. der Ver. Ned. ontving, wijsende een beslote missive aan den Lt Generaal Dopf met ordre om 't Keyserlijke Hof te diverteren van een expeditie op Napels en Sicilie.

Napels had reeds vroeger getoond het Spaansche juk moede te zijn. Eene zamenzwering in 1700 ten voordeele van Aartshertog Carel, waarvan Jacopo Gambacorta Prins van Macchia het hoofd was, mislukte. Philips V kwam in persoon te Napels en deed veel voor de Napolitanen, waardoor zij toegenegenheid toonden. Als bewijs daarvan gaven zij hem een geschenk van drie duizend ducaten en richtten hem een bronzen standbeeld op. Maar gedwongen zich aan het hoofd van de fransch-spaansche legers te stellen, moest hij hen verlaten en liet den Hertog v. Ascalona als onderkoning achter. Deze kwelde hen door lichtingen van krijgsvolk en opbrengst van geld voor Spanje. Hierdoor was de liefde voor Philips V zeer gedaald. Oostenrijk zag de kans schoon en de expeditie naar Napels had plaats. Prins Eugenius zond in 1707 Graaf Daun met 5000 man voetvolk en 3000 man ruiterij naar Napels. Toen de voorhoede onder Graaf Martinitz (Georg Adam Jgnatius) bij Napels verscheen, kwamen de afgezanten der stad hem reeds met de sleutels te gemoet. *Gaeta* waar de onderkoning, de Hertog v. Ascalona, op terug getrokken was, werd door Graaf Daun ingenomen, en de Hertog gevangen naar Napels gevoerd, even als de Hertog v. Bisaccia en de Prins v. Cellamare. De Napolitanen ontvingen de Oostenrijkers met onstuimige vreugdebetooning, sloegen het pas opgerichte standbeeld van Philips in stukken en smeten het in zee. Graaf Martinitz en, nadat deze naar Duitschland was teruggeroepen, Graaf Daun werden onderkoningen. z. Colletta, Storia del Reame di Napoli. Zie litt. f. in de Bijvoegsels.

le quartier de L'Imperatrice, nous nous rendimes la; alors il dine quasy incognito, et ce sont alors les dames de la cour de l'Imperatrice qui luy servent, et les hommes doivent tous rester dans L'antichambre, mais comme ces dames de la cour sont toutes des jeunes personnes, qui aiment fort à coquetter avec les galands, elles se rendent de temps en temps dans la dite antichambre, ou tous les jeunes seigneurs s'y rendent ausy, et alors elles ne songent a rien moins qu'a servir L'Empereur, qui ausy de temps en temps s'y rend, et comme il est d'une vivacité sans seconde, on le voit entrer et rentrer sinquante fois dans un quart d'heure, pendant qu'on dresse la table, et que les mets refroidissent, car jamais il ne se met a table, ou les ragouts et les autres plats sont presque a la glace, soit qu'il n'a pas de faim, ou bien que c'est une coutume et un air de gravité Espagnole. quand L'Empereur avoit commencé a manger nous nous retirames chez le comte de *Wratislau* [1]), ou il y avoit grande compagnie et entre autres le comte de *Lamberg* [2]), Grand Veneur de l'Empereur et son favory, qui me faisoit du premier abord des grandes civilitez, et a qui je donnois ensuite la lettre, que j'avois a luy donner de

---

1) Joh. Wenceslaus Graf *Wratislau* von Mitrowitz, Herr zu Ginetz und Maleschütz, Kais. wirkl. geh. Rath, obrister Canzler. In 1700 Envoye nach Engelland A° 1707 als Gevollmächtigter an den König von Schweden abgeschickt, bei 3 Kaisern Leopoldo, Josepho I und Carolo VI als Minister, 1712 verstorben (Gauhen). — Courcy, I p. 360.

2) Leop. Mathias, Fürst 1707, erst Graf von *Lamberg*. Kaisers Josephi Obrist-Jägermeister, Ober-Stallmeister und vornehmster Favorit, mit der Landgrafschaft Leuchtenberg belehnt. Starb 1717, ohne männl. Erben bei seiner Gemahlin Marien Claudien Gräfin von Künigl zu hinterlassen. (G.)

la part de *mon Pere* [1]), qui avoit eté tres grands amys ensemble, ausy avoit il la bonté de se lever de table, et aller demander luy mesme a l'Empereur, si je pouvois avoir l'honneur de voir la feste, qui se devoit faire ce soir, car personne n'y peut venir qu'avec une permission toute particuliere de l'Empereur, et alors encor on le conte pour une fort grande grace, et de grande distinction. l'Empereur avoit la bonté de me l'accorder, ainsy vers l'heure marquée il m'envoyoit son equier qui me menoit a la cour, ou je fus placé dans une galerie entre beaucoup des dames, mais comme il estoit encor trop de bon heure, j'y estois presque le premier; et j'avois encor dessein d'aller chez la Brun ce soir en masque, je me retirois encor quelque temps, et je me mettois a la porte pour me pouvoir retirer, quand je voulois. vers les ons heures la feste commencoit. la sale estoit tout a fait ornée avec des lustres d'argent, dans le bout il y avoit un temple et un autel d'Apollon, ou on devoit rendre ses hommages, L'Imperatrice, *ses deux filles* [2]) les Archiduchesses, et les trois autres Archiduchesses *les seurs* [3])

---

1) ***Mon Pére***, De Thesaurier-Generaal Mr. Jacob Hop. Zie ook later op ***Breiner*** en ***Strattman***.

2) ***Ses deux filles***, Marie Josephinc + 1757. Ep. Auguste III, Roi de Pologne et Electeur de Saxe, qui du chef de sa femme prétend à la succession d'Autriche en 1740.

Marie Amélie + 1766. Ep. ***Charles***, Electeur de Bavière, qui prétend à la succession d'Autriche du chef d'une de ses aïeules, fille de Ferdinand I.

3) ***Ses soeurs***. L'ainée était morte 1694 s. Le Sage Atl. hist. Marie Antoinette. Josephe, ép. Max Emanuel, Duc de Bavière.

Marie Elisabeth, gouv. des Pays-Bas + 1741.

Marie-Anne, née 1683, morte 1754, ep. Jean V, de Portugal (Bragance); n. 1689, fils de Pierre + 1706.

Marie-Magdelene, née 1689, + 1743. Gouvernants du Tyrol.

de L'Empereur, et encor huit dames de la cour faisoient l'Entrée de la dance, la contesse *Tscherníni* [1]) representoit la pretresse d'Apollon, qui recevoit les hommages, lesquels luy feurent présentè par l'Imperatrice et sa bande, on y dançoit a merueille, mais personne ne pouvoit égaler l'adresse de L'Imperatrice; ausy dancoit elle de temps en temps seulette, les deux petites Archiduchesse l'une agée de sept ans et l'autre de sinq dançoient d'une maniere la plus jolie qu'on scauroit voir, en general toutes les dames dançoient tres bien, ausy les avoit on choysyes expressement: l'entrée duroit un demy heure, et quand elle fut finije, L'Imperatrice otoit sa masque, et venoit baiser la main de L'Empereur, et il la prevint, et ils s'embraserent l'un l'autre: apres cela on commencoit a dancer les minuets; L'Empereur dance assez bien, et le meilleur de tous ses courtisans. ils estoient tous masquès, L'Empereur et plus que cent de ses cavalliers feurent tous masquè en habit de théatre, ses ministres comme a l'ordinaire en noble Venitiens sans masque, avec des camisoles de brocard d'or, et des peruques quarrées, avec des bonnets, qu'ils tenoient a la main. L'Imperatrice avec la maison Imperiale et vint sinq de ses dames feurent ausy toutes masquées, en differentes manieres, il n'y avoit que l'Imperatrice et les Archiduchesses qui dancoient des minuets, pourtant on dit que quand le plus part du monde se sont retirees, qu'alors l'Empereur mene bien quelque autre des dames de la cour a la dance. la musique estoit belle, et grande. comme on ne dancoit que des minuets, et

---

1) *La comtesse Tscherníni*, Maria Josepha Gräfin Slavata von Chlum, erste Gemahlin Hermanni Jacobi Tscherniu auch Czernin von und in Chüdenitz Kais. wirkl. geh. Conferenz=Rath Ober=Marschall, Obrister Burggraf u. Obr. Statthalter in Böhmen. (G.)

que le plus part des gens s'en allerent, je m'en allois ausy tout eblouy de la magnificence que j'avois veu a cette feste, qu'on ne scaura pas exprimer, tellement elle est grande. je m'allois encor masquer non obstant que ce fut minuit passé, en noble Venetien, et me rendois encor chez La Brun, dans la maison ou mon General logeoit, c'est la ou on dançoit toutes les nuits en masque, et ou chacun pouvoit venir qui vouloit payer deux ducats d'or. le General y avoit mené quelques dames, avec lesquels madame *Bruyning* avoit fait compagnie entre autres madame *Duard*, et les desmoiselles *Kerkner* et *Blankenau*: deux des plus jolies filles que j'ay veu à Vienne principalement la derniere, laquelle estoit fort belle et tres agreable, la premiere ayant beaucoup d'esprit, et de modestie, enfin on y soupoit mais le c(o)eur dancoit, si bien que nous finimes le souper ausy vite que L'on pouvoit et on retournoit a la dance jusques a six heures de matin. il y avoit beaucoup de monde, et des masques les plus droles qu'on pouvoit s'imaginer, on y faisoit L'amour partout, et il n'y avoit pas un coin si detaschè ny si obscur ou on ne trouvoit pas un couple des masque male et femelle ensemble, ausy il y a t'il eu quelques unes qui ont etè decouvert, et qui ont deu partir de *Vienne* a leurs terres pour moraliser un peu sur la vanité du monde. voyla la correction ordinaire pour les femmes galantes, et ausy cela arrive quelque fois, car il n'y a pas une dame, la quelle n'a pas son galand declaré, pourveu qu'elle soit seulement passablement belle. et par hasard ces galanteries, que L'on considere a *Vienne* fort legitimes et honestes se changent quelque fois en illegitimes et mal honestes, car à vous dire la verité les femmes Austriennes sont fort vives, et ont la nature tant soit peu donnée a la galanterie. on y dancoit en deux

chambres, la musique estoit belle, et le son des cors de chasse entremellèe entre les violons faisoient un fort bon effet. dans deux chambres on versoit du the du caffè et du chocolat, ausy bien que toutes sortes des liqueurs, dans la sinquieme chambre il y avoit une table couverte, et tout sorte de manger y estoit servi sans que l'on payoit la moindre chose que les deux ducats de L'entrée; encor feurent les dames libre de tout cela. afin qu'il n'y arrivoit point de desordre il y avoit une tres forte garde a la porte: bref, tout y estoit admirablement bien ordonné pour se divertir en perfection. je me retirois vers les six heures, et m'ayant fort bien reposé j'avois L'honneur de recevoir

Premier de Mars.

a mon Lever deux personnes bien considerables, ce feurent Mr. de West Rhenen le Bankier et le ministre. Le premier fut tres bien venu, et l'autre y venoit fort mal a propos, puisque dans ce temps je ne pouvois songer qu'aux loisirs du carneval. ausy ne me tourmentoit il pas beaucoup, estant assez honest homme et assez raisonnable theologien, rara avis in terris. on ne trouve pas beaucoup de cette profession. estant habillé j'allois rendre la visite a la dame *Duard*, et de la au comte *Breyner* [1]) qui a eté fort des amys de mon Pere, et qui m'a fait beaucoup des civilitez par cette consideration, il est vicepresident du conseil de guerre. de la, comme a L'ordinaire, j'allois faire ma

---

1) ***Breuner*, *Breiner*. *Bräuner*.** **Diese Freyh. u. nunmehro Gräfl. Familie besitzet das obriste Erb=Kämmerer=u. ober Spiel=Grafen=Amt in *Oesterreich unter der Enns*. De hier gen. is: „Ferdinandi Ernesti andere Sohn: *Maximilianus Ludovicus* Ritter des Ordens von St. Jacob, Kais. wirkl. geh. u. Hof=Kriegsrath, u letzt Gen. Feldm. Ano 1716 von den Türken zerhauen."**

***Spiel=Grafen=Amt*:** **vermöge dessen gehören alle Comödianten, Musikanten etc. in Oesterreich unter dieser Familie Herrschaft (G).**

cour et prendre le diner chez le comte de *Wakkerbaart* [1]). Envoyé du Roy [2]) *Auguste*, Electeur de Saxe, qui avoit priè beaucoup des premiers de la cour, nulpart nous feumes mieux traité que chez luy, et nulpart si delicieusement. de la j'allois voir le garderobe du [3]) *Prince Eugene*, laquelle fut la plus magnifique que l'on scavoit; on m'y faisoit voir des habits d'une magnificence extraordinaire et pour quels on demandoit jusques a trente ducats d'or pour louage d'une nuit, et on me disoit qu'il y avoit un que coutoit septante ducats pour le pouvoir porter une nuit: mon ambition n'alloit pas si loin, et je me contentois avec ma noble venitienne, qui me coutoit un ducat de louage chaque fois, et comme j'estois priè au bal chez le comte de *Waal* [4])

1) *Wackerbart* (Zie boven) A° 1707 bey seiner Ambassade in Wien vermählet mit *Catharina Balbiani*, verwitwete Marquisin von *Salmour*, welche Markgraf *Carl Wilhelm* zu Brandenburg und Heermeister zu Sonneburg, zu *Turin* sich heimlich antrauen lassen, aber bald darauf verstorben. (G.)

2) *Roy Auguste* de Pologne August II (Friedrich) der Starke von Sachsen.

3) *Prince Eugene.* Le fameux prince Eugene de Savoie, le heros de son siècle, élevé à la cour de France, quitte l'état ecclésiastique, et prend la carrière militaire. Louis XIV lui refuse un regiment et a lieu de s'en repentir. Il passe au service de l'Autriche, y acquiert une gloire immortelle, et meurt en 1736, generalissime, premier ministre, et vicaire general de l'Empereur dans toutes ses domaines. Villars en France fut quelquefois son rival heureux. Ils reparurent en 1733 à la tête des armées. Eugène à soixante dix aus fit dire de lui sur le Rhin que ce n'étoit plus que son ombre (Le Sage Atl. hist.). Il étoit fils *d'Eugene*, *comte de Soissons*, Col. Gen. des Suisses et Grisons, Gouverneur de Champagne, + 1673, et *d'Olimpe Mancini*, + 1708. v. *Arneth* Prince Eugène. Carlyle Fred. the Gr.

4) *Le Comte de Waal*, *Franz Ferdinand Xaverius* und *Ferdinand*, *Grafen von Wahl* florirten als Kaisers Josephi (I) Cammerherren; der erste wurde zu gleich designirter Ober=Falkenmeister genennet (G).

Grand Fauquonnier de L'Empereur, j'y allois mais point en masque, ausy il n'y avoit que quelques peu des masques, mais un monde infiny, et une magnificence au dernier point, jamais pouvoit on voir plus des dames de qualitez, plus des habits et ajustements magnifiques, et plus de splendeurs des pierreries, on m'assuroit qu'il y avoit plus que pour sinq ou six millions des joyaux. la table fut tres propre ou on devoit souper, on y voyoit toutes les revolutions de la chasse des Faucquons. Comme je ne dançois pas, je m'ennuyois bientots, et estant fatigué des festins et bals continuels, je m'en allois apres minuit, mais je fus bien attrappé quand je m'avois mis au lit, que je ne pouvois point dormir a cause que le Comte *de Waal* demeuroit tout proche de mon quartier et que la sale ou on dansoit donnoit sur la rue; je n'entendois toute la nuit que la musique et au lieu de dormir je dancois des minuets dans le lit. pourtant quand le jour fut venu, et que le bal fut finy, je reparois la perte que j'avois fait, et ne me levois qu'a mydy, quand j'allois a la cour pour demander audiance
2 [Mars] aupres de L'Imperatrice pour le General, je m'addressay pour cela au Comte de *Walesteyn* [1]), le Grand Mareschal de L'Imperatrice, qui me donnoit l'heure de sinq apres mydy. nous dinames ce jour chez nous a cause que ce fut jour de poste, mais comme j'avois deu attendre long temps avand de pouvoir parler au

---

1) ***Walesteyn*** **gräfl. Fam. in Böhmen. Carl Ernst Reichs=Graf von *Waldstein* auch *Wallenstein*, Ritter von St. Jacob in Gallicien, Kais. wirkl. geh. Rath u. Cammerherr, der in wichtigsten Staats-Affairen Envoye extraord. an den Kön. Franz. Poln. Preuss. Portug. Höfen, verschickt gewesen, auch An. 1691 dem Poln. Prinz Sobieski, den Orden des gülduen Vliesses von dem Kaiser überbracht.**

Er ist letztens der regierenden Kaiserin *Obrist=Hofmeister* gewesen, und ist den 7 Jan. An° 1713 gestorben (G.).

dit Comte de *Walensteyn*, je trouvay les plats presque vuidées, ce qui ne m'accommodoit pas trop, ne dejeunant pas, et ne soupant non plus; pourtant on me fournissoit quelque chose, et je n'avois pas lieu de me plaindre. quand les sinq heures feurent venue j'allois avec le General a la cour, et comme on attendoit quelque temps la, les dames eurent la bontè de nous entretenir pendant ce temps la, entre autres je fis connoissance avec une *Contesse de Kufsteyn* [1]), la plus belle et la plus jolie de toutes les dames de L'Imperatrice. ce mesme soir on devoit representer l'Opera Italien [2]) d'Etearco, et comme L'Imperatrice attendoit si long temps avand de donner audiance a mon General, j'avois grand peur, que je n'aurois pas trouvè une place, si j'avois attendu plus long temps, et le *Comte de Martinits* [3]), le Collonel des Archiers avoit la bonté de me faire introduire a l'Opera par un des Archiers de L'Empereur, sans pourtant que j'avois besoin une telle introduction, car le *Comte de Saubur* [4]), Cham-

---

1) ***Kufsteyn***. Kufstein, Alte adeliche Familie in Bayern und in Oesterreich, wo sie das Erb=Silber=Kämmerer=Amt besitzet.

2) d'Eteorco (?) zie beneden.

3) ***Martinitz*** Eines der ältesten und anschnlichsten Häuser in Böhmen ***Maximilian Guidobald*** (Graf von) Herr in Hagensdorf und der Anfangs Kais. Hatschier=Hauptmann, danach Kaisers Josephi (I) Ober=Hof=Marschall. (G.)

Hatschier Hauptmann Capitaine de la garde des Archers. Sur son frère George Adam Ignace voyez *litt. e.* Bijvoegsels.

4) Comte de ***Saubur*** (?) misschien ***Zobor***, waarop het Verb. v. Bruyninx van 6 Maart 1707 betrekking heeft: „Verleden Sondag 6 „deser is aen het middagmaal een seer sware querelle voorgevallen „tusschen den Hr. v. Straleuheim Extris Env. v. d. Con. v. Sweden „(Carel XII) en den Hongaersche Hre Grave van Zobor, hebbende „de Heere Env. een soufflet gegeven aan den Grave Zobor, waarop „S. K. M. dese laetste aenstonts in arrest heeft doen nemen." Gau-

bellan et aide de camp de l'Empereur estoit un des Commissaire de ce jour la pour L'Opera, et il avoit eu la bonté de m'offrir de m'introduire. Comme j'y estois, il y avoit plus de deux heures avand que Leurs Majestez vinrent. elles se placerent sur une petite trone, L'Empereur a la droite, a son coté L'Impratrice, et puis les trois Archiduchesses, seurs de l'Empereur. elles mirent tous leurs pieds dans des sacs d'ours, et derriere il y avoit quelques geridons avec des chandelles, car il faut scavoir que l'on n'y trouve pas de lumiere autre que celle que L'on apporte, pourquoy toutes les dames presque portent des petites bougies avec eux. derriere leurs Majestez feurent les dames de la cour, et contre les murailles et sur une gallerie les dames de la ville de la premiere volèe comme ausy les Seigneurs, les ministres de L'Empereur a sa droite sur des banqs, et les ministres etrangers a sa gauche. le theatre estoit une sale de l'appartement du Roy *Charles* [1]), ainsy la place ne fut pas trop grande. l'Opera estoit fort belle, ausy l'Empereur qui tenoit luy mesme un grand livre a la main avec les notes, fut extremement attentif. comme je voyois la pour la premiere fois les Archiduchesses [2]), il faut que

---

hen: als er (Stral.) einstmals mit Marco Adam Graven v. Czobor, einem Ungar. Kais. Cammerherrn in gesellschaft sich befanden u. dieser seines Königs Gesundheid zu trinken refusirte, gerieth er mit demselben in harte Thätlichkeit, u. wie der Graf. vom Könige ungebührlich gesprochen, ward er demselbeu vom Kaiser alsbald ausgeliefert und nach STETTIN in arrest gebracht.

1) *Charles* III. Roi d'Espagne ou Charles VI Empereur 1711. Gem. Elisab. Christ. d. v. Hert. Lud. Rud. v. Bronswijk Blankenborg und Wolfenbuttel getr. 1708 (Hubn.) Zie boven.

2) Les soeurs de Joseph I. Zie boven pag. 293. Marie Elisabeth Gouvernante des Pays-Bas. n. 1680 + 1743 arriva à Bruxelles au mois d'Oct. 1725. Le duc Charles de Lorraine fut nommé adjoint

je vous en donne une description; c'est que malgré leur naisance illustre ce sont les personnes les plus laides que j'ay jamais veu, la seconde est la plus belle, et c'est elle qui est destinée pour le *Roy de Portugal*, mais helas je plains ce jeune Prince qu'il doit avoir une femme, qui selon toutes les apparences ne luy playra pas; toujours je ne voudrois pas etre Roy de Portugal en sa place. elles ont environ de vint sinq jusques a vint ans. pendant qu'on estait dans la plus grande attention, voyla quelques banqs, qui se rompirent; quel eclat de rire; et L'Empereur malgrè son autorite et son attention ne fut pas capable de les remettre au silence que par le temps. cela n'empecha pas les acteurs, et ils executerent jusques a la fin fort bien leurs roles. mais le plus agreable fut le desordre qu'il y avoit pour sortir, la place de la cour ne fut pas assez grande pour contenir toutes les carosses, et a peine pouvoit ou en trouver le sien. le Lendemain nous dinions chez le comte de Baar *maitre* 3 [Mars]
de Poste hereditaire des pays hereditaires de l'Empereur [1]); et vers le soir nous avions notre rendevous chez Madame *Bruyningx* pour aller avec une partie des Dames que Madame *Bruyningx* avoit fait chez la *Bruyn* pour y dancer, nous feumes tous masquè en noble Venetiens, j'y menois la comtesse de *Wurmbrand* [2]); les

---

à l'Archiduchesse au mois d'avril 1741 Elle mourut le 26 Aout de la même année au chateau de Marimont.

De oudste Maria Antonia, Gemalin van Max. Eman. Keurv. v. Beyeren was (v. Hubn.) reeds dood 1692.

1) *Carolus Josephus*, des Heil. Röm. Reichs Graf von *Paar*, Freyherr auf Hartberg und Krottenstein, Herr der Herrschaft Fürstenfeld, Kais. wirkl. geh. Rath und Kämmerer, *Obrister Reichs=Hof=und dero Erb=Königreiche und Lande General=Erb=Postmeister*, Ritter des güldenen Vliesses etc. geb. 1654 + 1725 (G.)

2) *Wurmbrand, Wurmprand.* Eines der ältesten gräfl. Häuser

deux frelles *Blankenau*, frelle *Wurmbrand*, Comtesse *Prysing* [1]) et Madame *Duard* feurent de la partie, le General donna un souper tres jolye a toutes ces dames, nous dancames a toute force jusques a sinq heures de matin, et la foule fut egalement grande que les
4 [Mars] autres jours; l'autre jour ou pour mieux dire l'autre mydy, puisque le jour ne commencoit a notre egard que vers ce temps, et que nous eumes assez de hardiesse pour lier les deux jours L'un a L'autre par la dance dans le temps que naturellement ils sont separès; he bien donc, L'autre mydy nous dinames avec nos deux dames, *Bruyningx* et *Duard* a petite table chez monsieur l'Envoye de Dannemark *Wyburg:* l'apres mydy j'allois rendre la visite à Mr. le Secretaire *Consbroek* [2]), qui avoit eté extremement des amys de mon Pere: cet homme fait presques toutes les affaires domestiques de l'Empire, et est fort considerè a cause de sa capacité. le soir j'allois jouer chez Madame notre Envoyée, ou je ne trouvois que Madame *Duard* et le Baron de *Dankelman* [3]); ainsy nous jouïons L'an-
5 [Mars] turelu; ainsy je ne me divertissois pas beaucoup. le

---

in der Steyermark, allwo es das *Erb=Ober=Küchelmeister=Amt* besitzet. (G.) *Grand maitre des cuisines.*

1) *Prysing, Preising, Preysing*, gräfl. Familie in Bayern zu unterscheiden von den Grafen *Prösing* in Oesterreich, wiewohl sie sich auch in Oesterreich ausgebreitet (G.)

2) *Le Secretaire Consbroek.* In het verbael van *Jacob* Hop de Vader van *Cornelis* A° 1698 p. 591 v°, wordt de naam geschreven *Consbrug.*

3) *Dankelman* Carl Friedrich, Freyherr —, An° 1695 zum ersten Reformirten Kays. Reichs Hof=Rath ernennet. — Sohn von Eberhard von Dankelman der Chur=Brandenburgischer Obrister Staats-Minister und Präsident und in den Freyherrnstand erhoben, A° 1698 aber in Ungnade fiel, und auf die Festung Spandau gebracht wurde. Zie litt. c. Bijvoegsels.

jour d'apres je dinois dans le cartier, ce fut jour de poste; le soir j'allois a L'opera, ou on representoit encor Eteorco, et comme j'ay deja L'honneur de vous avoir donnè une description de tout cela, je ne le repeterai pas afin de ne vous ennuyer pas. Le dimanche j'allois faire ma devotion chez notre Envoyé et puis ma cour 6 [Mars]
a L'Empereur. le mydy il y avoit festin chez le Vice Chancelier Comte *Schönborn* [1]), ou nous estions a tres grande compagnie, et tres proprement servy. ce ministre me faisoit beaucoup des honestetez sans que j'avois la moindre adresse a luy. c'est un jeune homme de tres bonne mine, neveu de L'Electeur de Mayence, et fils ainé du Comte *Schönborn*, ministre mesme du dit Electeur son frere, sa charge est la plus belle de toute la cour, puisque elle luy donne la direction de toutes les affaires de L'Empire et independent de L'Empereur. vers le soir j'allois avec l'Envoye *Bruyningx* et le Comte de *Wakkerbaart* rendre la visite de condoleance a la Comtesse de *Straatman* [2]), la quelle estoit devenu veuve

---

1) Comte ***Schönborn***, Fridericus Carolus Kais. w. g. Rath und Reichs=Vice=Canzler von An° 1705 bis An° 1734.

2) ***Straatman***, ***Strattman***. Diese nunmehro (Gauhen 1740) abgestorbene vornehme gräfl. Familie in Schlesien und Oesterreich ist zwar von keinem sonderlichen Alterthum, aber von desto grösseren Meriten um das Röm. Reich. Sie stammt aus dem Herzogthum Cleve her, wie Pufendorf berichtet.' ***Heinrich Johann Franz*** Graf von ***Strattman*** und ***Peuerbach*** Herr zu Ort u. s. w. Kais. w. geh. Rath, Cammerherr, ***Ambassadeur*** in England, Polen u. s. w. und ***Plenipotentiarius*** bey den ***Rijswickschen*** Friedens=Tractaten, starb An. 1707. alt 47 Jahr, ohne Erben von seiner Gemahlin Eleonoren Theresien, Gräfin von Schellard zu hinterlassen. (G.)

In de jaren 1688/89 van het gezantschap van *Jacob* HOP naar Weenen, was Graaf von STRAETMAN hofkanselier. *Gerard* HAMEL BRUININCKS, de vader van den Envoyé *J. J.* HAMEL BRUININCKS, was toen Resident der Staten te Weenen. Over de benoeming van

depuis peu, nous entrames dans l'appartement de ceremonie ou il faisoit bien obscur, ce fut la raison que je ne pouvois pas bien voir la dite dame, la quelle a la reputation d'être fort belle, et fort debonnaire. les ornemens lugubres faisoient un fort bon effet, car on laissoit a elles la ceremonie de deuil, pendant que les personnes plaisantoient et rirent leur soul. comme mon Pere avoit été fort familier avec le defunt et chez luy, je la faïsois les compliments de la part de mon Pere. de la j'allay pour ne pas me donner trop a la tristesse et melancolie, vers quoy mon penchant naturel est fort donnè, a un bal des enfans ou quelques jeunes petites filles et garçons commencerent le bal par une fort jolie entrée, apres quoy ceux qui estoient plus avancées le suivirent par les minuets ordinaires. comme j'avois voulu estre propre ce jour la, j'avois mis des souliers nouveaux, mais helas que j'en soufrois, je n'en pouvois plus; et je devois estre assez inpoly pour les oter pendant le bal, quand par hasard une jolie personne me vint prier pour danser, si vous aviez veu ma confusion, rien ne la pouvoit egaler, mais que faire, je ne pouvois dancer en souliers pantouflisées, ainsy je la demandois permission pour pouvoir attendre un moment, que j'avois receu le kramp dans un de mes jarets et qu'ausy tots qu'elle seroit passée, je prendray la liberté de la venir demander. ainsy je devois remettre mes souliers au plus vite, quel moyen, ils me presserent extremement, et tout le monde auroit peu voir que je les avois otès, quand a la fin mon General, qui estoit masqué en noble Venetien, se mit devand moy, et par ce moyen je remettois mes sou-

---

Jacob HOP en een brief aan hem daarover van den Raadpensionaris FAGEL zie N. J. DEN TEX, Acad. Proefschrift over *Jacob* HOP. Amst. 1861 p. 116.

liers, et commencois a dancer: je n'avois pas finy ou je sentois de nouveau des douleurs effroyables, ainsy je me devois retirer et prendre d'autres souliers, quand je me masquois en mesme temps, et me rendois au *Meelgraben*, d'ou j'avois pris un billet pour un ducat, c'est ausy une sale tout a fait de la mesme maniere comme chez la Bruyn ou on dance pour son argent et en masque, la maison est batty de la ville, et les inhabitans louent des quartiers, il y avoit beaucoup de monde, je me retirois de la a trois heures. le jour venue j'allois faire la reverence au *Prince de Zalm* [1]), le Grand Mareschal de l'Empereur, et son Premier ministre, il me recevoit avec beaucoup des civilite et nonobstant que L'on dit, qu'il est fier et hautein au dernier point, il me faisoit autant civilitez que j'avois receu d'aucun autre, mais ce ne fut que par des paroles et pour peu de temps, peutestre que si j'avois eu des affaires a demeller avez luy, que je n'aurois pas eté si content. il avoit extremement la goute au bras et pieds comme a son ordinaire. sa posture paroissoit fort bonne pour autant que je pouvois juger d'un homme qui estoit assis: son origine est des pays de Munster, son credit a la cour est fort grand. j'allois diner ce mydy sans mon General chez le Comte de *Breyner* [2]), qui avoit fait expressement une partie des bons amys de mon Pere, pour boire a sa santé. La

1) *Prince Zalm*, Carolus Theodorus Otto, Vorst van Salm, Opperhofmeester van Keis. Josephus g. Jul. 1645, + 1710 tot Aken; Gem: 1: Godefreda Maria Anna dr. v. Graaf Wolfgang in Hayn en Gelehn, Gem. 2: Louise Maria oudste dr. v. Paltsgraaf Eduardus, + 1679. (Hubn. Tab.).

2) *Breiner* v. plus haut. *mon Père*: *Jac. Hop* de vader *v. Corn.* was 2 maal als gezant te Weenen geweest v. 4 Nov. 1688 tot half Aug. 1689, toen het GROOT VERBOND werd gesloten, en van 1698 tot 21 Sept. 1700 ter REGELING DER SPAANSCHE SUCCESSIE.

compagnie n'estoit pas trop grande; il n'y avoit que lss Comtes Guido de Starremberg [1]), General Gronsfelt [2]), Mansfelt [3]), Wils [4]), Max Bryner, et Rapag [5]). on estoit bien gay, et on se divertit fort bien. de la j'allois

---

1) *Guido de Starremberg.* Guidobaldus *Graf von Stahremberg*, nu *Starkemberg* geschreven, waarvan reeds boven. Kön. General-Feldmarschall, geh. Rath und Gross Comthur der Balley Oesterreich, der An. 1737 verstorben. An. 1683 bei dem Entsatz von Wien. An. 1703 Commando in Italien; An. 1708 in Catalonien über König Caroli III in Spanien Armee (G.)

2) *Gronsfeld.* Ehemalige alte und vornehme gräfl. Familie im Herz. Limburg, so von dem Schlosse, Städgen und grafschaft Gronsfeld den Nahmen bekommen. Im XV Seculo durch *Catherinen* Gräfin von Gronsfeld an die Grafen von Bronchorst durch Heyrath gelanget (G.)

General Gronsfelt v. (Hubn. 444) de Gronsfeldsche Lin. van de graven van *Bronkhorst. Johannes Franciscus* gr te *Gronsfeld*, g. 1639, was Keyserl. Generaal en Gouverneur te Luxemburg sedert 1716, + 1719, Gem. 1 Eleonora, dr. v. Ferd. Fred. Ego te Furstenberg. De 2 Maria Anna Gravin v. Iltenbach

3) *Mansfeld.* Mansfeld, Eine alte sehr berühmte gräfl. Familie in Thüringen. Stammschloss an der Wipper 1 Meile von Eisleben; waarschijnlijk *Heinrich Franz* Kaysers Leopoldi Hof=Kriegs=Raths Präsident von dem Kaiser An. 1696 zum Reichs=Fürsten erkläret (G.) gem. 1 Maria Louise dr. v. graaf *Carolus van Aspremont*, Wede Hertogs Caroli III van Lottringen; 2 Francisca Vorstin v. Auersberg. (H. Tab.)

4) *Wilz*, peut-être Welz, voralters die Welzer, ein gräfl. Haus in den Kais. Erb=Landen, welches das Ober=Erb=Stäbelmeister=Amt in Cärnthen besitset (G.) *Stäbelmeister*, Maître des fourrages ou Ecuyer?

5) *Rapag*=Rappach, Stam=Schloss in der Steyermark. *Carl Ernst* Graf von — Kais. Kriegs.=Rath. Obrister Land=und Haus=Zeug=Meister, Vice Commandant zu Wien, Erb=Land=Stäbelmeister und Cämmerer, und letztens General-Feld-Marschall. An. 1719 verstorben. Dessen Sohn *Carl Adolph* war An. 1714 Kais. Cämmerer und nachgehnds zugleich Kais. Obrister und Kommandant der Festung Kufstein (G.)

a la Commedie Italienne, ou on representoit le festin de pierre, mais a vous dire la vérité je n'entendois pas beaucoup: je n'y trouvois pas grand chose a admirer, si non que toutes les loges feurent meublée avec des tentures diverses, et devant toutes on pouvoit mettre des jassies pour estre caché et incognito; voila une bonne coutume pour favoriser la galanterie. pour le reste la place n'estoit pas trop grande. comme l'Empereur donneroit ce soir une feste a L'Imperatrice, et qu'il m'avoit permi d'y estre, j'allois vers les neufs heures a la cour, et je fus placè sur la mesme gallerie, que j'avois etè quelque jours d'auparavant; vers les onze heures la feste commençoit, on y voyoit le mont Parnasse, ou Apollon montoit, et devand luy feurent six pasteurs qui se mirent au pied de la montagne, et au millieu il y avoit six guerriers, entre quels fut L'Empereur. Apollon les exhortoit a la payx; ce fut le Marquis de *Sta. Croce*, Romain d'origine, qui representoit Apollon, il chantoit fort bien, mais dans le commencement il estoit un peu alterè. quand il avoit achevé, les six guerriers et six bergers commencerent l'entrée de la dance, et executerent tres bien leur dessein. L'Empereur brilloit principalement par sa dance, et les cavalliers le suivirent de pres, quand L'Entrée fut faite L'Empereur vint a L'Imperatrice, et L'embrassa, et tous les cavalliers eurent L'honneur de baiser la main de L'Imperatrice et des petites archiduchesses. apres quoy on commençoit les minuets comme a L'ordinaire. La magnificence fut grande, et les masques de ceux qui avoient composé la feste avoient couté chacun a L'Empereur trois cents ducats, ce fut un present que L'Empereur les faisoit, mais les autres cavalliers, qui y feurent en grand nombre, ne cedoient pas en magnificence a ces habits Imperiaux, si bien qu'on ne pouvoit rien voir de plus

magnifique. je m'en allois a deux heures apres minuit, et faute de compagnie, je ne voulois pas aller seul
8 [Mars] chez la Brun, ainsy je me mis au lit. le lendemain j'allois rendre la visite au *Duc et Cardinal de Saxe Seits* [1]), et nous dinames chez le Comte *Wieser* [2]), Envoye de *l'Electeur Palatin* [3]). le soir nous allames avec une grande bande dire adieu au Carneval, puisque c'estoit le dernier jour, j'y menois la frelle *Kerkner*, mais qu'il y avoit une infinité de monde, ausy le General donna un fort grand soupè a plus qu'a trente personnes. en verité ce fut comme si toute la ville fut venu la pour finir le carneval avec la bonne bouche; jamais plus des personnes, et jamais la dance ne fut plus animée, et c'est une chose admirable que pendant l'espace de six semaines les gens ne se pouvoient pas lasser a dancer des minuets sur minuets, car cette derniere

---

1) *Christianus Augustus* Hertog v. Saxen Zeits, g. 1666, werd Rooms Catholijk 1695, Bisschop van Rab 1696, Cardinaal 1706, Aartsbisschop van Gran 1706, + 1725 (H.)

2) *Wieser, Wiser.* Diese vornehme freyh. und gräfl. Familie in der Pfalz hat zwar vermöge der Geschlechts=Urkunden mit Anfang des 16ten Seculi den Adel Stand erhalten, sie ist aber schon gute Zeit vorhero in Oesterreich begütert und in Polen gewesen, wie denn Graf Wurmbrand in seinen Collectaneis Geneal: bey Beschreibung des geschlechts von Vellendorf anführet.

Ferdinand Andreas von Wieser auf Zwingenberg, Friedelsheim und Hirschberg, welcher sich durch seine langwierige Gesandschaften an dem Kais. Hofe, und insonderheit durch das glücklich geendigte Ober=Pfälzische Restitutions=Negotium sattsam bekannt gemacht, und mit seiner Gemahlin, Marien Charlotten Amalien, Gräfin von Leiningen=Westerburg die An. 1734 Todes verblichen, seinen Stamm-mit männlichen Erben fortgepflanzet.

3) *Electeur Palatin.* Johannes Wilhelmus v. de Paltz Nieuwburg g 1658, Keurvorst 1690, + 1716 Juni. Gem. 1. Maria Anna d. v. Keiser Ferd. III. De 2. Maria Anna Louise d. v. den Groot-Hert. Cosmus III v. Florencen. HUBN. TAB. (Zie boven bij Dusseldorp).

nuit on estoit tellement pressé qu'on devoit attendre ordinairement un demy heure avand que L'on pouvoit dancer, et le matin a six heures on estoit encor plus que trente pair qui s'estoit mis l'un derriere l'autre pour dancer tousjours, quand les musiciens plus sages que tous ces honestes gens qui estoient la au bal, finirent a jouer, et par consequent on finit ausy la dance; quand donc on vouloit s'en aller, il y avoit une telle presse des masques, qu'il estoit impossible de trouver ses carosses ou ses chaises, et on estoit la un grosse demy heure a attendre dans le froid et le vent tout echauffé que L'on estoit. alors on aloit a L'eglise, alors on quittoit le monde, et on alloit penser a la fragilite humaine, et on alloit ensevelir toutes les extravagances et follies du carneval sous un petit croix de cendre; mais voyez la devotion, il y avoient des gens assez irreverent pour aller en masque a l'eglise, et recevoir tout masqué la benediction du cendre. en voyla donc le carneval finy, le quel on a voulu outrer a toute force par exces des divertissements et plaisirs et debauches qu'on a fait autant qu'on a peu; et on m'a dit que depuis long temps on n'avoit pas fait un tel exces que pendant le carneval de cet' année; comme les bals ainsy les festins pour la plus grande partie finirent des ce jour la, et chacun dinoit chez soy. vers le soir j'allois rendre la visite a Madame *Bruyningx*, et comme il y avoit de la compagnie, j'y jouois; mais je me retirois de bon heure; esperant de me reposer asteur en tranquilité, puisque autant de bruit que L'on avoit fait pendant le carneval, autant la tranquilité reignoit asteur. le lendemain j'ay commencé a voir les choses 10 [Mars]
que la ville de *Vienne* et ses environs fournissent, ce que je n'avois pas peu faire jusques la, ajant eté tousjours au bal et aux festins, premierement j'allois voir

la *Favorita*, dans le fauxburg qui s'appelle *Auf der wyden* [1]). le palais est assez grand et les jardins assez petit, pourtant assez propre pour le pays ou ils sont, mais on n'y voit rien de rare ny d'extraordinaire. c'est le palais ou L'Empereur se retire a L'ete pour estre plus a L'air que dans la ville, ce n'est qu'un demy heure de la ville. la situation est un peu elevée, ce qui fait que L'on a un beau prospect du coté de la ville. ce mydy nous allames diner chez l'Envoye *Bruyningx*, qui donnoit un repas fort magnifique, principalement en poison a La Hollandoise, ce qui est tres agreable a tous ces seigneurs de la, puis que L'on ne trouve presque jamais cela fort bien preparè. on y estoit a dix huit a table. Le Cardinal de *Saxe* [2]) en estoit du nombre, comme ausy le [3]) *General Heester*, le quel je n'avois pas encor veu que la, enfin tous les premiers seigneurs de la Cour estoient la, et estoient bien aise de manger du bon poijsson. vers

1) *Auf der Wyden*, probablement *Wieden*: Eintheilung in innern Stadt, und 34 vorstädte, 1863 aufgehoben jetzt in 9 Bezirken; wovon das IVe *Wieden* heisst, hier waarschijnlijk bedoeld.

2) *Le Cardinal de Saxe* Christ. Aug. v. *Saxen Zeitz*, z. boven

3) *Le Général Heester, Heusler, Häusler*, HEISTER. Eine ansehnliche gräfl. Familie in Oesterreich, die ihr Aufnehmen dem berühmten Kais. General *Gottfried* von Heister, der sich zuvor und nunmehro (G. 1740) theils vor 100 jahren im Polnisch=Schwedisch=Deutschen wie auch im Türken=Kriege sonderlich signaliret gehabt, zu danken hat. Er starb an. 1679, 2 Söhne nach sich lassend, welche in den Freyherrn- und hernach in den Grafenstand erhoben worden. Der ältere, *Siegbert*, von An. 1706 Kais. Vice=Kriegs=Präsident und endlich wirkl. geh. Rath, Gen. Feld Marschall in Ungarn wider die Türken und Malcontenten. Von seiner ersten Gemahlin, einer von Zinzendorf, hinterliess er Graf *Rudolphen*, Kais. Cammerherrn und Obristen, der An. 1717 vor Belgrad geblieben, u. *Albertum* Kais. Cämmerer wie auch Inner-Oesterreichischen Hof=Kriegs=Raths=Vice=Präsidenten (G.)

le soir nous commençames a jouer avec Madame de Bruyningx. le lendemain Le General avoit la bonté de nous montrer le champ de bataille quand la ville fut livrée a L'an 1683 *du siege* [1]) avec lequel les Turqs la presserent alors. le Comte *Wakkerbaart* [2]) nous fournissoit des chevaux, puis qu'il avoit un fort bel equipage et en mesme temps fort grand, luy et le Prince *d'Auvergne* feurent de la partie, nous sortimes a neuf heures de matin par le *Schottendor* [3]), c'est la porte sur la riviere au dessus de la ville, et fimes de la par dehors les lignes de circomvallation le tour de toute la ville jusques a la riviere par dessous de la ville. la bonne memoire du General touchant les moindres particularitez fut a admirer, et outre qu'il faisoit fort beau, et que la promenade estoit par la fort belle, le recit d'une si fameuse delivrance nous contentoit ex- 11 [Mars]

---

1) 1683 *siege de Vienne.* Wien wurde zweimal von den Türken belagert unter Soliman II von 22 Sept. bis 15 Oct. 1529 und unter Mohamed IV von dem Gross=Vizier Kara=Mustahpa, vom 14 Juli bis 12 Sept. 1683. — Johann *Sobieski*, König von Polen, und Markgraf *Ludwig von Baden* mit dem vereinigten Heer der Polen, Oesterreicher, Sachsen, Bayern und Franken befreiten Wien von dieser letzten Belagerung (B.) Bij deze belegering was Generaal von *Dopff* als Generaal=Quartiermeester bij de troepen van den Frankischen Creitz met *Georg Friederich* Vorst te *Waldeck*, geb. 1620 + 1694 (Zie op litt. *b.* Bijvoegsels).

2) *Wackerbart*, *Prince d'Auvergne.* (z. boven).

3) *Schottenthor*, waarschijnlijk naar Schotsche Benedictynen gen. die door Heinrich II Jasomirgott eersten Hertog v. Oostenrijk in 1158 naar Weenen geroepen werden. Bij Hubner staat Jasemergott. Edw. Brown vertelt ons „dat het *Schotze* convent bij de Poort voorheenen een groote onthaelplaets was voor *Schotten* op haer lange Pelgrimschap na JERUSALEM en merkt aen dat *St. Colman*, een der Heyligen van de grootste eerbiedigheid in dit land, een *Schotz-man* was."

tremement. chemin faisant nous rencontrames le Prince *Max d'Hannovre* [1]) qui faisoit la chasse des milans par des faucons, il y avoit un qui pendant que nous nous y arrestames se levoit si haud dans L'air, que L'on ne le pouvoit plus suivre. vers le mydy la promenade estoit finye quand nous nous mimes en calesche pour aller chez Mr. de *West Rhenen* a sa maison de campagne, ou il nous avoit invite de vouloir diner, quand le malheur vouloit que nous arrivames justement un moment apres a L'endroit ou le duel entre le Comte de *Zintsendorf* [2]) et le Comte de *Colalto* estoit determinée par la mort du premier, et une blessure mortelle de L'autre, d'ou il mourut la nuit suivante. nous estions assez gay chez Mr. de *West Rhenen*, les Dames *Bruyningx*, *Duard*, *Pistalozzy* et *Pron* feurent de la partie; l'Envoyé de Hollande n'y estoit pas, parce qu'il ne se portoit pas bien, et le quel nous
12 [Mars] trouvames a notre retour au lit. le Lendemain quand

1) *Maximilianus Wilhelmus*, g. 1666, is in Keiserlijken krijgsdienst; werd Ridder van het gulden Vlies 1721. Hij was de zoon van Ernestus Augustus en van Sophia dr. v. Frederik V van de Palts; Broeder van George I van Engeland. (H).

2) *August Joachim* Graf von *Sinzendorf*, von der Ernstbrunnischen Linie, Kais. Cämmerer und General-Major, ist An. 1707 in einem Duell mit dem Grafen *Romboald* von *Colalto* erstochen worden, gleichwie zugleich gedachter sein Gegner vor dem Degen geblieben.

Colalto, eine gräfl. Familie in den Kais. Erblanden, so aus der Treviser Mark im Venetianischen herstammet. (G.)

Verbael v. *Bruijninx*. „Na eenige eerroerige woorden in 't verleden najaer gepasseerd tusschen den heere Overste Grave von *Sintzendorf* ende den Heere grave van *Colalto* is op den 11den deses eene swaere droevige rencontre even buyten dese stadt tusschen dese twee heeren voorgevallen, waerinne den eerste aenstonts van een steek door sijn hals op de plaets is doot gebleven, ende den anderen te middernaght omtrent aan een steek door sijn buick is overleden."

je n'avois rien a faire je me faisois mener au de la de trois des branches de la *Danube*, et j'avois dessein de les passer toutes, mais la distance fut trop grande, et je me devois contenter a voir seulement ces trois la, sur lesquels il y avoit des tres grand ponts de bois, mais d'ou la superficie n'estoit pas des planches, mais des arbres [1]) toutes entieres, sans quelles estoient attaché avec des clous, seulement l'un mis aupres de l'autre, et cela se soutenoit comme le sort vouloit, c'est de quoy on ne se soucioit point, ausy ne les peut on pas trop lier, puisque toutes les hyvers ils courent risque de briser par les glaces, et cela arrive fort souvent. j'allois ausy me promener au prater, qui est la promenade ordinaire a l'eté, c'est un bois sur un des isles de la *Danube*, qui est appropriée par des allées, ou les soirs de l'eté on s'y promene, et ou l'Empereur fait quelquefois la chasse des renards en les bernant, c'est a dire, a les laisser passer par dessus des filets, et les jetter alors en haud, tout de mesme comme L'histoire conte de Sanco Panco Valet de chambre du Fameux Don Quichot qu'il fut berné par les paysans. justement quand je rentrois en ville, voyla les gens qui couroient de tous costez je ne savois pas ce que cela vouloit dire, je m'informay, et ce fut justement l'Envoyè de l'Empereur qui avoit eté aupres L'Empereur Turq, et qui revenant faisoit son entrée. cela estoit assez magnifique. devant luy marschoit un detaschement de la garde de l'Empereur, et Mr. *Guarient* [2]), (c'est ainsy que l'Envoyè

---

1) „Bruggen die van veele duysende Boomen nevens malkander zijn opgemaekt, volgens de wijse en manier van Bruggen te maken diese aldaer hebben." (Edw. Browns Reise).

2) *Mr. Guarient.* Guarient und Räal, auch Quarient. Von dieser freyh. Familie in O., allwo sie An. 1704 unter den Herren-Stand

s'appelloit) suivoit a cheval, et tous ses domestiques et officiers de mesme, monté tous sur des chevaux tres magnifiques, et estans tous habillè a La Turque, mais bien magnifiquement, il apportoit quelque chevaux pour un present que L'Empereur d'Orient faisoit a son confrere d'Occident, avec des harnois et housses bien magnifique, il eut audiance secrette de L'Empereur, et ajant finy tous ses principaux officiers eurent L'honneur de baiser la main de l'Empereur. je dinois ce mydy dans le quartier du General; et vers le soir nous
13 [Mars] allames jouer chez Madame *Bruyningx*. Le dimanche suivoit, mais comme j'estois pressé pour voir ce qui restoit encor, je la convertissay en un jour de promenade, et m'allois promener en carosse dehors la ville pour voir le *Nieuwgebouw*, c'est une maison fait de la mesme maniere que la tente de Sultan *Soliman* [1])

---

aufgenommen worden, meldet Baron von Hoheneck, dass sie aus dem Veronesischen herstammen von dar sie sich An. 1406 in Tyrol niedergelassen, und dasiger Land-Matricul einverleibet worden. *Ignatius Christoph*, Freyherr von Guarient und Räal, Kais. Hof= Kriegs=Rath und Abgesandter, An. 1698 am Russisch=Czaarischen Hofe, und An. 1706 an der Ottomanischen Pforte. In Moscau bekam er den neugestifteten St. Andreas Orden, und liess nach seiner Rückkunft zu Wien das „Diarium itineris in Moscoviam" in *fol.* auf eigne Kosten drucken. Weil er darinnen von dem Czaar Petro I Alexiewiz und seinen Hof=Ministeren viele nachtheilige Passagen mit einfliessen lassen, ward es auf Czaarischen Befehl in der Stadt Moscau öffentlich verbrannt, und auf öfteres Sollicitiren in Wien confisciret (G.)

1) Soliman II le Grand, le Conquérant, le Magnifique, le Législateur, le plus célébre des Sultans Ottomans, n. 1494; mit le siége devant Vienne avec 120000 hommes (1529). Il eut pour successeur Selim II, qu 'il avait eu de la célébre Roxelane (B).

Soliman fit la paix avec l'Empire en 1538 a Grand-Varadin.

Ook Edw. Brown spreekt er van: „Sommigen zeggen dat op dese plaets de tent stond van *Solyman* de Heerlijke, toen hij Weenen

a l'an de 1529, lorsqu'il assiegeoit la ville fut construite, et l'on dit que l'Empereur Charles sinq fut obligé par le traité de la paix de faire en pierre le model de la tente de son ennemy a l'endroit ou il avoit eté dressée, et de mettre le croissant par dessus la tour de la cathedrale de St. Stephan. au reste ce ne sont que des grandes galleries et des jardins entre deux, au millieu il y a sinq ou six pavillons mais je ne l'ay pas veu, parce que l'on ne le pouvoit ouvrir, il a servy pour un maison, ou L'Empereur faisoit garder ses animaux de chasse, mais les *Mecontens* 1) d'Hongrie y ont eté et ont tué tout, mesme deux
qui estoient dressé a la chasse de lievres. de la j'allois a *Ebersdorf*, mais horsmy la grandeur de la maison, il n'y a rien a voir; la situation est assez agreable, et l'Empereur y va a l'arriere sayson, mais les Mecon-

---

belegerde," — ook „dat hij van voornemen was den Toren van *St. Steven* tot de grond toe af te schieten, maar op waarschouwinge der Bass'as bereydwillig was den Toren te sparen, op voorwaerde dat de stad de Halve Maen en de Star op den top desselfs wilden stellen."

1) *Mecontens d'Hongrie*, Die Malcontenten.

La couronne de Hongrie fut declarée héréditaire dans la maison d'Autriche en 1687. Les empereurs n'eurent pas moins à combattre les révoltes successives de Béthlem-Gabor, de Tékéli et des Ragotsky.

Bethlem-Gabor menaça Vienne dans la guerre de 30 aus Il mourut 1629.

Tékéli (Emeric), magnat hongrois, n. 1658 fut un des chefs des mécontents qui tentèrent de se soustraire à la domination Autrichienne en 1676. Il eut part au siège de Vienne en 1683 avec Kara-Mustapha. *Ragotzky* ou Ragoczi (Franc: Leopold le dernier des) uommé chef par les mécontents de Hongrie en 1701, tint 10 ans la Hongrie séparée de l'Autriche (B.)

Il signe lui-même son nom ainsi: *franciscus Rakoczi* dans une lettre à Mr. Bruyninex du 16 fev. 1707, *Ad condigna Illustritatis Vestrae officia paratus.*

tens ils viennent de temps en temps, c'est qui rend ces places un peu negligées. le mydy nous dinames chez le comte de *Wakkerbaart* avec des dames, et passé le soir a jouer chez Madame *Bruyningx*, comme a
14 [Mars] L'ordinaire. Le lendemain j'allois voir la Schatkamer ou le tresor de l'Empereur mais c'est impossible de pouvoir exprimer toutes les richesses que L'on nous faisoit voir la, c'estoit un prodigieux tresor; on n'y voyoit que des perles, des diamants et d'autre joyeaux les plus rares les plus grandes et les plus magnifiques que l'on montre en aucun endroit, et cela dans un nombre infinye. enfin je ne scauray entrer en detail de tout cela, puisque cela m'eblouissoit par la splendeur de toutes ces choses extraordinaires: pour y entrer on donne six ducats pour la peine, qu'on prend a le faire voire. ce midy j'allois a la cour en dueil pour le Roy de *Portugal* [1]), et le mydy nous dinames chez le Baron *de Bartholdy* [2]) Envoyè du Roy de Prusse; l'apres mydy j'allois faire la visite au *Comte de Rantsau* [3]), qui est depuis quelque temps a la cour

---

1) *Portugal.* Pierre II (de Bragance) mort 1706. 9 Dec. régent en 1667, roi en 1683; prend le parti des alliés dans la succession, d'Espagne, signe le traité de Methuen si favorable a l'Angleterre. Marié a 1. Marie de Nemours + 1683 divorcée de son frère Alphonse IV. 2. Marie (de la maison Palatine) de Neubourg + 1699.

2) *Bartholdi* avoit été envoyé à Vienne, à la place de Dankelman afin de persuader la cour de Vienne à reconnoitre la Prusse comme Royaume en 1701.

3) Comte de *Ranzau*, Ranzov. *Christian Detlef*, An. 1721 meuchelmörderischer Weise erschossen. — Als er wegen einiger Brouillerien mit seinen Unterthanen der Reichsgrafschaft (Neu=Ranzau) Streitigkeiten hatte, suchte er solche durch Herzoglich=*Holsteinische* Truppen zum Gehorsam zu bringen, welche aber sich der ganzen Grafschaft bemächtigten, und aus einer Prätension an das Haus *Gottorp* bringen wollten.

pour un proces entre les Ducqs de *Holsteyn* et luy pour son Comté de Rantsau. c'est un homme riche comme la mer, mais avare au dernier point........ Notre rendevous du soir estoit chez Madame *Bruyningx*. le matin d'apres il se devoit faire une acte de ceremonie a la cour, assavoir les hommages de l'Abbé de *Kempten* [1]: comme l'on avoit pris le dueil depuis le dimanche passé pour le Roy de *Portugal*, la cour estoit tapissé de noir, dans la salle des audiances publiques il y avoit une trone de deux ou trois degrez, le fauteuil estoit ornè d'un tapis d'or brocard, qui se levoit jusques au dessus de l'Empereur contre le dos du daix, qui pour le reste fut ausy en dueil, L'Empereur estoit en noir avec un colet de linge et un crespe sur le chapeau. son habillement fut comme a l'ordinaire *a la bourgognonne*, ausy bien que tous ceux de ses ministres. quand il fut assis, et le grand maitre de L'Imperatrice *Comte de Wallesteyn*, qui faisoit cette function par ce que Le Grand maitre de L'Empereur *Prince de Salms* estoit incommodé de la goute, avec l'epée de l'Empire nud a la droite de L'Empereur, son grand chambellan et le vice chancelier de l'Empire a la gauche, sur le premier degrè du throne, les Ambassadeurs de l'Abbé vinrent, et ajant fait des genouxflections jusques a terre par trois reprises le

15 [Mars]

---

1) *Abbé de Kempten* Die mächtige Fürst Aebte v. Kempten (Campodunum) besassen ein gebiet von 16 □ Meilen.

L'abbaye de *Kempten* étoit un des états du 3e Cercle (Souabe) de l'Empire. Rupert Freyherr v. *Bodman* Abt zu *Kempten*, war An. 1711 Kais. Principal=Commissarius bey der Revision des K. Cammergerichts, und darauf zum Reichs=Hofraths-Präsidenten, ernennet.

De Koning v. Portugal don Pedro II was reeds 9 Dec. 1706 gest. maar men wachtte waarschijnlijk met den rouw wegens de feesten, balen en andere divertissementen van het carneval (v. Bruyninx Verbaal) dewelke van dit jaer seer kostelijk en magnificq sijn geweest.

premier qui estoit ecclesiastique faisoit la demande du Fief pour l'Abbé son maitre, l'Empereur L'accorda, et alors le devoir et le serment que l'Abbé ou ses Ambassadeurs devoit faire fut lu, et juré sur le nouveau testament, alors L'Empereur se decouvroit, ce qu'autrement il ne fait jamais, cela fait, il les presenta de baiser le bouton de L'Epée Imperiale, ce qui firent de fort bonne grace, et le second des ambassadeurs fit une harangue tres belle et bien prononcée en haud Allemand pour remercier L'Empereur et luy souhaiter beaucoup des prosperitez, et en apres ils se retirerent faisant de mesme autant des genouxflections qu'en entrant. comme notre depard estoit reglé pour le jour d'apres, j'allois demander congé partout, mais je ne trouvay personne a leurs quartiers que le Cardinal de *Saxe Zeits*, qui me faisoit beaucoup d'honneur, et me menoit mesme quand je voulus aller par trois on quatre antichambres, jusques a la montée. de la j'allois trouver le comte de *Breiner* qui avoit la goute, et le mydy je passay chez moy, et le soir chez
16 [Mars] Madame *Bruyningx*. le lendemain matin [1]) le General comte de *Wakkerbaart* fut ma premiere visite de congé, et apres Madame *Duard;* la quelle je trouvois a sa toilette, mais ne sachant pas mieux jusque la, ou ce fut une honeste femme, je la laissay en ordre. vers le diner de L'Empereur j'allois demander audiance de L'Empereur pour le General et pour moy, et je L'obtins vers les six heures, vers quel temps nous nous rendimes a la cour, ou il y avoit bien peu de monde dans le commencement, mais ils vinrent apres. pendant que nous attendions la, il nous arriva une chose jolye; il faisoit fort obscur dans L'antichambre ou j'estois a causer avec L'un et L'autre, car elle estoit

1) 16 Maart, zie litt. d. Bijvoegsels.

tendue de noir et il n'y avoit que deux chandelles dans la chambre, comme je me promenois par la chambre, j'entendis un petit bruit a une porte, qui s'ouvroit tout doucement, et le Seigneur qui estoit aupres de moy s'apperceut le premier que c'estoit l'Empereur; dabord un autre ausy, qui s'approchoit, et recevoit un message, apres quoy la porte se referma, j'estois bien surpris de cette façon de L'Empereur, et on me disoit qu'il faisoit comme cela quelquefois des echappades, pour se divertir; pourtant j'estois bien peu fortifié, et il me sembloit, quod non bene conveniant nec in una sede morantur, Majestas et amor. un quard heure apres le General eut audiance, la quelle ne duroit qu'un quard' heure, en sortant il receut une fort belle bague, qui valoit bien quatre mille francs. ausy tots qu'il fut sorty, Le Grand Chambellan me vint appeller; j'entrois donc dans la sale ou L'Empereur estoit tout seul dedans, et comme la sale estoit tres grande, tendue de noir, et ou il n'y avoit que deux chandelles sur un table derriere l'Empereur, il paroissoit plus tots estre dans une caserne, que dans une palais Imperial. quand j'entrois j'avois le malheur de perdre presque ma contenance puisque je devois faire les compliments par des genouxflections par trois reprises, en entrant, au millieu de la sale, et approchant de la Personne, on m'avoit dit qu'il parleroit le premier, et qu'ainsy je n'avois qu'a luy repondre, mais soit qu'il n'estoit pas en humeur, ou qu'on m'avoit abusé, il se tut, et je ne parlois point, ainsy il faisoit bien calme dans l'endroit ou le plus grand Monarque de L'Europe estoit enfermé avec moy; a la fin prenand la parole courageusement je luy disois, que je me flattay que Sa Majesté ne prendra pas mauvais la liberté que je prenois de luy faire la reverence, et de luy recommander en sa puissante

protection mon Pere et sa famille; il avoit pourtant alors la bonté de me repondre, et il rompoit alors les chaines de sa taciturnité, en me disant, qu'il estoit bien persuadé du zele de mon Pere, qu'il estoit bien aise de me voir la, et qu'il me souhaittoit un heurex retour; sur quoy je m'approchois et ajant fait un genouxflection je luy pris la main droite et la baisa: et me retirois avec tout autant des genouxflections: voyla, mon cher Amy, bien d'honneur, mais bien peu de realitez, et ne me croyez pas si fol ou si bisar que je prefereray la baisemain de L'Empereur a celle d'une belle fille; mais, enfin j'estois la, et je ne voulois pas partir de Rome, comme L'on dit sans avoir veu le Pape; c'est la la raison pourquoy j'ay fait toutes ces choses la, desquels je suis bien peu engraissé. J'allois ausy prendre congé de Mr. et Mme *Bruyningx* 1), et me retirois de bon heure, puisque je devois encor
17 [Mars] empacquer tous mes hardes. ce que je fais asteur de grand matin, et nous partons a ce moment, estant a dix heures. adieu je suis pressè, car la calesche est deja attellée, etc.

Vienne, ce 17 de Mars 1707.

Hier eindigt het journaal voor zoover het door C. Hop is uitgewerkt en in het net geschreven. Van het

1) Verbael v. Hamel Bruyninx 19 Maart 1707 nº 175. „Den 17 deeses 'soghtens is den Heere Generaal Dopff weder van hier nae beneden vertrocken, sullende sijne reyse so veel spoedigen als 't immers mogelijck sal sijn om hoe eerder hoe liever aen Uw Ho. Mo. verslagh te konnen doen van 't success van Sijne Negotiatie aen dit Hoff; ende heeft Welgemte Heere Generaal voorgenomen sig onder weegs nergens op te houden, als voor soo veel alleenig noodig sal sijn om sig en passant met den Heere Grave van Rechteren te aboucheren."

relaas van zijn terugreis bestaat alleen het volgende brouillon.

. 17
party a dix heures, en passant vers le *Schönbrun* [1]),
dinè a *Poggersdorf* passé . . la riviere le Wien, promenè
par lė Wenerwald, passé la riviere . . . grosse. dormy a
Sankpelden, y arrivé a neufheures. le jour suivant fut 18
terriblement incommode par le vent, froid, neige, et
pluic, et mauvais chemin, party le matin a six heures
diné à *Kenmelbag* et dormy a *Strengberg*, y estant venus 19
a dix heures, et party le matin a quatre encor fort
froid nous sommes arrivé a *Ens* a neuf et a *Lins* a
12 et a *efferding* a 4 ou nous dinames et allames encor
a *Bijerbager* nous couchames y arrivant a 10 heures. 20
Party de la a six heures, dine a *Eysenbrun*, arrivé
par la hauteur a *Passau* belle veu de la hauteur, encor
party de la a 3 heures et arrivé a *Vilshoven* a 7 heu- 21
res, le passage par le bois et apres le long de la -
Danube. Party de la a 2 heures apres minuit la lune
estant fort belle, diné a Straubing et arrivé a *Ratisbonne* a 5 heures, beau jour (?), Mr *Mortaigne* venoit
nous voir, et il me menoit voir la maison ou la diete
s'assemble, des vilaines chambres; logé a l'aigle et 22
party de la a 6 heures, *Mortaigne* nous venoit congedier, temps pluvieux et mauvais chemins, diné a *Laaber* 23
et arrivé a 6 heures a *Theinig*. party de la a 3 heures
arrivé a 11 heures a *Neuremberg* par le plus beau
chemin; large de 300 pieds par le beau millieux d'un

---

1) *Schönbrun*, das Kais. Lustschloss an der Wien, ward als Jagdschloss für Kaiser Matthias + 1619 begonnen unter Maria Theresia 1775 beendigt.

Poggersdorf, *Purkersdof; Sankpelden. St. Poelten*, Bischofisitz mit stattlichen Gebäuden. z. boven.

bois, trouvé en chemin une superstition des paysans, qui lient les arbres avec de la paille contre le froid. party de *Neurenberg* a 1 heures changé des cheveaux a *Farembag*[1]), et de la a *Emskerk*, mauvais chemin arrivé a huit heures a *Langefelt*, veu beaucoup des
24 draaibrugjes. beau jours. party de la a 6 heures, tres mauvais chemin changé la premiere fois a *Possemheym*, diné a *Kintsingen*, passé par *Vurtsburg* et changé des cheveaux, et arrivé a 7 heures a *Remlingen* party de
25 la a 5 heures et arrivé a huit a *Wertheym*, pris un bateau pour 200 flor. d'Allemagne jusques a *Nimmeguen*. party de la a onse heures, et allant tous jour un mil dans une heure, nous vimes des belles terres (?) jusques a 60 l'un .... l'autre de vignobles, passè a 10 heures le soir le pont *d'Asschaffenburg;* arrivé a 5
26 heures de matin a *Frankford*, allè voir Mr. *Behagel*, et veu des argenteries, party encor a 10 heures dela, vers .... a *Heugst*[2]), arrivé a 4 heures a Mayence, et pendant qu'on alloit demander a passer, j'entrois dans la ville, et je voyois l'Eglise Cathedrale. nous partimes encor a sinq heures et arrivâmes encor a 7 heures a *Oostrich*[3]) dans le *Rinkhouw*[4]), ou pour la nuit
27 nous mimes pied a terre, et partimes de la a six heures passames a 8 *de log de Bingen*[5]), le *rattenturn*[6]) a l'entrèe

---

1) De terugreis nemen zij nu langs een anderen weg.
Farembach (nu Burgfarrnbach?)
Emskerk, Emskirchen.
Langefelt, Langenfeld.
Possenheijm, Bosenheim.
Kintsingen Kitzingen.
2) *Heugst*, Höchst.
3) *Oostrich*, Oestrich.
4) *Rinkhouw*, der Rheingau.
5) *log de Binger*, Bingerloch.
6) *rattenturm*, Mäusethurm.

du dit *log* a *l'Atsman* [1]) aupres de *Retshausen* (?) [2]), quel image les femmes grondeuses doivent baiser, a 9 heures nous passames [3]) *Baggerag* a 10 heures le chateau *Phaltz*, a 11 le *banq* [4]) de sable de *Sankouerden* [5]), et arrivames a *Rhinfelts*, le seul passage par dessus le Rhin par un pont volant, arrivames a 4 heures a *Coblents*, montames a la cour, apres l'audiance du General je faisais la reverence a l'Electeur [6]); luy disant, que je la priay que son A. E. me vouloit permettre de luy faire la reverence et de l'assurer du profond respect de mon Pere, il me demaindoit touchant mon voyage, et de mon Pere, le quel il faisoit saluer, et se recommander;

---

1) *l'Atsman*, Assmanshausen (?).

2) *Retshausen*, Trechtingshausen (?) wat de „image" aanwijst niet te vinden.

3) *Baggerag*, Bacharach, ad Bacchi aras.

4) le bancq de sable „die Bank."

5) *Sankouerden*, Santgewer, Sanckewerdt, St. Goar, le pont volant n'existe plus. Onder de „curieuse coperen platen" van J. Luiken, die het werk van Edw. Brown „vercieren," vindt men er een voorstellende „de vreemde mislicke manier van doen te S. Gewer, want daer staet vast gehegt een koperen Hals-band, hierin moeten de vreemdelingen hare halsen steken, dan vragen se de selve af, *of se met water of wijn willen gedoopt wesen?* die aen de zuynige kant zijn verkiesen dan water, waertoe ordinaris een van 't geselschap sig gereed houd met een Emmer en hem dien over 't hoofd stort. Karel V gaf een hals-band van koper, de Koninginne van Sweden een groote silvre Kop, of Beker voor het tractement."

6) *l'Electeur;* de Keurvorst v. Trier Joh. Hugo von Orsbeck + 1711 De vader van Cornelis Hop, Jacob Hop, had in 1698 op zijn tweede Zending naar Weenen (Verbaal 1698 p. 3 v⁰, 4 en 5) den Keurvorst van Trier „gesalueerd omtrent *Coblents*, tot *Carlich* (Kehr„lich?) een van des selfs lusthuisen." De Keurvorst had Jacob Hop „seer krachtige sinceratien" gedaan „van de continuité sijner fermeté „en attachement aen de Interessen van Sijne Majesteit (Willem III) en van hare Ho. Mo."

apres quoy nous sortimes, on nous envoyat un 12 de bouteilles de vin, et nous partimes encor jusques a *Neuwied*, ou nous restames a cause de la nuit. le General De *Dohna* [1]) Prussien beaupère du Comte de *Neuwied* nous envoya de sa chasse, les deux jours ont etè pluvieux et nous partimes de la 2 a 5 heures,
28 arrivames a 12 a *Bon*, ou le Commandant Coutrier (?) venoit voir le General, nous avions passe le matin a 6 heures le chateau de *Nederwied* [2]), un grand projet mais le quel le Diable a deverty, puis qu'il y demeure; situè contre un rocher. passé a 10 les sept montagnes, party de *Bon* avec encor deux rameurs a cause de la force du vent. et arrivé a 4 heures a *Cologne*, debarque la calesche et pris des cheveaux de poste pour aller encor plus outre par terre, veu *Bilderbeek* [3]) et *Bronk-*
29 *horst*, arrivé a 8 heures a *Upladen*, party de la a sinq, et arrivé a dix a *dusseldorp*, mené par le General Comte *Nassauw Wylburg* [4]) a la cour. party encor de la a un heure avec un atellage de *l'Electeur* [5]), et arrivé a sinq

---

1) Alexandre Comte de *Dohna* qui avoit été Gouverneur du Roi de Prusse. Sa fille Louise Charlotte n. 1688, epousa Fréd. Guill. Comte de Neu-Wied n. 1684.

2) *Niederwied*, Friedrichstein gen. het Teufelshaus.

3) *Bilderbeeck* de Heer Resident — (Verb. v. Jacob Hop 1648 p. 101 v°). *Bronkhorst?* Mr. Vincent v. — ? Raadsheer in den Ho. Raad v. Holland 1677.

4) *Johannes Ernestus, Graaf v. Nassau Weilburg*, g. 1664, is in dienst van Keur-Paltz. Gem. Maria Polyxena, Dr. v. Graaf Fridericus Emico v. Leiningen-Hartenberg 7 febr. 1662 getr. Apr. 1683 + 1726. (H.)

5) *L'Electeur* (zie in het begin der reis), Johannes Wilhelmus van de Paltz-Nieuwburg, g. 19 Ap. 1658 Keurvorst 2 Se. 1690 + Juni 1716, oud 58. Gem. 1 Maria Anna Docht. v. Keiser Ferdinandus III, 25 Oct. 1678 + 14 Ap. 1689 oud. 35.

De 2. Maria Anna Louise, Docht. v. d. Groot-Hert. Cosmus III v. Florencen geb. 11 Aug. 1667 getr. 22 Ap. 1691. (H.)

a *hoogstraten*, et a huit a *Rhynberk:* resté la jusques 30
a 4 heures du matin et arrivé a 7 a *Santen*, a 12 a *Cleef* diné, et 4 a *Nimmeguen*, ou le landdag estoit, veu Mr. *van den Berg* [1]), et 7 a *Arnhem* et a 10 a
et party dela a minuit arrivé a neuf a *Uytregt* et party a dix et demy, fait preparer le dine a *Bodegraven*, et
arrivé a onse a la Haye. 31 [Mars]

1) *v. den Berg:* Joh. v. den Bergh? g. 1664, Burg. te Leiden † 1755 Lid v. d. Raad v. State, in 1706 gedep. te velde. *Goslinga* p. 172 zegt: connu par son opposition à l'élection du prince d'Orange comme Stadhouder, et éliminé pour ce motif de ses fonctions en 1748. *Vrede* Corr. mil et dipl. p. 270.

BIJVOEGSELS.

Litt. A.

Verbael van Hamel Bruyninx Tom. XIV, Weenen 26 Febr. 1707, N°. 131.

„Gisteren omtrent de middag is alhier gearriveerd den Heer Generaal Lieutenant Dopff, met de welke ik meerendeels het overige gedeelte van den dag ben besig geweest te confereren over den inhoud van Uw Ho. Mo. ordres en instructie die ick d'eere gehad hebbe, dat aan mij gecommuniceerd heeft, ende sijn Ed[e] te informeren van de constitutie van dit Hoff en van de dispositie van saaken en van gemoederen van 't selve. van daeg sijn wij tegens den middag in eene provisionele conferentie geweest met den Prinse van Salm (Carel. Theod. Ott. Opperhofmeester) in desselfs appartement ten Hove, daer den Graeve van Sintzendorf (Philip Gr. v. Sintzendorf Oppercanselier en Conferenzminister) bij present was: van desen avond sal welgem[te] Generael audientie hebben bij sijne Keijserlijke Majesteit ende omdat de saecken nog niet matuijr sijn, ook den tijd te kort is, soo sullen wij d'eere hebben met de aenstaande post onder addresse van den Hr. Griffier aan Uw Ho. Mo. so omstandigh rapport van den toestand van saaken en van ons wedervaeren omtrent derselver ordres te doen als de affaires van den tijd sullen lijden, verhopende ick

dat welgem[te] Hr. Generael met redelijk genoegen over 't succes van zijne negotiatie, so aen dit Hof als in 't Rijck sal kunnen retourneren." — De uitdrukking „in 't Rijck" (*ins Reich*) voor „alle Duitsche landen buiten Oostenrijk" werd in de laatste tijd nog in Oostenrijk gebruikt. — De Envoyé vermeld tevens dat „de Gravinne von Ringsmaul, Gouvernante van de Staatjuffers van de Keyserinne, en den Grave van *Paar* premier maître d'Hotel van den Keyser, sijn gedestineert om van wegens haare Keys. Maj[ten] af te gaen haelen en aen dit Hoff te conduiseren de Princesse van Wolfenbuttel, alhoewel haer Doorl. nog so haast niet gedeclareert sal werden als bruyt van den Coning van Spagne Carel de derde."

De Grave van *Paar* was *Joseph Jgnatius*, Obrist Küchelmeister, de broeder van *Carel Joseph* den Generale „Erb-Postmeister", waarvan p. 26.

Litt. B.

De tegenwoordigheid van den Gen. v. Dopf bij het beleg van Weenen door de Turken onder Soliman II blijkt uit het hem door Leopold I in 1685 verleende diploma van Reichsritter [1]).

Post alia.

„Benebenst auch uns und Unserm Loblichen Ertz-Herzoglichen Haus von Osterreich auch der gantzen Christenheit zu diensten und bestem, anno tausend sechs hundert dreij und achtzig, bij dem damahln GOTT LOB glucklich erfolgten entsatz Unserer statt Vienn, auf unsers lieben oheims *Georg Friederichs* fürsten zu *Waldegg* L[or] ihme übertragenen befehl, die General Quartier-meister stel beij denen Frankischen Crais auxiliar Völkern mit sonderbaren aufrichtigkeit und vernunft rühmlich versehen, und uber das beij diesem jahr zu end gehenden Feldzuge in unserm Königreich Ungarn wider den Ertz und Erbfeind Christlichen nahmens den Turken, von obgedachten Fürstens zu Waldegg L[or] als dero Generaal Adjutant und Ingenieur sich gebrauchen und darbeij seinen valor und tapferkeit solchen gestalt fürscheinen lassen, dessen derentwegen", enz.

---

1) Publications de la Societé hist. et arch. dans le duché de Limbourg. T. IV. Maestricht 1867.

Litt. C.

5 Maart 1707 N°. 148. Verb. v. Bruyninx. „Gisteren ontfangen secreete orders.... op de missive van den Heer Vrijbergen gezant te Londen, raekende het overnemen van eenige Saxische troupes, en doordien den Heer van *Wakkerbart* Extraord. Envoyé van den Coning Augustus juist in geselschap aan mijn huys was, so hebbe ich denselven gesondeert, in wat dispositie den Coning wel mogte sijn, ten opsigte van het overlaeten aen den Keyser van eenige Cavallerye ende omtrent het employ van Sijner Majesteits troupes in Italien, waarop denselven mij gesegt heeft geene apparentie sag...."

Post Alia.

„Den Gen. Dopff en ick hebben oock al voorheen de Keys. Ministers gesondeert gehad omtrent het overnemen van eenige Saxische troupes bij den Keyser, dog hebben ons betuygt geen middel te sien deselve te kunnen onderhouden."

Men geloofde dat de Princes *Rakocky*, die toen te Dresden was, trachtte deze troepen tot haar hulp in Hongarije te verkrijgen. Zij was (Hubn. Taf. 111) Charlotte Amalia, dochter van Landgr. Carel van Hessen-Rheinfels in Wanfried, g. 8 Maart 1679, getr. 26 Sept. 1694 te Keulen, moest in een klooster 1703, los 1735, weer gevangen gezet in Bohemen 1707. Salveert zich na Saksen 1707, van daar na Dantzig. Zij sterft in Parijs 28 Febr. 1722.

Franciscus Leop. Ragoczy, van de Vorsten van Zevenbergen, was g. 1686 4 Sept., gevangen te Nieustad 1721, ontsnapt 8 Oct. 1701, wierd Rebell 1703. (H).

Litt. D.

Weenen 16 Maart 1707 . . . . „aan Generaal *Dopff* overgelevert de gesloten reiterative missive (v. n° 162) nopens de expeditie van *Napels*, sullende haar Ho. Mo. van welgem[t] Gen. selfs vernemen dat dit Hoff vastgestelt heeft den te doene inval in Frankrijk, laetende alleen de expeditie van *Napels* aen hare Britsche Majesteit en aan haar Ho. Mo. consideratie gestelt blijven, oordeelende men deselve om sooveel te practicabelder, dewijl men het accord wegens den uyttoght van het Corps van *Medavit* uyt Italien naer Susa voor so goed als finaelijk gesloten hφud, sulckx alles breder van den heere Gen. Dopff selfs sullen vernemen."

Op denzelfden dag leverden de Gen. *Dopff* en de Envoyé *Bruyninx* de volgende memorie bij de Ministers van den Keizer in, zie Verb. 16 Maert 1707 n° 167 1/2: Memoire ou Points des quels le sousigné Général et l'Envoyé extr. de l. H. P. Mess. les Et. Gén. sonhaitent d'être informés.

Les mesures pour les opérations du Rheyn.

Quel Général sera destiné pour le commandement de l'Armée d'Allemagne.

Quelles troupes seront jointes a celles des quatre cercles (Franconie, Souabe, Chur-et Haut Rhin); dans l'apparence que les Ennemys feront un effort en Allemagne l. Ha. Pu. sont du sentiment que le seul moyen de faire une puissante diversion est de porter la guerre chez les Ennemys.

Quels places on sera obligè de se rendre maitre dans le Milan (ais) et ailleurs avant qu'on puisse entrer en france. (Signé) De Dopff et Bruyninx.

Réponce présentée etc. Verbaal 17 Maart n° 168.

Post alia . . . la Reine de la Grande Bretagne et MM. les Et. Gén. avoient témoigné qu'ils souhaiteroient M. le Prince *Eugene de Savoye* à la Teste de ce commandement, on l'a proposé à la diète à Ratisbonne p. a. . . la présence du Prince encor absolument nécessaire pour quelque tems en Italie. Sa Maj. Imp. a resolu d'envoyer le Maréchal Comte Guido de *Starrenberg* au Rheyn. M. de *Thüngen* auroit à rester avec le corps pour la garde des Lignes et le Marechal de Starrenberg pourroit pousser l'opération sous Mr. le Margrave de Bareith etc.

(Signé) Philippe Louis Comte de Sinsendorff.

De „Force de l'Armee au Haut-Rhin" wordt op gegeven 8000 Pruiss. 2000 Wurtemb. in 't geheel 54805 *man*.

Over de zending van Graaf Starhemberg, zie Verb. 23 Maart 1707 n° 184:

„Het Keys. Ministerie heeft getracht Graaf *Guido van Starrenberg* te disponeren om sig van de expeditie tot het revictuaillement van *Leopoldstadt* te chargeren .... dog doordien Graaf *Starrenberg* volgens het met den heer Gen. *Dopff* gemaeckte concert gedestineert is om aen den *Rheyn* te gaen commanderen, so verhope ik dat het met haer Ho. Mo. intentie en goed welmeenen overeenkomende sal sijn dat ik alhier devoiren aenwende opdat denselve van de voors. expeditie van *Leopoldstadt* geexcuseerd blijve . . . . beetere sorge soude sijn geworden voor de voorsieninge van *Landauw*, gelijck dan oock den Heer Lieut. Gen. *Dopf*, laetstelijck tot *Heilbron* op de vergadering van de vier geassocieerde kreytsen sijnde, daertoe gecontribueert

hadde .... en nopens de uyttocht van het corps van *Medavit* uyt *Italien* en de geconcipieerde expeditie van *Napels* heeft dit Hof gescheenen te flatteren dat op de informatie aen den Gen. v. *Dopf* medegegeven en de representatie aen denselven gedaen haer Brittsche Majesteit en haer Ho. Mo. nog souden bewogen kunnen worden om in de expeditie, sonder praejudicie van het groote dessein, te consenteren.

Het groote dessein werd gemist Verb. n° 468 „l'expédition contre la France échouée." Toulon werd vergeefs door Victor Amedeus II van Savoie en Eugenius belegerd. Berwick behaalde eene overwinning in Spanje te Almanza. Napels werd evenwel door de Oostenrijkers bemachtigd. In de Nederlanden bleven de legers onder den Hertog v. Marlborough en den Hertog van Vendome zonder tot een beslissenden slag te komen. Goslinga zegt p. 34 ... que le Duc (de Marlborough) n'avoit aucun dessein de faire quelque chose de toute la campagne: que se voyant privé de l'espérance d'obtenir jamais (sans la dernière extrémité) l'agrement de l'Etat pour le gouvernement des Pays-Bas, sa marote, il feroit trainer la guerre pour nous matter, et reduire à y donner les mains et entre tems commander et faire sa bourse; .... en, pag. 42: Ainsi finit une campagne (1707), dont apres tant de glorieuses en Espagne en Italie et au Pais-Bas de l'année passée (1706), on avoit conçu de si grandes esperances. Si elle finit tres malheureusement aux deux premiers Païs, elle fut infructueuse, et par consequent ruineuse a l'Etat; nous etions obligés de continuer la guerre, et de porter un fardeau qui devoit en tres peu de tems accabler l'Etat. Je ne manquois pas après mon retour à la Haye de communiquer a trois ou quatre des principaux à la Haye les observa-

tions, que j'avais faites pendant cette campagne par rapport à la conduite, que le Duc (de Marlborough) avoit tenue, et en particulier le tort, qu'on avoit eu de prendre contre nos representations la resolution de ne pas agir au commencement de la campagne: mais le Duc revenant d'un voyage en Allemagne sceut si bien cajoler tout le monde qu'il effaça bientot les impressions que mon raport avoit fait sur eux.

Chesterfields letters a propos v. den hertog v. Marlborough: „He had an inimitable sweetness and gentleness in his countenance, a tenderness in his manner of speaking, a graceful dignity in every motion, and an universal and minute attention to the least things that could possibly please the least person. This was all art in him; art of which he well knew and enjoyed the advantages; for no man ever had more interior ambition, pride, and avarice, than he had."

Uit het Verbael d°. Weenen 6 April 1707 n°. 218 blijkt: „dat den Keyser sig in groote verlegentheyt bevond nopens het oppercommando in *Hongarijen*, ende seer scheen te balanceren niettegenstaende het geconvenieerde met den heer Gen[l]. *Dopff*, om den heere Grave Guido van *Staremberg* te doen commanderen in Hongarijen, en den Generael *Heyster* in desselfs plaets nae 't Rijck te senden."

Dit gebeurde evenwel niet en zoo als boven gezegd is, heeft de Markgraaf v. Baireuth zich geretireerd en is het commando bij provisie overgelaten aan den Keiz. Generael Veldmaars. Hans Carl Graf *v. Thüngen*, tot dat de Keurvorst van Hannover hetselve soude overnemen.

Omtrent den Gen. *v. Heister* zie boven ook nog en Verb. Bruyninx 2 Marty 1707 N°. 139 .... dat de gen. Veldmarschalk *Heister* weynig apparentie siende

om in de aenstaende campagne op eene convenable wijse in S. Keys. Maj. dienst actievelijk geemploijeert te worden, sig eenigsints gedegouteert en genegen schijnt om het commando als chef van den Czar v. Moscovien aen te nemen, dog den voortgang daervan schijnt nog ongewis. — Over een „degout" van den Veldmaarschalk omtrent een commando in de armee wordt ook in het Verbael van Jacob Hop (de vader) gesproken.

Litt. E.

Georg Adam Ignatius Graf *Martinitz* Ritter des Güldnen Vliesses. Dieser war zu Ausgang des vorigen (17ten) Seculi Kais. Ambassadeur zu Rom und weil er das Interesse seines hohen Principals auf das allernachdrücklichste wider die Französische Intriguen des Pabsts beobachtete, brachte er sich in Rom eine solche Furcht und ein solches Ansehen zu wege, als wenn er souverainer Herr davon gewesen wäre; Pabst Innorentius XII selbst konnte ihn weder sehen noch hören, und schrie ihn vor einen hitzigen Böhmischen Kopf aus, und wenn von einem neuen Kaiserlichen Minister, so man wieder erwartete, geredet wurde, bezeigte er seinen gegen ihn gefassten Widerwillen mit diesem Seufzer: „MAI UN BOEMO, nur *keinen Böhmen*.... In dem damaligen Successions-Kriege war er beij Einnehmung des Kön. Neapolis General-Commissarius, und darauf eine zeitlang Vice-Roi selbigen Reichs, welche hohe Charge er aber An. 1707 nach etligen Monaten niederlegte.

Sein Nachvolger war Wirich Philip Lorenz *Daun* commandirender Gen. Feld.-Mars. in Italien. Carl III machte ihn nicht nur zum Ritter des Güldnen Vliesses und Grand d'Espagne, sondern beschenkte ihn auch mit dem Fürstenthum Thiano im Napolitanischen gelegen.... Er soll von dem Herzoge v. Savoyen mit dem Marquisate Rivoli beschenket worden seyn. (G).

Litt. F.

Colletta *storia del Reame di Napoli dal* 1743 *sino al* 1825. Imo. Tomo Imo.

VI. 1707. L'Avanguardo tedesco, retto dal conte di Martinitz nominato da Cesare vicerè di Napoli, era in punto di marciare ostilmente; quando legati di pace gli andarono incontro a presentare le chiavi della città, non vinta, ma vogliosa del nuovo impero. L'Ingresso delle schiere cesaree fu trionfale; il popolo alzò voci di plauso al vincitore, e furioso, qual suole nelle allegrezze, atterrata la statua poco innanzi eretta di Filippo V, rotta in pezzi, la gettò nel mare.

.... la sola Gaeta, rinforzata delle galere del duca di Tursi, faceva mostra di resistere lungamente....

Stretta di assedio che il conte Daun dirigeva, e aperta, non finito il settembre, una breccia, gli assalitori vi montavano.... entrarono nella città e vi fecero stragi e rapine.

L'Ascalona e pochi altri riparati nella picola torre di Orlando, la cederono il dì seguente per solo patto di vita, e vennero in Napoli prigioni: erano, tra i più chiari, oltre il vicerè, il duca di Bisaccia, don Niccolo Pignatelli, e'l principe di Cellamare, uomini poco innanzi autorevoli e primi nel regno, valorosi nelle battaglie, nobilissimi di sangue, favoriti sempre dalla fortuna; oggi avviliti e prigioni *di barbaro straniero.*

DE OPRICHTING VAN HET COLLEGE VAN GEDEPUTEERDE STATEN VAN UTRECHT.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. S. MULLER Fz.

Het bestuur der provincie Utrecht was door Karel V geschoeid op de leest, die ook aan het centrale bestuur te Brussel was aangelegd. De stadhouder als vertegenwoordiger van den landsheer was de eigenlijke gezaghebber. Naast hem bestond een koninklijke raad, het Hof van Utrecht, dat het hoogste rechtsprekende college in het gewest was, doch daarnaast zijne zorgen wijdde aan „tregiment ende administratie van onse stat steden ende landen van Utrecht" [1]. Nam ook in de instructie van het Hof de regeling der rechtspraak bijna de geheele plaats in, omdat deze rechtspraak als iets nieuws — waartegen veel verzet van de achteruitgezette lagere rechtbanken te wachten was — nauwkeurig geregeld moest worden, het valt niet te betwijfelen, dat het college tevens bestemd was regeeringsraad te zijn, en wel een raad,

1) Commissie v. d. 1en president v. h. Hof dd. 31 Maart 1529/1530, bij: V. d. Water, Placc. II 960.

waarop een belangrijk deel der bestuurstaak zou neerkomen, omdat de stadhouder, tevens bestuurder van Holland en Zeeland, uit den aard der zaak dikwijls afwezig moest zijn. Stadhouder en Hof voerden samen de regeering van het gewest, maar feitelijk moest het Hof van Utrecht — altijd te Utrecht aanwezig, gedurig vergaderende — wel het dagelijksch bestuur op zich nemen.

De opstand verstoorde dezen regelmatigen toestand. Reactie tegen de door Karel V en zijnen zoon ingevoerde hervormingen in het bestuur bekleedde niet de minste plaats onder de motiven, die tot verzet leidden, en het lag daarom in de rede, dat de Provinciale Hoven, zelven uitvloeisels dier hervormingen, over het geheel aan den opstand geen goed hart kunnen toegedragen hebben. Naarmate de revolutie veld won, moest men er dus naar streven, den invloed van het Hof meer en meer te beperken, — een streven, dat uitliep op de hervorming van den regeeringsraad tot een zuiveren raad van appèl.

Terwijl alzoo het Hof zijne beteekenis voor het bestuur allengs verloor, namen de Staten van het gewest meer en meer in aanzien toe. De onrustige tijden, het groote geldgebrek gaven aanleiding, dat zij meer dan te voren bijeengeroepen moesten worden: telkens was de regeering genoodzaakt hun om geld te vragen, telkens was zij daarom genoodzaakt hun advies te vragen. Eerst daardoor kreeg de Statenvergadering als vast lichaam hare groote beteekenis. Het verdient opmerking, dat in stukken van de 16e eeuw de Staten van Utrecht nog doorgaans aangeduid worden als „*die gedeputeerden* van de Staten van Utrecht," [1]) terwijl men

1) Ook wel (in tegenstelling met de latere Gedeputeerde Staten) „die generale gedeputeerden."

onder „de staten" dus blijkbaar verstaat de committenten van de ter dagvaart verschijnende personen: de leden van de kapittelen, de ridderschap en de gezamenlijke raadsleden der steden. De terminologie was volkomen juist: de staten (van het Fransche woord „estats") waren de drie standen (Hoogduitsch „Stände") van het bisdom (geestelijkheid, adel en dienstmannen, later de stad Utrecht) en de Statenvergadering bestond slechts uit hunne afgevaardigden. Maar het valt in het oog, dat zij, die zulk eene omschrijving gebruikten, de Statenvergadering nog niet als een vast, georganiseerd, op zich zelf bestaand lichaam beschouwden, veel minder althans dan hunne nazaten, die de leden zelven de Staten van Utrecht noemden [1]).

Vooral sedert bij de Pacificatie van Gent (8 Nov.

---

1) Een ander symptoom van dezelfde beweging mag men zien in de pogingen, destijds aangewend om te verkrijgen, dat de leden der Staten-vergadering zonder ruggespraak met hunne committenten mochten besluiten. Reeds in 1577 veroorloofden de leden zich, dit te doen: immers men leest op 1 Mei van dat jaar in de notulen van het kapittel van Oudmunster: „Then selven daghe hebben gheconcludeert, dat niemant van haerlieder capitularen voertaen eenighe resolutie sal mogen geven in de vergaderinge van de Staten ofte lidmaten ende ghedeputeerde van dien, then sy dat hy eerst dsake mit zijn capittule ghecommuniceert ende resolutie daerop ontfanghen sal hebben. Presentes etc." Doch eerlang wenschte men dit gebruik te sanctionneeren: de notulen der Staten van 19 April 1581 bevatten den volgenden voorslag: „Om te hoiren lezen zeeckere raminge, daerop die Staten ordinarie voirtan zullen mogen vergaderen, *om absolutelick alle voirvallende zaecken aff te doen*, ten eynde dselve zaecken van de Staten *in meerder authoriteyt* ende mit rype deliberatie by alle leden van de Staten getracteert mogen worden, ende ist mogelick daerop te resolveren." Doch het besluit viel ongunstig uit: „Deze zaecke ende concept is by den twe staten niet goetgevonden." — Verg. ook het extract uit de Staten-notulen van 24 October 1580 hierna: Bijlage V N°. 5 *in fine*.

1576) de Staten-Generaal zelven het bestuur in handen genomen hadden, moesten de Staten-vergaderingen zich meer en meer consolideeren. Nieuwe belastingen tot dekking der oorlogskosten werden uitgeschreven (in Utrecht Jan. 1577 en Sept. 1578): de Staten kregen zoodoende een eigen financiëel beheer van groot belang. De Staten-vergadering was dus aangewezen om de teugels van het bewind, die aan het Hof dreigden te ontvallen, op te vatten.

En toch, ongeschikter lichaam om als bestuurder van een gewest op te treden kon men zich wel niet denken. Het getal leden was afwisselend, zelfs waren niet eens alle personen duidelijk aangewezen [1]); vele leden hadden hunne woonplaatsen buiten de stad in alle deelen van het gewest, zij hadden meerendeels andere bezigheden, werden niet voor hunne moeite als bestuurders bezoldigd en konden dus bezwaarlijk voortdurend te Utrecht tegenwoordig zijn. Reeds dadelijk (zelfs eenige dagen vóór de Pacificatie van Gent) deed zich te Utrecht dit bezwaar gevoelen. Men greep aanvankelijk tot het meest voor de hand liggende redmiddel, en riep de te Utrecht aanwezige leden der Staten („die staten binnen Utrecht residerende" [2])) bijeen: op 30 October 1576 begon de secretaris der Staten Willem Van Lamzweerde een afzonderlijk register „van alle alzulcke acten als by den gedeputeerden *van den Binnen-Staten* slants van Utrecht (gesloten zijn)" [3]). Ter vergadering aanwezig waren „dye ge-

1) Het Oostenrijksche bestuur had hierin echter veel verbetering gebracht: men beschreef sedert 1530 van elk der vijf kapittelen „die prelaet" met twee van de oudste kapittulairen, 19 edelen, en afgevaardigden van Utrecht en de vier kleine steden. (1e Memoriaalb. v. h. Hof. f. 3.)

2) Dodt, Archief. II p. 21.

3) Dit was toen evenwel geene nieuwigheid meer: reeds in 1570

deputeerden van de vijff ecclesien (de Utrechtsche kapittelen), der gemeen ritterscap [1]) ende regierders der stadt Utrecht, als representerende dye drye binnenstaeten slants van Utrecht"; bovendien vond men er „dye gedeputeerden van den Hove Provinciael" [2]). Het Hof gaf derhalve het beheer nog niet uit handen, en zelfs werden de vergaderingen, aanvankelijk — als van ouds de Staten-vergaderingen — gehouden in het kapittelhuis ten Dom [3]), later overgebracht „in der cancelrye sHoeffs van Utrecht" [4]).

---

vergaderden de Binnen-staten somtijds. (Dodt, Archief. II p. 21.) Destijds geschiedde dit wel „ten huyse van mijn E. heer den Domdeken" (terwijl de beschrevene Staten „in der cancelrie sHoofs van Utrecht" bijeenkwamen), doch niet zonder „consent ende authorisatie van mijn E. heer den President van Utrecht." (l. c. ad 5, 7 Febr 1570.) Dit laatste was een gewichtig punt: reeds in 1536 hadden de Staten den stadhouder verzocht, als van ouds door den Domdeken („als hooft van de Staten", zooals dezen in 1576 zeiden) beschreven te mogen worden; doch de regeering handhaafde het verbod om zonder verlof „van den landvorst" te vergaderen, onder opmerking, dat de beschrijving door den Domdeken aanleiding had gegeven, dat „het land van Utrecht in voortyden gekomen was in grooten verloop." (V. d. Water, Placc. II p. 973.) Nog bij de onderhandelingen over de bede van Utrecht in 1576 kwam dit punt ter sprake, doch zonder vrucht. (Zie hiervoor p. 136. Blijkens dit stuk moesten de Staten hunne besluiten ook steeds aan den President van het Hof vertoonen; hunne geheele positie was derhalve eene afhankelijke.)

1) D. w. z. van een gedeelte der ridderschap. Men onderscheidde een „Buyten-ritterscap" en een „Binnen-ritterscap" (Staten-not. 6 April, 19 Juli, 12 Oct. 1581): alleen de laatsten zullen verschenen zijn. — De notulen der Binnen-staten van 1620 spreken van „daenwezende heeren ende Binnen-staten."

2) Opschrift en aanhef van het register, waarin de notulen der Binnen-Staten opgenomen zijn.

3) Thans echter in het *kleine* kapittelhuis, dat voor het gereduceerde aantal leden denkelijk groot genoeg was gebleken.

4) Sedert 14 Februari 1577: het officieele register der Staten-notulen

Ook het samenroepen der Binnen-Staten bij iedere kleinigheid bleek echter ondoenlijk: reeds twee dagen nadat het bovengenoemde register begonnen werd, besloot men „enigen in cleynen getale te deputeren, diewelcke in alle voirvallende zaecken in desen sorchelijcken ende periculosen tijt communiceren ende, indien dzelve zaecken haest hadden ende geen dyley en vereyschten, eyntelyck (d. i. definitief) resolveren" zouden. Tegelijkertijd volgde de nominatie dezer personen (17 in getal), onder bepaling, dat zij dagelijks in het kleine kapittelhuis ten Dom zouden vergaderen [1]). Is deze commissie inderdaad tot stand gekomen? heeft zij langen tijd bestaan? Wij weten het niet. Het bovenvermelde register bevat volgens het opschrift de notulen der „Binnen-Staten"; doch het valt niet te ontkennen, dat zulk eene vergadering haar bestaansreden verloor, wanneer een college van Gedeputeerden bestond. Kan men dus aannemen, dat de notulen, die na het besluit tot instelling der Gedeputeerden in het register geboekt staan, notulen van Gedeputeerden zijn? Het schijnt van niet: immers nog later vindt men daarin aangeteekend, dat „die drye Binnen-staten" compareerden, en hoewel somtijds ook het samen-

---

begint 17 Februari 1577 mede aldaar. (De Staten-notulen over 1567—77 zijn niet voorhanden.)

1) Zie hierna Bijl. I. Het besluit, door het kapittel van Oudmunster over deze zaak genomen, luidde aldus: „Op den 26en Octobris 1576 die E. heeren etc., capitulariter etc., capitulo indicto omme te communiceren mitten anderen gedeputeerden in de Staten saeken, die dagelicx ende subitelicken occurreren zullen, hebben gecommitteert mijnheere die deecken ende Heermale, dwelcken den capittule in haestige saeken then selven daghe, ist mogelick, relatie doen zullen; ende ist niet mogelick oft oick noodeloes, tsanderdaechs ofte then naesten capitteldaghe. Presentibus decano, Cunretorf, Honthorst, Nieuburch, Heermale et Montzima."

komen van „de gedeputeerden van de Staten" vermeld wordt, moet men onder die gedeputeerden gewis dezelfde personen verstaan, die dikwijls „die gedeputeerden van den drye Binnen-Staten", ook wel met verwijzing naar deze uitdrukking „de *voirnoemde* gedeputeerden van de Staten" (d. i. dus de Binnen-Staten zelven) genoemd worden. De Binnen-Staten zijn dus blijven bestaan en daardoor wordt het voortdurend samenkomen van gedeputeerden onwaarschijnlijk. Vermoedelijk vormden deze gedeputeerden dan ook eene commissie uit de Staten, die voor een korten tijd (de tijd was inderdaad bijzonder „sorchelyck ende periculoos": het beleg van Vredenburg was op handen!) benoemd werd. Evenzoo werd toch 14 November 1576 eene andere commissie (uit elken staat en uit het Hof één, met den Domdeken en den bevelhebber van het Duitsche garnizoen) ingesteld [1]), „die op alle zwaricheyden ende secrete zaecken den crijsraet angaende disponeren ende resolveren" zou, terwijl haar gegeven werd „macht auctoriteyt ende speciael bevel, om eyntelijck op alle zaecken ende materialen den crijch angaende te ordonneren ende beveelen, niet daervan uuytgesondert." Ook van de verrichtingen van deze commissie is niets bekend, terwijl zij toch 30 November nog in wezen was [2]).

Het register van besluiten der Binnen-Staten eindigt met 26 Maart 1577. Is het bijeenroepen dezer verga-

1) Dergelijke commissiën van „gedeputeerden" ad hoc, ook wel „gescickten van den Staten" genoemd, worden reeds kort na de translatie der temporaliteit herhaaldelijk vermeld. Zie voorbeelden hiervoor p. 156, 157, 161, 163, 164, 170. (Vgl. p. 162, 167: „die gescickten van de stadt Utrecht", waar de personen, die voor de stad ter Staten-vergadering compareerden, bedoeld worden.)

2) Zie het bovenaangehaalde register ad 14 Nov. 1576.

dering toen gestaakt? Het is wel waarschijnlijk [1]): immers juist 1 April 1577 begint een ander register van Staten-notulen [2]). Aan het hoofd daarvan leest men het besluit, hierachter afgedrukt [3]), waarbij eene nieuwe commissie van Gedeputeerden wordt ingesteld. Ditmaal is het zeer zeker ernst geweest: de notulen van deze commissie loopen sedert de instelling geregeld door tot 6 Juni 1578, wanneer ze op volkomen ordelijke wijze eindigen met het besluit tot instelling eener nieuwe commissie [4]), die de oude van zelf onnoodig maakte en ophief.

Wat bedoelde men in April 1577 met de instelling van gedeputeerden? Eenvoudig het aanwijzen van eenige gedelegeerden tot het afdoen der dagelijksche zaken? Zeker was dit het doel; doch was het het eenige? Vergelijken wij met ons register de officiëele notulen der Staten, die sedert 17 Februari 1577 voorhanden zijn, dan blijkt het, dat de Staten regelmatig bleven samenkomen, terwijl de minder talrijke vergadering tegelijkertijd hare zittingen voortzette. Het zijn op nieuw afgevaardigden der „Binnen-Staten", die hier bij-

---

1) In 1619 en 20 vindt men op nieuw Binnen-staten, die 8 November 1620 opgeheven werden, onder mededeeling, dat „de maniere van Binnen-staten was ingekropen *ten tijde van den voorgaanden oorlog*", toen „de nood vereischte promptelijk te resolveren", zoodat men dikwijls geen tijd had om de Staten te beschrijven. (cf. Invent. v. h. Prov. arch. p. 18, cf. Suppl.-inv. N°. 70.) Moet men daaruit opmaken, dat de Binnen-staten, blijkbaar dagteekenende van vóór het Bestand, van 1576—1609 onafgebroken bestaan hebben? Ik geloof het niet: het zou toch zeer vreemd zijn, wanneer alleen de allereerste en allerlaatste notulen van dit college bewaard gebleven waren.

2) Aanwezig in het archief van het Domkapittel.

3) Bijlage I 2.

4) Bijlage I 4, cf. hierna p. 349.

eenkomen; de kleine steden zijn uitgesloten en compareeren alleen in de talrijker Staten-vergadering. Deze feiten spreken vóór eene commissie tot afdoening van spoedeischende loopende zaken. Doch van den anderen kant is er veel, dat twijfel wekt, of dit wel alleen het doel der bijeenkomst was. Het getal der gedeputeerden is een „merckelick getal" (18 personen), wel wat groot voor eene commissie voor dagelijksche zaken. Let men op de door de gedeputeerden behandelde onderwerpen, dan blijkt het, dat volstrekt niet alleen zaken van weinig belang of van spoedeischenden aard afgedaan werden: het besluit tot afbraak van Vredenburg is in het notulenboek van gedeputeerden opgenomen, niet in dat der Staten, hoewel dezen op dienzelfden dag (16 Sept. 1577) juist bijeen waren. Er is meer: de zoogenaamde gedelegeerden der Staten treden geenszins als eene commissie van uitvoering op, die in gewichtige zaken hare committenten laat beslissen: op 16 Februari 1578 besloten de gedeputeerden, wanneer de stad Amersfoort, die niet in de vergadering vertegenwoordigd was, weigerachtig bleef om de rentebrieven, tot wier uitgifte besloten was, mede te bezegelen, dat de stad Utrecht voor hare onwillige zuster zou zegelen [1]). Ook de wijze, waarop de ondervergadering tot stand kwam, is voor eene commissie tot afdoening van loopende zaken vreemd: niet de Staten delegeeren haar een gedeelte hunner macht; neen, zij zelven constitueeren

1) Over het geheel hebben de besluiten dezer gedeputeerden meest op huishoudelijke zaken betrekking, terwijl die van het officiëele college veelal over de verhouding van het Sticht tot de andere provinciën loopen. Een bepaalde grens is echter niet te trekken: de rekeningen der ambtenaren worden als van ouds door de Staten met medewerking van het Hof opgenomen, en rapporten over deputatiën aan de Staten van Holland worden soms aan de gedeputeerden gedaan.

zich als commissie („ende zijn daertoe genomineert de bovengenoempde" d. i. de aanwezige „personen"). Toch hebben wij hier niet te doen met twee vijandige colleges, die tegenover elkander staan: immers de leden van het kleinere college verschijnen voor en na ook in het grootere. Wat had men dan voor? De oplossing der moeielijkheid schijnt mij gelegen in de plaats, waar beide vergaderingen samenkomen: terwijl het officiëele Staten-college op beschrijving van het Hof in de kanselarij blijft verschijnen, zetelt de minder talrijke vergadering van den aanvang af op de oude vergaderplaats der Staten, het kleine kapittelhuis ten Dom [1]. Let men op deze bijzonderheid, dan kan het dunkt mij niet twijfelachtig zijn, dat de Staten bedoelden, zich, vooral voor de inwendige aangelegenheden van het gewest, aan den invloed van het Hof te onttrekken [2].

Niet zeer lang waren zij daartoe in de noodzakelijkheid: den 9 October 1577 nam Utrecht satisfactie en begaf zich onder het bestuur van den prins van Oranje; *den volgenden dag* (10 October) verhuisden de Staten uit de kanselarij van het Hof naar hunne oude ver-

1) Hoeveel de Staten daaraan hechtten, blijkt wel uit de hiervoor (p. 136/7) afgedrukte klachten der Staten van 1576, „dat sy verlaeten moeten, als sy vergaderen, haer oude gewoenlicke plaetsche, dewelcke daertoe seer bequaem is, ende versaemen in de cancelrye van het Hoff, alwaer sy alsulcke commoditeyt nyet en hebben om mit malcanderen te spreecken ende somtyden in sware saecken hun te vertrecken, maer die van den Raide meer in de weech sijn ende behijnderen." De Raad van State stuurde de klagenden ook toen nog met een kluitje in het riet: zie hiervoor p. 143/4.

2) Van daar ook, dat de notulen der commissie niet bij het offi ciëele exemplaar der Staten-notulen berusten, doch op de plaats, waar men vergaderde: in het archief van het Domkapittel, waar men ze veiligheidshalve zal geborgen hebben.

gaderplaats, het kapittelhuis ten Dom [1]). Het juk van het Hof was dus afgeworpen en de commissie uit de Staten had haar bestaansreden verloren. Inderdaad bevat het register van hare notulen van 10 October 1577—6 Juni 1578 dan ook slechts drie bladen schrifts, — een klaar bewijs, dat de commissie wel in naam bestaan bleef, doch feitelijk niet meer werkzaam was.

Doch des te meer deed zich de behoefte gevoelen aan eene permanente commissie uit de Staten tot het afdoen der kleine en het voorbereiden der belangrijke zaken. Had men er vroeger zelfs zóóveel aan gehecht, een tegenwicht te hebben tegen den invloed van het bijna dagelijks vergaderende Hof, dat men vrij hooge presentiegelden aan de leden der Staten-commissie verleend had, — hoeveel te meer moest men nu behoefte aan eene permanente commissie gevoelen, nu de leiding der zaken aan het Hof geheel ontnomen was! Inderdaad, op 12 April 1578 kwam in de Statenvergadering ter tafel „zeecker concept", dat reeds „eertijts" ontworpen was, strekkende „om die vergaderinge van enige gedeputeerden van de Staten te doen, diewelcke alle zaecken prepareren ende opt behagen van dezelve Staten tracteren zullen." Wij kunnen over den inhoud van dit „concept" vrij juist oordeelen: het is (met geringe latere wijzigingen) het hierachter sub N°. II afgedrukte stuk [2]). Vermelding

1) Staten-notulen 10 Oct. 1577.

2) Het stuk is in geenen anderen tijd te plaatsen: het is veel minder uitvoerig dan de ordonnantie van Juli 1581 en dus ouder, terwijl het niet ouder kan zijn dan het satisfactie-verdrag van October 1577. Er wordt in den begeleidenden brief aan den Prins melding gemaakt van het ook in de notulen van 1578 voorkomende verzet der kleine steden. Het bedrag der presentiegelden is hetzelfde als het in de rekening van 1578 vermelde, terwijl in 1577 een lagere, in 1581

verdient, dat ook nu de leden der commissie loon („gage" heet het op p. 364) zouden trekken in den vorm van presentiegelden, — een bewijs, dat men bedoelde een vast lichaam te scheppen, een bestuurscollege, bestaande uit personen, die voor dit ambt konden leven.

Intusschen, de zaak, hoe noodig ook, stuitte aanvankelijk af op den onderlingen naijver der leden. De Staten keurden de zaak wel goed (onder voorbehoud, dat de gedeputeerden alleen zouden „prepareren ende opt behagen van de Staten tracteren *sonder te resolveren*") en benoemden zelfs dadelijk als leden der nieuwe commissie één persoon uit elk der vijf kapittelen, twee uit de ridderschap en twee uit de stad Utrecht (zoodat dus de geestelijkheid de meerderheid had). Doch er kwam protest: de gedeputeerden van Amersfoort zeiden, „dattet directelijck was tegens huere privilegiën ende oude gebruyck", en zij weigerden hunne toestemming. Blijkbaar zagen zij in, dat deze regeling in een anderen duurzamen vorm de Binnen-Staten zou doen herleven en dat zoodoende de invloed der kleine steden belangrijk verminderen zou. Het protest miste zijne uitwerking niet: het college kwam aanvankelijk niet tot stand.

Naar het schijnt, is de twist, waarover uit de notulen niets verder blijkt, steeds hooger geloopen. Men kwam aan de bezwaren der kleine steden (die zich natuurlijk bij Amersfoort voegden) te gemoet, door in het concept eene bepaling op te nemen, volgens welke zij

een hoogere som genoemd werd. Ook de betaling der presentiegelden door den ontvanger der imposten werd in het concept geregeld, zooals ze in 1578 blijkens bijlage IV inderdaad plaats had. Het eenige verschil is, dat de besluiten der Staten, die hierop betrekking hebben, spreken van „sonder yet te resolveren," terwijl het concept de bevoegdheid daartoe in kleine zaken wèl verleent.

eenige personen uit haar midden bij de anderen zouden mogen voegen, die ter vergoeding hunner meerdere kosten (zij woonden immers niet te Utrecht) dubbele presentiegelden zouden genieten [1]). Doch het hielp niet: de kleine steden bleven weerspannig en de andere leden der Staten waren beducht, wanneer men desniettegenstaande de commissie tot stand bracht, dat hunne besluiten zouden „gecontroverteert oft in dubium gerevoceert worden". De twee eerste leden der Staten met de stad Utrecht, „als wesende yerste ende principaelste litmaet van den derden staet", wendden zich dus tot den prins van Oranje als stadhouder, met verzoek om de benoeming der gedeputeerden goed te keuren en het concept te bekrachtigen, onder bevel aan de kleine steden, om zich naar dit besluit te regelen [2]).

Naar het schijnt heeft zich de beslissing laten wachten. Nog 6 Juni 1578 stelden de oude gedeputeerden van 1577 „om die jegenwoirdige notelicheyt" eene voorloopige commissie van vier leden aan, om de voorvallende zaken af te doen, en traden af. Heeft de prins later aan het verzoek der Staten voldaan? heeft hij wellicht ondershands de zaak geschikt? Of hebben de drie leden, toen het antwoord uitbleef, op eigen gezag, niettegenstaande het verzet der kleine steden, de zaak doorgezet? Het blijkt niet: de Staten-notulen zwijgen van de zaak; doch 11 Augustus 1578 kwam het nieuwe college van Gedeputeerden, samengesteld

---

1) Hetzelfde werd later ook aan de „Buyten-ritterscap" toegestaan. (Bijl. V N°. 9, 10. — Vgl. ook de Ordonnantie van Juli 1581.)

2) In de Staten-notulen vindt men over deze geheele zaak geen woord: zij zijn echter zeer ongeregeld gehouden. Het afschrift van het concept is bij het request aan den prins gevoegd; stellig is het dus het aan Z. Exc. gezondene stuk.

op de wijze als 12 April besloten was [1]), bijeen, en begon zijne vergaderingen [2]), die sedert geregeld voortgezet zijn. Van het vaststellen der concept-instructie wordt geene melding gemaakt; doch het is meer dan waarschijnlijk, dat zij in gebruik gesteld is: immers 25 Augustus 1580 handhaafden de Staten „die *oude* ordonnantie" [3]).

Zoo was het college van Gedeputeerde Staten geconstitueerd. Het trad reeds dadelijk geheel in de functiën van het Hof, in zooverre ook het bijeenroepen der Staten-vergaderingen aan Gedeputeerden werd opgedragen [4]). Maar nog had het college vele stormen te doorstaan, eer het voor goed gevestigd was: eerst door verschillende hervormingen werd het langzamerhand geconsolideerd.

In de notulen der Staten kunnen wij duidelijk bemerken, dat het college van Gedeputeerde Staten aanvankelijk door de leden der Staten-vergadering niet als een zelfstandig lichaam beschouwd werd. De

---

1) Slechts in de namen der personen zijn twee veranderingen gekomen; het getal der personen en de getalsverhouding der drie leden zijn dezelfden gebleven.

2) Dit blijkt uit het extract uit de rekening van 1578 (bijl. IV); de post komt in de voorgaande rekening nog niet voor. De notulen van Gedeputeerden beginnen in het officiëele exemplaar met 13 Augustus 1578; het afschrift van de Ridderschap (vreemd genoeg in het archief van den Dom bewaard) begint echter in overeenstemming met de rekening met 11 Augustus 1578 en loopt sedert geregeld door.

3) Bijl. V N°. 3. — Vgl. ook V N°. 1: „volgende dinstructie eertijts daerop gemaeckt", — V N°. 4: „achtervolgende dordonnantie daerop gemaeckt", — en V N°. 6: „dordonnantie hangende in de camere van de Staten."

4) Vroeger deed dit de Domdeken, en vóór de revolutie wenschten de Staten herstel van dien ouden toestand. (Zie hiervóor p. 340 noot 3 *in fine*.) Thans dacht men echter anders over de privilegiën der geestelijkheid!

leden zagen blijkbaar nog niet in, dat de Gedeputeerden, wien de instructie (wel is waar in tegenspraak met de termen van het besluit der Staten) opdroeg, over verscheidene voorvallende zaken „uuyterlick" (d. i. definitief) een besluit te nemen, bestemd waren om langzamerhand personen van veel invloed te worden. Alleen zoo is het te verklaren, dat de „Buyten-Staten" (de kleine steden en de buitenwonende leden der ridderschap) herhaaldelijk niet compareerden, en gedwongen moesten worden om aan de beraadslagingen deel te nemen. Van den anderen kant was het noodig, dat op deze bijeenkomsten slechts zij tegenwoordig waren, aan wie door de Staten de daar verhandelde belangrijke zaken waren toevertrouwd, en dat niet andere leden der Staten-vergadering, wellicht belanghebbenden bij de behandelde zaken, de Gedeputeerden vervangen of op eigen gezag door hunne tegenwoordigheid belemmeren, ja overstemmen konden. De leden moesten gewend worden aan het denkbeeld, dat het lidmaatschap van Gedeputeerde Staten een afzonderlijk ambt was, tot welks waarneming men verplicht was en tot welks bediening het niet voldoende was, commissie ter Staten-vergadering te hebben. Verschillende besluiten der Staten strekten om dit doel te bereiken [1]): door zware boeten op het niet verschijnen der leden en op de tegenwoordigheid van onbevoegden trachtte men het kwaad te verhelpen [2]).

In de tweede plaats moest het overwicht der geestelijkheid gebroken worden. Wij zagen, dat deze met

1) Vgl. Bijl. V N°. 1, 6 *i. f.*, 16. In 1577 was plaatsvervanging der leden nog toegestaan. (Bijl. I 2.)

2) Desniettegenstaande bleef ook zelfs na de nieuwe ordonnantie van 1581 blijkens de presentielijsten het getal der compareerende Gedeputeerden aanvankelijk zeer ongelijk en onzeker.

vijf personen in de commissie meer gezag had dan de beide andere Staten-leden, die te zamen slechts vier personen zonden. Bovendien eischte zij, dat, evenals in de Staten-vergadering van ouds de Domdeken voorzat, ook in de vergadering van Gedeputeerden steeds een lid der geestelijkheid zou presideeren. Zij hechtte aan beide voorrechten zooveel, dat zij zich van het bijwonen der vergaderingen onthield en „protesteerde van nullité" van het daar verhandelde. Doch de andere leden overwogen, dat in den boezem der geestelijkheid zich bevonden personen, die men niet hield voor „goede patriotten, voor suspect ende den Staten onaengenaem" [1]): zij besloten dus vol te houden en zonder de geestelijkheid te vergaderen. Weder werd nu de tusschenkomst van den prins van Oranje ingeroepen; doch noch de overkomst van Paulus Buys met last van Z.Exc. om de zaak te schikken, noch het beroep op het „venster, dat heur misverstant ende twiste den vyant opendeden," werkte krachtig genoeg om de zaak in orde te brengen. Het eind was, dat ridderschap en stad definitief besloten, slechts twee gedeputeerden uit het eerste lid toe te laten [2]) en het praesidium wekelijks te laten wisselen [3]).

---

1) Bijl. V 5.

2) Reeds nu kwam de stad Utrecht voor den dag met pretensiën, dat zij met de ridderschap de vertegenwoordigers uit de geestelijkheid behoorde aan te wijzen. (Bijl. V 6) Men vertrouwde blijkbaar de keus der heeren niet. Ook thans oefende men dan ook pressie: de stad stond er op, dat Mr. Floris Heermale, kanunnik van Oudmunster, *„aengesien hy meer als yemant anders geinformeert es ende kennisse heeft van de Staten-zaecken,"* het overwicht, dat de geestelijkheid reeds had, nog zal helpen vergrooten. (l. c.) En inderdaad, hoewel Heermale erkend aanhanger van den prins van Oranje was, werd hij door de geestelijkheid naar de vergadering van Gedeputeerden afgevaardigd.

3) Zie over deze geheele zaak: Bijl. V N°. 2, 5, 6, 7, 8, 9.

Al deze wijzigingen maakten eerlang eene nieuwe regeling van het bijeenkomen der Gedeputeerden noodig. Reeds 11 Maart 1580 was er sprake van eene nieuwe ordonnantie; doch de leden der Staten-vergadering besloten 25 Augustus zich bij de oude te houden. Ook later gelukte het niet, over een nieuw concept tot eenstemmigheid te komen: het werd herhaaldelijk in de Staten-vergadering ter tafel gebracht, doch ten slotte 27 Mei 1581 afgekeurd, blijkbaar door de beide eerste leden. Den 19 Juli gaf echter de ridderschap toe en den 26 Juli daaraanvolgende werd de ordonnantie ingevoerd, niettegenstaande het protest der geestelijkheid [1]). Toen de andere leden volhielden en het stuk niet andermaal in de Staten-vergadering behandelden, berustte ook het eerste lid en legde zich 31 October 1581 bij het voldongen feit neer door een besluit te nemen over de verdeeling der drie haar toegewezene plaatsen in het college tusschen de vijf kapittelen [2]).

Het is onnoodig deze ordonnantie van 1581 hierbij af te drukken: zij verschilt slechts in enkele woorden van de latere van 10/11 Juli 1593, gedrukt in Van de Waters Placaatboek. I p. 321 [3]). Er werd in het stuk bepaald, dat elke staat *drie* leden, te verzetten om de drie maanden, in het college zou depu-

1) Zie Bijl. V 15. De vaststelling van de ordonnantie komt in de Staten-notulen niet voor; ook is de datum in het afschrift opengelaten. Gedeputeerden schijnen zich dus vrijwillig aan de ordonnantie onderworpen te hebben.

2) Zie over deze zaak: Bijl. V N°. 2, 3, 11, 12, 14, 17. Het kapittel van St. Marie had reeds vooraf (12 Juli 1581) het hoofd gebogen: zie Bijl. V N°. 13.

3) Alleen is daar bijgevoegd art. 10, waarbij den Gedeputeerden eenig toezicht wordt gegeven op het innen der belastingen en het afdoen der saldo's van rekening.

teeren (in het 2e en 3e lid telkens een uit de „buytenritterscap” en de kleine steden); — dat het presidium bij de week zou omgaan; — dat men het ambt niet zou mogen weigeren („als wesende een zaecke den dienst ende tgemeen welvaert van tlant beroerende”); dat de presentiegelden zouden bedragen voor de te Utrecht wonende leden 10 stuivers, voor die van buiten 20 st. (of met een bediende 30 st.); — dat Gedeputeerden kleine zaken afdoen, op de groote de Staten beschrijven zouden, — en dat ook de uitvoering van de besluiten der Staten bij hen berusten zou. In hoofdzaak is deze regeling tot het einde der vorige eeuw behouden gebleven.

S. M.

I. Extracten uit de resolutiën der Staten van Utrecht betreffende de benoeming van gedeputeerden tot het afdoen der voorvallende zaken. 1576—1578.

1. Opten 1en dach Novembris 1576.

Soe hebben die Binnen-staten slants van Utrecht vergadert geweest int cleyn capittelhuyse der kercken ten Dom tUtrecht, om enigen in cleynen getalle te deputeren, diewelcke van alle voirvallende zaecken in desen sorchelijcken ende periculosen tijt communiceren ende, indien dzelve zaecken haest hadden ende geen dyley en vereyschsten, eyntelijck te resolveren. Ende naer enige communicatie hierop gehadt hebben dvoirseyde Staten voir goet gevonden, uuyt elcke collegie, uuyte ridderscap ende uuyter stadt Utrecht twe te deputeren, nominerende mijn E. heer den Domdeecken als superintendent ende als hoeft van

de Staten, Mr. Johan Van Wede ende Johan Van den Berch, canonicken in den Dom, die deecken, ende Heermale tOudemunster, die scholaster van St. Peters, ende Bogart, die deecken ende Ruymelair St. Jans, Schuyring ende Drolshagen Ste Marien, van wegen de vijff ecclesiën, — Renes van der A ende Louff Van der Hair van wegen die ritterscap, — ende die burchmeester Rijnevelt, Vermaet, Canther ende Zuytoirt van die van de stadt Utrecht. Ende zullen dvoirseyde gecommitteerden alle dagen ter plaetze voirseyt vergaderen des morgens te acht uren.

(*Uit de notulen der Binnen-Staten.*)

2. Anno 1577 opten 1en dach Aprilis.

Soe zijn dye gedeputeerden van den drye Staten, naemtelick die eerweerdige, edele ende erntfeste heeren Ausonius A Galama vice-domdeecken, Johan Van We ende Van den Berch in den Dom, die deecken ende Honthorst tOudemunster, die deecken ende Coninck S. Peters, dye deecken ende Knoop S. Jans, Goze ende Junius [1]), Frederick Vuyten Eng, Renes van Bairn, dye burchmeester Amerongen oft Rijnevelt, Cornelis Van der Maeth, Frans Both, Loon ende Zuytdoirt, in den cleynen capittelhuyze ten Dom vergadert wesende, eendrachtelick gesloten, dat men zeecker merckelijck getall van personen deputeren zall, te weten uuyt elcke collegie twe, uuyte ritterscap twe, ende uuyter stadt Utrecht die burchmeester mit vier, diewelcke alle dage bij den anderen vergaderen zullen, omme te tracteren ende communiceren op alle voirvallende zaecken ende, indient noot ware, te resolveren. Welcke gedeputeerden des voirmiddachs presentie hebben ende

1) Hier is uitgevallen: „Ste. Marien."

genieten zullen drye stuvers ende des nanoens van gelycken drye stuvers, des zij wederom gehouden worden alle dage te compareren des morgens van acht tot tyen uren ende des namiddachs van vier tot zes uren toe, op peyne dat dieghene, dye niet en compareren, huer presentie verliesen ende daerenboven noch een scelling telcke reyse zij absenteren verbueren zullen. Ende zijn toe genomineert de bovengenoempde personen, oft zullen volstaen mogen, mits yemants anders settende in zijne plaetze.

Actum presentibus ut supra.

(*Uit de notulen der gedeputeerden in het archief van den Dom.*)

3. Den 12 Aprilis 1578.

Soe zijn dye Staten slants van Utrecht bescreven ende in den groten capittelehuyze ten Dom vergadert geweest . . . .

Item om te resumeren zeeckere concept, eertijts ontworpen, om die vergaderinge van enige gedeputeerden van de Staten te doen, diewelcke alle zaecken prepareren ende opt behagen van dezelve Staten tracteren zullen . . . .

Nopende het 3de poinct es bij den Staten goetgevonden, dat men deputeren zal uuyt elcke Staet, die alle zaecken prepareren ende opt behagen van de Staten tracteren zullen, sonder te resolveren [1]). Ende hebben gedeputeert uuyt elcke collegie een, uuyte ritterscap Vuyten Eng ende Peter Van Wijnsen, ende uuyter stadt de burchmeester ende Mr. Lijbrecht Van der Moelen . . . .

Voirts angaende het 3de poinct seggen die van Amers-

1) Deze drie woorden zijn bovengeschreven.

foïrt, dattet directelijck es tegens huere previlegiën ende oude gebruyck, ende daeromme en consenteren geensins in de voirseyde deputatie ende tconcept daerop gemaeckt.

(*Uit de notulen der Staten.*)

4. Den 6 Junij 1578.

Soe hebben die gedeputeerden van de Staten van Utrecht [1]) goetgevonden, om die jegenwoerdige notelicheyt, dat men uuyt elcken staet een deputeren zall, diewelcke alle Staten-zaecken prepareren zullen ende huere motijven op als by gescrifte stellen, sonder yet te resolveren, dan zullen tselve den voirnoemden generalen gedeputeerden [2]) telcke reyse angeven, om die motijven gesien ende gehoirt bij elcx van dezelve rapport ende alsdan besoigne gedaen te worden nae behoren. Ende hebben gedeputeert mijnheer den deecken S. Jans ende Bogart, Peter Van Wijnsen ende een van de burchmeesters, die alle dage op zeeckere ure, bij hemluyden te beraemen, by den anderen commen zullen.

(*Uit de notulen der gedeputeerden in het archief van den Dom.*)

II. Concept-instructie voor Gedeputeerde Staten. (April 1578.)

Alsoe men daegelicx bevindt by experientie, dat die gemeen lants saecken, soe overmits die voorleden oorloge ende trouble ende die noch dueren, als die

1) Deze benaming is niet geheel juist. Zij waren niet gedeputeerd, doch hadden zich zelven geconstitueerd: zie het voorwoord.

2) Nam. de bovenvermelde commissie, die een meer algemeenen werkkring had: zie het voorwoord.

schulden ende achterheyden, daerinne die Staten van den landen van Utrecht ter cause van dien verloepen zijn, swaerder ende meerder vallen dan die eertijts waeren, alsoe dat die by ordinaris bescrivinge ende sulcke als men van outs gewoonlick is te gebruycken, qualick geëxpedieert connen worden, merckelick overmits daer vele sijn, die haesticheyt behouven ende geen uuytstel ofte vertreck, om die Staeten daerop bescreven te worden, lyden moegen; dat oick eenige van soe cleyne importantie sijn, dat nyet van node, emmers die coste ofte moyte nyet weert es, om bescryvinge daerop te doen, ende dat men bevindt, dat, overmits geen ordre tot die voorseyde saecke gestelt en wort, die lantsaecken merckelick in verloop commen ende noch gescapen sijn in meerder verloop te sullen commen, tensy daerinne promptelick geremideert worde, soe ist dat eenige gedeputeerden van den voorseyden Staeten opt behagen van de generaliteyt [1]) goedtgevonden hebben, dat men soude maecken dordonnantie hiernaer verclaert:

1. Ierst dat ygelick litmaet van de voorseyde Staeten eenige deputeren sall, die ten minsten viermael ter weecke, alse Dijnsdaechs, Woensdaechs, Donderdaechs ende Vrydaechs, vergaderen sullen in den cleyne ofte grote capittelhuyse ten Dom, naer dat het gelegen sall sijn, — des wijnters van negen tot elff ofte twaelff uren, nae dat die saecke(n) gelegen sullen sijn, ende des somers van acht uren tot thien ofte elff uren, — diewelcke op alle voorvallende saecken, den Staeten ende tgemeen lant betreffende, te samen communiceren, adviseren, resolveren ende haerluyder advis ende resolutie by gescrifte doen stellen sullen opt behagen van hun meesters.

1) D. i. van de geheele Statenvergadering van Utrecht.

2. Sullen oick alle supplicatiën ende requesten, die hemluyden in den naem van den Staeten gepresenteert sullen worden, visiteren ende daerop apostilleren tgene ende soe sy te rade vinden sullen, opt behaegen als boven.

3. Sullen oick moegen ontfangen ende openen allen brieven, die van buyten aen den Staeten van den landen van Utrecht gesonden sullen worden, ende dieselve beantwoorden naer haerluyder goetduncken, by soeverre die saecke van geen groter importantie es.

4. Sullen oick comissarissen, die van andere landen ofte steden aen den voorseyden Staeten gesonden worden, moegen hoeren ende dselve antwoort geven, indien dsaecke van geen grooter importantie es ende geen vertreck lyden mach; anders sullen dselve rapporteren aen den Staeten, ter eerster vergaderinge, ofte dselve daerop doen bescryven.

5. Item ende sullen haerluyder advise, resolutie ende apostillen in saecken van cleynder importantie ende consequentie, ende die oeck soe haestich sijn, dat die geen vertreck lyden moegen, uuyterlick moegen arresteren, executeren ende uuytgeven, — die missiven ewech seynden, ende uuyt den naem van den Staeten by den secretaris doen teyckenen, in gelycke saecken.

6. Welverstaende dat die voorseyde gedeputeerden ter naeste vergaderinge van den Generael-Staten [1]) van haerluyder gebesongeerde rapport sullen doen ende haerluyder resolutie scriftelick doen oplesen, ten eynde die Staeten weten moegen, wat daer gepasseert es.

7. Ende in saecken van groter importantie ofte die van eenige consequentie sijn ende tenderen souden moegen tot eenich interest van ymanden, merckelick

1) D. i. der Staten van Utrecht.

van den leden van den Staten, ende die vertreck lyden moegen, dat men die Staten daerop bescryven mach, sullen syluyden die saecke moegen prepareren, ende haerluyder advis ende meninge by gescrifte doen stellen; mer en sullen daerinne nyet resolveren, noch haerluyder advise moegen executeren ofte uuytgeven, mer sullen deerste gelegentheyt die Generael-Staten van den landen van Utrecht daerop doen bescryven, met pertinente verclaringe van de gelegentheyt van der saecke ofte overseyndinge van copie, ten eynde die Staten, soeveel tmoegelick es, van de saecke geïnstrueert moegen wesen ende ten dachfaert geresolveert commen, om alsdan uuyterlick op als gedisponeert te worden soe die Staeten raetsaem vinden sullen.

8. Ende oft gebuerde, dat eenige van de voorseyde gedeputeerden ter gesetter ure ende plaetse nyet en compareerden, sullen dander presenten desnyettegenstaende evenwel moegen voortsvaren ende doen tgene te doen sall wesen, beheltelick dat, soeverre eenige nieuwe saecken opcommen, men den absenten een speciaele wete doen sall, ten eynde sy compareeren, alleer dandere sullen moegen resolveren.

9. Ende sullen die cleyne steden eenige uuyten hueren [1]), soeverre hemluyden des goedtdunckt [2]), moegen committeren, die met die andere gedeputeerden communiceren, adviseren, resolveren ende anders doen sullen soe voorseyt es, diewelcke hebben ende genieten zullen dobbele dachgelden [3]).

10. Item als by den Generael-Staeten off die voorseyde gedeputeerden den secretaris ofte advocaet van den Staeten geordonneert sall sijn, eenige missive

1) Er stond eerst: „eenige binnen Utrecht residerende."

2) Hier is doorgeschrapt: „om die costen te schouwen."

3) De laatste 7 woorden zijn later bijgevoegd.

ofte requeste te concipiëren, die haest eysschen, om wechgesonden ofte overgegeven te worden, sall notule gemaeckt worden van de substantie van de voorseyde missive ende requeste; ende tselve gedaen sijnde, sall genouch sijn, dat die voorseyde missive ofte requeste gevisiteert werden by drie van den Staeten oft haerluyder gedeputeerden, te weten uuyt elcke staet een, van dengenen, die present geweest sijn ten tyden als dordonnantie gegeven ende notule gemaeckt worden, die alsdan die voorseyde missive tegens die voorseyde notule confereren sullen, ende soeverre die daermede accordeert voorts doen depescheren, oft andersins daernae doen reformeren.

11. Item opdat die gedeputeerden van den voorseyden Staeten te vlitiger moegen syn, om op die voorseyde daegen ende uren te compareren, sall een igelick van hemluyden voor ygelick comparitie hebben vier stuvers, te betalen by den ontfanger-generael van de imposten; ende dieghenen, die nyet en compareren, sullen huerluyder salaris van dien dage verbueren; ende tot desen eynde sall by den secretaris memorie gehouden worden van den presenten.

(*Naar de minuut onder de losse stukken in de Utrechtsche Rijks-archieven.*)

III. Request van de Staten van Utrecht aan den Prins van Oranje, waarbij zij hem verzoeken de concept-instructie van Gedeputeerde Staten goed te keuren. (April—Augustus 1578.)

Aan Zijn Excellentie.

Gheven met behoirlicke reverentie te kennen de vijff ecclesien, edelen ende de gemeen ridderschap van

den landen van Utrecht, representerende die twee staten aldaer, mitsgaders die regierders van der stadt Utrecht, als wesende yerste ende principaelste litmaet van den derden staet: hoe dat si thoonders, bevijndende dat die zwaricheyden, die den Staeten van de landen van Utrecht daghelicx opcoemen ter oorsaycke van den jegenwoordighe oorloge, soe groot ende menichschuldich [1]) werden, dat nyet moegelick en es dzelve met ordinaris maniere van bescrijvinge van den Staeten, sulcx als men van oudts gewoenlick es geweest te doen, uuyt te rechten ende daerop te disponeren, ghoetgevonden hebben, om die voorseyde opcommende zaycken te meer te vorderen, ende te vermijden die costen, die soewel die cleyne steden als ridderluyden te dachfaert commende doen, eenyge uuyt yder staet te deputeren, die genouch alle daege, alst den noot dat vereyscht, anders vier daegen ter weeck ordinaerlijck vergaderen souden, ende op alle haestige ende cleyne saycken, die gheen vertreck en lyden, disponeren, ende op dandere, die van eenyge importantie ende consequentie zijn oft oick eenige vertreck moegen lyden, adviseren, ende den Staeten daerop doen verscryven, om, haerluyder advis gehoort, by dezelve Staeten daerinne geordonneert te werden, soe si te rayden vinden zouden, all naer breeder inhoudt van de ordonnantie oft instructie hierop gemayckt ende aen desen gehecht. Maer want die van Amersfort, Rheenen, Wyck ende Montfoort hem in desen met de supplianten nyet en willen conformeren, hoewel si, als overstempt zijnde, sulcx behoort hadde(n) te doen, ende dat nochtans nyet alleen voor tgemeen landts welvaren prouffitelijck, maer geheel noetelicken es, dat ten fine voorseyt commissariën gedeputeert

1) Lees: menichfuldich.

ende geauthorizeert worde(n), Soe ist dat si thoonders, ten eynde in toecommende tyde(n) tgheene by de voorseyde gedaen es off sal worden, (nyet) gecontroverteert oft in dubium gerevoceert worden, versoucken, dat U Excellentie gelieve dauthorisatie van den voorseyden commissarissen, jegenwoordelijck ten fine ende uuyt crachte van der ordonnantie oft instructie voorseyt gedaen oft die noch gedaen sal moegen werden, mitsgaders tinhauden van der voorseyder geheele ordonnantie oft instructie, aen desen gehecht, te ratificeren, approberen ende confirmeren, ordonnerende die van Amersfort, Rheenen, Wijck ende Montfort hem daermede te conformeren ende hem daer(naer) te vougen ende reguleren, mits daer eenyge van den heeren byvougende volgende dvoorseyde instructie, soe verre hemluyden sulcx ghoetdunckt. Tzelve doende etc.

(*Naar de minuut onder de losse stukken in de Utrechtsche Rijks-archieven.*)

IV. Extract uit de rekening van den ontvanger-generaal der Staten-imposten over Lichtmisse 1578—Lichtmisse 1579.

Item betaelt joncker Lubbert Van Parijs van Suydoirt burgermeester, Aelbert Foeck scepen der stadt Utrecht, ende joncker Peter Van Winssen, elcx die somme van sesthien ponden vier scellingen, uuyt saecke syluyden mette andere gedeputeerden van de Staten 81 dagen in der Staten saecken volgende heurluyder commissyen gevaceert hadden in dagelijcxe besongniën, als brieven te hooren leesen ende anderssins, makende in als dsomme van acht ende veertich ponden twaelft scellingen. Blijckende bij oirdonnantie van den 20en

Novembris 1578 ende quitantie van den 5en Decembris daeraenvolgende, beyde hier overgeleyt; dus alhier 48 £ 12 sc.

(Deze post is doorgeschrapt en door den van wege den stadhouder gestelden commissaris tot het hooren der rekeningen aldus veranderd:)

Betaelt den gedeputeerden van de vijff ecclesiën, als den deecken van Sinct Marien!, zoo voor hem zelven als tot behouff van de andere vier prelaten, de somme van 32 £ 8 sc. [1]) munte deser rekeninge. Noch twee vant ridderschap, als Peter Van Wysen ende Louff Van der Haer, gelycke 32 £ 8 sc., joncker Lubbert Van Parijs van Zuydoort, burgemeester der stadt Utrecht, ende Aelbert Foock, schepen derzelver stadt, mede 32 £ 8 sc.; maickende tzamen die somme van zeven ende tnegentich ponden vier schellingen, uuyt zaecke dezelve in der Staten zaicken achtervolgende heurluyder commissien gevaceert hebben in daegelijcxe besoingnen zedert den 11en Augusti 78 totten 19en Novembris daeraenvolgende, maickende den tijt van 81 daegen tot 4 scellingen sdaechs; maict de bovengenoemde somme. Blyckende by de ordonnantie van den Staten van den 20en Novembris 1578 ende vier quitantiën daertoe dienende, tzamen hier overgeleyt;. dus hier 97 £ 4 sc.

(*Uit de origineele rekening in het Stads-archief.*)

---

1) Vgl. hiermede Bijl. V N°. 6, waar gemeld wordt, dat de vijf gedeputeerden der kapittelen slechts voor twee gedeputeerden presentiegelden zullen genieten: de rekening werd eerst 16 Augustus 1580 opgenomen.

V. Besluiten over de nadere organisatie van het collegie van Gedeputeerde Staten, 1580—1581.

1. Den 29 Februarij 1580.

Is goetgevonden omme dagelijcx voirtan te besoigneren, dat zeeckere gedeputeerden uuyt elcke staet dagelijcx compareren ende besoigneren zullen opt behagen, volgende dinstructie eertijts daerop gemaeckt [1]), die oick daertoe gegageert zullen worden, mits dat zij alsdan gehouden zullen zijn in persoon te compareren op pene van dobbelt te verbueren; des en zullen geen andere van de Staten-litmaten daer mede op verschynen, tenzij dselve yet an te geven hebben, die alsdan hun propositie gedaen zijnde sich vertrecken zullen. Ordonnerende op morgen tselve den Staten an te geven [2]).

(*Uit de notulen van Gedeputeerde Staten.*)

2. Commissie in de Staten.

Anno 1580 opden 11en Martii hebben mijn E. heeren vice-domdeecken ende capittule der kercken ten Dom tUtrecht geresumeert dordonnantie, waerop die gedeputeerden van de Staten dagelicx besoingeren zullen op alle voorvallende saecken [3]). Ende naedat zy gelesen ende gesien hebben die veranderinge, daerinne gedaen, bysonder opt poinct van den president, hebben mijn heeren voornoemt gepersisteert by haerluyder resolutie, te weten dat haerluyder gecommitteerden in dese vergaderinge mede naer ouder gewoenten zall

---

1) Hoogstwaarschijnlijk het stuk, afgedrukt Bijl. II.

2) Het blijkt niet, dat dit laatste geschied is.

3) Vgl. hierna V N°. 3.

presideren etc. Ende hebben dienvolgende gecommitteert heeren Syphridus Van Grovesteyns ende Mr. Johan Van Wee, haerluyder medebroederen, tsamentelijck ende elx van hemluyden bysonder, onder protestatie dat zoeverre dandere capittulen ende litmaten van de Staten willen persisteren by haere resolutie, te weeten dat men alle weecke sall procederen tot electie van den president, dat zy daeromme nyet en dencken te resiliëren van haer oude privilegiën ende costumen, daervan well expresselijck by desen protesterende mitsgaders van de nullité van all tgebesoingeerde.

(*Uit de notulen van het Domkapittel.*)

3. Den 25en Augusti 1580.

Item om te resumeren dye ordonnantie, gemaeckt opte vergaderinghe van de gedeputeerden, die dagelicx besoingneren. . . . .

Opt VIe hebben eendrachtelick die oude ordonnantie [1]) geapprobeert, ende geordonneert stricktelijck geobserveert te worden, bisonder aengaende die ure; op peyne, zoe wye voirtaen als de clock geslagen es, uuyt zyn huys nyet en gaet, boven tverlos van zyn presentiegelt telícke reyse verbueren sal 6 stuvers.

(*Uit de notulen der Staten.*)

4. Den 7en Septembris 1580.

Ten selven daghe soe hebben die van de Ritterschap gedeputeert om in die vergaderinge van de Gedeputeerde van de Staten te besoingneren heeren Godert Van Rhede, ritter, her tAmeronghen, ende Maximi-

1) Nam. de instructie van 1578 (Bijl. II).

liaen Van Baecx, alles achtervolgende dordonnantie daerop gemaeckt.

(*Uit de notulen der Staten.*)

5. Den 24en Octobris 1580.

Item om te resolveren, oft men dordonnantie oft instructie, gemaeckt op het dagelicx besoingneren van de gedeputeerden van de Staten, by dezelve Staten tot meermael geapprobeert [1]), verstaet tonderhouden off nyet; ingevalle jae, dat men alsdan dselve metter daet int werck stelt . . . .

Opt 9en sijn de twee Staten geresolveert, dat voortzaen in de vergaderinge van de dagelicxe besoingnen, die geestelickheyt met twee gedeputeerden, goede patriotten, nyet suspect ende den Staten aengenaem wesende ende by hemluyden te nomineren, sullen moegen compareren. Ende aengaende die beschryvinge, zullen op deselve nyet meer als die deken oft vice-deken met een capittulaer, den deken oft vice-deken absent zijnde, twee ten hoichsten capittularen van yeder capittele moegen compareren, alle dewelcke eedt doen zullen van nyet te reveleren tgheene aldaer getracteert wordt.

(*Uit de notulen der Staten.*)

6. Den 27en Decembris 1580.

Sijn die drie Staten slandts van Utrecht beschreven ende in den groten capittelehuys ten Dom vergadert geweest, om te resolveren: alsoe die gemeyne zaecke dagelicx geretardeert worden deurdyen geene commissariën in de vergaderinge, vermits zekere questie

1) Het stuk Bijl. II. — cf. Bijl. V N°. 3.

onlancx verresen, en compareren, om verclaringhe te doen, wat gedeputeerden ende hoeveel commissariën in elcke vergaderinghe compareren zullen. . . .

Opt 1e seggen de van de vijff collegiën, dat haer gedeputeerden altijt, zoe in de dagelicxe vergaderinghe van de gedeputeerden als op de verschryvinge van de Staten, altijts erschenen ende gecompareert hebben, zulcx dat zy nyet en weten, dat by haer schulde eenighe questie verresen es; dunckt daeromme, dat men behoirt te volgen die oude maniere van doen, te weten datter op de vergaderinghe van de gedeputeerden behoiren te compareren uuyt elcke collegie ten minsten een, dwelcke tallen tyden in zaecken, die men behoirt secreet te houden, eedt zullen doen van nyet te zullen reveleren; ende uuyte ritterschap, stadt ende steden zoeveel alst hem belieft, mits dat dselve van gelycken zullen eedt doen, ende op gheene andere zaecken haer resolutie nemen dan dordonnantie, hangende in de camere van de Staten [1]), vermeldende es.

Daermede die van de ritterschap hun geconformeert hebben, mits dat de geestelicheyt mer voor twee gagiën hebben zullen, ende datter alle zes weecken een president genomineert sall worden; nominerende om te besoingneren Willem De Wael ende de heer van Urck.

Daerjegens die van der stadt seyde, ende persisteert daerby, datter mer twee uuyt elcke staet in de dagelixe vergaderinghe sall' moegen compareren, ende dat die van de ritterschap stadt ende steden twee nomineren zullen uuyt die geestelickheyt tot dselve commissie; daertoe de raedt genomineert heeft die deken van St. Jans ende Mr. Johan Schade in den Dom. Ende

1) Gewis het stuk, afgedrukt in Bijl. II, waar dit onderwerp geregeld is in artt. 2—7.

aengesien Mr. Floris Heermale, canonick tOudemunster, meer als yemant anders geïnformeert es ende kennisse heeft van de Staten-zaecken, soe bevindt de raedt voor goet, dat hy by de voorseyde ses gevoecht werde. Ende indyen yemant anders aldaer ongeroepen compareert off hem de zaecke intromitteert, zall verbueren 25 gouden realen voor deerste reyse, tot behoeff van den officier, den aenbrenger ende fortificatie elcx een derdendeel; voor de anderde reyse eens soeveel, ende voor de derde reyse haer prebende.

(*Uit de notulen der Staten.*)

7. Dynsdach den lesten February 1581.

Item om eyntelick te resolveren opte dagelicxe comparitiën van de Staten, alsoe die zaecken van de Staten ende oick veel particulier parthyen daerdeur zeer verachtert worden. Ende indien die geestelickheyt persisteren, dat zy met twee persoonen nyet en begeren te besoingneren, te ordonneren wat men voorts in de zaecke doen sall.

Sijn geresolveert, dat men niet meer dan mit twee gedeputeerden uuyt elcke staet dagelicx besoigneren zal; ende indien die van de geestelicheyt hem daermede niet en willen conformeren, dat men bij provisie mit vier personen, alse twe uuyte ritterschap ende twe uuyte steden, zal besoigneren, ende midlertijt Zijn Excellentie bij missive adverteren van de resolutie van de twe Staten.

(*Uit de notulen der Staten.*)

8. Vrydach den 17en Martii 1581.

Ten zelven dage zoe is in de vergaderinge van de Staten gelesen die protestatie van nullité, gedaen by

de geestelicheyt angaende die dagelicxe comparitie. Ende gevraecht, hoe die van de ritterschap ende steden die zaecke verstaen ende wat men voirtan nopende die dagelicxe vergaderinge doen zall, is by die van der ritterschap ende steden eendrachtelick geresolveert, dat zy voir goet houden tgene haerluyder respective gedeputeerden tot noch toe gedaen hebben ende noch doen zullen, persisterende daeromme by der ordonnantie onlancx gemaeckt [1]), van datter mer twe uyt elcke staet compareren ende besoigneren zullen.

(*Uit de notulen der Staten.*)

9. 6 Aprilis 1581.

Opt angeven van den raetsheer Buys, als last hebbende van Zijn Excellentie om die Staten voir te dragen, dat alzoe zy differente hebben opte dagelicxe comparitie etc., dat zy om alle misverstant te verhoeden ende deur hun twiste den vyant geen venster open te doen, hun willen maecken te verdragen int vergaderen, ofte zoe niet die zaecken in state te stellen totdat Zijn Excellentie alhier wesende in de zaecke geadvyseert zal hebben etc. Soe is by den twe Staten voir antwoirt gegeven, dat men dvoirseyden Buys die redenen hem daertoe moverende zal communiceren, ende indien hy dselve by gescrifte begeert, zal men hem die by gescrifte leveren om Zijn Excellentie daervan te verwittigen; ende persisteren midlertijt by der ordonnantie, opte comparitie lest gemaeckt.

. . . .

Item enige uuyte ritterscap te committeren, tot drye int getale, diewelcke in de dagelicxe vergaderinge compareren zullen [2]).

1) Nam. de hier voorafgaande resolutie van 28 Febr. 1581.

2) Deze alinea is doorgeschrapt.

Item alzoe die buyten-ritterscap sich beclagen, dat zy mit acht stuvers telcke comparitie niet en connen hun costen vervallen vermits dese dueren tyden, om te disponeren opte augmentatie van dyen.

Beschryvinge [1]).

(*Uit de notulen der Staten.*)

10. Woensdach den 19en Aprilis 1581.

Item alzoe die van de buyten-ritterschap sich beclagen, dat zy mitte acht stuvers telcke comparitie hun teercosten niet en connen vervallen vermits deze diere tyden, om dselve te augmenteren, ende voirts twe andere van de ritterscap in plaetze van De Wael van Vronesteyn ende Baecx te deputeren, om voirtan in de dagelicxe vergaderinge te compareren ende besogneren.

Continuatie [2]).

(*Uit de notulen der Staten.*)

11. Woensdach den 3en Mey 1581.

Item om eyntelick te resolveren opt concept, gemaect opte dagelicxe vergaderinge van de Staten van Utrecht; ende by den respective drye Staten elcx hun persoonen genomineert te worden op verlos van de stemme.

Continuatie.

(*Uit de notulen der Staten.*)

---

1) D. i. men zal deze zaak onder de punten van beschrijving van de volgende vergadering opnemen.

2) D. i. uitgesteld tot de volgende vergadering.

12. Saterdach den 27en Mey 1581.

Item om eyntelick te resolveren opt concept van de dagelicxe comparitiën.

En vijnden dit concept niet goet; dan alzoe dié geestelicheyt opt zelve concept gestelt hadden apostillen, is goetgevonden, dat zij tselve bij maniere van propositie stellen zullen.

(*Uit de notulen der Staten.*)

13. Mercurii XIIa Julii 1581.

Geresolveert, dat men consenteren sal, dat in de dagelicxe comparitie van den Staten drie van de vijff ecclesiën compareren zullen, mits dat tselve omgaen sal per vices, alse die van den Dom, Audemunster ende St. Peters voor teerste uut elcke van derselver kercken een, ende then tweeden die van St. Jans, Ste. Marien ende wederom uuten Dom etc.

(*Uit de notulen van het kapittel van St. Marie.*)

14. Dynsdach den 18en July 1581.

Item totte dagelicxe comparitie sijn gecommitteert: van wegen de ritterschap van binnen de heere van Willip, ende van buyten Bartholomeus Van de Wael ende Maximiliaen Van Baecxen.

(*Uit de notulen der Staten.*)

15. Den 26en Julij 1581.

Anno XVc ende een en tachtich den 26en Julij des Woensdachs soe hebben dye gedeputeerden van de

Staten van Utrecht navolgende die nyeuwe ordonnantie hier geïnsereert begonst te besoigneren.

(Volgt in het afschrift der notulen van Gedeputeerde Staten de ordonnantie.)

Soe zijn dvoirseyde gedeputeerden vergadert geweest, om volgende dije voirgaende [1]) resolutie ende instructie te besoigneren. Dan dye van de geestelicheyt hebben verclaert, dat zy weltevreden zijn, om die gemeen zaecken niet te retarderen, te compareren ende besoigneren; welverstaende dat men eerstdaechs bescryvinge doen zall opte instructie van de dagelicxe comparitie, om die eendrachtelick by den Staten geadvoyeert te worden.

(*Uit de notulen van Gedeputeerde Staten.*)

16. Donderdach den 12^{en} Octobris 1581.

Om eenighe te deputeren uuyte ritterschap opte dagelicxe comparitie; ende zulcke ordre te stellen, datter geen faulten int compareren, als tot noch toe, meer en vallen. Ende te resolveren op zekere ingelechte billet, hier geïnsereert:

In den eersten dat, als yemant van de ritterscap op drye verscryvinge, an den anderen volgende, sonder wettelicke oirsaecke, tzy cranck ofte uuytlandich, afterbleeff, zal boven tverlies van zijn stemme verbueren 2 ℔ Vlaems, die by den comparanten verteert ende by den deurweerder geëxecuteert zullen worden.

Item alzoe opte dagelicxe comparitie grote desordre valt, vermits die gedeputeerden van de ritterscap zeer weynich erschynen, waerdeur tgemeen beste grotelijcx verachtert wordt, soe is bequaemst gevonden

1) D. i. de geïnsereerde nieuwe instructie.

een verdeylinge te maecken voir een geheel jair, die een yder gehouden zal worden na te commen op pene als boven, welcke verdeylinge hier volcht.

Item alzoe die tijt van de comparitie van Maximiliaen Van Baex ende andere expireert, is van node andere in de plaets te stellen, ende zijn geraempt dye heer van Nyenrode, Frerick Van Nyvelt vant buyten-ritterscap, ende die heer van Brakel van binnen; daernae drye maenden die heere van Rysenborch, Jan Uuytenham ende Willem De Wael van Vronesteyn; ende daernae, gelycke tijt van drie maenden geëxpireert zijnde, zullen succederen Dirck Bor van Amerongen, Adriaen Renes van der Aa ende de heer van Amerongen; ende de leste drie maenden vant jair Joest Van Mynen, Bernt De Coninck ende de heer van Willip. Ende zoe wye niet en compareert volgende dordres van de comparitie, zal telcken verbueren 10 stuvers, texecuteren ende te gaen ten profyte als boven.

Ende naer enige communicatie hebben die ritterschap verclaert, dat zij mit dese articulen tevreden te zijn, mits dat dandere gedeputeerden van de Staten dzelve oick volgen zullen; ende dat men oick de personen na de gelegentheyt van den tijt zal mogen veranderen.

(*Uit de notulen der Staten.*)

17. Den lesten Octobris 1581.

Quinque ecclesiarum.

Sijn die prelaten ende capittelen van de vijff collegiën vergadert geweest, omme te committeren uuten heuren die voer drie toecomende maenden zullen besoingeren in de dagelixe vergaderinge van de Staten in de plaetse van dengheenen, die dese voerleden drie maenden aldaer gebesoingeert hebben. Ende naedat

dvoerseyde heeren nyet en conden accorderen, wie van de voerseyde gecommitteerden, die lest gebesoingeert hebben, affgaen ende wie blyven zouden, hebben goetgevonden, dat diezelve gedeputeerden onder hen zullen accorderen, wie van hemluyden zall blyven, ofte zoeverre zy nyet en connen accorderen, dat zy daeromme zullen moegen looten. Ende hebben voorts in de plaetse van degheenen, die affgaen zullen, gecommitteert heeren Mr. Willem Pijll, canonick St. Jans, ende Henrick Buth, canonick Ste. Marien, om voer dese toecomende drie maenden mitte gedeputeerden van dandere staten op alle vervallende zaecken te advyseren, communiceren ende resolveren, dat by gemeen advijs goetgevonden sall worden, achtervolgende die macht hemluyden gegeven by de nyeuwe ordonnantie, daerop gemaect [1]).

Naederhant, alse den 2en Novembris 81, zijn die van den Dom, St. Peters, St. Jans ende Ste. Marien vergadert geweest, om te hooren het different tusschen dvoorseyde eerste gedeputeerden. Ende naedat zy tselve gehoort ende daerop rypelick geleth hebben, hebben gestatueert ende gedecreteert, dat van nu voortsan die jongste gedeputeerden blyven ende twee outste affgaen zullen, te weeten, alse die van den Dom ende Oudemunster ende St. Peters, in desen gecommitteert, ende dselve commissie geëxpireert zall zijn, die van St. Peters blyven, ende in de plaetse van die van den Dom ende Oudemunster wederom gecommitteert zullen worden die van St. Jans ende Ste. Marien; ende zoe voerts van drie maenden tot drie maenden.

(*Uit de notulen van het Domkapittel.*)

1) De ordonnantie van Juli 1581. (cf. Bijl. V No. 15.)

Eene onbekende kronijk van het klooster te Windesheim.

MEDEGEDEELD DOOR

V. BECKER.

Merkwaardige kloosters bezitten gewoonlijk eene kronijk, waarin hunne opkomst en ontwikkeling worden beschreven; veelal zelfs wordt iemand door de oversten met dien arbeid belast, in welk geval hij niet meer eenvoudig als privaat persoon, maar als zaakgelastigde van het klooster optreedt en zijn werk een grooter gezag verkrijgt. Evenwel is zijn geschrift, gelijk het uit zijne pen vloeide, op zich zelve nog niet de officieele kronijk des kloosters; dit wordt het eerst nadat het door de oversten is goedgekeurd en als dusdanig erkend. De volstrekte mogelijkheid bestaat dat het autograaf van den schrijver onveranderd die erkenning verwerft, maar, gelijk een weinig nadenken vooraf doet verwachten, de ondervinding leert, dat dit zelden of nooit geschiedt. Al zou de schrijver ook alles wat in de kronijk eene plaats verdient, nauwkeurig weten, zoo kan toch onder den arbeid het een of ander zijne aandacht ontglippen en dus aanleiding geven tot eene latere bijvoeging; ook kan het gebeuren dat de oversten

een op zich zelve nauwkeurig verhaal althans op het oogenblik niet voor openbaarmaking geschikt achten en het derhalve uit de kronijk doen verdwijnen. Welk schrijver overigens, die niet door eigenwaan is verblind, zou niet eenige wijzigingen in zijn werk laten aanbrengen, indien hij in de gelegendheid was het vooraf door eenige bevoegde vrienden te laten nazien? Geven niet schier alle schrijvers bij eene volgende uitgave uitdrukkelijk te kennen, dat zij hun boek hebben vermeerderd of althans verbeterd? Nimmer wordt in eene goed geregelde kloosterorde een werk van een der leden zonder voorafgaand onderzoek der oversten of hunne gemachtigden in het licht gegeven ook dan wanneer de schrijver eenvoudig als privaat persoon optreedt en hij alleen voor de juistheid zijner beweringen moet instaan; nauwkeuriger echter moeten de oversten toezien op den arbeid van hem die als officieele geschiedschrijver van het klooster of der orde optreedt, wijl zij alsdan mede verantwoordelijk zijn voor de waarheid van het verhaal. De overheid heeft het recht in de op haar bevel geschrevene geschiedenis veranderingen te maken; wat op hare verordening daarin wordt opgenomen, behoort tot de kronijk ook al zou dit buiten den schrijver om geschieden: belangrijke wijzigingen worden echter niet dan in overleg met hem aangebracht, hetgeen wel nooit achter wege blijft, wanneer hij een aanzienlijk persoon is en het boek onder zijn naam verschijnt. Zoo geschiedt het thans werkelijk, zoo is het ook vroeger geschiedt, gelijk ik zelf heb gezien, in de regels van verschillende kloosterorden heb gelezen en gelijk mij door meerdere leden van verschillende orden is verzekerd. Dat door dit toezicht de geloofwaardigheid der kronijk wordt verhoogd, behoeft geen betoog.

Wanneer meerdere kloosters onderling eene orde

of congregatie vormen, wordt er dikwerf, behalve de kronijk der afzonderlijke huizen, nog eene geschiedenis der vereeniging geschreven; over het algemeen wordt dan wat op elk huis afzonderlijk betrekking heeft, daarin meer beknopt opgenomen. Is eenig bepaald huis het moederklooster, van waar uit de geheele vereeniging is ontsproten, dan kan zeer wel de kronijk van dat huis en die der vereeniging van den aanvang af als een enkel werk worden op touw gezet en voltooid; maar ook de geschiedenis van het moederklooster alleen kan de stof voor een boek uitmaken. Wordt later ook de geschiedenis der vereeniging geschreven, dan kan die van het moederhuis daarin niet voorbijgegaan worden, alhoewel men licht kan besluiten deze iets beknopter mede te deelen. Ondoelmatig echter zou men handelen door eerst de kronijk der vereeniging en pas later die van het moederklooster te willen schrijven. Deze voorafgaande verklaringen zijn noodzakelijk om de volgende verhandeling met juistheid te beoordeelen; zij zijn van volle toepassing op de Windesheimsche kronijk, die op bevel der oversten door den hooggeplaatsten Johannes Busch is geschreven en onder zijn naam als een authentiek boek aan de kloosters van het Windesheimsche kapittel medegedeeld.

Toen ik voor een paar jaren een bezoek bracht aan het priesterhuis te Gaesdonck, een voormalig klooster van genoemd kapittel, had ik het genoegen kennis te maken met het aldaar bewaarde handschrift der Windesheimsche kronijk, dat het voorwerp dezer verhandeling zal uitmaken. Het is een geheel ongeschonden kwartijn, nog van den oorspronkelijken band voorzien,

zorgvuldig en keurig geschreven op stevig papier met het in ons land veelvuldig voorkomende watermerk, eene P met gespleten voet door een kruis bekroond. Het handschrift is dan ook van Nederlandschen oorsprong; op de binnenzijde van den band heeft eene duidelijke hand, van die des copiisten niet te onderscheiden, geschreven: „Liber Canonicorum Regularium domus beate Katherine novimagensis"; het boek behoorde dus aan een Windesheimsch klooster. Het voorste tractaat dat men bij den eersten oogslag als geheel identiek met het bekende boek van Busch „de Origine modernae devotionis" zou houden, vertoont op het einde het onderschrift van den copiist: „Et sic est finis hujus partis Anno domini millesimo quadringentesimo nonagesimo n... ipso die sancti Gorgonii martyris." Het volgende tractaat, dat zich zelve als het boek „de Viris illustribus" van Busch aankondigt, wordt door den copiist besloten met de woorden: „Et sic liber iste est consummatus Anno domini MCCCCXCIII, in vigilia sancti andree apostoli." Na de *n* van het eerste onderschrift zijn drie letters opzettelijk met het mes uitgekrabt. Eerst meende ik dat er oorspronkelijk *nono* gestaan heeft, dat het eerst geplaatste tractaat werkelijk later was geschreven en naderhand bij het inbinden (het staat op afzonderlijke bundels papier) op de eerste plaats gesteld; maar Dr. Ebben, de praeses van het priesterhuis, heeft mij later eene verklaring gegeven die ongetwijfeld de voorkeur verdient. De copiist zal bij vergissing begonnen hebben het woord *nonagesimo* te herhalen; bij de vijfde letter gekomen bemerkte hij zijne dwaling en toen de inkt droog was begon hij de overtollige letters uit te wisschen, ook de *n* heeft hij gedeeltelijk weggekrabt, dat hij dit niet geheel gedaan heeft is te verklaren doordien hij plotseling tot eene andere bezigheid geroepen, daaraan

later niet meer heeft gedacht. Het eerst geplaatste boek is dus ook het eerste afgeschreven; de copiist noemt het dan ook *liber primus*, en het andere *liber secundus* naar de logische volgorde, evenals later Rosweyde deed, ofschoon deze geleerde uitdrukkelijk verklaart dat Busch ze in omgekeerde orde heeft geschreven. Wij zullen gemakshalve in het vervolg de beide boeken op dezelfde wijze onderscheiden.

Al spoedig zag ik dat de Nijmeegsche codex merkelijk van de gedrukte uitgave en de andere bekende handschriften afwijkt; het eerste boek, ofschoon een afgesloten geheel, telt in dien codex slechts 40 hoofdstukken in plaats van 47, en ook het tweede boek vertoont groote verschillen. Dit deed bij mij het verlangen ontstaan het handschrift aan eene nauwkeurige vergelijking met den bekenden tekst te onderwerpen, waartoe het mij door Dr. Ebben bereidwillig voor eenigen tijd werd geleend. Daar echter de gedrukte uitgave niet overal te vertrouwen is, besloot ik ook de vier handschriften van Utrecht, 's Hage, Nieuwlicht (Bollandisten-bibliotheek) en Rooklooster (Bourgondische bibliotheek) zoowel onderling als met die uitgave te vergelijken, waartoe ik door de bereidwilligheid der respectieve bibliothecarissen de heeren Tiele, Campbell en Ruelens gelukkig werd in staat gesteld. Later heb ik te Antwerpen op den verkoop van van der Straelen-Moons het handschrift uit het voormalige Windesheimsche klooster Sint-Maarten te Leuven teruggevonden en aangekocht voor den heer Ed. Waterton te Deeping. De herkomst staat door eene met den copiist ongeveer gelijktijdige hand op de eerste bladzijde duidelijk aangegeven; een latere eigenaar heeft dit opschrift wel is waar met pennekrassen onleesbaar willen maken, maar daar zijn inkt

gelukkig een andere kleur had, ziet men nog zeer goed de woorden: „Est liber hic sancti Martini lovanii." Het boek is een geheel ongeschonden kwartijn nog van den oorspronkelijken band voorzien, gedeeltelijk perkament, gedeeltelijk papier, geschreven door eene duidelijke maar niet zeer fraaie hand uit het einde der vijftiende eeuw. De volgorde van den inhoud is dezelfde als in de handschriften van Utrecht en Nieuwlicht, eerst het boek *de Viris illustribus*, vervolgens de Epistola de *Vita et passione Domini*, en eindelijk het boek *de Origine modernae devotionis.* Het punctuatiestelsel is hetzelfde als in de autographen van Thomas à Kempis, even als zulks trouwens in de twee zoo even genoemde codices en in dien van 's Gravenhage het geval is. Blijkens zijne herkomst is het op het Parijsche congres van 1681 door de aldaar vergaderde geleerden onderzocht (Santini, I Diritti di Tommaso da Kempis, P. 2. p. 219). Reeds vroeger heeft Rosweyde het in zijne uitgave gevolgd, gelijk blijkt uit zijne verklaring: „Joannes Busch, quem manuscriptum ex S. Martini monasterio Lovaniensi habeo" (*Vindic. Kemp.* C. 6), en gelijk ook door de vergelijking van den tekst nader wordt bevestigd. De drukfouten daargelaten, komt de uitgave bijna geheel met het handschrift overeen; met name bestaat een volkomen overeenstemming in het hoofdstuk: „De inclusione quorumdam monasteriorum", waar de codices van Utrecht 's Hage en Nieuwlicht eene onderling gelijkluidende maar van het Leuvensche handschrift merkelijk afwijkende lezing vertoonen. In de lijst der hoofdstukken zijn de titels van eenige dezer wat ingekort, maar dit maakt geen zakelijk verschil; verder bevat de uitgave twee uitdrukkingen die in geen enkel handschrift der vijftiende eeuw in den doorloopenden tekst voorkomen, doch op den rand van den codex uit Nieuwlicht met

een latere ofschoon nog oude hand geschreven zijn en dan ook op dit klooster betrekking hebben. Men zou dus zeggen dat Rosweyde ook dit handschrift heeft geraadpleegd. Op den rand van vele bladzijden in het Leuvensche handschrift staat een aantal barbaarsche in den tekst voorkomende woorden aangeteekend met eene hand der zeventiende eeuw; op één na komen zij allen voor in het *Glossarium* door Rosweyde aan zijne uitgave toegevoegd en zijn dus waarschijnlijk bij het samenstellen dezer lijst door hem zelven opgeteekend. De codex draagt noch dagteekening noch onderteekening van den copiist, en heeft deze ook nooit gedragen, wijl het papier geheel gaaf is. Het handschrift van Rooklooster, door Michiel de Riddere slechts weinige jaren vóór de gedrukte uitgave vervaardigd, stemt even veel als deze met het Leuvensche overeen en is dan ook wel daarvan overgeschreven. De drie overige handschriften hebben onderling bijna volkomen denzelfden tekst; er zijn eenige gemakkelijk te achterhalen vergissingen van copiisten maar geen zakelijke varianten van belang. Het bovengenoemde hoofdstuk „De inclusione" uitgezonderd, kan ditzelfde ook voor alle de vijf handschriften onderling gezegd worden, zoodat de authenticiteit van den zakelijken tekst de grootst mogelijke waarborgen aanbiedt. Waar in de te bespreken varianten tusschen het Nijmeegsche handschrift en de uitgave deze zakelijk van de andere handschriften afwijkt, heb ik dit in de volgende bladzijden uitdrukkelijk aangemerkt.

De uitkomst van mijn onderzoek was verrassend. Het Nijmeegsche handschrift is eene copie van vroegere geschriften van Busch die hij eenige jaren later heeft

uitgebreid en omgewerkt tot de boeken welke in 1621 door Rosweyde onder den titel van „Chronicon Windesemense” te zamen zijn uitgegeven. Dit blijkt zoowel rechtstreeks uit de vergelijking der tijdsopgave op verschillende plaatsen als uit die van beide teksten in het algemeen. Het eerste boek is in het Nijmeegsche handschrift eene kronijk van het *klooster* Windesheim alleen en niet tevens van het Windesheimsch *kapittel*. In de uitgave bevat dat boek, gelijk Busch in de voorrede zelf aankondigt, drie onderdeelen: de prediking en werkzaamheden van Geert Groote, de oprichting en voltooing van het klooster te Windesheim, en eindelijk de vestiging en uitbreiding van het Windesheimsch kapittel. Het eerste deel stemt op weinig na in het Nijmeegsche handschrift met de uitgave overeen; het tweede deel is ginds merkelijk uitvoeriger beschreven, vele bijzonderheden, die inderdaad beter op hunne plaats zijn in de kronijk van een bepaald klooster dan in die eener groote congregatie, zijn in den anderen tekst merkelijk ingekort; dit deel vormt in het handschrift een beter aaneen gesloten geheel met veel geleidelijker overgangen: men ziet, het is zoo uit de pen van den schrijver gevloeid. Het laatste deel wordt in ons handschrift geheel gemist. Het bevat, gelijk gezegd is, slechts 40 hoofdstukken en deze loopen slechts parallel met de 35 eerste der uitgave, wijl te beginnen met hoofdstuk 12 de indeeling verschilt; de hoofdstukken 34 en 36 der uitgave zijn in het handschrift geheel afwezig. De laatste woorden van onzen codex zijn dezelfde als de laatste regels van H. 35 der uitgave met toevoeging der goed daarmede aansluitende woorden: „praestante Domino nostro Jesu Christo, qui cum patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus, per omnia saecula saeculorum. Amen.” De aandachtige beschouwing der laatste woorden van

dat hoofdstuk in de uitgave doet dan ook den toon van een voormalig slot erkennen. Opmerkelijk is het feit dat het op den Agnietenberg geschrevene handschrift (n. 1656 der Bourgondische bibliotheek) achter het werk van Busch „de Reformatione monasteriorum", met voorbijgaan der 35 eerste, letterlijk alle volgende hoofdstukken van het boek „de Origine modernae devotionis" bevat; men zou zeggen ter aanvulling van een ouder handschrift [1]).

In het boek „de Viris illustribus" gaf de aard der behandelde stof geen aanleiding om een geheel nieuw deel aan het reeds geschrevene toe te voegen; het aantal hoofdstukken is dan ook onveranderd gebleven, maar de indeeling overal niet en ook hier zijn belangrijke wijzigingen aangebracht. Dikwerf zijn enkele

---

1) Men kan hieruit niet besluiten dat de Agnietenberg vroeger geen volledige copie der vermeerderde kronijk heeft bezeten; al had men die ook, dan was het verlangen om het handschrift der eerste kronijk aan te vullen voldoende die hoofdstukken nog eens af te schrijven; overigens kon die vroegere volledige copie op een of andere wijze door verkoop schenking enz. uit het huis verdwenen zijn. Het feit dat de volledige kronijk was doorgedrongen tot in Belgie en Beijeren in kloosters die veel minder innig met Windesheim waren verbonden dan de Agnietenberg, laat geen twijfel of dit heeft zich vroegtijdig een copie van dat werk aangeschaft. De vergelijking der kronijken van Busch en Thomas à Kempis toont dunkt mij duidelijk aan dat zij wederkeerig van elkanders kennissen en geschriften hebben partij getrokken. Hiertoe was niet noodig dat een hunner zijn geschrift volledig had afgewerkt en uitgegeven. Zij woonden te dicht bij elkander om zich niet meermalen te ontmoeten. Dat Busch van Thomas inlichtingen heeft gekregen over de werkzaamheden van diens broeder en van Willem Vornken, beide priors van den Agnietenberg, gedurende het verblijf van Thomas aldaar, kon men a priori verwachten en is klaar uit de genoegzaam letterlijke overeenkomst van sommige plaatsen in beider geschriften.

woorden, gedeelten van zinnen, volledige volzinnen, ja ook meermalen geheele bladzijden aan den oorspronkelijken tekst toegevoegd; enkele malen is iets wat in de eerste redactie geschreven stond, weggelaten; maar meestal kan men daarvoor eene goede rede aangeven of althans gissen. Indien men nu de geheele verhouding van beide geschriften beschouwt, dan moet men zeggen dat, niettegenstaande de inkorting van sommige bijzonderheden, de gedrukte kronijk eene uitbreiding is van die welke in het Nijmeegsche handschrift is bevat. Dat zij beide door Busch zijn geschreven, wordt in beide door den schrijver zelven rechtstreeks aangegeven; bovendien hooren wij Busch in sommige plaatsen van dat handschrift, welke in de uitgave ontbreken, rechtstreeks sprekende optreden; een hoofdstuk van het tweede boek is in ons handschrift door een ander toegevoegd, maar dit wordt dan ook uitdrukkelijk aangegeven.

Daar in den Nijmeegschen codex de beroemde getuigenis van Busch over Thomas à Kempis als schrijver der Navolging geheel ontbreekt, rees van zelf de vraag bij mij op, of er soms geen verband bestond tusschen dit handschrift en het andere dat op het Parijsche congres van 1681 is onderzocht en eveneens die getuigenis miste. Ik zocht dan in de *Ouvrages Posthumes* van Mabillon de daarover door hem gegevene mededeeling en vond mijn vermoeden volkomen bevestigd. Na vermelding van eene copie der Navolging door de reguliere kanunniken op dat congres overgelegd gaat de schrijver aldus voort: „Ils produisirent aussi deux Chroniques de Jean Busch, dans l'une desquelles, qui paraissoit originale, n'était pas la parenthèse soupçonnée de faux par les premiers défenseurs de Gersen, mais seulement dans la seconde, qu'ils prétendirent avoir été augmentée par Buzilius même.

D. Mabillon avoit appris ces particularitez de Mr. du Cange et de Mr. Baluze, qui étoient des Examinateurs. Car le Procés verbal ne fut pas imprimé" (T. 1. bl. 46). De reguliere kanunniken waren dus met het feit der twee kronijken van Busch volkomen bekend; de eene welke de getuigenis over Thomas bevatte, was volgens hen eene uitbreiding der andere welke die woorden niet vertoonde en ook volgens het gevoelen der examinatoren de *chronique originale* was. Het niet verschijnen van dat proces-verbaal heeft de mogelijkheid opengelaten dat deze mededeeling van Mabillon door latere schrijvers veelal is misverstaan. Zij meenden, dat er eenvoudig sprake was van twee handschriften van volkomen hetzelfde werk, en dachten tevens dat de codex waarin de bewuste getuigenis ontbrak, voor het autograaf van Busch werd gehouden; zij zagen over het hoofd dat Mabillon alsdan in plaats van *chronique originale* eenvoudig had moeten zeggen *l'original*, en wat meer is dat er geen spraak kon wezen van *twee kronijken* van welke de eene de uitbreiding was der andere. Het thans door Santini uitgegevene procesverbaal bewijst mede de valschheid dier verklaring; er zijn op dat congres meer dan twee handschriften onderzocht; uitdrukkelijk worden vermeld als ter visie overgelegd een uit het Sint-Maarten's klooster te Leuven en een ander uit het klooster van den H. Petrus te Daalhem, welke overeenstemden en beide de getuigenis bevatten. Van het autograaf van Busch, dat blijkens alle bescheiden destijds was zoek geraakt, wordt in dat proces-verbaal met geen woord gerept; wel is waar wordt het handschrift waarin de getuigenis ontbrak evenmin vermeld, maar dit is gemakkelijk te verklaren; nu het eenmaal bleek een ander geschrift van Busch te vertegenwoordigen, kon het noch voor noch tegen getuigen, daar het zou dwaasheid zijn uit

het ontbreken dier woorden in de eerste redactie te willen besluiten dat zij in de later zoo sterk vermeerderde en omgewerkte kronijk door een vreemde hand zijn ingeschoven. De tegenwerping tegen de authenticiteit der getuigenis van Busch afgeleid uit hare afwezigheid in een der handschriften van de kronijk is dus volkomen wederlegd.

Wij zullen dan de zakelijke varianten tusschen de beide redactien der kronijk aangeven; de lezer zal daarin het bewijs vinden van de waarheid der boven medegedeelde bevindingen. Hadden wij echter geen ander doel, dan konden wij met mindere en kortere aanhalingen volstaan; maar dewijl, gelijk gezegd is, het Nijmeegsche handschrift de oorspronkelijke onbekende kronijk van het klooster Windesheim bevat en daarin meerdere nieuwe bijzonderheden voorkomen, heb ik besloten de verhandeling zoo in te richten dat zij in verband met de uitgave van Rosweyde feitelijk denzelfden dienst kan bewijzen als eene geheele uitgave van dat handschrift. De aangehaalde nummers der bladzijden hebben op de uitgave van Rosweyde betrekking.

In het Nijmeegsche handschrift ontbreekt de voorrede van het eerste boek. Dit moest wel zoo zijn, want, gelijk boven is aangemerkt, wordt daarin ook de behandeling van het Windesheimsche *kapittel* aangekondigd, en zij is gelijk Busch zelf verklaart eerst later te Hildesheim geschreven, nadat hij reeds vroeger te Windesheim het boek zelf had op touw gezet. „A me autem in Windesem pro tunc simplici fratre, post aliquorum monasteriorum reformationem, et praelaturarum transactionem ista sunt inchoata; sed in Sultensi praelatura ordinis et capituli nostri in Saxonia, anno

Domini millesimo sexagesimo quarto utcumque completa." Ik heb vroeger op gezag van Dr. Grube aangenomen dat Busch in 1400 is geboren, maar het onderzoek van boven vermeld handschrift der Bourgondische bibliotheek „de Reformatione monasteriorum" in verband met de tijdsopgave in de voorrede van het eerste boek der kronijk, heeft mij doen zien dat hij in 1399 het levenslicht aanschouwde. In B. 1 H. 2 van het eerste werk zegt genoemd handschrift: „Anno igitur Domini 1419 postquam in clericatu fueram in Windesem per annum et dimidium anno nativitatis meae xx° in die epyphaniae Domini investitus in ordine fui"; en verder in B. 4 H. 35: „In decimo octavo aetatis meae intravi monasterium"; dit laatste heeft natuurlijk betrekking op den tijd dien hij als eenvoudig clericus te Windesheim doorbracht alvorens in de orde te worden opgenomen. Van den anderen kant lezen wij in de voorrede van het eerste boek der kronijk: „Ego enim aetate jam plus quam sexagenarius, in religione annos habens plus quam quadraginta quatuor, notus in Windesem ante annos quinquaginta, ex hoc non modice in Domino sum gavisus: quod moderna devotio et sancta reformatio quae ante annos octoginta sex a Christi pauperculis mundo tunc despectis in magno fervore spiritus fuerat inchoata..." In de uitgave van Rosweyde ontbreekt het woord *quatuor*, maar wijl alle vijf boven vermelde handschriften dat woord duidelijk in doorloopenden tekst vertoonen, op verschillende plaatsen der uitgave woorden ja zelfs geheele regels zijn weggevallen waardoor de zin wordt verstoord, wijl verder ook de copie door Rosweyde gevolgd dat woord bevat, hebben wij hier eenvoudig aan een drukfout te denken. Busch schreef dus blijkens deze tijdsopgave zijne voorrede in het tijdperk 1463—1464, waarmede ook overeenstemt de

andere opgave dat er 86 jaren verstreken waren sinds den aanvang der *moderna devotio et sancta reformatio.* Deze toch dagteekent van het optreden van Gerrit de Groote, en in de kronijk van het Zwolsche fraterhuis van Jacobus Trajecti wordt „het jaar 1377 opgegeven als dat, waarin God Gerrit de Groote verkoos tot verbetering des volks" (Acquoy, het klooster te Windesheim D. I, bl. 23). Men kan dus zonder Busch in tegenspraak met zich zelven te brengen, uit de woorden der voorrede „aggrediar conscribere" niet afleiden dat hij dit schrijvende aan zijn boek eerst begon te werken; al maakt een schrijver, gelijk dikwerf geschiedt, zijne voorrede eerst na de voltooing van zijn boek, dan kan hij zich toch logisch op het standpunt plaatsen alsof hij nog moest beginnen; in ons geval echter is het ook mogelijk dat die woorden enkel betrekking hebben op de vermeerderde kronijk van het kapittel, terwijl wat hij vroeger te Windesheim geschreven had tot die van het klooster behoorde.

Even als de voorrede ontbreekt in het Nijmeegsche handschrift eene lijst der hoofdstukken. De titel van het eerste boek luidt: „Incipit liber devotus de origine monasterii in Windesem ordinis canonicorum regularium Trajectensis dyocesis, et omnium devotorum presbyterorum, clericorum et sororum totius patriae regionis Almanniae, editus a quodam regulari canonico in Windesem conventuali." Het verdient de aandacht dat in de andere redactie der kronijk nog de woorden voorkomen: „ac de origine et consummatione capituli nostri generalis."

In de eerste tien hoofdstukken komen slechts weinige zakelijke varianten voor. In H. 5 ontbreekt in ons handschift de brief van Salvarvilla die in de uitgave met een vrij stroeven overgang daaraan is toegevoegd.

Op eene andere plaats der kronijk vinden wij een onbetwistbaar geval dat een dergelijke brief later aan den tekst is toegevoegd. De brief van Radewijns die in H. 37 bl. 259 der uitgave voorkomt, staat in het Utrechtsche handschrift met kleinere letter en, naar het mij toeschijnt, met een andere hand op den rand geschreven, in het Haagsche echter met dezelfde hand op een reepje papier tusschen de bladen ingevoegd; deze coincidentie bewijst wel dat er nog bijvoegingen gemaakt werden, toen reeds copieën van de bekende kronijk genomen waren en wel niet enkel door afzonderlijke copiisten, maar door hen die daartoe bevoegd waren, want die brief van Radewijns komt in alle handschriften dezer kronijk voor; ook blijkt hieruit hoe de verschillende kloosters van uit Windesheim met belangrijke toevoegingen werden bekend gemaakt, en het Haagsche handschrift, even als het Utrechtsche, tot een hoogen ouderdom opklimt; in de handschriften van Nieuwlicht en Leuven staat die brief reeds in doorloopenden tekst.

In H. 7 ontbreken de woorden van bl. 31: „prope Horn" en „in Nazarethque Westphaliae." De eerste woorden ontbreken ook in het Utrechtsche, het Haagsche en het Leuvensche handschrift; in dat van Nieuwlicht staan zij aan den rand met een latere hand. Wijl het klooster door die woorden bedoeld geen ander is als Nieuwlicht, is die toevoeging ongetwijfeld aangebracht door een der kanunniken van dat huis.

In H. 10 ontbreken de woorden van bl. 45: „Hae omnes quamvis Zwollis postmodum habitabant in Windesem sunt sepultae."

H. 11 verschilt zooveel dat wij het geheel moeten opnemen.

Prima fundatio et aedificatio ecclesiae et aliarum domorum in Windesem. C. 11.

Anno dominicae incarnationis millesimo trecentesimo octuagesimo septimo quadragesimali tempore fratres nostri primitivi de consilio domini Florentii, domini Johannis de Gronde, domini Johannis Brinckerinck, et aliorum patrum devotorum, ecclesiae nostrae fundamenta, ambitus quoque occidentalis et quadrangularis circa eamdem ecclesiam ad australem ejus plagam triumque domorum per circuitum ejusdem ambitus in quadrum orientalem videlicet australem et occidentalem, refectorii quoque primi quod nunc capella beatae virginis seu omnium angelorum denique et braxatorii in quo pistrinum et coquina etiam tunc erant, jactare, ponere, et collocare ceperunt; omnia in loco congruo et forma debita: juxta ordinis nostri exigentiam pro talis monasterii novella inchoatione. Fundamenta, parietes et domicilia ecclesiae ambitus et domorum, tecta quoque ecclesiae, refectorii et braxatorii omnia lapidea, tecta vero ambitus et trium domorum arundinea seu straminea esse statuerunt, parte ambitus circa ecclesiam excepta quam etiam lapidibus contexerunt. Maximis autem fratrum nostrorum aliorumque laboribus et fatigis, omnem hujusmodi structuram infra unius anni spatium perficere et consummare curaverunt. Plures namque cementariorum carpentariorum et fabrorum magistros cum suis servis et mercenariis pariter conduxerunt, singulis opera sua mensurate distinguentes; eisque secundum operum suorum quantitatem condignam mercedem tribuentes. O quantus labor quantave cordis et corporis occupatio tunc erat in Windesem: quando alii curribus suis plurimis lapides et ligna calcemque quotidie hinc inde convehebant; alii cementum praeparabant, alii [1]) pro fun-

---

1) Er staat eigenlijk *aliis*, klaarblijkelijk bij vergissing van den copiist.

damentis collocandis terram effodientes fossas faciebant: alii trabes ligna et asseres secantes et serrantes ad regulam conquadrabant, alii tecta et testudines successive coaptabant, alii lapides et caetera correquisita sine intermissione apportabant et magistris singulis ceterisque laborantibus cuncta necessaria sine mora ministrabant. Nulla enim mora prolixior poterat intervenire: cum ante finem anni omnia cupiebant esse perfecta. Quis tot laborantibus in loco isto tunc vacuo et a civitatibus hominumque frequentiis segregato victus et quietis necessaria tam repente poterat providere? Tanta attamen cura tantaque diligenti providentia honorabilis et discretus vir Henricus de Wilsem procurator in Windesem et praesentis operis executor una cum devotis matronis praenominatis omnibus et singulis laborantibus istis in cunctis sibi necessariis juxta facultatem sibi possibilem studuit providere: ut cum bona pace et quiete singulorum totum structurae praefatae corpus cum debitis suis pertinentiis tam brevi temporis spatio pene perfecte consummarent. Erat enim vir bonus timens Deum, ingenio sagax, eloquio prudens, moribus maturus, actione circumspectus, principibus terrae acceptus, civitatum primoribus gratus: omnique populo terrae dilectus et honoratus. Mirabile autem extitit valde quod opus tam grande plusquam duorum aut trium millium florenorum renensium ita celeriter perficeretur, quum omnes ejus impensas prompta pecunia comparare et singulis operariis mercedem laborum suorum quotidie dare oporteret, ad quod bonorum monasterii novelli paupertas nequaquam pertingere sufficiebat, nisi Dominus Deus pro cujus honore et amore cuncta fiebant in omnibus eis benedixisset: cordaque bonorum hominum devotorum ad manus auxiliatrices largissime porrigendis interius commovisset. Quum enim ligna et lapides ceteraque similia

ad monasterii in Windesem aedificationem correquisita de diversis locis in magna copia quotidie sine intermissione adveherentur, fama celebris tam praemagnifici ac divini operis ad aures hominum devotorum sexus utriusque celerius pertingens, ingentem in eorum cordibus laetitiam produxit et exultationem: gaudentibus cunctis quod monasterium omnium eorum caput et refugium futurum prima structurae et religionis suae sanctae suscepisset fundamenta, cultusque divinus non parvum exinde caperet augmentum: cum ibidem inhabitantes non solum sanctis suis moribus sed etiam alternatis vicibus angelico more laudes Deo in templo suo devote personarent. Unde quemadmodum meritorum ejus non solum in praesenti sed etiam in retributione justorum apud Deum in futuro consortes esse cupiebant, ita etiam nunc de facultatibus a Deo sibi concessis eos expertes esse nolebant: sed singuli pro virium et facultatum suarum quantitate ad tam deificum omnibus devotis commune opus quantocius perficiendum manus suas adjutrices porrigere satagebant, aliquanti (aliqui?) pecunias, alii ustensilia et lectisternia ceteraque similia pie contribuendo: alii vero quibus robur virium corporalium non defecit, manibus etiam fidelissime collaborando. De quibus quid quantumve ad monasterii nostri et ecclesiae fabricam larga manu saepe contulerint singillatim exprimere prolixitatem vitantes superfluum judicamus: cum et in aliis benefactorum nostrorum libris et registris haec omnia plenius contineantur. Perfectum est ergo templum Dei ecclesia nostra in Windesem ante anni terminum, habens in longitudine cubitos quadraginta quatuor, in latitudine cubitos decem et septem, in altitudine murorum a pavimento et supra cubitos pene quindecim: cujus testudo semirotunda de asseribus facta est vulgariter dictis wagenschot. Altaria etiam

tria in ipsa ecclesia constituta sunt. Summum altare quod nunc est beatae virginis in medio ecclesiae contra januam nunc chori ad orientem positum fuerat; duo alia extra cancellos ubi pro tunc laici et familiares nostri stare consueverunt: quartum in sacristia, quae etiam domus erat capituli nunc autem cella procuratoris.

Ab altari illo summo usque ad cancellos hodiernos chorus erat conventus: ubi circa utrumque parietem descendentibus stallis et fratrum sedibus chorus contra chorum divina persolvebant. Extranei autem et mulieres divinorum tempore in abside occidenti domicilio ecclesiae appodiato, separatim stare consueverunt. Porro ambitus circa ecclesiam sexàginta pene sex cubitos habuit in longitudine: et viginti octo pene in latitudine. Domus autem illae tres in circuitu ambitus constructae equalis longitudinis erant cum ipso ambitu, quarum latitudo octo pene erat cubitorum, et altitudo murorum earum vix ad cubitum unum ultra primum solarium earum se extendebat [1]). Refectorium vero quod nunc capella beatae virginis seu omnium angelorum denique et ipsum braxatorium in sua ipsa hodie permanent quantitate.

H. 12 heeft tot titel: „Quod obtenta ab episcopo Trajectensi licentia ecclesiam et alia loca in Windesem consecrandi sex fratres nostri primitivi missi sunt in Emsteyn."

Het begin komt overeen met de gedrukte uitgave van af: „Ecclesia igitur. . . ." bl. 48, tot: „ad liquidum nequeunt apprehendi" op bl. 50 [2]). Dan volgt deze

---

1) Er staat eigenlijk *Extendebant.*

2) Eigenlijk is nog aan de woorden van bl. 49: „ducentorum florenorum in valore", toegevoegd: „nec non et bona sua prope Ulzem centum florenorum in valore." Maar daar deze woorden ook in de

merkwaardige zinsnede: „Principalem denique magistri Gerardi magni intentionem in memoriam revocantes, quod novum ordinis canonicorum regularium monasterium decreverat instituere juxta modum et formam quibus devotissimum patrem dominum Johannem Ruysbroeck cum suis dilectis fratribus incedere vivere viderat et conversari: et nullum ejusdem ordinis monasterium in his nostris partibus et in omni circa regione in debita regulari observantia claustralique disciplina vivere sine proprio aperte cognoscebant, placuit omnibus ut fratres in Windesem primo pariter investiendi monasterium ejusdem ordinis in Emsteyn quod prima celibis vitae sua rudimenta a patribus Viridis-vallis jam pridem susceperat, quantocius visitarent: ad omnia et singula totius religionis caerimonialia, exercitia exteriora et ordinis instituta ad unguem cognoscenda et effectui mancipanda." Dan gaat het verhaal eenstemmig met de uitgave voort; alleen ontbreken de woorden van bl. 51 „et sicut a patribus in Viridi-valle unde originem traxerunt ipsi didicerunt," terwijl wij nog op het einde de volgende zinsnede ontmoeten: „Matura deinde praehabita deliberatione ab omnibus est decretum ut in crastino sancti Galli confessoris proxime tunc futuro suffraganeus domini Trajectensis ecclesiam in Windesem altaria et cimeteria consecraret: et sex fratres nostri primitivi habitum sanctae religionis tunc etiam acceptarent: ac interim omnia ad eundem diem festum necessaria ipsi tempestive procurarent."

H. 13 heeft hetzelfde opschrift en denzelfden tekst

---

handschriften van Utrecht, 's Hage en Leuven voorkomen, vormen zij geen variant tusschen de twee redacties der kronijk. Het is echter opmerkelijk dat die zinsnede ook in den codex van Nieuwlicht ontbreekt.

als hoofdstuk 12 der uitgave, echter staat er in plaats van: „frequenter enarravit" (bl. 56): „me praesente frequenter enarravit;" ook heeft ons handschrift op het einde nog den volgenden volzin: „Miserunt interea quosdam de suis ad reverendum in Christo patrem dominum Hubertum Yppusensem episcopum domini Trajectensis episcopi suffraganeum humiliter depraecantes: ut amore Dei ad ecclesiae in Windesem dedicationem et fratrum primitivorum investitionem in termino praefinito venire dignaretur. Qui justis eorum petitionibus continuo acquiescens: ad hoc promptissimum se exhibuit."

De Hoofdstukken 14, 15 en 16 van ons handschrift stemmen, op eenige onbelangrijke varianten na, geheel overeen met de hoofdstukken 13, 14 en 15 der uitgave.

Hetzelfde is het geval met H. 17 van het handschrift ten opzichte van H. 16 der uitgave, maar de bevestiging van prior Wernerus door den bisschop wordt eenigszins uitvoeriger verhaald: „Electione igitur legitime celebrata et in publicum pronunciata, dictum fratrem Wernerum plurimum renitentem, eo quod licet vir bonus esset et zelosus, valde tamen erat scrupulosus: ad dominum Florentium episcopum Trajectensem pro sua confirmatione decreverunt transmittendum. Reverendus ergo pater dominus Florentius episcopus decretum electionis assumens, diligenterque examinans, et ipsum canonice electum considerans, juris ordinem servare volens: trinas proclamationes ternis in terminis ab invicem distantibus tam de persona electa quam etiam de electionis forma publice fieri mandavit. Quibus debite servatis, et iterum coram se reproductis, cum nullus reperiretur opponens et contradicens, personaque electa satis idonea appareret, dictum fratrem Wernerum Kempkamp in priorem monasterii in Windesem auctoritate sua ordinaria confirmandum duxit

et confirmavit, ac praefatum in Windesem monasterium omnes fratres ejus laicos familiares et inhabitantes eidem in animam suam regendos et custodiendos commisit: praestita sibi primum ut assolet manuali obedientia debita et consueta; confirmatione hujusmodi litterarie accepta revertentes, venerabilem patrem Wernerum priorem tunc primum in Windesem in ecclesiam introducentes, continuo in sedem suam intronisaverunt adhibitis solemnitatibus ad id consuetis; ac deinde in domum capituli ipsum deducentes manualem eidem obedientiam secundum regulam beati Augustini et constitutiones monasterii factas et faciendas singillatim viva voce promiserunt."

H. 18 stemt met hoofdstuk 17 der uitgave overeen, maar na de woorden „retinere deberent" van bl. 27 staat de zinsnede: „Ad hoc inquit primordialiter a magistro Gerardo ac deinde a ceteris patribus devotis sumus instituti, ut omnes utriusque sexus devotae personae totius provinciae in cunctis necessitatibus suis ad nos secure confugientes: consilium auxilium et favorem, atque contra omnes suos adversarios in oportunitatibus in tribulatione, defensionis suae praesidium continue debeant invenire; quia ad hoc ipsum opus perficiendum nos in Windesem primitivi investiti sumus et professi; id ipsum etiam posteris nostris super omnia strictissime commendandum."

De laatste zinsnede der uitgave „Discretus etiam..." wordt in dit hoofdstuk van ons handschrift gemist.

H. 19 van het handschrift heeft den volgenden titel en tekst:

De certis agris hortis et pratis monasterio in Windesem suo tempore acquisitis; et de officii prioratus sui resignatione.

Temporibus venerabilis patris Werneri prioris discretus vir Goeswinus Tyacen civis Zwollensis secularis adhuc existens dedit monasterio in Windesem octo cum dimidio terrae jugera simpliciter et pure propter Deum in animae suae suorumque progenitorum salutem, a suis parentibus haeriditario jure ad se devoluta; tradens ea realiter et legaliter venerabili viro Wernero in Windesem praesenti, et in sui et conventus utilitatem ea gratanter acceptanti: cum stramine de terra suscepto et sibi tradito legitime effestucando. Quae in Windesem coram notario acta fuerunt, praesentibus ibidem viris discretis dominis Johanne Wael priore in Zwollis, magistro Florentio Radewini, Henrico Voppenis de Gouda presbyteris: et Arnoldo Bisscopp laico, testibus ad praemissa. Goeswinus iste vir prudens magnus et potens de melioribus oppidi Zwollensis mundum relinquens in domo domini Florentii in Daventria aliquam diu conversatus, post annos tres hujusmodi donationis suae, habitum sanctae religionis in Windesem investitus suscepit: ac non multo post procurator ejusdem monasterii factus, fidelis fuit temporalium rerum dispensator, grandis auctoritatis et multae prudentiae. His etiam temporibus duo viri providi et discreti, Arnoldus Goedekim et Albertus Nabuer cum suis conjugibus dederunt monasterio nostro in Windesem bona sua hereditaria in Hardenberch Mesing dicta, cum omnibus agris hortis, pascuis, aquis, viminibus, viis et proventibus: perpetuis temporibus possidendi. Deo igitur et hominibus dilectus pater Wernerus primus prior in Windesem vir bonus et humilis, prudens, fervidus et devotus, ac valde scrupulosus: cernens plurima in diversis locis erigi et fundari debere monasteria, utilibus in religione personis per ipsum debite instituenda, clericorum etiam devotorum congregationes, beginariaque sororum, in

civitatibus oppidis et villis per totam regionem paulatim valde multiplicari: quorum omnium ipse post haec pater principalis consolator ac defensor esse bebuit, qui locum regiminis in Windesem ad hoc ex primaria sui institutione suscepit, cernens inquam praemissa omnia cotidie perficere: clericosque et laicos ac vrigines devotas loca refugii, congregationes et monasteria jam in multitudine copiosa expetere incepisse animique sui pusillanimitatem, conscientiae scrupulum perplexitatem et remorsum, et cor suum timoratum satis et pavidum ad tantam sui latitudinem extendere se non posse, magisque sub onere sibi importabili merito praegravari: pluribus institit precibus ab hujusmodi onere humeros suos deprimente misericorditer liberari. Ad tempus inquit curam regiminis hujus ad precum vestrarum instantiam coactus fui recipere: donec de meliori et magis idoneo huic solemnissimo loco salubrius posset provideri. Nunc autem videtis prae oculis fratrem, cujus laus a magistro Gerardo magno prophetiae spiritu pleno tanto laudata est praeconio, cujus vita et conversatio, prudentia et magnanimitas profunda, licet humilitate et verecundia adumbratae, per omnia correspondent. Hujusmodi verbis persuasoriis et etiam depraecatoriis humilis ac devotus pater Wernerus domini Florentii Radewini, et fratrum suorum animos flexit ad misericordiam: ut tandem aliquando in ejus consentirent resignationem. Postquam ergo monasterium in Windesem in vera humilitate, morum probitate, vestimentorum simplicitate, et omnium utensilium suorum aedificiorumque abjecta curiositate, per annos tres et paulo plus laudabiliter et strenue rexisset: causis tamen ex praemissis, et quia non solum ipse sed etiam sui amicissimi aperte consideraverunt dictum in Windesem monasterium multo amplius in temporalibus et spiritualibus ejus

bonis posse imo debere proficere sub priore qui temporalium et spiritualium rerum foret experientior idcirco conventu suo in Windesem in domum capituli oportuno tempore convocato, domino Florentio Radewini et aliis devotis patribus praesentibus: officium prioratus sui libere et sponte bona et bene deliberata voluntate resignavit ad manus sui conventus praesentis et hujusmodi resignationem ad se recipientis. Eo igitur et longo post tempore dominus Florentius et alii patres domus suae a privatis et communibus tractatibus fratrum nostrorum in Windesem nullatenus excludebantur: sed ad omnia secretissima eorum consilia cum praesentes erant tanquam in propriis domibus suis libentissime suscipiebantur. Communi autem omnium decreto certus deinde constitutus est dies electionis prioris novi in Windesem: et ita conventus ille patrum et fratrum nostrorum solutus est.

H. 20 van het handschrift draagt den titel: „De electione fratris Johannis Vos de Huesden in secundum priorem monasterii in Windesem et de ejus confirmatione." Op eenige onbelangrijke varianten na stemt het overeen met het verhaal van H. 18 der uitgave van af de woorden „Anno igitur..." op bl. 76 tot aan het slot.

Hetzelfde is het geval met de hoofdstukken 21—26 van het handschrift ten opzichte der hoofdstukken 19—24 der uitgave.

In H. 23 van het handschrift, dat parallel loopt met H. 21 der uitgave ontbreken echter de woorden van bl. 87 „per annos plus quam septuaginta" en de woorden van bl. 88: „Quidam etiam minores . . . quibusdam." Van meer belang is de variant in de tijdsopgave. Geeft de uitgave op bl. 89 te lezen: „A prima igitur monasterii nostri fundatione usque in praesens,

per annos plusquam septuaginta sex, semper de propriis fratribus conventualibus, non de alienis capituli nostri monasteriis priores habuimus", het handschrift zegt: „per annos plusquam septuaginta."

H. 27 heeft denzelfden titel als H. 25 der uitgave. De eerste zinsneden verschillen vrij aanmerkelijk:

„Ordinarius officii divini cum in diversis ordinis nostri monasteriis, sicut et in singulis mundi episcopatibus varius sit et distinctus, eo quod ordinis nostri monasteria ecclesias suas cathedrales in horis canonicis comuniter imitantur: idcirco patres nostri de licentia domini Florentii Trajectensis episcopi, ordinarium ecclesiae Trajectensis primum ad se receperunt. Deinde anno gratiae millesimo tricentesimo nonagesimo quinto primum in Windesem generale capitulum quatuor tantum monasteriorum a sede apostolica in certis passibus ordinarii Trajectensis immutationem obtinuit cum aliis privilegiis sibi necessariis maxime in historiis quibusdam assumendis et aliis resecandis: secundum quod devotioni et religioni eorum conveniret. Item idem papa Bonifacius nonus confirmavit generale capitulum singulis annis in Windesem celebrandum, cui omnes priores et conventus tenentur obedire: et quod nullus potest appellare nisi ad generale capitulum vel priorem superiorem. Item quod omnia monasteria capitulo subjecta eumdem servent ordinarium; et plura his similia in bulla sua conscripta."

Eenige minder belangrijke varianten gaan wij kortheidshalve voorbij.

H. 28, dat denzelfden titel heeft als H. 26 der uitgave, komt met enkele onbeduidende varianten daarmede overeen tot aan de woorden „salvi erimus" van bl. 106. Na deze woorden begint in ons handschrift.

C. 29. De libris quos patres nostri pro divinis et libraria conscripserunt.

Seniores nostri nunquam tempus sine notabili utilitate, corporali labore, interna devotione, seu divina contempplatione vacuum abire permiserunt; quia non obstantibus quibuscumque magnis multisque laboribus externis jam praedictis, internisque vacationibus, tantum studii novis libris conscribendis impenderunt: ut pro choro et divinis omnes libros correquisitos suis ipsi manibus conscriberent. Octo enim missalia magna, duo lectionaria, hyemale et estivale, sex magna gradualia, duodecim antyphonaria, sex psalteria majora, capitulare, martirologium et manuale, omnia in fractura seu magna rotunda scriptura, cum bonis notis quadratis et paucis havenatis, bene virgulatis emendatis et punctuatis pro divinis dumtaxat officiis: fratres nostri de wyndesem capitulo vicesimo secundo superius expressi, cum clericis devotis secum tunc commanentibus manibus propriis conscripserunt. C. Hec autem divini officii volumina tanta semper et ubique mundicia custodierunt et nobis custodienda mandaverunt, ut cum divina ex eis officia per annos viginti, triginta aut quadraginta conventualiter cotidie fuissent servata: adhuc tamen sine macula, immundicia et nigredine, sicut nova et recentia vendi possent et comparari. C. Pro libraria autem fratres nostri quot et quantos libros magnos et parvos brevi tempore vite sue cum clericis et conversis in optima littera conscripserunt, quis enarrabit? Ad comprobanda ergo priorum fratrum nostrorum maximam scripturarum sanctarum diligentiam: aliqua saltem e pluribus nostre interim memorie occurrentia in medium proferamus. Et primo de libris patris nostri augustini: videlicet augustinum de civitate dei, de trinitate, super iohannem, de verbis domini, super genesin ad litteram, super genesin contra

manicheos, tres quinquagenas ejus magnas super psalterium; confessiones ejus, epistolare ejus majus, epistolare minus, contra faustum, contra maximinum, contra fortunatum, contra donatistas, sermones ejus per circulum anni, et ad fratres de heremo; super canonicam iohannis, de doctrina christiana, de consensu evangelistarum, de baptismo parvulorum, de decem cordis, super apocalipsim, et alios libros et tractatus ejus quam plures: que longum est enarrare per singula. C. Gregorium super job in tribus moralium voluminibus; super ezechielem, super cantica: homelias ejus, dyalogum, registrum et pastoralia. C. Ambrosium in exameron, de officiis, de virginitate, super beati immaculati, epistolare ejus: et alios plures tractatus ejus. C. Iheronimum super ysaiam, super iheremiam, super ezechielem, danielem, super duodecim prophetas minores; super matheum, contra iovinianum, epistolare ejus ad viros, epistolare ad feminas; regulam, vitam et obitum ejus. C. Bernardum super cantica, super qui habitat, super missus est: de consideratione, de praecepto et dispensatione, de diligendo deo, de diversis, apologeticum ejus, meditationes: sermones hyemales, sermones estivales, vitam et epistolare ejus. Sermones guerrici abbatis: in festis principalioribus. C. Crisostomum super matheum opus perfectum, et opus ejus imperfectum, de reparatione lapsi; omelias ejus super ad hebreos, super iohannem, et quod nemo leditur nisi a seipso. C. Originem super cantica. Hilarium super matheum. Prosperum de vita contempplativa. Collationes patrum. Instituta patrum. Vitas patrum. Epistolare cypriani episcopi et martiris. Sermones leonis pape: epistolare ejus. Sermones eusebii arelatensis.. Sermones eusebii emisseni. Ecclesiasticam historiam. Scolasticam historiam. C. Bedam super cantica: et de tabernaculo federis.

Omelias et sermones de tempore hyemali: et de sanctis per annum in magnis voluminibus. C. Hugonem de archa noe, de arca animae, de sacramentis, commentum ejus super regulam augustini. Richardum super cantica, super apocalipsim, de trinitate: de minori et majori contempplatione. Hugonem super ecclesiasten. C. Dyonisium de divinis nominibus. Ysidorum de summo bono. Thomam de eterna beatitudine. Gesta salvatoris. Speculum beate virginis. Speculum virginum. Bonaventuram in vitam francisci. Vitam martini, anthonii et hylarionis, et aliorum; in magno volumine. De itineribus eternitatis. De triplici via. Basilium et franciscum petrarcham: de vita solitaria. C. Enchiridion augustini; ad comitem bonifacium, ad probum: soliloquium ejus, de spiritu et littera, de diversis, Augustinum super epistolam ad galathas, super sermonem domini in monte; retractationes ejus. C. Catholicon. Horologium eterne sapientie. Profectus religiosorum: et speculum monachorum. Passionalia duo aut tria magna. Tractatus et epistolas magistri gerardi magni. C. Istos et multo plures libros in wyndesim vidimus a patribus et fratribus nostris in wyndesem in bono pergameno, optima littera, in fractura, rotunda vel brevitura conscriptos: bene punctuatos, et pro majori parte ad legendum in refectorio debite accentuatos et ligatos. Ex quibus omnibus et singulis maximum primi fervoris eorum zelum et amorem fratrum nostrorum possumus advertere; eo quod pro gloria dei et fratrum suorum utilitate et salute, capituli nostri summa provectione, tantum corporum suorum fatigationem et laborem subire: lucrum deputabant. C. Nos ergo de negligentia et tepore [1]) temporum horum non

---

1) Vergelijk de Navolging B. I H. 18: „Och teporis et negligentiae status nostri, quod tam cito declinamus a pristino fervore"

immerito arguimur hodie, quod in labores patrum nostrorum introeuntes, non solum quid adjicere: ymo et saluti nostre utilia, quae in sacris codicibus nobis imitanda reliquerunt, vix aliquando legere et exercere velimus et sufficiamus.

H. 30 heeft denzelfden titel en tekst als H. 27 der uitgave, maar achter de woorden van bl. 109: „frater Jacobus Wael de Trajecto" volgt: „et Stephanus Wael frater ejus carnalis; ultimi omnium quos pater noster Johannes Heusden investivit in Windesem fuerunt frater Ludolphus Bartoldi de Campis et frater Tricus Wilhelmi de Daventria, anno Domini 1424. E quibus frater noster Stephanus Wael non in Windesem sed in Valle-pacis prope Trajectum fecit professionem: ne avaritiae argueremur, qui duos fratres carnales propter abundantiam bonorum temporalium in uno reciperemus monasterio. Frater Ludolphus et frater Tricus professionem suam non patri Johanni qui jam tunc obierat: sed patri Wilhelmo Vornken, suo fecerunt successori."

H. 31 heeft hetzelfde opschrift als H. 28 der uitgave. In het handschrift ontbreken de woorden van bl. 112: „de quorum bonis temporalibus chorus noster in Windesem noscitur aedificatus." Evenzeer ontbreekt de zinsnede van bl. 113: „quorum ultimus continue jacet in choro nostro super formam, omnibus libris monasterii nostri pene major et pretiosior." In plaats der laatste woorden van bl. 114, over Andreas Petri staat enkel: „et in omni fratrum privato colloquio culpam suam dicens et cognoscens." De rest stemt op eenige woorden na overeen.

H. 32 is bijna geheel hetzelfde als H. 29 der uitgave maar heeft nog op het einde: „His ita non infructuose de moribus et sancta conversatione patrum et fratrum nostrorum conversorum quoque et laicorum in generali

per digressionem praemissis: ad rei ordinem, monasterii nostri constructionem et sanctorum ipsius consecrationem enarrando redeamus."

De beide volgende hoofdstukken van ons handschrift hebben een geheel andere redactie als de parallele plaatsen der uitgave; alles wordt veel meer in bijzonderheden beschreven.

C. 33. De aedificatione chori, quatuor novorum altarium, dormitorii orientalis et elevatione dormitorii occidentalis.

Magnus pater noster Johannes de Heusden monasterii nostri ordinis et capituli promotor fidelissimus et omnium Deum timentium ad se confugientium susceptor benignissimus: cernens templum Dei et ecclesiam primam in Windesem cum domibus in quadrum sibi conjunctis, in temporis augustia anni unius constructa, multitudinem fratrum clericorum conversorum et laicorum, in sancta vita et conversatione religiosa Domino Deo in futurum ibidem militaturam nequaquam posse capere propter locorum angustiam, de consilio domini Florentii rectoris in Daventria et sui conventus, primum omnium chorum novum et consequenter fratrum habitacula plura construere erigere et exaltare: mature deliberavit. Diligenti ergo omnium ibidem de his intelligentium inquisitione facta, ac provida fratrum et amicorum suorum deliberatione praehabita, chori tandem nostri novi fundamenta in longum et latum juxta formam et dispositionem sibi congruam ut hodie datur cernere tunc primum conjecit: muros ejus per circuitum in altitudine proportionata faciens consurgere, tribus fenestris vitreis contra stalla fratrum versus septemtrionem duplicatis, duobus in sanctuario ad orientem triplicatis, et quatuor minoribus ad austrum in summitate optime dispositis in muro perfectis: lignea

testudine in semirotundum facta de asseribus vulgariter dictis wagenscot, et tecto petrino cuncta cooperiens. Orientale dormitorium superius cum cellis, inferius pro sacristia domo capituli, cella prioris et ceteris similibus aptissime distinguens: pavimentum ejus bassum ut pomerium choro et ecclesiae ambitibus et cimiteriis fecit coaequari. Absidem quoque domus mediae ex integro deponens, novum a fundamento parietem loco ejus levavit in altitudinem murorum domus orientalis cum alio pariete e regione sibi conjuncto: qui ultra primum solarium ad unum vix cubitum fuerat elevatus.

His ita gestis: pater noster et fratres de licentia domini Frederici Trajectensis episcopi quatuor altaria jam pridem consecrata de locis suis in alia loca pro tunc sibi convenientia transtulerunt, consecratione sua salva permanente, et tabulis altarium proprio stipite non amotis: sed tantum truncis eorum cementariorum artificio circa terram desecatis. Altare namque beatae Mariae virginis quod in medio ecclesiae ante chori nunc januam erat collocatum, ad latus ecclesiae superius versus septentrionem, altare sanctorum Johannis Baptistae et evangelistae in ecclesiae medio ad plagam australem: altare sanctarum virginum in fine ecclesiae intra cancellos ad plagam borealem, altare quoque doctorum de cella nunc procuratoris in domum capituli cum laetitia transtulerunt: ubi usque hodie fixa cognoscuntur.

Construxerunt autem et alia de novo altaria quatuor: altare summum in chori sanctuario: altare sanctae crucis in loco ecclesiae superiori ad austrum e regione altaris beatae virginis, altare martyrum in medio ecclesiae ad boream ex opposito altaris sanctorum Johannis et Johannis: altare confessorum in fine ecclesiae contra altare virginum.

Fenestras duas vitreas in domicilio inter chorum et ecclesiam alte protensas cum muro inter eas medio pariter deponentes, earumque latera exteriora in altum ad ecclesiae testudinem pene desecantes, superius in modum arcus semicirculi conjunxerunt: magno aeris spatio in muro domicilii vacuo remanente, ut sonus melodiae in choro canentium et vocum repercussio, resonansque echo: foris in ecclesia perfectius audiatur. Ad summum altare lapide magno contectum, ab orientali muro parumper abstractum, a sanctuarii pavimento lapidibus vitreatis in morem rutarum constrato gradibus duobus de sectis lapidibus ascenditur, sicut a medio chori ad ipsum sanctuarium: in dextero latere ostium habens ad armarium, et in vicino presbiterium, et in descensu ad chorum ostium ad dormitorium: seu ad communem fratrum ambitum. Duplex autem ostium in medio domicilii inter chorum et ecclesiam, valvis superius cancellatis: chori prestat introitum et exitum in ecclesiam. Quibus rite peractis, ad horum consecrationem paulatim se praeparantes: diem quo haec fierent sibi statuerunt.

C. 34. De consecratione chori in Windesem: quatuor altarium et transitus circa chorum: et de stallis fratrum et ornatu ecclesiae.

Anno gratiae millesimo tricentesimo nonagesimo nono decimo kalendas novembris venerabilis pater dominus Hubertus Yppusensis episcopus, reverendi patris domini Frederici de Blanckenhem Trajectensis episcopus suffraganeus, et in pontificalibus vicarius, jam secundo per Johannem de Heusden priorem nostrum accersitus venit in Windesem: et paramentis suis pontificalibus die constituto indutus cum ministris sibi deputatis, ad chorum processit, et cum universis ibidem praesentibus flexis poplitibus: inter litanias et sanc-

torum invocationes spiritus sancti gratiam sibi adesse postulavit. Deinde ad chori dedicationem procedens, ecclesiastico more ipsum benedixit, dedicavit et consecravit, similiter et partem ambitus nostri circa chorum a dormitorio usque ad ecclesiam: ubi nunc corpora fratrum nostrorum defunctorum in pulvere requiescunt. Chorum ergo et altare summum consecravit in honorem sanctae et individuae Trinitatis, beatae et gloriosae virginis Mariae et omnium Christi apostolorum: altare sanctae crucis in ejus honorem, altare martyrum in honorem sanctorum Stephani Laurentii et Vicentii: et altare confessorum in honorem sanctorum Martini et Nicolai pontificum. Consecratione autem omnium jam peracta, dictus suffraganeus concessit omnibus contritis et confessis qui hujusmodi consecrationis officio interfuerunt et qui in certis festivitatibus in littera sua expressis ecclesiam in Windesem visitaverint, aut cimiterium circumierint, collationem audierint seu adjutrices manus ei porrexerint, quadraginta dies indulgentiarum: totiens quotiens ista perfecerint. Quae omnia et singula praemissa reverendus pater dominus Fredericus Trajectensis episcopus confirmando, in dictis festivitatibus et operibus praefatis, etiam quadraginta dies indulgentiarum adjecit; ut in litteris desuper confectis plenius continetur. Diem ergo illum omnes inhabitantes in gaudio spirituali et cordis laetitia devote peregerunt, virique et feminae de diversis locis in abundantia tunc illic congregati, septa monasterii nostri propter chori dedicationem tota die introgressi; ut in aliis ordinibus etiam reformatis semper moris est tunc temporis per chorum et ecclesiam, claustrum et officinas, dempto dormitorio ubique circuibant, ingenti cordis tripudio exultantes in Domino; qui tam sanctae congregationis angelicos viros laudabilem eorum conversationem et chori dedicationem felicibus oculorum luminibus aspi-

cere, et pontificali benedictione, tantisque peccatorum indulgentiis corroborari meruissent. Fratres enim nostri hanc diem solemnissime celebraverunt, Deo creatori suo gratias agentes permaximas, qui locum suum in Windesem ad hoc ab aeterno praeelegit: ut esset locus orationis et obsecrationis nomini ejus usque in saeculum, quem Deus de caelo semper praesens respicit: et gloriosa sua praesentia cum angelis sanctis honorare visitare et perpetue inhabitare dignatur. In quem nos filii ejus devotissimi tamquam in ipsum coelum quotidie introire, et cantica Davidica dulci melodia cordibus accensi, in Dei praesentia devote personare: eumque quotidie suavi inspiramine nos intus alloquente, nobisque respondente per verba melliflua, spiritus sancti gratia divinitus inspirata, nostri cordis auribus diligenter auscultare merito debemus. Devotus itaque pater noster Johannes de Heusden diligens quae Dei sunt: pro decore domus ejus tabulam pulcherrimam cum alis duabus intus deauratam, Christi crucifixi, beatae Mariae virginis, Johannis evangelistae, apostolorumque duodecim colocatas imagines singulas cum tabernaculis varie depictas ab intra continentem, in alis autem exterius, anuntiationis beatae Virginis, Christi nativitatis, agoniaeque suae in monte Oliveti et trium apostolorum illorum imagines in rubeo spatio stellato variis coloribus ornate depictas aperte continentem. [1]) In cujus tabulae lateribus, magna duo sunt vexilla, Christi resurrectionem in uno, beatae Virginis et sancti Augustini patronorum nostrorum in alio ab utraque parte depictas imagines ostendentia: singula suis stipitibus rubricatisque crucibus superpositis appendentia. In cujus tabulae medio parumper elevato

1) Hier heeft de copiist, blijkbaar een paar woorden, b. v. *pingi fecit* overgeslagen.

imago cruxifixi cernitur erecta. Retro in ecclesia in muris altarium singulorum contra faciem celebrantis calce dealbatis, patronorum imagines altarium singulorum, nigris cum carbonibus fecerat depingi: satis decenter quantum in tali materia potuit decoratas. Super altare tamen beatae Virginis imaginem ejus ligneam formose excisam in medio levavit; quae nunc in ejus capella in boreali parte ambitus parieti est appodiata. Imaginem etiam crucifixi quae nunc stat in domo capituli: super chori ostium et ecclesiae interstitium de superiori concavo fecit appendi. Sedes etiam et stalla fratrum choralium cum suis reclinatoriis et capitum velamentis de lignis quercinis bene levigatis, in forma bona et dispositione debita sine omni curiositate, plane et simpliciter factas contra se invicem ad chori parietes pertinenter constituit: tribus tantum sedibus in singulis lateribus in fine pro praelatis ex transverso collocatis. Domos itaque nuper edificatas per fratres suos paulatim fecit inhabitare: ut fructus laborum suorum in commodis quietissimis pedetemptim degustarent. Deinde per annos quatuor continuos a novis structuris aedificandis abstinuit, ne fratres sui nimiis laboribus gravarentur: et futurorum aedificiorum impendia per fidelium eleemosinas interim aggregarentur."

H. 35 komt op enkele woorden na overeen met H. 31 der uitgave.

De volgende hoofdstukken verschillen zooveel dat wij ze geheel moeten opnemen.

C. 36. De aedificatione refectorii, coquinae, portae, domus agriculturae: et murorum per circuitum monasterii in Windesem.

Anno incarnationis dominicae millesimo quadringentesimo quinto venerabilis pater noster Johannes de Huesden de consilio conventus sui domum australem

in Windesem orientali et mediae correspondentem latam fortem et profundam cum cellario bono subterraneo per totam ejus longitudinem de lapidibus et lignis quercinis aedificavit. Cellarium pro panibus et cervisia caseis et butiro ceterisque similibus pro conventu conservandis permanet deputatum: cum de lapidibus et cemento sit optime testudinatum. Super cellarium, refectorium est conversorum et locus rasurae; dehinc fratrum refectorium et commune calefactorium, et ad orientem decedentium infirmitorium; et super ista omnia in tribus domibus contiguis fratrum conventualium in quadrum dormitorium viginti quinque cellarum. Eodem tempore domum fecit lapideam a refectorio modicum distantem pro communi coquina; et infirmorum refectorium parte ex una, et ex altera parte refectorium laicorum, faciens parvum transitum circa refectoria: ut a cellario et coquina tam fratribus quam hospitibus cibus et potus sub tecto ministraretur. Quibus consummatis et bene dispositis, antiquum refectorium et domos illi contiguas continuo deserentes; fratres conventuales conversi et laici in nova refectoria quibus nunc singuli utuntur, ad reficiendum se transtulerunt. Et coci cum suis paramentis, ad novam coquinam bonam habentem puteum et parvum cellarium: similiter se dederunt. Deinde magnus pater noster praefatus murum lapideum retro ecclesiam et pomerium olim inchoatum, magnis sumptibus et laboribus fratrum suorum conventualium, lapidibus de Hattem transvectis, per monasterii circuitum circum duxit; agriculturae domum, machalia et hortum olerum quae extra septa tunc erant, intra murum concludens. Antiquam etiam agriculturae domum in loco stantem arborum quercinarum cum suis deponens condependentiis: novam istam visibilem longam satis et latam pro pecoribus et triturantibus et laicorum habitaculis

supra septa muri antiqui apte satis construxit. Nemusque arboribus allatis de Raelten ad certam distantiam ab invicem plantavit: in domorum altitudinem quercinos ramos extendens. Portam destructa veteri novam in fine muri circa comunitatem de Windesem pro introitu monasterii et eleomosinis pauperibus erogandis hospitibusque intromittendis pertinenter erexit: feminarum devotarum ad se declinantium adjungens hospitiolum. Domum etiam lotoribus laneorum et lineorum cum suis utensilibus ad aquas prope murum satis apte construxit: porcorum domo cum suo spatio non longe ab ea collocato. Pomerium quoque fructiferum diversis arborum generibus consitum, per fratrem Wilhelmum Vornken, tunc primo professum intra dormitorium et praeterfluentes aquas amoeniter constituit.

Anno autem gratiae millesimo quadringentesimo tertiodecimo, octavo idus Maii, dominus Mathias Biduanensis episcopus reverendi patris domini Frederici de Blanckenhem Trajectensis episcopi suffraganeus, per patrem venerabilem Johannem de Heusden vocatus, indumentis pontificalibus insignitus: consecravit in Windesem die jam praefato armarium sive sacristiam, domum capituli, transitum ante domum capituli et transitum a refectorio usque ad ecclesiam in cellasque clericorum, videlicet a gradibus dormitorii per circuitum versus austrum et usque ad ostium transitus occidentalis et consequenter per cellas usque in cellam procuratoris: ostiis aut foraminibus de cella in cellam factis; ambo quoque viridaria, videlicet inter transitum seu dormitorium fratrum unum: et alium inter transitum laicorum, in quo nunc conversi et laici nostri sunt sepulti. Locus enim ab ostio refectorii fratrum per cellas quinque clericorum et unam procuratoris usque ad ecclesiam omnino est consecratus: ut cellis depositis, latus fieret transitus a refectorio ad chorum.

Hujusmodi igitur consecratione peracta: dies illa cum gaudio omnium inhabitantium fuit rite celebrata. Post haec dictus dominus Mathias suffraganeus ordinis Praedicatorum in crastinum se transtulit in montem sancti Iheronimi in Velua trans Yselam: ubi parvam ecclesiam altare et cimiterium ad orientem ejus tunc situm, pluribus presbyteris clericis et laicis nobisque praesentibus similiter consecravit. Sed quia decem florenos Renenses pro expensis et fatigis suis recipere recusavit, litteras consecrationis eorum etiam dare noluit, et cum indignatione magna recessit: eo quod summam pecuniae a se postulatam quia pauperes tunc erant omnino dare non poterant. Notarium ergo cum testibus qui tunc praesentes erant juridice requirentes, instrumentum consecrationis omnium praemissorum jam factae, sibi fieri instanter postulabant: et recipere meruerunt."

C. 37. De lapidibus, calce et asseribus pro nova ecclesia in Windesem construenda per fratrem Johannem Vos praeparatis.

Emeritae militiae senex et grandaevus pater noster venerabilis Johannes Vos de Huesden in occidua aetate constitutus, monasterii nostri in Windesem sitiens valde perfectum, ipsumque corpore debile totis viribus desiderans promovere: de parvitate et angustia ecclesiae nostrae in Windesem saepe fuit conquestus. Revolvebat quotidie animoque pertractabat, quod ecclesia nostra in Windesem et aliae quaedam domus transitui inferiori contiguae, bassae nimis essent, angustae et depressae: propter laicorum nostrorum familiarium et commensalium pluritatem, hospitum devotorum ad se confluentium multitudinem, et maxime propter generalis capituli nostri jam plurimum dilatati, personarum ordinis et aliorum ad id

concurrentium ingentem copiositatem. De quo cum senioribus domus suae saepe pertractans et eadem iterum atque iterum revocans in memoriam, omnium tandem concilio conclusum est et firmatum, quod materialia impensas et cetera necessaria in lapidibus lignis cementis aliisque similibus pro nova majori ecclesia a fundamentis erigenda, et domibus praemissis apte construendis, pro tanti nominis monasterio omnium modernae reformationis primo, successive procurarent: ad gloriam Dei, fratrum suorum et omnium hicinde ad se confluentium perpetuam commoditatem et salutem. Prior ergo noster praefatus tam sancti operis divini cultus maxime promotivi non segnis executor, difficile imo quasi impossibile judicavit copiam tantam lapidum ad hujusmodi structuram correquisitam de trans Yselam ex Hattem et aliis locis remotioribus continue convehere: quemadmodum jam factum in prioribus constat aedificiis. Placuit autem omnibus ut in proprio monasterii nostri fundo ad septentrionem ejus plagam foras in campo prope murum pomerii de terra argillosa hujusmodi lapides decoquerent: debiteque formarent. Magistro ergo talis artificii circa pascha anni millesimi quadringentesimi vicesimi quarti ad id conducto, fratribus et laicis nostris aliisque rogatis et conductis simul cooperantibus, agressi sunt opus incipere. Cumque jum plurimam lapidum multitudinem in una fornace pariter decoquendam, debite ut putabant formavissent, viderunt ipsos lapides ante fornacis impositionem destructos et periisse: eo, quod propter arenorum abundantium non satis pinguis erat terra illa argillosa ad novos exinde lapides decoquendos.

De consensu igitur haeredum et colonorum villae Windesemensis maximam bonorum lapidum multitudinem trecentorum quinquaqinta millium numero de

argillosa pingui et optima terra super ripam Yselae fluminis trans aggerem per fratrum nostrorum laicorum et mercenariorum laborem paraverunt: et in bona forma decoxerunt. Quos omnes aestate una in angulum pomerii ad borealem chori nostri plagam in magnum et bene tectum cumulum convehi fecerunt et congregari. Nec his contentus prior noster dilectus calcem etiam lapideam vivam de partibus Reni sibi navigio fecit apportari, trecentarum quinquaginta tunnarum, quam modica arenula atque tenuiter admixta in parte pomerii dictis lapidibus non remota, fossa humo coopertam: in tempus oportunum mandavit reponi.

Asseres etiam optimos vulgariter dictos wagenschot, sub numero millenario in alium pomerii locum fecit adunari. Sic trabes et postes et reliqua lignorum genera magis imputribilia, in quantitate non modica in angulo domus cespitum similiter congregavit.

Praemissis autem omnibus ecclesiae novae impendiis, et pro ceteris aedificiis de novo construendis pro bono principio sollicite procuratis in unumque recollectis, pater noster devotissimus frater Johannes Huesden, quia asmaticus erat valde et in pectoralibus constrictus, viribus corporis paulatim cepit deficere: et in anni ejusdem termino ad exitum appropinquare. Et quia novam hujusmodi templi Domini aedificationem in Windesem in vita sua perficere non valuit: ideoque successori suo impendiis praeparatis sicut David Salomoni, eam reliquit realiter efectualiterque consumandam. Et hic ergo finis est operum et aedificiorum per priorem nostrum Johannem de Huesden consumatorum: cujus vitam sanctam mores et virtutes in libro de viris illustribus utcumque digessimus.

Hoc solum nunc adjicientes, quod fratres suos quatuor puncta ante extrema sua diligentisime rogavit observanda, videlicet ut potum et cibaria in vasis

ligneis seu lapideis et nunquam in stamneis apponi sibi procurarent: et cum iter agerent equitare devitarent, et vestes peciatas seu bene attritas deferre non negarent: et carnes bulitas, nec veru assatas omnino manducarent.

C. 38. Quomodo frater Gerardus Naeltwic primo, et post eum frater Wilhelmus Vornken priores in Windesem sunt electi, et de structuris prioris et posterioris.

Viro igitur religioso fratre Johanne Huesden felicis memoriae priore humanis rebus exempto, frater Gerardus Naeltwic procurator noster dilectus per electionem canonicam in prioratu eidem successit: vir prudens et devotus, Deo plenus et timoratus. Qui in profunda cordis sui humilitate, in conscientia sua valde depressus, curam regiminis tanti monasterii et capituli omnino ferre non sustinens: reverentiam et honorem in hujusmodi prioratus officia sibi ut decuit exhibita, poenam potius et tormenta quam gloriam sentiens et honorem, anno dimidio nondum in officio ipso ad plenum expleto, levamen indulgentiae instantissimis suis precibus dari sibi poposcit: et tandem obtinuit. Quatuor autem prioribus ante generale capitulum in Windesem per ipsum convocatis, prioratus sui officium conventui resignavit, conventu nostro praesente et hujusmodi resignationem ad se recipiente: sed novi prioris electionem usque ad generale capitulum propter ejus reverentiam concorditer differente.

In quo quidem generali capitulo alius frater monasterii nostri professus, Wilhelmus Vornken de Trajecto, tunc prior in monte sanctae Agnetis, in locum praedecessoris canonice fuit electus: et factis proclamationibus cum non esset opponens ab eodem generali capitulo extemplo confirmatus. Hic primum in mo-

nasterio ordinis et capituli nostri in Leiderdorp prior ante per annum ac deinde in Monte sanctae Agnetis prope Zwollis per decem et novem annos etiam prior existens, praefata monasteria, in vera religione, regularique conversatione strenue gubernavit; et jam nunc postremo monasterium nostrum in Windesem ipsumque generale capitulum per annos viginti et novem in bona regulari observantia et in optima disciplina strictissime conservavit. Fuit enim vir valde prudens, multum zelosus, ingenio pollens et astutus, Deo divinisque rebus satis devotus: primum religionis fervorem et antiquum ordinis nostri rigorem in se et sibi subjectis exhibens et requirens. Qui cum dives esset in saeculo, omnes mundi divitias honores et delicias propter Christum contemnens, perfectam rerum paupertatem, omnium aedificiorum humilitatem, vestimentorum attritionem et vilitatem, ciborumque comestibilium persaepe insipiditatem in omnibus ubique praeelegit; et ea quae in religionis ingressu semel contempserat in praediorum et bonorum temporalium amplitudine, utensilium et librorum multitudine, et aedificiorum multorum magnitudine: iterum reassumere tamquam pestem et venenum omnino recusavit. Hinc est quod prior factus in Windesem et tantam lapidum et lignorum, asserumque et cementorum congestam cernens multitudinem, prae pavore spiritus aliquantulum expavit: et quo modo in usus alios sensim et per partes ea posset distrahere sedulo recogitabat.

Non enim in suis temporibus magnum aliquid aut notabile si tamen posset abesse intendebat in Windesem superaedificare, quum pro humilitatis custodia antiqua patrum aedificia in esse conservare et parvas quasdam domunculas ubi coegit necessitas de novo construere: supersufficere existimaret.

Longe etenim aliam quam prior noster Johannes de

Huesden et sui temporis seniores, de nova majori ecclesia in Windesem aedificanda conceperat animo considerationem. Ille enim latus in caritate et ad omnes homines extentus et dilatatus in salutem, templum Dei et servorum ejus habitacula ampliare concupivit; iste vero in se ipsum et ad suos dumtaxat reflexus, cunctarum rerum paupertatem, domorum et ecclesiae humilitatem, et aliqualem in cunctis penuriam et egestatem semper praetulit et praeamavit.

Varias igitur quotidie satagebat inquirere modos quibus lapidum illorum et lignorum aggeres in Windesem congestos sensim imminuere, et pedetemptim posset distrahere. Unde factum est, ut praefatos mille asseres vulgariter dictos Wagenschot in pomerio repositos propter gwerras imminentes inter dyocesim et Gelrenses papalis banni tempore, venumdari mandaret: et lapidum quaedam millia diversis monasteriis pro novis ecclesiis et ceteris aedificiis gratis contribueret. Laicorum hic refectorium parumper dilatavit; et murum monasterii in parte occidentali ad aliquarum longitudinem virgarum ipse consumavit; domum arundineam de lignis fabricatam pro reservandis cespitibus etiam reparavit: et murum lapideum per hortum coquorum similiter circumduxit. Videntes autem fratres nostri in Windesem conventuales, senioribus nostris e medio tunc sublatis, pia patrum suorum praedecessorum intentionem quam pro nova majori ecclesia et aliis domibus necessariis impensas multas ingenti cum labore studiose praeparaverant, per impendiorum praefatorum quotidianam distractionem omnimodis frustrari, male nimirum fuerunt exinde contenti; ideoque frequenter in conventualibus colloquiis et etiam in privatis cum ipso priore nostro Wilhelmo super his conferentes, humiliter rogaverunt instanterque petierunt ut animi sui rigorem paululum deposito si ad

novam ecclesiam in Windesem aedificandam induci se non sineret, vel saltem consentiret: ut domus nostrae occidentales et australes circa ambitum monasterii exteriorem pro suscipiendis hospitibus et ipsis reficiendis exinde possent aedificari. Qui fratrum suorum et maxime supprioris precibus importunis aliquando tandem devictus, benigne acquievit. Et ne lathomorum carpentariorumve tumultibus per nimium vexaretur, pro cenobiorum quorumdam visitatione ad exteras partes exiturus, fratri Jacobo Wael suppriori et fratri Gerardo Goch pro tunc procuratori vices suas delegavit: ut cum ceteris fratribus suis magis intelligentibus hujusmodi opus inchoarent. Procuratore autem praefato pro negotiis monasterii diu in Zelandia foris retardato: frater Johannes Busch in Windesem tunc sacrista unus de fratribus senioribus ibidem tunc praesentibus libri istius editor cum Hermanno cementario fratre nostro donato, hujusmodi suscepit opus celerius inchoandum.

C. 39. Quod domum occidentalem et australem circa ambitum inferiorem aedificavit, ecclesiam dilatavit, altaria construxit, et ea cum ceteris consecrari procuravit.

Anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo quinto post octavas Trinitatis per aestatem tunc sequentem, muros domorum antiquarum modicarum et bassarum cum suis tectis et solariis primitus eversis, fundamenta modernarum domorum ad occidentem et ad austrum prope viridarium extremum in longitudine sua et latitudine ut usque hodie datur cernere per fratres nostros in Windesem jactata sunt et collocata, et usque ad bannas fenestrarum de dictis lapidibus eademaestate erecta et sublimata: sed hyeme superveniente ibidem a murando dimissa. Lathomi vero et cemen-

tarii lapides ostiorum et fenestrarum, domorum earumdem in hyeme praeparantes: ad debitam eos formam secundo complanarunt. Anno autem sequenti post festum cathedrae Petri, fratres nostri cum mercenariis hoc opus intermissum viriliter sunt agressi: omnesque parietes et ambitus interstitia cum tectis asserinis petris coopertis magnifice perfecerunt, cellarum intermedia hospitumque refectoria muris distinguentes: cunctosque parietes calce dealbantes.

Cum autem pater noster venerabilis Wilhelmus oculis conspexisset pluribusque referentibus frequenter audisset ecclesiam nostram in Windesem pro fratribus et conversis laicis et hospitibus praesertim in aestate, capitulique tempore nimis parvam existere: varias cepit perquirere dilatationis ejus materies formasque subtiles, quibus ipse conventui saepius desuper querulanti utcumque satisfaceret; et hospitum adventantium comoditatibus provideret. Hunc tandem modum dilatationis ecclesiae adinvenit. Ambitum ad australem ecclesiae nostrae plagam a fundamentis deponens, novum ibidem ambitum latum et altiorem cum multis fenestris vitreis depictis, in muro dispositis, sub tecto lapideo ab ecclesia descendente, levigatis asseribus pulchre testudinatum; ad audiendum divina superaedificavit. Magnum etiam in muro vacuum inter ecclesiam et ambitum propter cantus resonantiam et sacramentorum evidentiam, duobus in locis supra et infra altare confessorum per manus lathomorum incidi mandavit. In cujus opposito post ostium nunc ecclesiae, altare portabile ad modum magni altaris dispositum, in memoria viduarum praesertim Mariae Magdalenae apte satis constituit. Antiquum quoque refectorium cellario ejus deposito terraque repleto et interstitiis remotis ecclesiae pavimento ad regulam coaequavit, altare lapideum in orientali ejus plaga decenter construxit:

capellam beatae Mariae virginis ipsam vocari mandavit, quam cum jam dicto ambitu ecclesiae nostrae conjungens sedilibus ad parietes hinc inde dispositis: unum sibi contiguum oratorium esse perfecit.

Anno autem MCCCCXLIII, sexto kalendas Julii venerabilis pater dominus Johannes Corkagensis episcopus de ordine sancti Benedicti, reverendi in Christo patris domini Rodolphi de Dyepholt Trajectensis episcopi suffraganeus a patre Wilhelmo priore nostro accersitus altare jam praefatum in honorem beatae Mariae, sancti Michaelis et omnium angelorum rite consecravit. Et quia ambitus noster extremus ad austrum et occidentem, ultra antiquum ambitum et laicorum viridarium olim consecratus ad capellae latitudinem jam se palam extendit: extra cujus orientalem murum tunc ire consuevit, qui nunc intra murum ejus occidentalem liniariter paene pertransit, idcirco eumdem transitum nostrum extremum cum parte viridarii extra domum sibi vicina et dictae capellae pavimentum, propter processiones solemnes et funera illic sepelienda de novo consecravit: ipsa tamen capella cum suis parietibus inconsecrata permanente. Campanam quoque nostram in turri pendentem ad eam tunc conscendens similiter consecravit, vocans eam Mariam, cunctis Christi fidelibus ipsam pulsari audientibus, et flexis tunc genibus ter ave Maria dicentibus, toties quoties id fecerint: quadraginta dies indulgentiarum concedens.

Omnis ergo monasterii nostri in Windesem dedicatio, et omnium sanctorum locorum ipsius consecratio: vicibus his quatuor cognoscitur consumata. Prima ipsius ecclesiae, quatuor altarium, cimeterii exterioris et ambitus inferioris: secunda, chori nostri et aliorum quatuor altarium, et transitus ante chorum; tertia domus capituli, sacristiae, ambitus a lavatorio

et circa refectorium, per cellas clericorum usque ad ecclesiam, duorumque viridariorum fratrum videlicet et laicorum: quarta altaris in capella virginis Mariae, cunctorumque ceterorum jam supra positorum.

C. 40. De ornatu ecclesiae post monasterii consumationem.

Monasterium nostrum in Windesem cum omnibus aedificiis bonis atque perfectis per patrum nostrorum labores et ingentes sollicitudines convenientissime dempta ecclesia constat aedificatum: et in suum quadrum cum tectis petrinis per omnia coopertum et apte consumatum, ad gloriam Dei omnipotentis, benedictae suae genitricis virginis Mariae nostrae patronae, sancti Augustini ordinis nostri institutoris, et omnium patronorum nostrorum, omniumque sanctorum: ad omnium nostrum praesentium et futurorum perpetuam in Domino salutem.

Deo igitur et hominibus dilectus prior noster Johannes Huesden tabula magna cum alis duabus intus et foris pulchre depicta summum altare decoravit; ornatum altarium privatorum in ecclesia novae reservans consumationi. Venerabilis autem et Deo dilectus prior noster Wilhelmus Vornken licet in humili et simplici gauderet ecclesia: decorem tamen ejus ingenti cura et desiderio studuit exornare. Singula enim altaria imaginibus patronorum suorum in tabulis singulis vario colore auroque depictis, pulchre decoravit. Simplices autem imaginis Christi et suae matris videlicet crucifixum inter chorum et ecclesiam ac Virginis beatae de suo altari jussit amoveri; primam in domum capituli, secundam in capellam beatae Mariae, apte satis deponens. Novas vero imagines majores et pulchriores, in iisdem locis recollocavit. Imaginem enim crucifixi cum quatuor evangelistis, passionis Christi

insigniis, quatuorque virtutibus, caritate, obedientia, patientia et humilitate in parte versus ecclesiam formose depictis, super chori ostium cathena ferrea pendentem: in medio ecclesiae decenter restituit. In dorso ligni versus chorum fontem vulnerum Christi in medio in quatuor rivulos profluentem: quatuor evangelistas primum, quatuorque doctores ecclesiae sanctae postmodum in quatuor crucis stipites congrue depictos, uberrime irrigantes, et tandem in quatuor affectiones animique virtutes gaudium, spem, timorem, doloremque derivantes: universam suo impetu ecclesiam laetificantes artificialiter depingi mandavit. Imaginem quoque Salvatoris mundum in specie globi sub pedibus tenentem cum exiso desuper tabernaculo super altare crucis, imaginem beatae Mariae pulcherrimam, sole amictam, luna sub pedibus et coronam stellarum duodecim in capite habentem, in capsa super fundamentum blaveum varie intus stellis deaurata cum albo tabernaculo in altum protenso super altare suum, imaginem lapideam sancti Augustini cum tabernaculo lapideo in fenestra opaca circa summum altare ad austrum, imaginem quoque sanctae Agnetis in capsa passione sua interius depicta ad altare suum decentissime ornateque disposuit. Duas etiam ingentes capsas ligneas in opacis sanctuarii fenestris constituit, variis sanctorum imaginibus contra se invicem respectantibus, divisis tabernaculis, mirisque sculpturis mirifice adornatis: quadraginta et eo amplius martyrum sanctorum capita cum multis certis reliquiis in se continentes, omni cum honore ab omnibus in Windesem comorantibus et cunctis adventantibus perpetuis temporibus merito veneranda: ad laudem et gloriam protectionemque nostram totiusque capituli nostri generalis. Eorum enim hic in terris exuvias servamus et gloriam veneramur: quorum sanctae nunc animae corporibus

exutae, vultui divinae gloriae feliciter assistunt, angelorum consortiis in caelo conjunctae, una stola gloriae in anima decorati: claritate corporum et immortalitatis gloria in resurrectione omnium perpetuo decorandi.

Horum praecipue meritis et intercessione sicut et omnium patronorum nostrorum ecclesiae et altarium nos et nostri successores, animarum nostrarum salutem jure adipisci, in observantia regulari perpetuo conservari, in rerum temporalium bona competentia nunquam plene deficere, ab inimicorum insidiis hic et in perpetuum ubique defendi: confidenter credimus, indubitanterque speramus. Praestante domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat Deus, per omnia saecula saeculorum. Amen.

Et sic est finis hujus partis Anno Domini millesimo, quadringentesimo nonagesimo n... ipso die sancti Gorgonii martyris.

Het boek „de Viris illustribus" bevat in het Nijmeegsche handschrift evenveel hoofdstukken als in de gedrukte uitgave, maar toch zijn er vele belangrijke varianten die te zamen genomen duidelijk bewijzen dat de laatste tekst eene omwerking en vermeerdering is van den eersten. Wij zullen hier de zakelijke varianten in hunne natuurlijke volgorde mededeelen.

De „prologus" vertoont een belangrijke variant in de tijdsopgave. Zegt de uitgave: „hodie quoque post septuaginta sex annorum curricula", het Nijmeegsche handschrift zegt eenvoudig: „septuaginta."

De lijst van de opschriften der hoofdstukken stemt overeen; wel is waar staan in ons handschrift in den titel van H. 50 nog de woorden: „et de judiciis divinis",

maar wijl diezelfde woorden op dezelfde plaats ook in de vijf boven vermelde handschriften voorkomen vormen zij geen variant tusschen de beide redacties der kronijk. De „Epistola de vita et passione Domini" wordt niet vermeld, hetgeen in de andere handschriften wel geschiedt.

In H. 11 ontbreken de woorden *timorem gehennae* van bl. 296; even eens die van bl. 298: „si delectatur in bono.... potest", en verder von bl. 300: *autem dilecte frater.*

In H. 15 zijn de woorden van bl. 318 „plusquam septuaginta.... monialium" eenvoudig weergegeven door „ultra septuaginta tria"; en in plaats van „Ita in annis septuaginta duobus", staat er: „Ita in annis ferme septuaginta."

In H. 16 staat in plaats der woorden van bl. 323: „plusquam septuaginta", eenvoudig: „septuaginta."

In H. 21 is de zinsnede van bl. 345—346: „Contigit.... futurorum" letterlijk als volgt: „Contigit enim ante paucos dies sui obitus, ut duo fratres ordinis nostri notabiles de monte sanctae Agnetis dictum priorem nostrum super certis rebus consulturi in Windesem advenirent; quorum unus vir vitae probatae nocte insecuta somnium vidit praesagium futurorum." Onder het woord *unus* staan twee kleine roode schrapjes welke verwijzen naar de rechts op den rand geplaatste woorden: „frater Thomas", maar dit is er blijkbaar als eene opheldering bijgeschreven.

In H. 23 ontbreken de woorden van bl. 357: „Quemadmodum.... neglexit."

In H. 24 ontbreken eveneens de woorden van bl. 360: „ad tres pene jam dies."

In H. 31 staat in plaats der woorden van bl. 390—391: „Plura magna.... conscripserunt", de kortere zinsnede: „Plura magna volumina in pergameno et

textura pro libraria et refectorio manu propria conscripsit."

In H. 34 volgt achter de woorden „omnino non valeret" van bl. 401: „Qui aliquando hujusmodi calculis ita oppilatus nihil urinae poterat emittere, donec autem stando aut jacendo aut pedes cum corpore in altum levando per fratrum adjutorium cum instrumento argenteo per virgam intromisso, praefati lapilluli ab urinae meatibus sublimiter removerentur: et sic tandem vel modicum penalissime urinaret. Ecce quantus cruciatus. Haec autem praemissa et multo majora non solum ipse sed etiam alii fratres nostri Deo et hominibus dilecti et praetiosi, videlicet frater Gerlacus, frater Gerardus Delft procurator, frater Goeswinus de Tyela donatus, frater Henricus de Huxaria primus omnium, longo tempore sunt perpessi, intolerabilibusque poenis praesertim in noctibus amarissime afflicti, tamquam loca illa inferiora cultellis bis acutis continue perforarentur, ac si membratim toto in corpore dissecarentur: quia tunc poenam majorem vix poterant sustinuisse...." Alsdan gaat de tekst eenstemmig door, met uitzondering echter der woorden van bl. 404: „in transitu.... australem" die vervangen zijn door de uitdrukking: „in transitu circa chorum ad latus Goeswini Tyacen fratris nostri dilecti."

In H. 35 ontbreken de woorden van bl. 409: „Ortum... silvestres"; en in plaats van: „Coemiterium... iniqua" staat eenvoudig: „Viridarium infra ambitum per dominum Hubertum episcopum domini Trajectensis suffraganei pro cimiterio fratrum consecrari fecit."

In H. 36 staan in plaats der woorden van bl. 413: „Celebris.... nostri suppriorem" de volgende zinsneden: „Celebris ergo fama de bono regimine supprioris nostri fratris Henrici Wilde quum ubique percrebuisset: contigit praepositum et conventum monasterii

ordinis nostri in Emsteyn capituli nostri generalis de Windesem appetere unionem. Quam ad effectum perducentes: fratre Simone ibidem primo praeposito officium praeposituræ resignante, nomen praepositi in nomen prioris de episcopi licentia commutaverunt, ac deinde per priorem de Windesem fratrem Johannem de Huesden visitati, fratrem nostrum Henricum Wilde in secundum suum priorem elegerunt: fratre Arnoldo Kalkar in officio supprioris in Windesem eidem succedente."

Verder ontbreken de woorden van bl. 414: „Item prope Hoern fuit quartus prior ejusdem domus annis quatuor, et mense uno." Deze zinsnede, wier vorm reeds de latere bijvoeging verraadt, ontbreekt ook in de handschriften van Utrecht, 's Gravenhage en Leuven; in dat van Nieuwlicht staat zij aan den rand met een andere hand. Zij is dus, ongetwijfeld door een kanunnik van Nieuwlicht daar bijgeschreven.

In H. 37 ontbreken de woorden van bl. 419: „prout initio tunc temporis congruebant." Achter de woorden „fuisset professus" van bl. 420 volgt de zinsnede: „Quo ad ejus instantiam sui loco subrogato: ipse tunc internae contemplationi et cordis quieti sedulo vacavit."

In H. 39 ontbreken de woorden van bl. 434: „corpore.... religionis."

In H. 42 ontbreekt de geheele beschrijving van bl. 449—450, beginnende met de woorden: „De quo fratre adhuc unum occurrit memoriae breviter explicandum", en eindigende met „tunc omnia in caritate fiebant." Deze passage, die volgt na de beschrijving van den dood des broeders, Petrus van Gouda, op wien zij betrekking heeft, zonder echter met zijn overlijden in verband te staan, toont wederom duidelijk de latere bijvoeging.

In H. 45 bl. 470 ontmoeten wij een curieuse variant.

Busch verhaalt daar hoe hij op verzoek van Mande aan de „virgo devota Ledewigi in Sciedam" een door dezen geschreven geestelijk werkje overhandigde: „Cum inter verba de Deo suavissima, omni charitate repleta mihi loqueretur, intuli ei sermonem de fratre Henrico Mande et quid de ejus visionibus sentiret, mihi revelaret. Quae confestim respondit: Ego quidem sentio, quod ejus visiones, et sanctae revelationes omnino sint a Deo", maar nu volgt in ons handschrift: „sed tamen consulerem, ut ipse toti mundo tam apertus in eis non esset." Men heeft deze woorden, die Busch alleen weten kon, weggelaten omdat sommigen er aanstoot aan namen. De woorden van bl. 470—471: „Presbyter quidam.... male successit" ontbreken.

In H. 46 ontbreken de laatste woorden van bl. 473 „cogitare, ne dicam perficere"; eveneens die van bl. 474: „prout.... demonstrat", en: „cum ministris et ceroferariis solemniter", alsmede „et etiam post.... obtinendo."

In H. 49 ontbreken de woorden van bl. 497: „Quem autem.... non videbatur." Na de woorden van bl. 498: „virtutum amore" volgt nog: „Hunc a zelo rectitudinis ab ipso mente concepto, vix unquam aliquis deflectere praevaluit; sed ea quae conceperat et si non continuo tamen post multa tempora ad effectum perduxit, non obstantibus quibuscumque; quae tamen interim cum debitum sortiri non poterant effectum: prudenter dissimulavit,"

Bij het opschrift van H. 50 staat nog: „et de judiciis divinis." Verder ontmoeten wij in dit hoofdstuk een belangrijke variant. Op bl. 501 wordt verhaald hoe prior Vornken, door eene beroerte getroffen, op zijn eigen verzoek door het kloosterkapittel van zijn ambt werd ontslagen: „Qua recepta absolutione, omnes fratres per ordinem circumiens, et singulis manum

porrigens gratias egit omnibus, cunctis nostris patribus et ipsis visitatoribus in lachrymas resolutis, quod vir tanti ante nominis et auctoritatis jam paene mutus effectus, sensuque privatus, quantum tunc praevaluit, fratrum charitatem supplex requisivit. Quibus a capitulo simul exeuntibus, ipse dormitorium, disciplinam cum caeteris antiquo suo fervore servaturus, ascendit, priorem jam se non esse incunctanter intelligens: sed retractus a fratribus in cellam prioris iterum fuit reductus.

Devotus pater Wilhelmus de cella prioris post haec [1]) recedens, in proxima cella apud priorem habitationem inferius accepit...."

Te recht kan men zich hier afvragen op welken persoon die uitdrukking „apud priorem" betrekking heeft; waarom zelfs de naam van den nieuwen prior Johannes van Naaldwijk niet eens vermeld wordt? Dat Busch diens leven niet heeft beschreven is natuurlijk, de kronijk reikt niet tot den dood van dien prior, maar met recht heeft Prof. Acquoy opgemerkt dat het hier de natuurlijke plaats was zijne keuze te vermelden. Het Nijmeegsch handschrift lost dit raadsel op. Tusschen de woorden: „fuit reductus" en den volgenden zin vinden wij in dit handschrift de verwachte mededeeling: „Deinde electa die et fratribus nostris foris in provincia existentibus ad ipsam accersitis, duobus etiam aliis prioribus de Bethleem et de Monte pariter convocatis: fratres monasterii capitulares ad electionem novi prioris in domum capituli convenerunt. Ubi vir vitae venerabilis, Deo et hominibus dilectus frater Johannes Naeltwick filius conventus in Windesem pro tunc prior in Nazareth monasterii or-

1) De uitgave zegt eigenlijk *post hoc*, maar alle handschriften hebben: *post haec*.

dinis nostri et capituli nostri in priorem in Windesem canonice fuit electus, et a dictis prioribus auctoritate capituli generalis legitime confirmatus: anno gratiae 1454, statim post capitulum."

Nu wordt de samenhang ook duidelijker, nu is het klaar op welk feit de uitdrukking *post haec* betrekking heeft; nadat namelijk Johannes van Naaldwijk gekozen was moest Vornken natuurlijk de voor den prior ingerichte cel verlaten en eene andere betrekken. Waarschijnlijk heeft de nieuwe prior deze voor hem zoo loffelijke vermelding doen schrappen; na zijn dood kan men eenvoudig vergeten hebben ze te herstellen, te meer daar men ongetwijfeld ook naderhand in het klooster het leven der merkwaardigste overledene broeders heeft geboekt.

Hoofdstuk 51 is in het Nijmeegsche handschrift geheel verschillend, en gelijk uitdrukkelijk vermeld wordt door een anderen broeder geschreven, volgens hetgeen hij zelf had gezien of van anderen vernomen. Evenwel komt op een enkel feit na de geheele hier medegedeelde levensbeschrijving van Vornken bijna letterlijk voor in H. 33 van het boek „de Origine modernae devotionis" volgens de gedrukte uitgave, terwijl dit verhaal op de parallele plaats van dat boek in ons handschrift ontbreekt; dat enkele feit wordt in beide redacties aan het einde van H. 51 voor de hoofdzaak op dezelfde wijze verhaald, in het handschrift echter breedvoeriger. De zaak is duidelijk; nadat Busch zijn eerste redactie van het boek „de Viris illustribus" geschreven had is deze door een ander vervaardigde levensbeschrijving in dat boek opgenomen, en toen vervolgens de tweede redactie is vastgesteld heeft men goedgevonden dit verhaal naar het andere boek over te brengen. De veronderstelling dat die levensbeschrij-

ving oorspronkelijk door Busch zelven in het boek „de Origine modernae devotionis" is geschreven en later door dien onbekenden broeder naar het andere boek overgebracht, is onaanneembaar; men zegt niet zelf eene levensbeschrijving volgens hetgeen men zelf gezien en van anderen vernomen heeft aan het werk van een auteur toe te voegen, als men hetgeen deze reeds geschreven heeft, eenvoudig weg naar een andere plaats overbrengt.

Quaedam brevis adjectio vitae et conversationis praedicti patris ab alio conscripta, capitulum LI.

Quidam frater noster amore tactus intrinsecus praefati patris praesens capitulum adjecit, scribens in eo quae vel ipse viderat vel pro certo ab aliis compererat de praedicto patre ita incipiens: Venerabilis pater Wilhelmus dilectus Deo et hominibus vir fuit vitae valde venerabilis: prout coram positi saepissime vidimus et contemplati sumus. Nam ut ab ejus donis naturalibus exordiar scribere, vir fuit naturali multum pollens ingenio, et facile multos superans, aetate et evo maturus, corpore valde fortis, statura aequali et decenti ornatus, calvicie venustus, canicie venerandus, vultu decorus, ore serenus, eloquio discretus et circumspectus, maturus moribus, morum institutor, disciplinae conservator, consilio providus, rigorosus sibi, moderate severus aliis, actu et opere magnificus et valde exemplaris. Inter humiles humilior, inter verecundos verecundior, inter sapientes erat sapientior. Contemplatione fuit eximius: caritate praecipuus. Afflictis et temptatis compassibilis: et hujusmodi ver-

borum consolatione affabilis. Verbo et opere efficax. Nam quod lingua et voce docebat fore agibile: hoc opere atque exemplo monstrabat factibile. Chorum atque conventum die ac nocte usque quo tactus fuit ita alacriter et ferventer frequentabat, ut omnes paene transcenderet: ut omnes juvenes cum senibus miraremur. Pluries vidi quinque vel amplius horis eum stantem aut sedentem in stallo suo nusquam divertentem aut necessitatis causa exeuntem: etiam tempore hyemis aut frigoris. Psallebat devote jocunde et sonore. Quia pro munere bono bonam vocem tubalem et dulciter tinnulam a Domino acceperat, quam in praecipuis festis exerebat: et ad laudandum Dominum paternaliter et solemniter extendebat. Et quid dicam? Ut paucis multa concludam, non recordor, teste conscientia, me vidisse virum in quo noverim vel consideraverim tanta dona et tam multa bona naturalia et spiritualia simul collata uni. scilicet sicut praedicto patri. In ocio numquam erat ociosus, sed aut scribebat, aut legebat, aut compunctioni operam dabat: aut de sibi commissis cogitabat. Valde solitudinem diligebat. Et ideo longo tempore non nisi Basilium et Franciscum Petrarcham laureatum poetam de vita solitaria studebat. Facile illi omnis locus aptus, omne tempus congruum ad vacandum sibi erat. Maxime tamen nocturno tempore ad hujusmodi excursus et excessus ferebatur. Inter exercitia meditationesque suas praecipue ab inicio conversionis suae compunctioni cordis inserviebatur, quae commixtim nunc in planctum nunc in cantum desinebat. Solitus siquidem erat recogitare annos suos priores in amaritudine animae suae rursusque meditando nocte cum corde suo memor fuit Dei sui et beneficiorum ejus. In uno se exhibens peccatorem sed poenitentem et compunctum corde: in altero famulum fidelem, gratum pariter et devotum.

Valde enim delectabatur in Domino et gratias agebat de illuminatione et conversione sua, quod Dominus eripuit eum de praesenti saeculo nequam, de potestate tenebrarum: de vinculo conjugii et uxoris quo paene allegatus fuerat. Et praeter cotidianas laudes quas Deo inde exsolvebat, singulis annis festum ephyphaniae et apparitionis Domini devotissime prae ceteris celebrabat. Sermo ejus in generali sale conditus erat: pauca verba loquens sed efficacia. Dicebat enim decere religiosum ita parcum esse in praelatione verborum: sicut avarus quisque est in expositione nummorum. Praeterea inter sibi familiares si quando solatii causa novitates, jocos, hiisque similia protulisset, ita subtiliter apteque producebat in medium: ut misterium quoddam continere crederentur. Et vere ita erat. Nam mulcebant quidem auditum simplicium: sed aedificationem revera gravitatemque redolebant intelligentibus. Unde fiebat, ut esset cunctis adventantibus et etiam intus habitantibus miro modo solatiosus pariter et prudenter graciosus. Et quia ad omnes homines cujuscumque status et conditionis verbum aedificationis ei suppetebat: ideo in magna auctoritate ejus verba habebantur. Nam erat cum simplicibus simplex, sagax cum sagacibus, spiritualis cum spiritualibus, secularis quodammodo cum saecularibus.

Singulare etiam hoc donum habuit, quod proposito erat stabilis, et in opere efficax: non modo sic modo sic, nutando per singula, sicut plerisque moris est. Sectabatur semper communia: ceteros antecedendo in singulis. Nam non alligabat onera et imponebat ea in humeris fratrum dicendo ite et facite, seipsum abstrahendo: sed dicebat, „Venite fratres eamus et faciamus": ceteros praecedendo. In communibus tamen singularis ei devotio inerat: quae non communis erat. Zelabat valde communem disciplinam, et commu-

nes patrum traditiones ut servarentur, et ut nihil suis temporibus deperiret. Sollicitus erat frequenter fratres ammonere ne intepescerent, ut memores essent arrepti propositi et professionis suae, traditio [1]) nunquam patrum suorum praecessorum [2]) dicens illud poeticum quod frequenter in ore frequentius autem in corde revolvebat, „Moribus antiquis res stat romana virisque." Unde et Romanorum gesta virtuosa saepe in medium produxit: succincte tamen. Unde etiam fiebat ut leges et patrum statuta rigorque disciplinae in Windesem temporibus ipsius propter ejus pietatem et fervorem optime servarentur. Quae ab omnibus servari censuit inconvulsa. Et ideo pro patriis legibus animo et corpore paratus erat mori. Ideo non solum juvenibus nostris et senibus fervoris et rigoris reliquit exemplum, sed et cunctis patribus et fratribus totius ordinis; qui crebrius de sancta ejus in Christo conversatione audiebant. Solitus erat novitiis et clericis noviter adventantibus dicere, ut fervore inciperent: illud philosophi allegando, „Melius est principium bonum: quam medium totius." In utraque vita scilicet activa et contemplativa multum perfectus erat; ita ut subtilia de internis contemplaretur et mira in exterioribus operaretur. Non habuit parem inter nostros qui ita bibliam magna ex parte et psalterium paene totum noverat aut poterat moralisare aut mistice interpretari, sicut ille noverat quando voluit.

Fertur quod disciplinam in privato sibi ipsi dederit, non a suppriore suo acceperit, instantibus scilicet festis

---

1) Dit woord staat op het einde van den regel en daar achter het gewone schrapje dat aantoont dat nog een lettergreep volgen moet. Overigens is de zin blijkbaar verknoeid. Misschien moest er staan: „traditionis . . . oblivisceréntur."

2) Hier is door den copiist eene rasure gemaakt.

ad hoc designatis: et quod ita interpretatus fuerit illud in statutis scriptum: „Priores in privato disciplinam accipiant." Quod sane quidam sinistre interpretati sunt: dicentes quod in fine quando tactus apoplexiae et linguae officio privatus erat multum inde doluit. Et idcirco cum duabus virgis eum tunc dormitorium fratrum asserunt conscendisse, et verbis quibus potuit a singulis disciplinam poposcisse. Et simile in capitulo culpis suis utcumque dictis semper fecisse. Sed concedimus eum sentimento et modo interpretandi scilicet in dando sibi ipsi potuisse errasse: sed ideo eum subterfugisse verbera ne nimium vapularet, aut ideo quia superbe erubescebat disciplinam recipere a suppriore suo minime credimus, imo tali exemplo ostendimus et probamus. Erat unus e fratribus recenter defunctus, et convenientibus nobis in unum ad domum capitularem pro disciplina recipienda, vidimus quod praefatus prior Wilhelmus primus omnium surrexit, et super matta geniculans alacriter et humillime denudavit scapulas: atque a suppriore suo praesentibus nobis disciplinam accepit. Et cum minus vapularet ac sibi parceretur: clamavit ille bis vel ter, fortiter fortiter. Sicque factum est: ut ille percuteret denuo fortius et crebrius. Et continuo surgens: dedit omnibus nobis. Cum ergo esset sibi in omnibus aliis austerus et rigidus, credendum est etiam omnino eum hoc ideo fecisse: ut se amplius affligeret. Verumtamen non dico hoc ideo esse imitandum prioribus quia ille fecerat: sed ita faciendum potius sicut primitivi patres editores statutorum et intellexerunt et opere perfecerunt. Nam religiosorum disciplina non tam propter poenam quae satis modica est: quam propter humilitatem et coram aliis erubescentiam a patribus instituta esse videtur. Qui vero a seipso eam accipit, et saepe in parcitate quandoque in nimietate mensuram ex

cedit: in conscientia utrobique gravatus. Nichil ergo melius quam patrum instituta in debita forma servare: si conscientiae suae scrupulum in futurum quis velit evitare. Haec pauca de pluribus dilecti patris nostri Wilhelmi breviter tetigisse sufficiat: reliqua meliori pictori perficienda relinquens.

Epythaphium patris Wilhelmi Vornken.

Volgt het grafschrift en de overige versjes gelijk in de gedrukte uitgave.

In H. 53 ontbreken de woorden van bl. 519: „et quamvis.... in publico.

Achter de woorden „pro habitatione suscepit" derzelfde bladzijde volgt eene zeer schoone beschrijving van de ziekte en dood van Joannes ten Water: „Ubi aliquamdiu commoratus vitam angelicam duxit. Ejus exercitium Jesus et hic crucifixus a tempore conversionis fuit; itemque compassio Virginis matris: et jubilus beati Bernardi. Cum his procedebat ad ecclesiam: cum his et redibat. In his familiarius meditabatur die ac nocte: prout libellus manualis ipsius testabatur. De his apud familares sibi libenter loquebatur, libentiusque audiebat: quia paucus et parcus in verbis fuit. Mihi semel interroganti ab eo verbum aedificationis, respondit: Jesus et Maria hi sunt optimi. Hoc mihi insinuans: de his frequenter cogita, de his loquere; his tibi in omni opere tuo propone et requiem invenies. Licet in fine per aliquot annos ipse non celebraverit, celebrantes tamen saepius valde libenter aspiciebat: maxime qui se cum custodia et devotione ad hoc aptabant. Juvenes fratres quos devotos videbat, suis laudibus commendabat: secus vero agentes in privato admonebat. Siquidem bonum videre semper gaudebat. Malum vero aut arguebat: vel ad tempus dissimulabat. Ipse vero in omnibus de se

fratribus bonum exemplum praebebat; nemini onerosus fuit, communia quantum potuit semper sectatus, humilitate et mansuetudine supplebat quod in corporalibus seu chori frequentationibus minus potuit. Sursum cor ad dilectum quasi assidue habebat; corpore in terris versabatur, sed mente et desideriis illic conversabatur ubi thesaurus ejus Jesus erat. Quod quamvis a communibus aspectibus celabat; nonnunquam tamen in secreto gemitibus inenarrabilibus prodebat. Audivi namque frequenter clam stans foris ante cellam ejus janua aperta et ipso penitus ignorante, hujusmodi gemitus et suspiria dantem; et quodammodo haec vel his similia verbis praetendere volentem: „Och Jesu bone, quando veniam et apparebo ante faciem tuam? Quam diu hic ero, quando videbo te? Quando me auferes, usque quo morabor in terra ista miseriae? O hora quando venies? Utinam hodie venires! Och och quando erit? Quando cum patribus et fratribus qui jam praecesserunt me praesentabo tibi?" Et frequenter ingeminans: „och och quando erit, quando veniet", altissime suspirabat. Hoc modo per dies et noctes quaesivit in lectulo suo, quem diligebat anima ejus. Siquidem castus turtur et desolatus erat, non habens socium in terra moerentium, et ideo gemebat videre cupiens comparem suum in terra viventium, a quo peregre et peregrinus relictus fuerat. His itaque bonis vir iste praeditus et de die in diem magis proficiens, hoc modo pervenit ad extrema. Quadam die jam paene decrepitus quum quiddam ageret in calefactorio nostro inclinato capite circa ostium, contigit ut incaute levando caput graviter impingeret in ferrum quo clauditur janua, et parvum vulnus acciperet. Ex quo livor et plaga tumens succressens totum caput ejus in superioribus infecit, et penitus eum invalidum reddidit; fortassis ut qui corde et compassione mentis

Christi passionibus vulneribusque communicaverat, in fine suo etiam corporali vulnere et dolore ejus doloribus communicaret. Decumbens igitur lecto, dolebat et gaudebat. Dolebat caput sed gaudebat mente quia appropinquabat jam hora quam diu multumque optabat, sicut occulte uni sibi familiari domino Johanni Wit devoto presbitero dicebat: „Congaudete mecum, congaudete mihi, quia jam ad retributionem appropinquo. Sed silete." Ille vero stupens in verbis illis et aliis fiducia et gaudio plenis non siluit, sed laetanter aliis propalavit; pro eo quod homo mox moriturus non timebat, sed puritate conscientiae et desiderio Jesum videndi gaudebat.

Munitus ergo rite et acceptis ecclesiasticis sacramentis quum hora migrandi instaret et ipse hoc sentiret, contra adversarium nostrum, qui maxime nostro insidiatur calcaneo, totis viribus se armabat. Et incipiens psalmum „Domine exaudi" secundum [1]) devotissime percurrebat. Et donec halitus in eo erat iterum eum resumebat, maxime illos attentius versus perorans ubi intentio ejus vigebat amplius: sicut in secundo versu ejusdem psalmi, et ab eo versu usque in finem: expandi manus meas ad te etc. Et quum orando paulatim deficeret, siquidem usque ad instans mortis suae sana mente et compos rationis erat, tunc solum illud verbum clamabat et resonabat; „animam meam, animam meam" fortiter et devote, quod in duobus ultimis versibus habetur. Et inter haec verba, sancta illa anima post paululum carne soluta est.

Convenientibus vero nobis commendatione peracta ad domum capitularem pro disciplina suscipienda: venerabilis pater Wilhelmus Vornken commendaturus devotum patrem praedictum dixit nobis fratribus suis:

---

1) Psalm 142.

„Carissimi fratres, vidistis quemadmodum coram positis nobis frater noster recessit a nobis, qui utique vixit ordinabiliter sociabiliter et humiliter. Ordinabiliter sibi, sociabiliter nobis, et humiliter Deo. Quod testimonium quia verum insonuit ita auribus nostris, ac si de caelo venisset." Verder gaat de tekst eenstemmig door.

In H. 54 ontbreekt het verhaal der plechtigheid op het feest van Maria-lichtmis te Deventer.

In H. 55 ontbreken de woorden van bl. 527: „Qui solitus.... vidisse"; zoo ook die van bl. 527—528: „Et quid illud.... illa beatitudo"; alsmede de laatste zin van het hoofdstuk.

In H. 56 staat na de woorden van bl. 538: „originaliter descenderunt" de zinsnede: „quae tamen cuncta a fratribus nostris in Windesem primariam sumpserunt originem: quum et prior filius fuerit conventus de Windesem.

In H. 58 ontbreken de woorden van bl. 549: „et domino Everardo.... regulari canonico"; alsmede die van bl. 550—551: „Contigit aliquando.... in pace."

In H. 60 ontbreken de woorden van bl. 560: „aut horas.... pariter legendo", ook die van bl. 561: „sed carnibus.... fumatis", alsmede: „de quindena in quindenam." Ook wordt gemist het verhaal van bl. 564—565: „Contigit.... paratiorem"; alsmede de geheele plaats dezer laatste bladzijde: „Cum enim.... Deo servire." De laatste woorden van dit hoofdstuk in ons handschrift zijn: „Hos spiritu sancto repletos frequenter vidimus et agnovimus."

In H. 61 lezen wij in plaats der woorden: „humili opere" van bl. 568: „porcos pavit." Op bl. 570 ontbreekt de uitdrukking: „maxime Northornensibus."

In H. 62 ontbreken de woorden van bl. 572: „Cum... masticare." De rest komt bijna woordelijk overeen, maar

op het einde staat nog: „His de vita moribus conversatione et contemplatione viginti duorum illustrium patrum ac fratrum nostrorum conventualium infra decem et septem annos a prima sui fundatione in Windesem successive professorum quorum animas cum Christo jam in coelo esse et regnare indubitanter credimus firmiterque speramus pro nostra parvitate simplici stylo digestis: nunc ad aedificationem legentium et monasterii nostri gloriam in fine libri hujus mores et vitam duorum in Windesem olim clericorum Johannis Scutken et Alberti Wijnbergen in lucem proferre praemissisque annectere utcumque temptabimus." Deze variant is van belang gelijk terstond bij de bespreking van H. 68 zal blijken.

In H. 65 missen wij de woorden van bl. 586: „quae in libello.... descripta." Na de woorden van bl. 590: „fuisse purgatum" volgt nog: „ut Dei justitiae satisfieret etiam in electis."

In H. 66 ontbreken de woorden van bl. 594—595: „et non ad.... aptus videretur."

In het opschrift van H. 67 ontbreken de woorden: „ac devote" en „et de morte ejus", en verder de uitdrukking van bl. 597: „et alios qui matutinis tunc interfuerant."

H. 68 heeft tot opschrift: „De vita et sancta conversatione magistri Johannis Cele rectoris scolarium in Zwollis, in Windesem sepulti, et de bono regimine ipsius." De eerste zin in ons handschrift luidt aldus: „Libro huic de viris illustribus fratribus nostris vere jam sanctis debitum finem impossituri, vitam mores et conversationem devotam et sanctam praeclarissimi viri magistri Johannis Cele Zwollis quondam rectoris scolarium in Windesem sepulti utcumque describere et per bona complenda praemissis annectere, in ejus conclusione paucis attemptabimus." De eerste zin van

ditzelfde hoofdstuk luidt in de gedrukte uitgave geheel anders: „His de vita, moribus, conversatione et contemplatione sanctis viginti quatuor illustrium patrum ac fratrum nostrorum conventualium in Windesem professorum, seu inhabitantium, quorum omnium animas in caelo cum Christo esse, et regnare indubitanter credimus, firmiterque speramus, pro nostra parvitate simplici stylo digestis, nunc ad aedificationem legentium et monasterii nostri gloriam, in fine hujus libri, vitam mores et conversationem, regimenque scholarum praeclarissimi viri magistri Johannis Cele, rectoris quondam in Zwollis, in Windesem sepulti, utcumque describere, et pro bona complenda praemissis annectere paucis attentabimus." De overeenkomst dezer zinsnede met de laatste van H. 62 volgens het Nijmeegsche handschrift springt van zelf in het oog; deze is eigenlijk niets anders dan gene naar dit hoofdstuk overgebracht met de aan die overbrenging noodzakelijk verbondene wijzigingen. Toen Busch in de eerste redactie der kronijk die zinsnede neerschreef, wilde hij zijn werk met het leven der twee opgenoemde *clerici* besluiten (in fine libri hujus), en had nog geen plan daaraan toe te voegen het leven van Johannes Cele die eigenlijk ook niet tot de „viri illustres" van Windesheim behoorde. Daarna echter meende hij met recht een goed werk te verrichten met het leven van dien merkwaardigen man, den grooten vriend en weldoener van zijn klooster en zijn eigen beminden leeraar aan de vergetelheid te ontrukken, en vandaar dat hij in de eerste redactie tweemaal het einde van zijn boek aankondigt; bij het vaststellen der tweede redactie begreep hij het ondoelmatige dezer dubbele aankondiging, liet den laatsten zin van H. 62 eenvoudig weg en plaatste hem met de noodige wijzigingen aan het hoofd der levensbeschrijving van Cele. Daar

nu na H. 62 nog de levensbeschrijving dier twee clerici volgde, moest het getal 22 in 24 worden veranderd, en daar zij niet behoorden onder de klasse „fratrum professorum" moest de uitdrukking „seu inhabitantium" er worden bijgevoegd.

Na de eerste zinsnede van dit hoofdstuk stemt de tekst overeen tot aan de woorden van bl. 602: „Zwollis igitur" (exclusief), dan volgt in ons handschrift: „Cum autem litterarum saporem Zwollis parumper praelibasset et ulterius ibidem proficere non valeret, eo quod schola tunc temporis illic esset exigua, amore scientiarum scripturarumque sanctarum attractus desiderio studium aliquod universale Deo disponente deliberavit adire. Pragae igitur quum studium universale plurimorum suppositorum tunc valde floreret (quod propter errores Wicleef et Husitarum ad insignem Turingiae civitatem Effordiam et inde praecellens Misnense oppidum Lipiks vocatum per dominum apostolicum fuit translatum, octoginta magistris, ducentis baccalauriis aliisque quingentis suppositis anno Domini 1409 Effordiam se transferentibus) clericus iste Johannes Cele ad studium Pragam perrexit. Ubi certis in studendo annis diligenter peractis: ad gradum magisterii in artibus est promotus. Ad solum igitur natalem de hinc reversus: regimen scholarium in Zwollis a scabinis fuit adeptus." De rest stemt bijna letterlijk overeen, maar het woord „Benedictinenses" van bl. 606 ontbreekt.

H. 69 heeft tot opschrift „De tentationibus ejus quod promisisset ordinem intrare minorum sed per magistrum Gerardum Magnum inde liberatus fuit."

De tekst stemt met de uitgave overeen tot het woord van bl. 609 „in dorso sigillavi." Op deze woorden volgt: „Scis dilectissime quod in lucidissima et sola lucente veritate omnia tua temtamenta omnino sunt

spernenda; lux est et clare lucet. Ach ach quando quando erimus erimus ibi ibi ubi ubi neque dolor neque labor. Amen. Ora pro me frater et recommenda me recommendandis." Dan volgen in het handschrift de woorden van bl. 610: „Item ad eumdem.... posse facere", verder die van bl. 609—610: „Ponatis aliqua.... in Domino confidentia." Daarna komt in overeenstemming met de uitgave het verhaal van bl. 610—612: „Item idem ad pastorem in Zwollis de magistro Johanne Cele: „Domine Regneri...." bijna letterlijk tot aan: „ubi hoc scripsi. Valete." Hiermede is het hoofdstuk gesloten.

H. 70 heeft hetzelfde opschrift als de uitgave; ook de tekst stemt op weinig na overeen tot bl. 619: „Invitatus a pastore Zwollensi...." Die plaats tot aan het woord „consecrant" bl. 620 staat op het einde van het hoofdstuk, en de woorden van deze bladzijde: „Contigit.... retribuet" gaan daaraan vooraf. De woorden „et communicant" van bl. 620 ontbreken.

Na de laatste woorden van bl. 616: „miserere nobis" lezen wij nog in ons handschrift: „Och mijnentlike lieve vader weerdighe here, ontferme dy ende weest genedich mij arme menschen Hennen Cele", maar daar deze woorden ook in de andere handschriften voorkomen vormen zij geen variant tusschen de beide redactien der kronijk.

H. 71 heeft tot opschrift: „De statu sacerdotali periculoso, fervore, contemplatione et morte ipsius, et apparitione ejus post mortem."

In het begin staat bijna letterlijk het verhaal van bl. 612—614: „Considerans autem.... praecavere", maar de woorden van bl. 613: „Effremque diaconus praecipuus heremi cultor" ontbreken. Wat dan volgt, komt bijna letterlijk overeen met het begin van H. 71 der uitgave tot op bl. 622: „aeterna erit exultatio."

De daarop onmiddelijk volgende zinsnede: „Exultationem dixit extra se in Deum saltationem" ontbreekt. Dit is ook het geval met de woorden van bl. 622: „cum secundum.... valentibus", en „Laudate.... supervalebit adhuc." Eveneens worden gemist de woorden van bl. 623: „Et dicebat... stuporem resolvatur", en: „et copiam... effundere." In andere volgorde staan de woorden van bl. 623—624: „Coeli enarrant.... consistit"; zij staan voor: „ad ista imprimenda." Verder ontbreken de woorden van bl. 625: „Quanto cordis jubilo.... ejus persensit", en van bl. 627: „Et quia multos.... devotis congregationibus."

De rest staat er met eenige varianten die, ofschoon op zich zelve van weinig beteekenis, te zamen met de andere duidelijk bewijzen dat het geheele hoofdstuk een andere redactie heeft ondergaan.

H. 72, het laatste van het geheele boek, heeft tot opschrift: „Responsio contra eos quia isti patres miracula non fecerunt quod ideo non essent illustres."

In de zinsnede van bl. 630: „Miracula autem in ecclesia primitiva...." staat in plaats van „autem" de woorden: „secundum Gregorium." De woorden van bl. 631: „Gratiae enim.... in coelo" ontbreken. De rest komt op eenige onbeduidende varianten na overeen tot aan de woorden van bl. 634: „lutum coelum et terram." Al het volgende ontbreekt; achter deze woorden staat onmiddelijk het boven medegedeelde onderschrift van den copiist.

Ik eindig met de hoop uit te drukken dat deze verhandeling eenigen dienst moge bewijzen bij eene volgende uitgave der Windesheimsche kronijk, waaraan groote behoefte bestaat en waarnaar allentwege vurig wordt verlangd.

BRIEF VAN JOHAN MAURITS VAN NASSAU AAN DEN PREDIKANT PLANTE.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. J. A. GROTHE.

Domine Plante, Predicant undt Provessor zu Breda.

Eerwaerdige hochgeleerde, waerde vrient.

Met groot contentement en bleischap heb dy continuatie van UEd. genegenheit meinwarts door de overgesondene treflicke Ehrengedigte over het huwelyck van mijnen soon Prins W. Maur. verspeurt. Wy beide sijn UEd. daervoor ten hochsten verplicht om in alle voorvallende occasien UE. en de seine te dienen.

Het is nu over de 41 jahr, dat de ehr heb UEd. te kennen, 8 jahr in Brasil als myn predicant en sielsorger, voor welcke trouwe diensten UEd. nochmael hertelick ben bedanckente, en vind oversulks schuldig te wesen aen UEd. reckenschap te geeven van mijn tegenwoordigen wandel en leven. Dien Grooten Gott heeft mein begenadigt met drey saeken.

Erst: teyt gegeven voor mijn einde mijn sonden te erkennen, te berauwen en af te bitten.

Twede: occasie gegeven om, door het opstapelen van mijne jahren, met fatsun en eere de werelt en principal den oorlog te quitteren, dat eene groote genade is.

Het derde: genegenheit om hem alleen van gront des herten en meyne saligmacker Jesium Christum oprecht te dienen.

Den verleenden teyt besteedt ick in het leesen van Gotts heylige Woort, het welcke my in alle deelen aenklagtt' en myne sonden, undanckbaerheden als in eenen spiegel klaer voor oogen stelt.

Waer tegens het minste niet te repliceren valt, sulks dat ick my met verschricke in meyne siele daerover bedroeve, dat connende niet anders segge als „Gott weest myn aermen sondar om Jesu Christi willen genaedig, op wiens duyre verdienste meinen einigen trost sette.” En ondertuschen dat mijn santlooper noch loopt, en eenigsins door Gottes genade sterckte in my befinde, soo immittere den grooten heiligen patriarch Abraham; ick plant boomen van 30 ad 40 voet hoch en prepareer alhier in Bergendahl myn graftstede op een acker en hochte, van slot van Brandenburg my als een vreemdeling in dese landen verleent.

Aen plats van kostelicke heusen, fortressen en steden wohn ick tegenwortig met de mijne in een heusgen van planckeen gemackt, veel contenter als den machtige konig van Frankreick met alle syne conquesten, aengestreecken met christen blick [1]).

Dit platsgen mijner woning is niht meer als 30 morgen Hollandts, met plancken beschloten, vervult met allerhande gedirte; de wilde komen op 6 pas nae by my; het heeft de schoonste prospect van de werelt, 2 loopende reviren, 20 fonteinen die tag en nacht loopen. UEd. gelieve te considereeren of ick

1) bloet?

voor myn afscheit uyt dese vergangliche nihtige werelt niht gelucksalig ben, so gerust te leven, daerom dan ick in myn caamer geschreven hebbe:

Soli Deo gloria, qui Mauritio haec otia fecit.

Nu versuke op alle vrinschap UE. gelieve mein de Ehre te doen en kome mijn in den somer eens besucken om van myn leven te oordelen en waerin manquere te corrigeren. Ick sal het opnemen als een groote weldaet, Gott bittent UEd. te neemen in seine heilige protectie, en ick sal in alle occasien en toonen dat ick oprecht ben en altoost verbleiven sal

UE.

Bergendael by Cleve, den 16 february 1678.

Minuut.

In het Kon. Huis-archief.

DE HOLLANDERS EN HUN BEDRIJF IN OOST-INDIË GESCHETST DOOR PORTUGEEZEN.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. J. A. GROTHE.

Translaet uyt seeker Chinees request, door de Portugeesen aan den Tartarischen Coninc gepresenteert.

De hollantsche natie hebben een schelms hart, van conditie als een tyger. Voor desen hebben wij haar tot Christenen gemaact, doch nadat deselve een wijle by ons geweest hadden, soo en wilden sy na ons niet meer luysteren; weshalven den Coninck, gestoort sijnde, haar wilde castijden, maar hebben deselve de vlucht in zee genomen, alwaar sy haar omtrent onse cust onthouden, ende wat vaartuygen sy van ons becomen conden, hebben sy met volc en goet genomen. Voor desen hebben ooc de Hollanders met twintich scheepen tot tweemalen toe geweest, om de vasticheyt van Tamsjeuw te vermeesteren, doch heeft den Mandoryn Equan elf van deselve verbrant, een ontelbaar getal van volc dootgeslagen ende veertich gevangen beco-

men, dewelcke by den Coninck gesonden ende justiceert syn, na 't welc sy sulc niet meer hebben derven onderwinden. Naderhant syn deselve andermaal met achtien schepen geweest om de sterckte van Okia-o te vermeesteren; twelc wy den gouverneur van de voornoemde stercte hebben bekent gemaact, die ons daar op liet weten, dat wij deselve vandaar souden doen vertrecken, twelc wy gedaan hebben, als wanneer deselve vandaar na Hothianuy verseylt sijn, versoeckende aan den Mandoryn Conbon omme aldaar te mogen handelen. 't Welck haar by gemelten Conbon afgeslagen sijnde, hebben sy de voorñ. stercte met groote stucken beschoten, twelc een yder ten vollen bekent is. De Hollanders siende, dat sy op de custe van China geen plaatse konden krygen om te handelen, hebben sy aan de Coninc van Quinam versocht omme aldaar te mogen handelen, alwaar sy door grote schenckagien soo veele tewege hebben gebracht, dat aldaar voor twee jaren souden vermogen te blijven, omme te handelen. Gedurende haren aanwesen aldaar hebben sy altoos des Coninx wetten en mandaten gecontrarieert, en haer soodanich aangestelt, dat van de selve meede verstooten sijn. Na welcken tyt sy wederom hebben versocht omme te handelen in Manloe, Cavilangh en Cambodia; doch soo als die luyden verstonden dat Hollanders waren, hebben sy haar 't selve afgeslagen.

Naderhant hebben de Hollanders met groote schenckagien versocht omme op Java en Tajouan te mogen woonen en als vrinden te handelen, belovende de huyr vant lant te betaalen; 't welck haar toegestaan, en daarvan een contract gemaact is. Hebben evenwel de Hollanders ondertuschen op beyde die plaatsen haer stercten gemaact ende het contract gebroocken, soo dat nu meester van de twee plaatsen sijn, ende om

die twee plaatsen weder te becomen sijn de inwoonderen te slap ende de Hollanders te sterc, en vallen haar de mandaten en last van de Nederlanders vry swaer om dragen, gelyc men wel siet. Voor desen hebben wij een schip om te handelen gesonden om de Suyt, dewelcke wedergekeert en gekomen sijnde by Cotchieuw, zijn deselve van een hollants schip nagejaagt, doch alsoo sy het strant te naar quamen is haar schip aldaar aan stucken gestoten, soodat 't volc te landewaart gevlucht syn, alwaar sy enige Chinesen versochten omme met haar aantespannen omme seeckere stercte daarbygelegen, genaamt Tenpickwan, te helpen vermeesteren; doch alsoo sy daartoe niet verstaan wilden, hebben sy een joncke genomen ende sijn daar mede vandaar verseylt sonder te weten waar sy vorder vervaren sijn, enz. enz.

Dit hebben wy niet konnen nalaten, als getrouwe ondersaten (die alhier in Maccauw over de hondert jaeren gewoont, altoos getrouwelyc gehandelt en uwe majesteyt mandaten altoos achtervolcht hebben) bekent te maken, opdat Syne Majesteyt volckomelyc weten mach wat voor luyden de Hollanders sijn.

Uit het dagregister van het kasteel
Zeelandia (Tayouam) 1654.

Oud-Koloniaal Archief.

VERMANING VAN DE ZUID-HOLLANDSCHE SYNODE BETREFFENDE HET STANDBEELD VAN ERASMUS.

Acta der Provinciale Synode van Zuid-Holland, gehouden te Gorcum, 5—9 July 1622.

Art. 43. Sommige lidtmaten der kercke van Rotterdam hebben den Synodo mondelingh verthoont, dat door het wederoprichten van de vernieuwde Statua Erasmi Rotterodami groote onlust inde voors. kercke alreede was ontstaen, ende voorts meerder stonden te vreezen, indien intyts daerinne niet en werde voorsien, twelck sy oock derhalven versochten, dat door de ordere des Synodi soude mogen gedaen worden.

Hoewel dese saecke tot den Synodum niet en gehoorde, als niet wettelyck tot deselve gebracht sijnde, waer over sy vermaent sijn, is nochtans op deselve rypelyck geleth, ende by den Synodo eendrachtelyck goetgevonden dat den kerckenraedt van Rotterdam neerstelyck sal arbeyden om de lidmaten der gemeynte in dezen onrust met goede redenen te onderrichten, dat het oprichten van sulcke statuen een middelmatige saecke is ende een politycq gebruyck heeft, ende datse daeromme niet en behooren haer daer aen

te stooten, veel weyniger daeromme de eenicheyt der kercke te breken ofte te verlaten. Ende om voorts te doen wat by deselve nae hare voorsichticheyt geacht sal werden tot bevreedinge der ontruste gemoederen te dienen. Ende ingevalle door den kercken raedt de voors. swaricheyt niet en soude connen wech genomen werden, soo sal de classis van Rotterdam deselve daerinne de handt bieden, alsmede des noot ende versocht sijnde de gedeputeerde des Synodi, de welcke alsdan de ontruste lidtmateu aldaer ernstelyck sullen vermaenen, dat sy de vreede der kercken willen betrachten, goede onderrichtinge plaetse geven ende haer tegen haere magistraet en de kerckeraedt met behoorlyck respeckt in alle gevoechelyckheyt dragen.

BRIEVEN GEWISSELD TUSSCHEN DEN PORTUGEESCHEN GOEVERNEUR VAN COLOMBO EN DEN BEVELHEBBER VAN GALE.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. J. A. GROTHE.

Ick ben noch gedachtich, hoe dat my een brieff van UE. by de jachten, die hier langhs de custe hielden, is toegecommen, waerin my belooffde spoedich te visiteeren, ende int laetste verhaelt, my seer toegedaen te zijn; doch 't waren woorden, waer over ick my verobligeert vandt ende oocq zeer geneegen wiert UE. te visiteeren, gelijck ick doenmaels als belooft hadde. Ende om dan dit wercq te voldoen, hebbe ick UE. alle besocht by degeene, die vooruyt getoogen zijn om het fort te besichtigen [1]; 't zall oocq met myn aencompste niet lange duyren. Ende alzoo ick geseght

---

1) Dit schijnt te zien op eene hinderlaag der Portugezen, waarbij velen uit de bezetting van Gale sneuvelden.

hebbe aen UE. verobligeert te zijn, heeft my goet gedacht UE. te zeggen, hoe treffelyck het is zijn woort te confirmeeren met de wercken, dat UE. tot eere ende commoditeyt zall gedijen ende meerder verseeckeringh van zijn persoone, neemende een prouffitabile resolutie, want ick zonder twijffel u zall doen buygen onder de dienstbaerheyt van uwen naturellen Heer ende Conincq. Ghy en sult uwen credit niet verminderen, zoo ghy u thoont zijnen oprechten getrouwen onderdaen te weesen ende deese plaetse intregeert, eer dat ick deselve met groff canon come demolieeren ende stormenderhandt come verdestrueeren. Groote gifte ende donatien hebt ghy van Zynne Majesteyt te verwachten, die gewoon is aen andre, die noch diergelycke dienste niet te weege brengen, treffelycke vereeringen te geeven. Ick van mynentweege ende uyt zijnen naeme beloove, ende zalt effectueeren, 20 duysent crusados aen UE. te geeven om de zelvige uyt te deelen aen de geenen die 't u goet zall duncken, ende u zelven, zoo geneegen blijft int selve fort voor capiteyn te continueeren, als oocq, zoo gesint zijt int Eylandt te verblijven, met treffelycke dorpen te accommodeeren. Ende zoe UE. hem noch verobligeert bevindt aen het weesen ende de Edelheyt des dochters van Dona Mariane, die alhier gecomen is, ick zalze procureeren uwe bruydt te zijn ende met groote luste hare dote ofte huwelycksgoet vermeerderen. Aen welcker alle ick my verobligeere, niet allenich een cavalier ende soldaet, maer oocq van weegen mijn Heer ende Conincq. Ende blijft gewaerschouwt deese cortesie ende beleeftheyt niet onwaerdelycken aen te neemen, gelyck die van Negombo dit selvige zeer quaelyck geexcuseert hebben. Zoo ghy my particulierlyck eenich advys van effect op 't geen ick geschreven hebbe wilt geeven, condt het selvige door

middelen van Michiel St. Aman, die int leeger is, verhandelen.

In Colombo ady 27 May A° 1641.

Onder stondt:
UE. goeden vrundt,
Don Philip Mascarines.

Aen den Generael in Colombo, die sich intituleert straffer der Hollanderen.

Den brief van UE., geschreven ady 27 May, is my geworden op heeden den 7 deezer jegenwoordige maent Juny, waer uyt ick verneeme, hoe UE. noch indachtich zijdt aen een mijnder brieven UE. ter handt gecomen door de jachten daer omtrent cruyssende; waerin u belooft hadde spoedich te comen visiteeren. Hoewell ick daer inne vertouft hebbe, zoo zall nochtans mijn belofte niet mancqueeren ende eerder comen als ymandt meynt. Noch seght UE. in den zijnnen gedachtich te zijn, hoe ick in den mijnnen verhaelt hadde zijn geaffectioneerde te weesen, doch met woorden, twelcq alzoo segge de waerheyt te zijn, waer door UE. aen my verobligeert zijt gebleeven; ende oocq verstondt ick UE. zeer begeerich te zijn my te comen besoecken, opdat zijn beloften doenmaels gedaen voldaen mochten worden, gelijck gy met deese die vooruyt gecomen waren alle beweesen hadde. Wijders adviseert my om een goede resolutie tot verseeckeringh mijns persoons te neemen; zoo niet, dat my in corten onder de gehoorsaemheyt van mijnen naturelen Conincq sult doen brengen; twelck ick verhoope, met de hulpe Goodes, recht contrarie te sullen weezen ende stelle geen twyffel off de Portugeesen sullen in corten tijdt onder de gehoorsaamheyt van mijnen Heere, de Prince van Orangien, zijn.

Dat UE. seght ick Gale zall intreegeeren, eer 't selvige door groff canon gedemolieert ofte door stormen verdestrueert zall weesen, als oocq dat my belooft soo het zelve intregeere, 20.000 crusados te geeven, zoo antwoorde ick daerop, dat het zelvige voor geen gelt, maer alleenich door gewelt van wapenen is te coopen, ende zoo 't UE. voor dien prijs aengenaem is, meucht vryelyck comen, want die Gale begeert salt moeten coopen, gelijck wy gedaen hebben; naer mijn inbeeldinge zall goet zijn, dat UE. de 20.000 crusados besteedt om daervoor soldaten te werven.

Tis my zeer vreempt te verneemen, dat UE. seght, naedat Gale geintregeert hebbe, my daer capiteyn van te maecken, ende weet oocq niet waer in UE. sich moeyt my te belooven dingen die ick alreets hebbe.

Voorts seght UE. my te willen geven de dochter van Dona Mariane tot mijnen bruydt; waerop ick antwoorde, dat geen hoere begeere; zoo ick se gewilt hadde, zoude haer naar Coetchin niet verzonden hebben; derhalven haer well aen eenen Portugeesen hoornbeest, oft eenen andere verrader, die 't U goetdunckt, moocht geeven. Dit is het advys van effect, dat ick aen UE. geeve, ende niet aen Michiel St. Aman, die zijnen naem versaect, gelijck alle verraders gewoon zijn te doen; ende zoo UE. my meer diergelycke brieven zendt, sweer ik by Godt, dat ick den Padre Antonio del Gado, die hier is, om my te wreecken, op zall doen hangen.

Ady 8 Juny A° 1641.

Onder stondt:
Uwen nimmer toegedaenen,
Jan Thyssen.

Bijlagen van den Brief van Thyssen Nov. 1641 aen den Commandeur Matthys Quast naar Goa gezonden.

Rijks-archief.

BRIEF VAN V. GOENS AAN DEN GRAAF VAN RECHTEREN.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. W. H. DE BEAUFORT.

Je prens, mon cher Comte, une feuille de papier couleur citron, et je trempe ma plume, couleur de coin, dans de l'encre, couleur d'orange, pour vous ecrire une lettre, couleur d'abricot. C'est vous dire que j'ai la jaunisse. Moi qui me vantois toujours de n'avoir point de bile! Enfin, mon cher, il faut bien prendre patience. Il vaut mieux voir tout couleur de cocu, que de voir tout en noir. Et vous voiez à la tournure de ma lettre, que je n'en suis pas là encor. Il est vrai, que je ne garde la maison que depuis 3 jours, ainsi je n'ai point encor eu le tems de m'ennuier. Dans trois autres jours, je pourrai bien chanter toute une autre litanie, et quand l'ennui me prendra une bonne fois, c'est alors que je regretterai bien vivement de ne pas pouvoir appeler à mon secours un aussi excellent garde-malade comme vous. Mais pourquoi y penser et me rappeler des idées qui detruiroient d'abord toute ma gaieté, si je voulois m'y

livrer. J'aime mieux vous parler d'une chose, qui va vous faire autant de plaisir, qu'elle m'a fait, par l'interet, que vous prenez à la personne interressée, d'une fête que nous avons donnée Lundi, il y a 8 jours à M. le Grand Bailli [1]), à l'occasion du 25e anniversaire de la charge: nous, c'est a dire, le Gerecht en corps, avec deux Bourquemestres à la tête. On m'en avoit donné la principale direction, et j'en suis charmé apres coup, parceque tout a parfaitement reussi.

J'en avois un peu peur d'abord, parce que je n'avois que neuf jours par devant moi pour arranger tout. Mais a force de faire travailler mes gens nuit et jour, je suis parvenu a avoir ce que je voulois. Il faut vous dire au reste, que le plan n'etoit proprement que pour un simple diner. Mais je voulus quelque chose de plus, et j'obtins aisément qu'on me donnât carte blanche. Mon but etoit d'en faire une espece de petite fête publique, et d'interesser le peuple à un evenement qui devoit lui faire plaisir par l'affection qu'il porte à celui qui en etoit l'objet. Ainsi il falloit outre le diner, de la musique et une illumination. Voilà pour le plan, voici pour l'execution. Une decoration à la chinoise, fort elegante, qu'on vit dès Samedi matin élever devant la Maison d'Oblet, annonça au peuple une illumination, dont le chiffre du C. de N. en chassenéte faisoit deviner l'objet. Dès ce moment jusqu'a Lundi les badauts ne désemplirent pas la rue. On dût se resoudre à mettre une large barrière devant la maison pour écarter la foule, et elle fut bien plus grande encore le soir qu'on n'avoit pensé. A 3 heures, M. le Gr. Bailli vint a pied. Nous fumes le recevoir à la porte, M. de Leuw et moi. Mais il

---

1) Den graaf van Nassau la Lecq, hoofd-officier te Utrecht. Het feest werd gevierd 30 Oct. 1780.

ne put pas entrer, à force d'emotion. La voix lui manquoit tout a fait et des ruisseaux de larmes couloient de ses yeux, il entra rapidement dans la petite chambre de devant pour se remettre, et il fut plus d'un quart d'heure, avant de pouvoir joindre la compagnie.

Je n'ai pas besoin de vous dire, combien sa sensibilité repandit de satisfaction parmi nos messieurs. C'etoit naturel. Aussi les plus difficiles ont eté d'un contentement parfait.

Je ne dis rien du repas, si non qu'Oblet s'etoit piqué d'honneur, qu'il etoit de 24 couverts, a 12 fl. par tête, sans le vin et les plateaux, et qu'il m'a donné la jaunisse, a moi qui n'avois point de bile. Encor n'etois-je qu'a moitié content. J'aurois voulu de la tortue, il n'y en avoit point à Amsterdam, des Mertolans, on ne pouvoit pas les envoier avant Mercredi, un paté de Perigueux, il n'y en avoit pas, me dit-on, dans le païs. Sans cela il y avoit tout en fait de gibier ce qu'il y a de meilleur et parfaitement apreté. Enfin le fruit etoit superbe, et même encore des pêches. Le tout abreuvé de 13 espèces différentes de vins, tous très bons, hors le Malaga, qu'il ne faut boire que chez vous.

Mais le plus beau de la fête [1])

---

1) Hier breekt de minuut af.

Kon. biblioth.

tot

T.

. 2.
. 8.
. 2
. 2
. 8
, 10
. 2
. 8
. 6
. 6
. 12
. 12
. 2
. 14
. 14
.
.
. 1
.
. 1
.
. 1
. 1
.
.
.

tot

0.
1.
2.
2.
7.
5.

tot ult°. December 1777,

T.	ZEEP.					
	Van particulieren.			Rooij der Zeepzieders.		
1. 2.	*f* 11123.	13.	6.	*f* 2069.	2.	8.
7. 8.	„ 13187.	4.	„	„ 2371.	16.	„
7. 2.	„ 12805.	7.	12.	„ 2547.	6.	12.
5. 2.	„ 13039.	12.	4.	„ 2789.	6.	8.
9. 8.	„ 12518.	13.	2.	„ 2849.	8.	„
„ 10.	„ 13446.	4.	4.	„ 2787.	18.	12.
0. 2.	„ 12763.	7.	„	„ 2619.	10.	8.
4. 8.	„ 12479.	11.	6.	„ 2613.	18.	12.
1. 6.	„ 12810.	15.	„	„ 2803.	11.	
7. 6.	„ 12472.	„	„	„ 2708.	8.	
5. 12.	„ 12740.	10.	8.	„ 2526.	19.	8.
3. 12.	„ 13006.	16.	8.	„ 2404.	7.	
0. 2.	„ 12987.	2.	8.	„ 2504.	12.	8.
4. 14.	„ 12195.	10.	8.	„ 2445.	13.	8.
6. 14.	„ 12369.	4.	8.	„ 2374.	5.	8.
3. 2.	„ 13142.	11.	8.	„ 2581.	14.	8.
2. 8.	„ 13416.	10.		„ 2838.	16.	8.
4. 10.	„ 13339.	12.	8.	„ 2741.	„	8.
6. 4.	„ 13115.	7.	8.	„ 2701.	7.	„
5. 12.	„ 13324.	4.	4.	„ 2582.	3.	„
7. „	„ 13026.	9.	8.	„ 2562.	18.	„
9. 10.	„ 12521.	12.	12.	„ 2448.	15.	„
9. 12.	„ 12305.	16.	8.	„ 2494.	10.	„
3. 2.	„ 12750.	19.	4.	„ 2556.	13.	10.
0. „	„ 13101.	10.	8.	„ 2555.	17.	„
4. „	„ 13071.	7.	8.	„ 2639.	17.	„

tot ult°. Dec. 1777 gecollecteerd:

0. 4.	*f* 13219.	16.	8.	*f* 2745.	9.	„
1. 6.	„ 13467.	11.	„	„ 2719.	13.	
2. 2.	„ 13600.	3.	8.	„ 2865.	12.	
2.	„ 13583.	17.	„	„ 2760.	9.	
7. 2.	„ 13321.	9.	„	„ 2731.	4.	
5. 2.	„ 12957.	9.	„	„ 2562.	6.	

INHOUD.

Inhoud.

Door het **HISTORISCH GENOOTSCHAP** zijn uitgegeven onderstaande werken:

KRONIJK van het Historisch Gezelschap te Utrecht.

2e jaargang. 1846 (*)	*f* 5.—.	4e jaargang. 1848. .	*f* 3.70.
3e jaargang. 1847. .	- 2.70.	5e jaargang. 1849. .	- 6.—.

(*) **De eerste jaargang is nimmer in druk verschenen.**

KRONIJK van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht.

2e *serie*		19e jaargang. 1863. .	*f* 7.40.
6e jaargang. 1850. .	*f* 6.—.	20e jaargang. 1864. .	- 7.20.
7e jaargang. 1851. .	- 6.40.	5e *serie*	
8e jaargang. 1852. .	- 6.80.	21e jaargang. 1865. .	- 7.60.
9e jaargang. 1853. .	- 6.80.	22e jaargang. 1866. .	- 7.20.
10e jaargang. 1854. .	- 6.80.	23e jaargang. 1867. .	- 9.20.
3e *serie*		24e jaargang. 1868. .	- 9.40.
11e jaargang. 1855. .	- 3.20.	25e jaargang. 1869. .	-10.70.
12e jaargang. 1856. .	- 3.60.	6e *serie*	
13e jaargang. 1857. .	- 4.80.	26e jaargang. 1870. .	- 8.00.
14e jaargang. 1858. .	- 5.10.	27e jaargang. 1871. .	- 8.20.
15e jaargang. 1859. .	- 4.60.	28e jaargang. 1872. .	- 6.20.
4e *serie*		29e jaargang. 1873. .	- 8.30.
16e jaargang. 1860. .	- 5.40.	30e jaargang. 1874. .	-10.30.
17e jaargang. 1861. .	- 5.80.	31e jaargang. 1875. .	- 8.40.
18e jaargang. 1862. .	- 6.60.		

BERIGTEN van het Historisch Gezelschap te Utrecht.

1e deel. 1e stuk. 1846.	*f* 3.40.	2e deel. 2e stuk. 1849.	
1e deel. 2e stuk. 1848.	- 2.20.	(Verhooren van JOHAN	
2e deel. 1e stuk. 1849.	- 2.20.	v. OLDENBARNEVELT).	- 3.80.

BERIGTEN van het Historisch Genootschap te Utrecht.

3e deel. 1e stuk. 1850.	*f* 3.—.	5e deel. 2e stuk. 1856.	- 2.50.
3e deel. 2e stuk. 1851.	- 3.—.	6e deel. 1e stuk. 1857.	- 2.50.
4e deel. 1e stuk. 1851.	- 3.—.	6e deel. 2e stuk. 1857.	- 2.10.
4e deel. 2e stuk. 1851.	- 2.50.	7e deel. 1e stuk. 1861.	- 5.50.
5e deel. 1e stuk. 1853.	- 3.20.	7e deel. 2e stuk. 1863.	- 6.50.

CODEX DIPLOMATICUS in 4°. 1848. - 5.20.

2e *serie* in 8°.

1e deel. 1e afd. 1852.	*f* 3.75.	3e deel. 2e afd. 1856.	- 3.40.
1e deel. 2e afd. 1852.	- 3.10.	4e deel. 1e afd. 1859.	- 3.10.
2e deel. 1e afd. 1853.	- 6.20.	4e deel. 2e afd. 1860.	- 5.20.
2e deel. 2e afd. 1853.	- 3.20.	5e deel. 1860. . . .	-12.00.
3e deel. 1e afd. 1855.	- 6.50.	6e deel. 1863. . . .	- 1.20.

REGISTER op de onderwerpen behandeld in de Kronijk, de Berichten en den Codex Diplomaticus . . . . . . - 1.80.

WERKEN van het Hist. Genootschap te Utrecht.
Nieuwe Reeks.

N°. 1. Bronnen van de geschiedenis der Nederlanden in de middeleeuwen. — Annales Egmundani . *f* 1.20.

N°. 2. Verbaal van de buitengewone Ambassade naar Engeland in 1685 . . . . - 1.80.

N°. 3. Memoriën van Roger Williams, uitgegeven door Mr. J. F. Bodel Nyenhuis . . . . - 2.10.

N°. 4. Bronnen van de geschiedenis der Nederl. in de middeleeuwen. — Kronijken van Emo en Menko, uitgegeven door Mr. Feith en Dr. Ackerstratingh. - 3.70.

N°. 5. Hortensius over de opkomst en den ondergang van Naarden. Met 2 kaarten, uitgegeven door Prof. Peerlkamp en A. Perk . . . . - 4.50.

N°. 6. Bronnen van de geschiedenis der Nederlanden in de middeleeuwen. — Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (Gemeenlijk geheeten Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). . . . . - 2.30.

N°. 7. Kronijk van Eggerik Egges Phebens van 1565—1594, uitgegeven door Mr. H. O. Feith. . . - 2.40.

N°. 8. De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw, uitgegeven door Dr. E. Verwijs . . . . . . - 9.80.

N°. 9. Verbaal van de Ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den Koning van Denemarken, den Neder-Saxischen Kreits en den Koning van Zweden. 1625. . . . . - 2.30.

N°. 10. Verbaal van de Ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. . . - 1.90.

N°. 11. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitgegeven door H. C. Rogge. *Eerste Deel.* 1584—1618 . . . . - 4.00.

N°. 12. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitgegeven door H. C. Rogge. *Tweede Deel. Eerste Afdeeling.* 1618—1621. - 2.80.

N°. 13. Memorials and Times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje, by Mrs. Davies . . . . . . - 4.00.

No. 14. Verhooren en andere bescheiden betreffende het Rechtsgeding van Hugo de Groot, uitgegeven door Prof. R. Fruin . . . . *f* 4.80.

No. 15. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitgegeven door H. C. Rogge. *Tweede Deel. Tweede Afdeeling.* 1621—1626. - 5.50

No. 16. Memoriën en Adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft . . . . - 4.90.

No. 17. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitgegeven door H. C. Rogge. *Derde Deel. Eerste Afdeeling.* 1626, 1627. - 6.50.

No. 18. Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche Beroerten van 1566 en 1567; naar 't oorspronkelijke handschrift uitgegeven door Dr. J. van Vloten . . . . . . - 3.40.

No. 19. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitgegeven door H. C. Rogge. *Derde Deel. Tweede Afdeeling.* 1628, 1629. - 8.20

No. 20. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitgegeven door H. C. Rogge. *Derde Deel. Derde Afdeeling.* 1630 . . . - 6.10.

No. 21. De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste Deel* . . . . . - 5.80.

No. 22. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitgegeven door H. C. Rogge. *Derde Deel. Vierde Afdeeling.* 1631—1644 . - 4.50.

No. 23. Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, van 21 October 1688 tot 2 September 1696 (Handschrift van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam). *Eerste Deel.* - 6.70.

No. 24. De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker. *Tweede Deel.* . . . - 7.20.

No. 25. Journaal van Constantijn Huygens. den zoon, van 21 October 1688 tot 2 September 1696 (Handschrift van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam). *Tweede Deel.* - 7.90.

No. 26. De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker. *Derde Deel* . . . . - 6.20.

N°. 27. Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Pol. Uitgegeven door Mr. W. H. de Beaufort . . . . ƒ10.80.

N°. 27*b*. Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen tot den Pol. Uitgegeven door Mr. J. A. Sillem. Aanhangsel van de Brieven uitgegeven door Mr. W. H. de Beaufort. Met twee registers. - 1.40.

N°. 28. Bellum Trajectinum Henrico Bomelio autore . - 1.40.

No. 29. De Rekeningen der Grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste Deel* . . . . . - 6.80.

N°. 30. De Rekeningen der Grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker. *Tweede Deel* . . . . - 5.30.

N°. 31. Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken. Met opgave van bestaande Handschriften en Litteratuur, door Mr. S. Muller. Fz. . . . . . - 1.40.

N°. 32. Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678 . . . . - 3.50.

N°. 33. Négociations de Monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698, publiées pour la première fois d'après le manuscrit, conservé à la bibliothèque de l'Arsenal à Paris, par M. le Prof. J. A. Wijnne. Tome premier. - 8.00.

N°. 34. Idem. Tome deuxième . . . . - 5.40.

N°. 35. Idem. Tome troisième, (première partie) . . - 5.60.

N°. 36. Idem. Idem. (deuxième partie) . . - 3.90.

N°. 37. Brieven van Lionello en Suriano uit den Haag aan Doge en Senaat van Venetie in de jaren 1616, 1617 en 1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620 . . . . - 6.10.

N°. 38. Brieven aan R. M. van Goens en Onuitgegeven Stukken hem betreffende. *Eerste Deel* . . . - 6.60.

N°. 39. Dagverhaal van Jan van Riebeek, Commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. *Eerste Deel.* (1652—1655) . . . . - 7.80.

N°. 40. Rijmkroniek van Melis Stoke, uitgegeven door Dr. W. G. Brill. *Eerste Deel.* . . . . . . *f* 5.00.

N°. 41. De geschillen over de afdanking van 't krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650 en de handelingen van Prins Willem II, toegelicht met behulp van ongedrukte stukken uit het Huis-archief van Z. M. den Koning, door Dr. J. A. Wijnne. . . . - 5.40.

N°. 42. Rijmkroniek van Melis Stoke, uitgegeven door Dr. W. G. Brill. *Tweede Deel* . . . . . . - 4.80.

N°. 43. Brieven aan R. M. van Goens en Onuitgegeven Stukken hem betreffende. *Tweede Deel* . . . - 4.60.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Ie Deel. *f* 5.60.

Idem. IIe Deel . . . . - 5.20.

Idem. IIIe Deel . . . . - 5.20.

Idem. IVe Deel. . . . . - 8.80.

Idem. Ve Deel. . . . . - 5.40.

Idem. VIe Deel. . . . . - 6.00.

Idem. VIIe Deel . . . . - 5.00.

Idem. VIIIe Deel . . . . - 3.60.

Idem. IXe Deel. . . . . - 6.10.

Idem. Xe Deel . . . . - 5.80.

KATALOGUS der Boekerij van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. 3e uitgave. 1872. . - 1.60.

SUPPLEMENT-KATALOGUS der derde uitgave in 1872 van de Boekerij van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. 1882. . . . . . - 1.10.

ABRAHAM DE WICQUEFORT, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. Tom. I—IV. . . - 26.00.

Jhr. Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, Een Woord in het belang van het Nederl. Archiefwezen. 1846. - 0.20.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, door de Leden **tegen de helft** van den prijs te bekomen.
